

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТЕХНОЛОГІЙ

Юридичний факультет

Кафедра соціально-гуманітарних наук

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС

(РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА, МЕТОДИЧНІ ТА ЛЕКЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ, ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ, КОНТАКТНИХ ЗАНЯТЬ, САМОСТІЙНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА СТУДЕНТІВ, ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ, РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА)

З ДИСЦИПЛІНИ

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

для студентів освітнього ступеню «бакалавр», освітньої кваліфікації «молодший бакалавр»

галузей знань та спеціальностей: 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія), освітньо-професійна програма «Історія. Правознавство»; 02 Культура та мистецтво, спеціальність 028 Менеджмент соціокультурної діяльності; 08 Право, спеціальність 081 Право; 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 053 Психологія; 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 051 Економіка; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 072 Фінанси, банківська справа та страхування; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 071 Облік та оподаткування; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 073 Менеджмент; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 075 Маркетинг; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 28 Публічне управління та адміністрування, спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування; 29 Міжнародні відносини, спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини; 29 Міжнародні відносини, спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, освітньо-професійна програма «Міжнародна інформація та журналістика» 12 Інформаційні технології, спеціальність 121 Інженерія програмного забезпечення; 12 Інформаційні технології, спеціальність 122 Комп'ютерні науки.

РЕКОМЕНДОВАНО

на засіданні кафедри

соціально-гуманітарних наук

(протокол № 1 від 02.09.2022 року)

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою Державного

університету економіки і технологій

(протокол № 1 від 20.IX. 2022 року)

м. Кривий Ріг

2022 р

Навчально-методичний комплекс (Робоча програма, методичні та лекційні матеріали, плани семінарських, контактних занять, рекомендована література, самостійна та індивідуальна робота студентів, екзаменаційні тестові завдання) з дисципліни «Історія української державності» для студентів всіх спеціальностей Державного університету економіки і технологій /Укладач: Шайкан Валентина Олексіївна, доктор історичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри соціально-гуманітарних наук, Державний університет економіки і технологій. Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2022.285 с.

Укладач: Валентина ШАЙКАН

в.о. завідувача кафедри соціально-гуманітарних наук, д.і.н., професор

Рецензенти: Іван КОПАЙГОРА

професор, к.юр.н., професор;

Марина ВОЛКОВА

доцент кафедри соціально-гуманітарних наук, к.п.н., доцент

Відповідальний

за випуск: Роман ШЛЯХТИЧ.....доцент кафедри соціально-гуманітарних наук, к.і.н.

Навчальна дисципліна «Історія української державності» надає молодшим бакалаврам і бакалаврам теоретико-практичні знання та розуміння сутнісних проблем історичного розвитку українського народу та вітчизняного державотворення, зародження та етапів становлення засад державності, сукупного здобутку історико-політичної творчості, особливостей процесу націотворення, впливу європейських соціально-політичних й культурних цінностей на систему ціннісних орієнтацій українського народу, а також права України на визначення своєї специфічної геополітичної ролі – трансферної зони між країнами Європи та Азії. Після закінчення курсу студент повинен вміти орієнтуватися в історичному часі; розглядати суспільні явища в розвитку та конкретно-історичних умовах певного часу; визначати та застосовувати теоретичні поняття, дефініції, положення, наукові концепції для аналізу й пояснення історичних подій, явищ, процесів; вміти зіставляти різні інтерпретації цих подій та явищ; визначати роль людського фактору в історії; розкривати внутрішні мотиви й зовнішні чинники діяльності історичних осіб; вміти надавати оцінки історичним подіям, історичним постаям, суголосну (відповідну) до цінностей та уявлень відповідного часу чи відповідної групи людей; аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення національної (української), європейської та світової історії; орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, знати процедури участі в діяльності політичних інститутів демократичної держави, органів місцевого самоврядування, робити свідомий вибір та застосовувати демократичні технології прийняття індивідуальних і колективних рішень, враховуючи інтереси й потреби громадян, представників певної спільноти, суспільства та держави; тенденції в українському суспільстві.

Історія документа

Дата події	Назва події
20.IX.2022 р.	Наказ від 20.IX.2022 р.

ЗМІСТ

- 1. Вступ**
- 2. Тематичний план науки (дисципліни)**
- 3. Зміст науки (дисципліни) за темами**
- 4. Плани занять**
 - 4.1. Плани лекцій*
 - 4.2. Плани семінарських занять очної форми навчання*
 - 4.3. Плани контактних занять для студентів заочної форми навчання*
 - 4.4. Плани навчальної роботи студентів заочної форми навчання в міжсесійний період*
- 5. Самостійна робота студентів**
- 6. Індивідуально-консультативна робота**
- 7. Методи активізації процесу навчання**
- 8. Поточний і підсумковий контроль знань**
 - 8.1. Очна форма навчання:
Карта самостійної роботи студента
Порядок поточного і підсумкового оцінювання знань з дисципліни*
 - 8.2. Заочна форма навчання:
Карта самостійної роботи студента
Порядок поточного і підсумкового оцінювання знань з дисципліни*
- 9. Рекомендована література (основна і додаткова, авторська)**
- 10. Концептуально новий матеріал до тем курсу «Історія української державності», автор: доктор історичних наук, професор Шайкан Валентина Олексіївна.**
- 11. Праця канадського історика Романа Сербина «За яку спадщину?»**

I. ВСТУП

Навчально-методичний комплекс (Робоча програма, методичні матеріали, плани семінарських (для денної форми навчання) і контактних занять (для заочної форми навчання), рекомендована література та історичні джерела, самостійна та індивідуальна робота студентів, тестові завдання за трьома рівнями) з дисципліни «Історія української державності» розроблений відповідно до Положень Державного університету економіки і технологій: Положення про організацію освітнього процесу:

(https://www.duet.edu.ua/uploads/normbase/263/pol_ORG_op2108.pdf),

Положення про індивідуальний навчальний план здобувача вищої освіти у Державному університеті економіки і технологій:

(https://www.duet.edu.ua/uploads/normbase/263/pol_inp.pdf),

Положення про порядок навчання здобувачів за індивідуальним графіком у Державному університеті економіки і технологій:

(https://www.duet.edu.ua/uploads/normbase/263/pol_ind_gr.pdf),

Положення про організацію самостійної та індивідуально-консультаційної роботи здобувачів вищої освіти Державного університету економіки та технологій:

(https://www.duet.edu.ua/uploads/normbase/263/pol_sam.pdf),

Положення про організацію освітніх компонентів варіативної складової навчальних планів у Державному університеті економіки і технологій:

(https://www.duet.edu.ua/uploads/normbase/263/pol_variat.pdf),

Положення про центр студентських комунікацій Державного університету економіки і технологій: (https://www.duet.edu.ua/uploads/normbase/271/pol_csk.pdf) для здобувачів вищої освіти всіх спеціальностей Державного університету економіки і технологій: для студентів освітнього ступеня «бакалавр», освітньої кваліфікації «молодший бакалавр» галузей знань та спеціальностей 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія), освітньо-професійна програма «Історія. Правознавство»; 02 Культура та мистецтво, спеціальність 028 Менеджмент соціокультурної діяльності; 08 Право, спеціальність 081 Право; 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 053 Психологія; 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 051 Економіка; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 072 Фінанси, банківська справа та страхування; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 071 Облік та оподаткування; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 073 Менеджмент; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 075 Маркетинг; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 28 Публічне управління та адміністрування, спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування; 29 Міжнародні відносини, спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини; 29 Міжнародні відносини, спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, освітньо-професійна програма «Міжнародна інформація та журналістика»; 12 Інформаційні технології, спеціальність 121 Інженерія програмного забезпечення; 12 Інформаційні технології, спеціальність 122 Комп'ютерні науки.

Дисципліна «Історія української державності» входить до переліку нормативної частини циклу соціально-гуманітарної підготовки бакалаврських програм галузі знань і спеціальностей: 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія), освітньо-професійна програма «Історія. Правознавство»; 02 Культура та мистецтво, спеціальність 028 Менеджмент соціокультурної діяльності; 08 Право, спеціальність 081 Право; 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 053 Психологія; 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 051 Економіка; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 072 Фінанси, банківська справа та страхування; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 071 Облік та оподаткування; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 073 Менеджмент; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 075 Маркетинг; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 076

Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 28 Публічне управління та адміністрування, спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування; 29 Міжнародні відносини, спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини; 29 Міжнародні відносини, спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, освітньо-професійна програма «Міжнародна інформація та журналістика»; 12 Інформаційні технології, спеціальність 121 Інженерія програмного забезпечення; 12 Інформаційні технології, спеціальність 122 Комп'ютерні науки.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Історія української державності» є надання бакалаврам і молодшим бакалаврам теоретико-практичних знань щодо розуміння сутнісних проблем історичного розвитку українського народу та вітчизняного державотворення, зародження та етапів становлення засад державності, сукупного здобутку історико-політичної творчості, особливостей процесу націотворення, впливу європейських соціально-політичних й культурних цінностей на систему ціннісних орієнтацій українського народу, а також права України на визначення своєї специфічної геополітичної ролі – трансферної зони між країнами Європи та Азії..

У процесі викладання матеріалу вирішуються такі *завдання* дисципліни: після закінчення курсу студент повинен знати:

- особливості еволюції українського державотворення;
- протодержавні утворення на українських землях докиївської Русі, теорії походження Київської держави;
- основні етапи розвитку державності на українських землях у різні періоди історичного розвитку;
- розвиток української політичної та релігійної думки, братський рух у боротьбі за консолідацію українського суспільства;
- сеймову боротьбу як перший досвід українського парламентаризму;
- еволюцію українського козацтва від «охоронців кордонів» до провідника, оборонця і захисника інтересів українського суспільства, православ'я та політичної сили Речі Посполитої та Східної Європи;
- боротьбу за українську державність та етапи розбудови Української незалежної держави.

Після закінчення курсу студент повинен вміти:

- орієнтуватися в історичному часі;
- вміти розглядати суспільні явища в розвитку та конкретно-історичних умовах певного часу;
- визначати та застосовувати теоретичні поняття, дефініції, положення, наукові концепції для аналізу й пояснення історичних подій, явищ, процесів;
- вміти зіставляти різні інтерпретації цих подій та явищ; визначати роль людського фактору в історії;
- розкривати внутрішні мотиви й зовнішні чинники діяльності історичних осіб;
- вміти надавати оцінки історичним подіям, історичним постаям, суголосну (відповідну) до цінностей та уявлень відповідного часу чи відповідної групи людей;
- аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення національної (української), європейської та світової історії;
- орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, знати процедури участі в діяльності політичних інститутів демократичної держави, органів місцевого самоврядування, робити свідомий вибір та застосовувати демократичні технології прийняття індивідуальних і колективних рішень, враховуючи інтереси й потреби громадян, представників певної спільноти, суспільства та держави;
- бакалаври ознайомлюються з концептуально новою історичною науковою вітчизняною та зарубіжною літературою з актуальних проблем історії українського

державотворення (90-ті роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) та по-новому осмислюють досить широке коло важливих історичних фактів, подій від утворення Київської Русі як середньовічної Української держави ІХ – Х століть до сучасної незалежної України та по-новому формують на цій основі світоглядні ідеї, без яких неможливе формування історичної свідомості сучасного громадянина України.

Предмет вивчення дисципліни :

Особливості еволюції історії українського державотворення. Політичні аспекти утворення та наслідки роздрібнення Київської Русі як середньовічної української держави ІХ- першої половини ХІV ст.. Українські землі під владою іноземних держав (друга половина ХІV – перша половина ХVІІ ст.): політичний устрій, українська політична, релігійна думка; сеймова боротьба як перший досвід українського парламентаризму. Українська національна революція і становлення української державності: політична культура козацтва та його лідерів; державницькі процеси й тенденції в українському суспільстві. Ліквідація української державності наприкінці ХVІІ – у ХVІІІ ст. Українське національне відродження ХІХ ст.: політизація національного руху в Україні, українська державницька політична думка, перші політичні організації; ідея єдності західноукраїнських земель з усією Україною; Василь Подолинський та його праця «Голос Перестороги» (1846 р.): концепції існування українства; рух за державну незалежність України; проблеми державності у програмах українських партій наприкінці ХІХ ст.. Розвиток української політичної думки на початку ХХ ст.: державницька діяльність українських парламентарів в парламентах Австрії, Галицькому Сеймі, Думі Російської імперії; українські політичні партії: програми, тактика. Національно-демократична революція в Україні та боротьба за державність (1917-1920 рр.): теоретико-правові моделі національнодержавної організації та результати спроб їх втілення у суспільну практику. Ідейні засади та моделі державотворення: аналіз політичних течій міжвоєнної української еміграції. Політичні режими на українських землях у 20-30-ті роки ХХ стітарного режиму; ідейно-політична боротьба; націонал-комунізм; Конституція УРСР 1937 р.; політичне становище України напередодні Другої світової війни. Роль і місце України у контексті передвоєнного партнерства, воєнного протистояння двох диктатур: «українське питання» на початку Другої світової війни 1939-1945 рр., політичні процеси в Україні в період гітлерівської окупації, політичні наслідки Другої світової війни для України. Криза тоталітарної системи. Боротьба за державну незалежність (1945-1991 рр.): посилення сталінського диктату в Україні в повоєнні роки, лібералізація тоталітарного режиму в середині 50-х – середині 60-х років, політична опозиція комуністичному режимові в Україні, радикальна активізація суспільно-політичних рухів в Україні 1985-1991 рр. як шлях до української незалежної держави. Від тоталітаризму до демократії: розбудова Української незалежної держави 1991 – 2018 рр.: проголошення незалежності України, конституційний процес в Україні та його особливості; особливості політичної системи України та формування сучасної української політичної еліти (ідеологічні розбіжності, регіональні відмінності) на рубежі ХХ – 20-ті рр. ХХІ ст.

У результаті вивчення навчальної дисципліни “Історія української державності” студент отримає такі ключові галузеві та предметні *історичні компетентності*:

хронологічні:

- здатність орієнтуватися в історичному часі; вміти розглядати суспільні явища в розвитку та конкретно-історичних умовах певного часу;
- співвідносити історичні події, явища з періодами (епохами, етапами), орієнтуватися в науковій періодизації історії українського державотворення;
- використовувати періодизацію як спосіб пізнання історичного процесу;

просторові:

- здатність орієнтуватися в історичному просторі; вміти співвідносити історичні явища-феномени, процеси з географічним положенням (розташуванням) країн та природними умовами;

- здатність працювати з історичними та іншими джерелами, інтерпретувати їх зміст, виявляти та критично аналізувати розбіжності в позиціях авторів історичних джерел і не лише;
- користуючись історичною, географічною картами, пояснювати причини та наслідки історичних подій, процесів української і всесвітньої історії, основні віхи та тенденції розвитку міжнародних відносин, пов'язані з геополітичними чинниками і факторами навколишнього середовища;
- спираючись на історичну карту, характеризувати певний історичний процес та його регіональні особливості;

логічні:

- здатність визначати та застосовувати теоретичні поняття, дефініції, положення, наукові концепції для аналізу й пояснення історичних подій, явищ, процесів; вміти зіставляти різні інтерпретації цих подій та явищ;
- здатність до аналізу, синтезу та узагальнення значного обсягу історичних фактів; вміння простежувати зв'язки й тенденції історичного процесу;
- визначати причини виникнення, зміст, наслідки, значення історичних явищ-феноменів та подій;
- визначати роль людського фактору в історії; розкривати внутрішні мотиви й зовнішні чинники діяльності історичних осіб;

аксіологічні:

- здатність до формулювання оцінки історичних подій, історичних постатей, суголосну (відповідну) до цінностей та уявлень відповідного часу чи відповідної групи людей;
- засвоєння історичних дефініцій (понять), фактів, вміти їх інтерпретувати, що в цілому поглиблює історичні знання у бакалаврів та забезпечує більшу ступень осмислення закономірностей та суперечностей історичного розвитку, урізноманітнює практичні навички роботи з першоджерелами і науковою літературою, виробляє уміння застосовувати набуті знання з Історії українського суспільства для успішної орієнтації в суспільно-політичному житті, оцінки суспільних явищ і подій, розбудови незалежної держави Україна;
- вміти порівнювати й оцінювати факти та діяльність історичних осіб з позиції загальнолюдських та національних цінностей; вміти визначати та висловлювати власну позицію щодо суперечливих, дискусійних та дражливих питань історії;
- виявляти протиріччя, інтереси, потреби в позиціях як окремих осіб, так і соціальних груп та вміти встановити їх роль в історичному процесі;
- фахово оцінювати різні версії й думки про минулі історичні події, враховуючи той факт, що деякі історичні джерела можуть бути необ'єктивними, помилковими й фальсифікованими;

інформаційно-мовленнєві:

- здатність до орієнтації в інформаційному просторі та застосування інформаційно-комунікаційних технологій в навчанні та повсякденному житті;
- здатність ефективно та грамотно працювати з різними джерелами історичної інформації, будувати усні та письмові висловлення щодо історичних фактів, історичних постатей та історичної теорії;
- використання комп'ютера та комп'ютерних засобів, пов'язаних з опрацюванням інформації, її пошуком, систематизацією, зберіганням, поданням і переданням;
- систематизувати історичну інформацію, складаючи періодичні, хронологічні, синхроністичні, історично-порівняльні, типологічні таблиці тощо, схеми, різні типи планів – простий, розгорнутий, картинний тощо;

- реконструювати образи минулого за словесною формою як картинний, аналітичний опис; оповідання – сюжетне, образне, конспективне; образну характеристику;
- користуватися довідниковою літературою, Інтернетом для самостійного пошуку інформації; самостійно інтерпретувати зміст історичних джерел;
- викладати історичні поняття, зв'язки, тенденції історичного розвитку, застосовувати пояснення, доведення, міркування, узагальнювальну характеристику;
- виявляти різні точки зору, наукові позиції, толерантно визнавати й приймати таку різноманітність; критично аналізувати, порівнювати та оцінювати історичні джерела, виявляти тенденційну інформацію та вміти пояснювати її необ'єктивність;
- спілкування державною – українською мовою;

культурна:

- передбачає формування культури міжособистісних відносин, оволодіння українською та світовою культурною спадщиною, принципи толерантності, плюралізму;
- аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення національної (української), європейської та світової історії, культури, орієнтуватися в історичному, культурному та духовному контекстах сучасного українського суспільства;
- знати рідну й іноземні мови, застосовувати навички мовлення та норми відповідної мовної культури, інтерактивно використовувати рідну українську й іноземні мови, тексти, символіку;
- опановувати моделі толерантної поведінки та стратегії конструктивної діяльності в умовах культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей між народами, різноманітності світу й людської цивілізації;

громадянська:

- орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, знати процедури участі в діяльності політичних інститутів демократичної держави, органів місцевого самоврядування;
- робити свідомий вибір та застосовувати демократичні технології прийняття індивідуальних і колективних рішень, враховуючи інтереси й потреби громадян, представників певної спільноти, суспільства та держави.

2. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ»

2.1. Тематичний план наук (дисципліни) за критеріями нормативності та вибіркової:

150 годин, 5 кредитів, іспит, 18 год лк, 36 год сем. заняття:

Назва теми	Кількість годин			
	Очна форма навчання		Заочна форма навчання	
	Навчальні заняття	ІКР	Навчальні заняття	ІКР
		СР		СР С

	Лекції	Семинарські	Лабораторні			Контактні	ІКР	
Змістовий модуль 1. Вступ. «Історія української державності» у просторі соціально-гуманітарних наук. Політичні аспекти утворення Київської Русі як середньовічної Української держави IX – X століть. Особливості політичного життя князівств Подніпров'я та Галицько-Волинської держави у XII – першій половині XIV століть.								
Тема 1. Вступ. Історія української державності у просторі соціально-гуманітарних наук. Політичні аспекти утворення Київської Русі як середньовічної Української держави IX – X століть.	2	4		10 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями	1	1		14 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми
Тема 2. Політичні наслідки роздрібнення Київської Русі та особливості політичного життя князівств Подніпров'я та Галицько-Волинської держави у XII – першій половині XIV століть.	2	4		10 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями	1	1		14 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми
Змістовий модуль 2. Еволюція української державотворчої думки, досвід українського парламентаризму під владою іноземних держав у другій половині XIV – першій половині XVII століть. Становлення української державності у роки Української національної революції (1648-1676 рр.) та ліквідація української державності наприкінці XVII – у XVIII ст. Українське національне відродження XIX ст.								
Тема 3. Українські землі під владою	2	4		10 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями	1	1		14 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми

іноземних держав (друга половина XIV – перша половина XVII століть: еволюція української державотворчої думки, перший досвід українського парламентаризму, боротьба за консолідацію українського суспільства.				их завдань за 3-ма рівнями				их завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми
Тема 4. Українська національна революція і становлення української державності (1648-1676 рр.)	2	4		10 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми	1	1		14 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми
Тема 5. Ліквідація української державності наприкінці XVII – у XVIII століттях.	2	4		10 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми	1	1		Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми
Тема 6. Українське національне відродження XIX століття: державотворчі ідеї, програми та проекти, перші політичні осередки та організації; громадівський, народницький, національний рух за політичну	2	4		10 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми	1	1		14 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми

<p>Тема 7. Розвиток української державотворчої думки, українське питання у парламентах Російської та Австрійської імперій і діяльність українських фракцій на початку ХХ ст. Боротьба за державність 1917-1920 рр. Політичні режими на території українських земель у 20-30-ті роки ХХ ст.</p>	2	4		10 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми	1	1		14 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми
<p>Тема 8. Політичні процеси в Україні в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) Боротьба за державну незалежність за умов кризи тоталітарної системи (1945-1991 рр.). Розбудова Української незалежної держави (1991-20-ті роки ХХІ ст.).</p>	4	8	15 Презентація Есе за обраною темою	11 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми	1	1	15 Презентація Есе за обраною темою	21 Підготовка тестових екзаменаційних завдань за 3-ма рівнями Виконання проблемних завдань з теми
Усього:	18	36	15	81	8	8	15	119
Підсумковий контроль	іспит						іспит	

Разом:		
годин	150	150
кредитів	5	5

3. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ» ЗА ТЕМАМИ

Модуль 1. Вступ. Історія української державності у просторі соціально-гуманітарних наук. Політичні аспекти утворення Київської Русі як середньовічної Української держави IX – X століть. Особливості політичного життя князівств Подніпров'я та Галицько-Волинської держави у XII – першій половині XIV століть.

Тема 1. Вступ. Історія українського державотворення у просторі соціально-гуманітарних наук. Політичні аспекти утворення Київської Русі як середньовічної Української держави IX – X століть.

Тема 2. Політичні наслідки роздібнення Київської Русі та особливості політичного життя князівств Подніпров'я та Галицько-Волинської держави у XII – першій половині XIV століть.

Модуль 2. Еволюція української державотворчої думки, досвід українського парламентаризму під владою іноземних держав у другій половині XIV – першій половині XVII століть. Становлення української державності у роки Української національної революції (1648-1676 рр.) та ліквідація української державності наприкінці XVII – у XVIII ст. Українське національне відродження XIX ст.

Тема 3. Українські землі під владою іноземних держав (друга половина XIV – перша половина XVII століть: еволюція української державотворчої думки, перший досвід українського парламентаризму, боротьба за консолідацію українського суспільства.

Тема 4. Українська національна революція і становлення української державності (1648-1676 рр.)

Тема 5. Ліквідація української державності наприкінці XVII – у XVIII століттях.

Тема 6. Українське національне відродження XIX століття: державотворчі ідеї, програми та проекти, перші політичні осередки та організації; громадський, народницький, національний рухи за політичну незалежність Української держави.

Модуль 3. Боротьба за державну незалежність у XX ст. Розбудова Української незалежної держави (1991-20-ті рр. XXI ст.).

Тема 7. Розвиток української державотворчої думки, українське питання у парламентах Російської та Австрійської імперій і діяльність українських фракцій на початку XX ст. Боротьба за державність 1917-1920 рр. Політичні режими на території українських земель у 20-30-ті роки XX ст.

Тема 8. Політичні процеси в Україні в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) Боротьба за державну незалежність за умов кризи тоталітарної системи (1945-1991 рр.). Розбудова Української незалежної держави (1991-20-ті рр. XXI ст.).

4. ПЛАНИ ЗАНЯТЬ

4.1. Плани лекцій

Модуль 1. Вступ. «Історія української державності» у просторі соціально-гуманітарних наук. Політичні аспекти утворення Київської Русі як середньовічної Української держави IX – X століть. Особливості політичного життя князівств Подніпров'я та Галицько-Волинської держави у XII – першій половині XIV століть.

Тема лекції 1. Вступ. «Історія української державності» у просторі соціально-гуманітарних наук. Політичні аспекти утворення Київської Русі як середньовічної Української держави IX – X століть.

Питання:

1. «Історія української державності»: мета, предмет вивчення курсу, ключові компетентності.
2. Слов'янські протодержавні утворення на українських землях. Теорії походження Київської Русі як держави.
3. Основні етапи розвитку державності в Київській Русі.

Тема лекції 2. Політичні наслідки роздібнення Київської Русі та особливості політичного життя князівств Подніпров'я та Галицько-Волинської держави у XII – першій половині XIV століть.

Питання:

1. Період федеративної монархії (феодальної роздробленості): особливості, політичні наслідки.
2. Питання про етнічну ідентифікацію Київської Русі: дискусії наукові та політичні.
3. Еволюція політичного та соціально-економічного устрою Київської Русі.

Модуль 2. Еволюція української державотворчої думки, досвід українського парламентаризму під владою іноземних держав у другій половині XIV – першій половині XVII століть. Становлення української державності у роки Української національної революції (1648-1676 рр.) та ліквідація української державності наприкінці XVII – у XVIII ст. Українське національне відродження XIX ст.

Тема лекції 3. Українські землі під владою іноземних держав (друга половина XIV – перша половина XVII століть: еволюція української державотворчої думки, перший досвід українського парламентаризму, боротьба за консолідацію українського суспільства.

Питання:

1. Українські землі у складі Великого князівства Литовського: політичний устрій, політичні особливості перебування українських земель у складі Литовсько-Руської держави.
2. Україна у складі Речі Посполитої: розвиток української політичної та релігійної думки; братський рух у боротьбі за політичну консолідацію українського суспільства; сеймова боротьба як перший досвід українського парламентаризму.
3. Еволюція українського козацтва як політичної сили Речі Посполитої та Східної Європи сили; головні елементи політичного устрою Війська Запорозького; Універсали короля Речі Посполитої Стефана Баторія 1578 р., 1582 р. та їх вплив на інституційний розвиток українського козацтва.

Тема лекції 4. Українська національна революція і становлення української державності (1648-1676 рр.)

Питання:

1. Еволюція політичної культури українського козацтва та його лідерів. Реформаторські проекти та програми Семерина (Северина) Наливайка, Йосипа Верещинського.
2. Богдан Хмельницький і його політична програма на першому етапі національно-визвольної боротьби українського народу. Перші зародки національної державності.
3. Нова політика гетьмана Богдана Хмельницького: Гетьманат (Держава Війська Запорозького) як система козацького управління, державницькі процеси в Гетьманщині (політична влада; політично-адміністративний устрій; суд, судочинство, судова система; фінансова та податкова системи; збройні сили; міжнародні зв'язки).
4. Негативні політичні тенденції в українському суспільстві; криза козацької автономії після смерті Богдана Хмельницького; територіальний розкол України як наслідок першого етапу громадянської війни 1658-1663 рр.; наступ російського самодержавства на українську автономність.

Тема лекції 5. Ліквідація української державності наприкінці XVII – у XVIII століттях.

Питання:

1. Гетьманщина: територіально-політичний устрій наприкінці XVII – у XVIII столітті (особливості, зміни унаціональних державних інституціях).
2. Іван Степанович Мазепа як гетьман України та прихильник європейських засад державності. Наступ на політичну автономію України: згортання демократичних традицій військово-козацької системи та Магдебурзького права, реставрація феодално-кріпосницьких порядків.
3. Пилип Степанович Орлик – гетьман в екзилі: «Пакти і конституція прав і вольностей Запорозького козацтва» (5 квітня 1710 р.) як угода між П. Орликом, гетьманом в екзилі та козацькою старшиною; боротьба П. Орлика за створення Української держави.
4. Процес інкорпорації України до складу Російської імперії, ліквідація царизмом автономії України та української державності: Кирил Розумовський і його діяльність як останнього гетьмана України, створення Малоросійської колегії (1764 р.), ліквідація Запорозької Січі (1775 р.) як символу державницьких традицій в Україні, запровадження кріпосного права (1783 р.), «продажність» української еліти та «підступність» російської влади – шлях перетворення України на російську провінцію.

Тема лекції 6. Українське національне відродження XIX століття: державотворчі ідеї, програми та проекти, перші політичні осередки та організації; громадівський, народницький, національний рухи за політичну незалежність Української держави.

Питання:

1. Політичні, економічні, культуральні наслідки втрати Української автономії.
2. Національно-визвольний рух в Україні у першій половині XIX ст.: виникнення політичних організацій. Національне відродження на західноукраїнських землях: «Руська трійця», вплив європейських революцій, українська політична думка.
3. Українське відродження у другій половині XIX ст.: громадівський, народницький, національний рухи, порівняльний аналіз.
4. Рух за політичну незалежність України: політична діяльність Юліана Олександровича Бачинського.

Модуль 3. Боротьба за державну незалежність у ХХ ст. Розбудова Української незалежної держави (1991-20-ті рр. ХХІ ст.).

Тема лекції 7. Розвиток української державотворчої думки, українське питання у парламентах Російської та Австрійської імперій і діяльність українських фракцій на початку ХХ ст. Боротьба за державність 1917-1920 рр. Політичні режими на території українських земель у 20-30-ті роки ХХ ст.

Питання:

1. Виникнення політичних партій та стан української політичної думки на початку ХХ ст.: особливості, діяльність і лідери соціалістичної, національно-революційної, ліберальної течій в українському русі – спільне та особливе.
2. Українські фракції в парламентах Російської та Австро-Угорської імперій, Галицькому сеймі: діяльність, досвід парламентської боротьби.
3. Боротьба за Українську державу в роки Національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 рр.
4. Політичні режими на українських землях у 20-30-ті роки ХХ ст.: спільне та особливе, зміст радянської системи як диктатури й командно-адміністративної системи, етапи більшовицького експерименту, наслідки тоталітарного режиму для України й українського народу.

Тема лекції 8. Політичні процеси в Україні в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) Боротьба за державну незалежність за умов кризи тоталітарної системи (1945-1991 рр.). Розбудова Української незалежної держави (1991-20-ті рр. ХХІ ст.).

Питання:

1. Україна напередодні та в роки Другої світової війни 1939-1945 рр.: «українське питання» в європейській політиці, Пакт про ненапад між СРСР і Німеччиною, Україна під гітлерівською окупацією (політичні процеси, окупаційний режим, діяльність українських органів місцевого самоврядування). Завершення Другої світової війни та політичні наслідки для України.
2. Боротьба за державну незалежність України за умов кризи радянської тоталітарної системи 1945-1991 рр.: сталінський режим в Україні; політична ситуація в Західній Україні; «відлига» як лібералізація тоталітарного режиму в середині 50-х – середині 60-х років ХХ ст.; епоха «застою» або реванш командно-адміністративної системи; «перебудова» та активізація боротьби за незалежність України (1985-1991 рр.).
3. Розбудова Української незалежної держави 1991-20-ті рр. ХХІ ст.: проголошення незалежності України; політичне становище в Україні за часів президентства Леоніда Макаровича Кравчука, Леоніда Даниловича Кучми, Віктора Андрійовича Ющенка, Віктора Федоровича Януковича, Петра Олексійовича Порошенка, Володимира Олександровича Зеленського та порівняльний аналіз векторів розвитку України як суверенної та незалежної держави; причини революцій «на граніті», «Помаранчевої», «Гідності»; процес трансформації тоталітарного режиму в демократичний та його вплив на моделі форм правління в Україні. «Гібридна» війна Росії проти України 2014 – 2022 рр. Відкрита агресія РФ проти суверенної України з 24 лютого 2022 року.

навчання

Семінарське заняття №1 у контексті теми № 1: Вступ. «Історія української державності» у просторі соціально-гуманітарних наук. Політичні аспекти утворення Київської Русі як середньовічної Української держави IX – X століть.

Рекомендовані питання для обговорення та дискусій:

1. Слов'янські протодержавні утворення на українських землях: «класичні» та нові.
2. Сучасні наукові теорії походження Київської Русі як держави: дискусії, позиції, думки.
3. Основні етапи розвитку державності в Київській Русі: характерні риси етапів, еволюція владних інституцій.
4. Робота з тестовими завданнями I, II, III рівнів за темою семінарського заняття (див. пункти Програми 5 і 6).
5. Есе за обраною темою (на одному семінарі – не більше 3-х есе від студентів, за часом – не більше 5-ти хвилин на один виступ; див. пункти Програми 5 і 6).

Інформаційно-методичне забезпечення:

Рекомендована література

Навчальні підручники та посібники:

- Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.
- Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.
- Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.
- Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.-416 с.

Джерела:

- Давня історія України / Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007.
- Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця, відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – 591 с.
- Повесть временных лет. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева. – М. : Наука, 2007. – 670 с.
- Повість врем'яних літ. Літопис (За Іпатським перекладом) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. – К. – 1990. – С. 138–183.
- Памятники литературы Древней Руси. XI – начало XII века. – М.: Художественная литература, 1978.- 413 с.
- Слово о полку Игореве. – Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1985. – 174 с.

Монографічні видання:

- Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с.
- Толочко П. П. Історичні портрети / П. П. Толочко. – К.: Наукова думка, 1990.-268 с.
- Котляр М.Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава. – Київ: Вид-во «Україна», 1996. – 240 с.

Семінарське заняття № 2 у контексті теми № 2: Політичні наслідки роздібнення Київської Русі та особливості політичного життя князівств Подніпров'я та Галицько-Волинської держави у XII – першій половині XIV століть.

Рекомендовані питання для обговорення та дискусій:

1. Період федеративної монархії (феодальної роздробленості): особливості, політичні наслідки, сучасні наукові дискусії та думки.
2. Питання про етнічну ідентифікацію Київської Русі, загальноновизнані наукові теорії: сучасні наукові та політичні дискусії.
3. Еволюція політичного та соціально-економічного устрою Київської Русі: досягнення та недоліки.
4. Робота з тестовими завданнями I, II, III рівнів за темою семінарського заняття (див. пункти Програми 5 і 6).
5. Есе за обраною темою (на одному семінарі – не більше 3-х есе від студентів, за часом – не більше 5-ти хвилин на один виступ; див. пункти Програми 5 і 6).

Інформаційно-методичне забезпечення:

Рекомендована література

Навчальні підручники та посібники:

- Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.
- Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.
- Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.
- Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.-416 с.

Джерела:

- Давня історія України / Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007.
- Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця, відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – 591 с.
- Повесть временных лет. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева. – М. : Наука, 2007. – 670 с.
- Повість врем'яних літ. Літопис (За Іпатським перекладом) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. – К. – 1990. – С. 138–183.
- Памятники литературы Древней Руси. XI – начало XII века. – М.: Художественная литература, 1978.- 413 с.
- Слово о полку Игореве. – Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1985. – 174 с.

Монографічні видання:

- Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с.
- Толочко П. П. Історичні портрети / П. П. Толочко. – К.: Наукова думка, 1990.-268 с.
- Котляр М.Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава. – Київ: Вид-во «Україна», 1996. – 240 с.

Електронний ресурс:

- Галицько-Волинська держава [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukr.wikipedia.org>

Семінарське заняття № 3 у контексті теми № 3: Українські землі під владою іноземних держав (друга половина XIV – перша половина XVII століть: еволюція української державотворчої думки, перший досвід українського парламентаризму, боротьба за консолідацію українського суспільства.

Рекомендовані питання для обговорення та дискусій:

1. Українські землі у складі Великого князівства Литовського: політичний устрій, політичні особливості перебування українських земель у складі Литовсько-Руської держави.
2. Україна у складі Речі Посполитої: розвиток української політичної та релігійної думки; братський рух у боротьбі за політичну консолідацію українського суспільства; сеймова боротьба як перший досвід українського парламентаризму.
3. Еволюція українського козацтва як політичної сили Речі Посполитої та Східної Європи сили.
4. Робота з тестовими завданнями I, II, III рівнів за темою семінарського заняття (див. пункти Програми 5 і 6).
5. Есе за обраною темою (на одному семінарі – не більше 3-х есе від студентів, за часом – не більше 5-ти хвилин на один виступ; див. пункти Програми 5 і 6).

Інформаційно-методичне забезпечення:

Рекомендована література

Навчальні підручники та посібники:

- Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.
- Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.
- Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.
- Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.-416 с.

Джерела:

- Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007.

Монографічні видання:

Рекомендована література

Навчальні підручники та посібники:

- Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.
- Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.
- Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.

Джерела:

- Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007.

Монографічні видання:

- Арон Реймон. Мир і війна між націями: Пер. з фр.- К.: МП «Юніверс», 2000. – 688 с.
- Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с.

Семінарське заняття № 4 у контексті теми № 4: Українська національна революція і становлення української державності (1648-1676 рр.)

Рекомендовані питання для обговорення та дискусій:

1. Еволюція політичної культури українського козацтва та його лідерів. Реформаторські проекти та програми Семерина (Северина) Наливайка, Йосипа Верещинського. Перші зародки національної державності.
2. Нова політика гетьмана Богдана Хмельницького.
3. Негативні політичні тенденції в українському суспільстві; криза козацької автономії після смерті Богдана Хмельницького; територіальний розкол України як наслідок першого етапу громадянської війни 1658-1663 рр.; наступ російського самодержавства на українську автономність.
4. Робота з тестовими завданнями I, II, III рівнів за темою семінарського заняття (див. пункти Програми 5 і 6).
5. Есе за обраною темою (на одному семінарі – не більше 3-х есе від студентів, за часом – не більше 5-ти хвилин на один виступ; див. пункти Програми 5 і 6).

Інформаційно-методичне забезпечення:

Рекомендована література

Навчальні підручники та посібники:

- Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.
- Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.
- Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.
- Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.-416 с.

Джерела:

Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007.

Монографічні видання:

- Арон Реймон. Мир і війна між націями: Пер. з фр.- К.: МП «Юніверс», 2000. – 688 с.
- Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с.

Електронний ресурс:

Визвольна війна і Хмельниччина. – [Електронний ресурс].- Режим доступу: // <http://www.ukrterra.com.ua>

Семінарське заняття № 5 у контексті теми № 5: Ліквідація української державності наприкінці XVII – у XVIII століттях.

Рекомендовані питання для обговорення та дискусій:

1. Територіально-політичний устрій Гетьманщини наприкінці XVII – у XVIII ст. Наступ царизму на політичну автономію України.
2. «Пакти і конституція прав і вольностей Запорозького козацтва» (5 квітня 1710 р.) як угода між П. Орликом, гетьманом в екзилі та козацькою старшиною.

3. Процес інкорпорації України до складу Російської імперії, ліквідація царизмом автономії України та української державності.
4. Робота з тестовими завданнями I, II, III рівнів за темою семінарського заняття (див. пункти Програми 5 і 6).
5. Есе за обраною темою (на одному семінарі – не більше 3-х есе від студентів, за часом – не більше 5-ти хвилин на один виступ; див. пункти Програми 5 і 6).

Інформаційно-методичне забезпечення:

Рекомендована література
Навчальні підручники та посібники:

- Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.
- Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.
- Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.
- Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.-416 с.

Джерела:

- Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік.- Київ: «Веселка», 1994. – 77 с.
- Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007.

Монографічні видання:

- Арон Реймон. Мир і війна між націями: Пер. з фр.- К.: МП «Юніверс», 2000. – 688 с.
- Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с.

Семінарське заняття № 6 у контексті теми № 6: Українське національне відродження XIX століття: державотворчі ідеї, програми та проекти, перші політичні осередки та організації; громадівський, народницький, національний рухи за політичну незалежність Української держави.

Рекомендовані питання для обговорення та дискусій:

1. Національно-визвольний рух в Україні у першій половині XIX ст.: Кирило-Мефодіївське братство та його програмний документ «Книга буття українського народу» як прагнення братчиків жити «по-братерські – не розділимо і несмісимо» виникнення політичних організацій.
2. Національне відродження на західноукраїнських землях: «Руська трійця», українська політична думка на західноукраїнських землях.
3. Українське відродження у другій половині XIX ст.: громадівський, народницький, національний рухи, порівняльний аналіз.
4. Рух за політичну незалежність України.
5. Робота з тестовими завданнями I, II, III рівнів за темою семінарського заняття (див. пункти Програми 5 і 6).
- 6.Есе за обраною темою (на одному семінарі – не більше 3-х есе від студентів, за часом – не більше 5-ти хвилин на один виступ; див. пункти Програми 5 і 6).

Інформаційно-методичне забезпечення:

Рекомендована література

Навчальні підручники та посібники:

- Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.
- Політична історія України ХХ століття в шести томах.
Том І. На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) – К.: Генеза, 2003.
- Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.
- Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.
- Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.-416 с.

Джерела:

- М.І. Костомаров. «Закон Божий» (Книга буття українського народу). – Київ: «Либідь», 1991. – 40 с.
- Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007.

Монографічні видання:

- Арон Реймон. Мир і війна між націями: Пер. з фр.- К.: МП «Юніверс», 2000. – 688 с.
- Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с.
- Історія України в особах: ХІХ – ХХ ст. – Київ: «Україна», 1995. – 479 с.
- Черненко А.М. Українська національна ідея: Монографія.- Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1994.- 144 с.

Семінарське заняття № 7 у контексті теми № 7: Розвиток української державотворчої думки, українське питання у парламентах Російської та Австрійської імперій і діяльність українських фракцій на початку ХХ ст. Боротьба за державність 1917-1920 рр. Політичні режими на території українських земель у 20-30-ті роки ХХ ст.

Рекомендовані питання для обговорення та дискусій:

1. Виникнення політичних партій та стан української політичної думки на початку ХХ ст.: особливості, діяльність і лідери соціалістичної, національно-революційної, ліберальної течій в українському русі – спільне та особливе.
2. Українські фракції в парламентах Російської та Австро-Угорської імперій, Галицькому сеймі: діяльність, досвід парламентської боротьби.
3. Боротьба за Українську державу в роки Національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 рр.: УЦР, Гетьманат Павла Скоропадського, Директорія, перемога радянської влади: **(Робота з тестовими завданнями II рівня: Визначення головних пунктів суверенізації українського суспільства в 1917-1920 роках в економічній сфері, в соціальній політиці, в державному будівництві, в міжнародному житті, в галузі військового будівництва, в галузі культури та науки, у сфері повернення та з'єднання (соборності) земель України).**
4. Політичні режими на українських землях у 20-30-ті роки ХХ ст.: спільне та особливе, зміст радянської системи як диктатури й командно-адміністративної системи, етапи більшовицького експерименту, наслідки тоталітарного режиму для України й українського народу.
5. Робота з тестовими завданнями I, II, III рівнів за темою семінарського заняття (див. пункти Програми 5 і 6).

6. Есе за обраною темою (на одному семінарі – не більше 3-х есе від студентів, за часом – не більше 5-ти хвилин на один виступ; див. пункти Програми 5 і 6).

Інформаційно-методичне забезпечення:

Рекомендована література

Навчальні підручники та посібники:

- Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.
- Політична історія України ХХ століття в шести томах.
Том 1. На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) – К.: Генеза, 2003.;
Том 2. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920). - К.: Генеза, 2003.;
Том 3. Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1938). - К.: Генеза, 2003.
- Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.
- Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.
- Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.-416 с.

Джерела:

- Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга перша / Іван Білас. – Київ: «Либідь» - «Військо України», 1994.- 432 с.
- Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга друга. Документи та матеріали. / Іван Білас. – Київ: «Либідь» - «Військо України», 1994.- 688 с.
- Документи: Перший Універсал; Другий Універсал; Третій Універсал; Четвертий Універсал; Конституція Української Народної Республіки (статут про державний устрій права і вольності УНР); Грамота до всього Українського Народу; Декларація Директорії Української Народної Республіки; Про самовизначення України: Резолюція першого з'їзду Рад; Народний Секретаріат України (перший уряд Радянської України); 3 телеграми Народного Секретаріату. Петроград; Телеграма Ради Народних Комісарів Росії // Матрос Аніслав. Із мороку забуття: 75-річчя Української Народної Республіки: Документальне наукове видання. – Дніпропетровськ: «Пороги», 1993. – С. 32-61.
- Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007.

Монографічні видання:

- Арон Реймон. Мир і війна між націями: Пер. з фр.- К.: МП «Юніверс», 2000. – 688 с.
- Бережная С.В., Бондаренко И.И., Кучемко Н.М. Тоталитаризм в истории Европы XX века.- Братислава: Европейский Центр Изобразительных Искусств, 2012.-192 с.
- Билокин С.И. Механизм большевицкого насилия: Конспект исследования. / Сергей Иванович Билокин. – Киев: Фонд «Воля» (Нью-Йорк), 2000. – 128 с.
- Вронська Тамара. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917-1953 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2009.- 486 с.
- Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: «Знання» України, 1991.- 240 с.
- Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с.
- Сергійчук. В. Українська соборність. Відродження українства в 1917-1920 роках.- Київ:»Українська Видавнича Спілка», 1999.- 416 с.
- Ніколаєв Ігор. Комуністичне єдиновладдя в УСРР у 1920-х рр.: історико-правовий аспект. Монографія. / Ігор Ніколаєв. – Миколаїв: Вид-во ФОП «Швець», 2013.- 439 с.

Політичні портрети: М. Грушевський. В. Винниченко. С. Петлюра. П. Скоропадський // Матрос Аніслав. Із мороку забуття: 75-річчя Української Народної Республіки: Документальне наукове видання. – Дніпропетровськ: «Пороги», 1993.- С. 62- 69.

Відродження та розбудова української державності в 1917-1920 рр. // Матрос Аніслав. Із мороку забуття: 75-річчя Української Народної Республіки: Документальне наукове видання. – Дніпропетровськ: «Пороги», 1993.- С. 70 - 71.

Фюре Франсуа. Минуле однієї ілюзії. Нарис про комуністичну ідею у ХХ столітті / Пер. з фр. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007.- 810 с. (Спільний видавничий проект телеканалу «1+1» та видавництва «ДУХ І ЛІТЕРА»).

Черненко А.М. Українська національна ідея: Монографія.- Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1994.- 144 с.

Семінарське заняття № 8 у контексті теми № 8: Політичні процеси в Україні в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) Боротьба за державну незалежність за умов кризи тоталітарної системи (1945-1991 рр.). Розбудова Української незалежної держави (1991- 20-ті рр. ХХІ ст.).

Рекомендовані питання для обговорення та дискусій:

1. Україна в роки Другої світової війни 1939-1945 рр.: гітлерівський окупаційний режим й діяльність українських органів місцевого самоврядування, українські комітети самопомогі як маловідомий аспект державотворчої діяльності українського народу.
2. Боротьба за державну незалежність України за умов кризи радянської тоталітарної системи 1945-1991 рр.: сталінський режим в Україні; політична ситуація в Західній Україні; «відлига» як лібералізація тоталітарного режиму в середині 50-х – середині 60-х років ХХ ст.; епоха «застою» або реванш командно-адміністративної системи; «перебудова» та активізація боротьби за незалежність України (1985-1991 рр.).
3. Розбудова Української незалежної держави 1991-2018 рр.: проголошення незалежності України; політичне становище в Україні за часів президентства Леоніда Макаровича Кравчука, Леоніда Даниловича Кучми, Віктора Андрійовича Ющенка, Віктора Федоровича Януковича, Петра Олексійовича Порошенка та порівняльний аналіз векторів розвитку України як суверенної та незалежної держави; причини революцій «на граніті», «Помаранчевої», «Гідності»; процес трансформації тоталітарного режиму в демократичний та його вплив на моделі форм правління в Україні. «Гібридна» війна Росії проти України 2014 – 2022 рр. Відкрита агресія РФ проти суверенної України з 24 лютого 2022 року.

Інформаційно-методичне забезпечення:

Рекомендована література Навчальні підручники та посібники:

Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф.. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.

Політична історія України ХХ століття в шести томах.

Том 4. Україна у Другій світовій війні (1939-1945). - К.: Генеза, 2003.;

Том 5. Українці за межами УРСР (1918-1940). - К.: Генеза, 2003.;

Том 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002). - К.: Генеза, 2003.

Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.

Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.

Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.-416 с.

Джерела:

Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга перша / Іван Білас. – Київ: «Либідь» - «Військо України», 1994.- 432 с.

Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга друга. Документи та матеріали. / Іван Білас. – Київ: «Либідь» - «Військо України», 1994.- 688 с.

Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007.

Монографічні видання:

Арон Реймон. Мир і війна між націями: Пер. з фр.- К.: МП «Юніверс», 2000. – 688 с.

Бережная С.В., Бондаренко И.И., Кучемко Н.М. Тоталитаризм в истории Европы XX века.- Братислава: Европейский Центр Изобразительных Искусств, 2012.-192 с.

Билокин С.И. Механизм большевицкого насилия: Конспект исследования. / Сергей Иванович Билокин. – Киев: Фонд «Воля» (Нью-Йорк), 2000. – 128 с.

Бойко О.Д. Україна 1991-1995: Тіні минулого чи контури майбутнього ?. – К.: «Магістр – S», 1996. – 208 с.

Бойко О.Д. Україна: від путчу до Пущі (серпень – грудень 1991 р.): Монографія.- Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006.- 224 с.

Вронська Тамара. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917-1953 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2009.- 486 с.

Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с.

Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці: аналітична доповідь / за ред. О.М.Майбороди. - К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2013.-376 с.

Литвин В. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956-1965).- К.: Видавничий дім «Лі – Терра», 2004. – 272 с.

Ніколаєв Ігор. Комуністичне єдиновладдя в УСРР у 1920-х рр.: історико-правовий аспект. Монографія. / Ігор Ніколаєв. – Миколаїв: Вид-во ФОП «Швець», 2013.- 439 с.

Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи.- К.: Юрінком, 1995.- 272 с.

Сербин Роман. За яку спадщину ? – Київ, 2002.- 144 с. (Видання здійснене завдяки фінансовому сприянню Відділу Ліги українців Канади у Монреалі).

Фюре Франсуа. Минуле однієї ілюзії. Нарис про комуністичну ідею у ХХ столітті / Пер. з фр. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007.- 810 с. (Спільний видавничий проект телеканалу «1+1» та видавництва «ДУХ І ЛІТЕРА»).

Черненко А.М. Українська національна ідея: Монографія.- Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1994.- 144 с.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ТЕМАТИКОЮ ЗАПЛАНОВАНОГО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Шайкан В.О. Ідеологічна боротьба в Україні періоду другої світової війни 1939-1945 рр. Монографія / Валерій Олександрович Шайкан / Відп. ред. д.і.н., професор О.Є. Лисенко, Інститут історії України НАН України.- Кривий Ріг: «Діоніс» (ФОП «Чернявський Д.О.»), 2010. – 436 с.

2. Шайкан В.О. Ідеологічні аспекти підготовки до Другої світової війни // Валерій Олександрович Шайкан / Відп. ред. д.і.н., професор О.Є. Лисенко, Інститут історії України НАН України.- Кривий Ріг: «Діоніс» (ФОП «Чернявський Д.О.»), 2010. – 68с.

3. Колабораціонізм і національне питання // Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. / Валентина Олексіївна Шайкан / Відп. ред. д.і.н., професор О.Є. Лисенко, Інститут історії України НАН України.- Кривий Ріг: «Мінерал» АГН, 2005. – С. 126-188 (466 с)
4. «Життєвий простір для арійців»: окупована Україна в планах Німеччини; Філософія виживання: українські органи управління; Українські комітети допомоги // Шайкан Валентина. Повсякдення українців у роки німецької окупації 1941-1944 / Валентина Олексіївна Шайкан / Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. – Київ, 2010.- С. 5-10, 31-53 (80 с.) (Проект «Друга світова. Український вимір»).
5. Вплив соціально-економічної та політичної ситуації в Радянській Україні напередодні і в роки Другої світової війни // Шайкан Валерій, Шайкан Валентина. Соціально-політичні та економічні причини виникнення колабораціонізму на теренах рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни / Валентина Олексіївна Шайкан.- Кривий Ріг: «Мінерал» АГН, 2004. – С. 47-67 (151 с.).
6. Нацистська інформаційно-пропагандистська боротьба: формування ідеологічних ідей, поглядів та уявлень. Місце України у планах Третього рейху. Роль України на воєнно-політичній арені Другої світової війни; Український національно-визвольний рух в роки Другої світової війни: проблеми дослідження // Шайкан Валерій, Шайкан Валентина. Україна в роки Другої світової та Великої Вітчизняної воєн: проблеми дослідження. Навчальний посібник для ст.-в ВНЗ / Валерій Олександрович Шайкан, Валентина Олексіївна Шайкан. Гриф МОН України.- Кривий Ріг: Вид. ФОП Чернявський Д.О., 2010. – С. 10-25; 88-110 (261 с.)
7. Нацистська інформаційно-пропагандистська боротьба: формування ідеологічних ідей, поглядів та уявлень. Німецька неперіодична преса у боротьбі за вплив на українське населення в період гітлерівської окупації. Місце України у планах Третього рейху. Роль України на воєнно-політичній арені Другої світової війни; Український національно-визвольний рух в роки Другої світової війни: проблеми дослідження Шайкан Валерій, Шайкан Валентина. Україна в роки Другої світової та Великої Вітчизняної воєн: проблеми дослідження. Навчальний посібник для ст.-в ВНЗ. Вид. друге: випр. та доп. / Валерій Олександрович Шайкан, Валентина Олексіївна Шайкан. Гриф МОН України.- Кривий Ріг: Вид. ФОП Чернявський Д.О., 2012. – С. 10-37, 112-137 (289 с.).
8. Кривий Ріг: лихоліття 1941-1945 рр / В.В. Стецкевич, В.О. Шайкан, Р.П. Шляхтич, Є.М. Левченко . – Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «КНУ», 2015. – 521 с.
Кривий Ріг: Пам'ять міста 1941-1945 рр. у документах і матеріалах / упорядники: В.В. Стецкевич, В.О. Шайкан, Р.П. Шляхтич та ін.. - Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «КНУ», 2018. – 480 с.
9. Шайкан В.О., Шелудякова Н.А. Сучасні інтерпретації актуальних проблем історії та права в країнах Східної та Західної Європи середини ХХ – ХХІ ст./ упорядники: В.О. Шайкан, Н.А. Шелудякова. ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» Криворізький економічний інститут. – Кривий Ріг: Видавець ФОП Чернявський Д.О., 2017. – 240 с. з іл.
10. Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Delinquent and «marginal» personalities in wartime: reasons and consequences of deviant behaviour //V International Scientific Congress SOCIETY OF AMBIENT INTELLIGENCE 2022 (ISC SAI 2022) / Printed in Portugal ISBN: 978-989-758-600-2 DOI: 10.5220/0000153900003350 Deposito Legal: 503849/22 Vol. Sustainable Development and Global Climate Change – 978-989-758-600-2 <https://www.scitepress.org/ProceedingsDetails.aspx?ID=gVnmxmkBXF5Y=&t=1>
11. Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Globalization and world culture of XX-beginning of XXI centuries: achievements, peculiarities, problems and perspectives // Scientific journal of Polonia University, 33 (2019), nr 2, p. 110-124. DOI: <http://dx.doi.org/10.23856/3312>
Valentyna Shaikan, Andrii Shaikan. Complicity and Collaborationism in Ukraine of 1939-1945: Reasons, Typical and Special Demonstrations: Monograph / Shaikan Valentyna Oleksiyivna, Dc. of

Hist. Sciences, professor; Shaikan Andrii Valeriyovych, Dc. of Es. Sciences, professor / Translated from Ukrainian into English by Korzhova Lyudmyla Sergiyivna, Cand. of Ped. Sciences, assoc. professor of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih). Recommended to publication by the Scientific Council of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih), protocol No 5, 28.12.2020. – Prague, 2021. - 644 p. The publication is assigned with a DOI number: <https://doi.org/10.46489/CCU19391945-01> The paper version of the publication is the original version. The publication is available in electronic version on the website:<https://www.oktanprint.cz/p/complicity-and-collaborationism-in-ukraine> **Print ISBN 978-80-908066-4-1 E-book ISBN 978-80-908066-5-8.**

12. Legal Assessment and Speculation on the Topic of Collaborationism in Ukraine. Digital Dimension / Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan //2021-03-21/ **jornal-article. DOI:<https://doi.org/10.1051/shsconf/202110003001>**

13. Collaborationism and War Crimes as Phenomena in the Information Society/Valentina Shaikan, Kateryna Datsko, Nina Ivaniuk, Alim Batiuk // *Proceedings of the III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence 2020 (ISC-SAI 2020, p.116-126)* 2020-04-02/ **jornal-article SOURCE-WORK-ID:<https://doi.org/10.2991/aebmr>**

14. Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Kollaborationism and complicity in the history of mankind reflected in scholars and writers works // Scientific journal of Polonia University, 30 (2018), nr 5, p. 107-113. DOI: <http://dx.doi.org/10.23856/30112>.

15. Who are Ukrainians and what do they want?» /Valentina Shaikan, Serhiy Parkhomenko //Globalne aspekty ekonomii swiatiway i stosunkow miedzynarodowych w warunkach niestabilnosci gospodarczej. Monografia. – Czestochowa: Akademia Polonijna, 2016. – P.338-343. **ISBN 978- 83-7542-168-2.**

Електронний ресурс:

Речицький В. Прості цінності конституціоналізму // Критика. – 2011.- Січень-Лютий. – С. 2-5; див.: www.pravda.com.ua/articles/2010/11/24/5606253/; www.epravda.com.ua/news/2010/10/18/252448/

Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції / Мін-во Культури України. Мін-во Оборони України. Державний комітет архівів України. Інститут історії України НАН України. Меморіальний Комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років». Національний військово-історичний музей України. Національний університет Оборони України. Відп. ред.-р : Легасова Л.В. – Київ, 2011.-800 с. – [Електронний ресурс].- Режим доступу: // <http://www.warmuseum.kiev.ua/ukr/kniga.shtm>

4.3. Плани контактних занять для студентів заочної форми навчання

Контактне заняття 1.

План контактного заняття:

I. Вступна міні-лекція на тему: «Вступ. «Історія української державності» у просторі соціально-гуманітарних наук. Політичні аспекти утворення Київської Русі як середньовічної Української держави IX – X століть. Особливості політичного життя князівств Подніпров'я та Галицько-Волинської держави у XII – першій половині XIV століть».

II. Міні-практичне заняття з орієнтовним переліком питань:

Рекомендовані питання для обговорення та дискусій:

- 1.Слов'янські протодержавні утворення на українських землях: «класичні» та нові.
- 2.Сучасні наукові теорії походження Київської Русі як держави: дискусії, позиції, думки.
- 3.Основні етапи розвитку державності в Київській Русі: характерні риси етапів, еволюція владних інституцій.
4. Період федеративної монархії (феодалної роздробленості): особливості, політичні наслідки, сучасні наукові дискусії та думки.
- 5.Питання про етнічну ідентифікацію Київської Русі, загально визнані наукові теорії: сучасні наукові та політичні дискусії.
- 6.Еволюція політичного та соціально-економічного устрою Київської Русі: досягнення та недоліки.
- 7.Робота з тестовими завданнями I, II, III рівнів за темою семінарського заняття (див. пункти Програми 5 і 6).
- 8.Есе за обраною темою (на одному семінарі – не більше 3-х есе від студентів, за часом – не більше 5-ти хвилин на один виступ; див. пункти Програми 5 і 6).

*Інформаційно-методичне забезпечення:
Рекомендована література (основна):*

Навчальні підручники та посібники:

- Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф.. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.
- Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.
- Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.
- Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.-416 с.

Рекомендована література (додаткова):

Джерела:

- Давня історія України / Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007.
- Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця, відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – 591 с.
- Повесть временных лет. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева. – М. : Наука, 2007. – 670 с.
- Повість врем'яних літ. Літопис (За Іпатським перекладом) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. – К. – 1990. – С. 138–183.

Монографічні видання:

- Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с.
- Толочко П. П. Історичні портрети / П. П. Толочко. – К.: Наукова думка, 1990.-268 с.
- Котляр М.Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава. – Київ: Вид-во «Україна», 1996. – 240 с.

Електронний ресурс:

- Галицько-Волинська держава [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukr.wikipedia.org>

Контактне заняття 2.

План контактного заняття:

I. Вступна міні-лекція на тему: «Українські землі під владою іноземних держав (друга половина XIV – перша половина XVII століть: еволюція української державотворчої думки, перший досвід українського парламентаризму, боротьба за консолідацію українського суспільства).

II. Міні-практичне заняття з орієнтовним переліком питань:

Рекомендовані питання для обговорення та дискусій:

1. Українські землі у складі Великого князівства Литовського: політичний устрій, політичні особливості перебування українських земель у складі Литовсько-Руської держави.
2. Україна у складі Речі Посполитої: розвиток української політичної та релігійної думки; братський рух у боротьбі за політичну консолідацію українського суспільства; сеймова боротьба як перший досвід українського парламентаризму.
3. Еволюція українського козацтва як політичної сили Речі Посполитої та Східної Європи сили.
4. Робота з тестовими завданнями I, II, III рівнів за темою семінарського заняття (див. пункти Програми 5 і 6).
5. Есе за обраною темою (на одному семінарі – не більше 3-х есе від студентів, за часом – не більше 5-ти хвилин на один виступ; див. пункти Програми 5 і 6).

Інформаційно-методичне забезпечення:

Рекомендована література (основна):

Навчальні підручники та посібники:

Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.

Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х.: Школа, 2007.– 589 с.

Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.

Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.-416 с.

Джерела:

Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К.: КНТ, 2007.

Рекомендована література (додаткова):

Монографічні видання:

Арон Реймон. Мир і війна між націями: Пер. з фр.- К.: МП «Юніверс», 2000. – 688 с.

Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с.

Контактне заняття 3.

План контактного заняття:

I. Вступна міні-лекція на тему: «Українська національна революція і становлення української державності (1648-1676 рр.). Ліквідація української державності наприкінці XVII – у XVIII століттях».

II. Міні-практичне заняття з орієнтовним переліком питань:

Рекомендовані питання для обговорення та дискусій:

1. Еволюція політичної культури українського козацтва та його лідерів. Реформаторські проекти та програми Семерина (Северина) Наливайка, Йосипа Верещинського. Перші зародки національної державності.
2. Нова політика гетьмана Богдана Хмельницького.
3. Негативні політичні тенденції в українському суспільстві; криза козацької автономії після смерті Богдана Хмельницького; територіальний розкол України як наслідок першого етапу громадянської війни 1658-1663 рр.; наступ російського самодержавства на українську автономність.
4. Територіально-політичний устрій Гетьманщини наприкінці XVII – у XVIII ст. Наступ царизму на політичну автономію України.
5. «Пакти і конституція прав і вольностей Запорозького козацтва» (5 квітня 1710 р.) як угода між П. Орликом, гетьманом в екзилі та козацькою старшиною.
6. Процес інкорпорації України до складу Російської імперії, ліквідація царизмом автономії України та української державності.
7. Робота з тестовими завданнями I, II, III рівнів за темою семінарського заняття (див. пункти Програми 5 і 6).
8. Есе за обраною темою (на одному семінарі – не більше 3-х есе від студентів, за часом – не більше 5-ти хвилин на один виступ; див. пункти Програми 5 і 6).

Інформаційно-методичне забезпечення:

Рекомендована література (основна):

Навчальні підручники та посібники:

Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.

Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.

Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.

Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.-416 с.

Джерела:

Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік.- Київ: «Веселка», 1994. – 77 с.

Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007.

Електронний ресурс:

Визвольна війна і Хмельниччина. – [Електронний ресурс].- Режим доступу: // <http://www.ukrterra.com.ua>

Рекомендована література (додаткова):

Монографічні видання:

Арон Реймон. Мир і війна між націями: Пер. з фр.- К.: МП «Юніверс», 2000. – 688 с.

Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с.

Контактне заняття 4.

План контактного заняття:

I. Вступна міні-лекція на тему:

самостійне опрацювання, надання консультації з теми: «Українське національне відродження XIX століття: державотворчі ідеї, програми та проекти, перші політичні

осередки та організації; громадівський, народницький, національний рухи за політичну незалежність Української держави»;

міні лекція на тему:

«Розвиток української державотворчої думки, українське питання у парламентах Російської та Австрійської імперій і діяльність українських фракцій на початку ХХ ст. Боротьба за державність 1917-1920 рр. Політичні режими на території українських земель у 20-30-ті роки ХХ ст.».

II. Міні-практичне заняття з орієнтовним переліком питань:

Рекомендовані питання для обговорення та дискусій:

1. Національно-визвольний рух в Україні у першій половині ХІХ ст.: Кирило-Мефодіївське братство та його програмний документ «Книга буття українського народу» як прагнення братчиків жити «по-братерські – не розділимо і несміємо» виникнення політичних організацій (самостійне опрацювання).
2. Національне відродження на західноукраїнських землях: «Руська трійця», українська політична думка на західноукраїнських землях (самостійне опрацювання).
3. Українське відродження у другій половині ХІХ ст.: громадівський, народницький, національний рухи, порівняльний аналіз (самостійне опрацювання).
4. Рух за політичну незалежність України (самостійне опрацювання).
5. Виникнення політичних партій та стан української політичної думки на початку ХХ ст.: особливості, діяльність і лідери соціалістичної, національно-революційної, ліберальної течій в українському русі – спільне та особливе.
6. Українські фракції в парламентах Російської та Австро-Угорської імперій, Галицькому сеймі: діяльність, досвід парламентської боротьби.
7. Боротьба за Українську державу в роки Національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 рр.: УЦР, Гетьманат Павла Скоропадського, Директорія, перемога радянської влади: **(Робота з тестовими завданнями II рівня: Визначення головних пунктів суверенізації українського суспільства в 1917-1920 роках в економічній сфері, в соціальній політиці, в державному будівництві, в міжнародному житті, в галузі військового будівництва, в галузі культури та науки, у сфері повернення та з'єднання (соборності) земель України).**
8. Політичні режими на українських землях у 20-30-ті роки ХХ ст.: спільне та особливе, зміст радянського системи як диктатури й командно-адміністративної системи, етапи більшовицького експерименту, наслідки тоталітарного режиму для України й українського народу.
9. Робота з тестовими завданнями I, II, III рівнів за темою семінарського заняття (див. пункти Програми 5 і 6).
10. Есе за обраною темою (на одному семінарі – не більше 3-х есе від студентів, за часом – не більше 5-ти хвилин на один виступ; див. пункти Програми 5 і 6).

Інформаційно-методичне забезпечення:

Рекомендована література (основна):

Навчальні підручники та посібники:

- Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.
- Політична історія України ХХ століття в шести томах.
- Том I. На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) – К.: Генеза, 2003.;
- Том 2. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920). - К.: Генеза, 2003.;
- Том 3. Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1938). - К.: Генеза, 2003.
- Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.
- Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.

Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.-416 с.

Джерела:

Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга перша / Іван Білас. – Київ: «Либідь» - «Військо України», 1994.- 432 с.

Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга друга. Документи та матеріали. / Іван Білас. – Київ: «Либідь» - «Військо України», 1994.- 688 с.

Документи: Перший Універсал; Другий Універсал; Третій Універсал; Четвертий Універсал; Конституція Української Народної Республіки (статут про державний устрій права і вольності УНР); Грамота до всього Українського Народу; Декларація Директорії Української Народної Республіки; Про самовизначення України: Резолюція першого з'їзду Рад; Народний Секретаріат України (перший уряд Радянської України); 3 телеграми Народного Секретаріату. Петроград; Телеграма Ради Народних Комісарів Росії // Матрос Аніслав. Із мороку забуття: 75-річчя Української Народної Республіки: Документальне наукове видання. – Дніпропетровськ: «Пороги», 1993. – С. 32-61.

М.І. Костомаров. «Закон Божий» (Книга буття українського народу). – Київ: «Либідь», 1991. – 40 с.

Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007.

Рекомендована література (додаткова):

Монографічні видання:

Арон Реймон. Мир і війна між націями: Пер. з фр.- К.: МП «Юніверс», 2000. – 688 с.

Бережная С.В., Бондаренко И.И., Кучемко Н.М. Тоталитаризм в истории Европы XX века.- Братислава: Европейский Центр Изобразительных Искусств, 2012.-192 с.

Билокин С.И. Механизм большевицкого насилия: Конспект исследования. / Сергей Иванович Билокин. – Киев: Фонд «Воля» (Нью-Йорк), 2000. – 128 с.

Вронська Тамара. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917-1953 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2009.- 486 с.

Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: «Знання» України, 1991.- 240 с.

Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с.

Сергійчук. В. Українська соборність. Відродження українства в 1917-1920 роках.- Київ:«Українська Видавнича Спілка», 1999.- 416 с.

Ніколаєв Ігор. Комуністичне єдиновладдя в УСРР у 1920-х рр.: історико-правовий аспект. Монографія. / Ігор Ніколаєв. – Миколаїв: Вид-во ФОП «Швець», 2013.- 439 с.

Політичні портрети: М. Грушевський. В. Винниченко. С. Петлюра. П. Скоропадський // Матрос Аніслав. Із мороку забуття: 75-річчя Української Народної Республіки: Документальне наукове видання. – Дніпропетровськ: «Пороги», 1993.- С. 62- 69.

Відродження та розбудова української державності в 1917-1920 рр. // Матрос Аніслав. Із мороку забуття: 75-річчя Української Народної Республіки: Документальне наукове видання. – Дніпропетровськ: «Пороги», 1993.- 70 - 71.

Фюре Франсуа. Минуле однієї ілюзії. Нарис про комуністичну ідею у ХХ столітті / Пер. з фр. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007.- 810 с. (Спільний видавничий проект телеканалу «1+1» та видавництва «ДУХ І ЛІТЕРА»).

Черненко А.М. Українська національна ідея: Монографія.- Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1994.- 144 с.

Контактне заняття 5.

План контактного заняття:

I. Вступна міні-лекція на тему: **«Політичні процеси в Україні в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) Боротьба за державну незалежність за умов кризи тоталітарної системи (1945-1991 рр.). Розбудова Української незалежної держави (1991-20-ті рр.. XXI ст.)**

II. Міні-практичне заняття з орієнтовним переліком питань:

Рекомендовані питання для обговорення та дискусій:

1. Україна в роки Другої світової війни 1939-1945 рр.: гітлерівський окупаційний режим й діяльність українських органів місцевого самоврядування, українські комітети самопомогі як маловідомий аспект державотворчої діяльності українського народу.
2. Боротьба за державну незалежність України за умов кризи радянської тоталітарної системи 1945-1991 рр.: сталінський режим в Україні; політична ситуація в Західній Україні; «відлига» як лібералізація тоталітарного режиму в середині 50-х – середині 60-х років ХХ ст.; епоха «застою» або реванш командно-адміністративної системи; «перебудова» та активізація боротьби за незалежність України (1985-1991 рр.).
3. Розбудова Української незалежної держави 1991-20-ті рр. XXI ст.: проголошення незалежності України; політичне становище в Україні за часів президентства Леоніда Макаровича Кравчука, Леоніда Даниловича Кучми, Віктора Андрійовича Ющенка, Віктора Федоровича Януковича, Петра Олексійовича Порошенка, Володимира Олександровича Зеленського та порівняльний аналіз векторів розвитку України як суверенної та незалежної держави; причини революцій «на граніті», «Помаранчевої», «Гідності»; процес трансформації тоталітарного режиму в демократичний та його вплив на моделі форм правління в Україні. «Гібридна» війна Росії проти України 2014 – 2022 рр. Відкрита агресія РФ проти суверенної України з 24 лютого 2022 року.

Інформаційно-методичне забезпечення:

Рекомендована література (основна):

Навчальні підручники та посібники:

Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.

Політична історія України ХХ століття в шести томах.

Том 4. Україна у Другій світовій війні (1939-1945). - К.: Генеза, 2003.;

Том 5. Українці за межами УРСР (1918-1940). - К.: Генеза, 2003.;

Том 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002). - К.: Генеза, 2003.

Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.

Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів / Переклад з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.

Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.-416 с.

Джерела:

Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга перша / Іван Білас. – Київ: «Либідь» - «Військо України», 1994.- 432 с.

Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга друга. Документи та матеріали. / Іван Білас. – Київ: «Либідь» - «Військо України», 1994.- 688 с.

Хрестоматія з історії України / Упор. та автор комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007.

Рекомендована література (додаткова):

Монографічні видання:

- Арон Реймон. Мир і війна між націями: Пер. з фр.- К.: МП «Юніверс», 2000. – 688 с.
- Бережная С.В., Бондаренко И.И., Кучемко Н.М. Тоталитаризм в истории Европы XX века.- Братислава: Европейский Центр Изобразительных Искусств, 2012.-192 с.
- Билокин С.И. Механизм большевицкого насилия: Конспект исследования. / Сергей Иванович Билокин. – Киев: Фонд «Воля» (Нью-Йорк), 2000. – 128 с.
- Бойко О.Д. Україна 1991-1995: Тіні минулого чи контури майбутнього ?. – К.: «Магістр – S», 1996. – 208 с.
- Бойко О.Д. Україна: від путчу до Пущі (серпень – грудень 1991 р.): Монографія.- Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006.- 224 с.
- Вронська Тамара. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917-1953 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2009.- 486 с.
- Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с.
- Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці: аналітична доповідь / за ред. О.М.Майбороди. - К.: ІПІЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2013.-376 с.
- Литвин В. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956-1965).- К.: Видавничий дім «Лі – Terra», 2004. – 272 с.
- Ніколаєв Ігор. Комуністичне єдиновладдя в УСРР у 1920-х рр.: історико-правовий аспект. Монографія. / Ігор Ніколаєв. – Миколаїв: Вид-во ФОП «Швець», 2013.- 439 с.
- Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи.- К.: Юрінком, 1995.- 272 с.
- Сербин Роман. За яку спадщину ? – Київ, 2002.- 144 с. (Видання здійснене завдяки фінансовому сприянню Відділу Ліги українців Канади у Монреалі).
- Фюре Франсуа. Минуле однієї ілюзії. Нарис про комуністичну ідею у XX столітті / Пер. з фр. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007.- 810 с. (Спільний видавничий проект телеканалу «1+1» та видавництва «ДУХ І ЛІТЕРА»).
- Черненко А.М. Українська національна ідея: Монографія.- Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1994.- 144 с.

**ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ТЕМАТИКОЮ
ЗАПЛАНОВАНОГО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ**

1. Шайкан В.О. Ідеологічна боротьба в Україні періоду другої світової війни 1939-1945 рр. Монографія / Валерій Олександрович Шайкан / Відп. ред. д.і.н., професор О.Є. Лисенко, Інститут історії України НАН України.- Кривий Ріг: «Діоніс» (ФОП «Чернявський Д.О.»), 2010. – 436 с.
2. Шайкан В.О. Ідеологічні аспекти підготовки до Другої світової війни // Валерій Олександрович Шайкан / Відп. ред. д.і.н., професор О.Є. Лисенко, Інститут історії України НАН України.- Кривий Ріг: «Діоніс» (ФОП «Чернявський Д.О.»), 2010. – 68с.
3. Колабораціонізм і національне питання // Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. / Валентина Олексіївна Шайкан / Відп. ред. д.і.н., професор О.Є. Лисенко, Інститут історії України НАН України.- Кривий Ріг: «Мінерал» АГН, 2005. – С. 126-188 (466 с)
4. «Життєвий простір для арійців»: окупована Україна в планах Німеччини; Філософія виживання: українські органи управління; Українські комітети допомоги // Шайкан Валентина. Повсякдення українців у роки німецької окупації 1941-1944 /Валентина Олексіївна Шайкан / Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. – Київ, 2010.- С. 5-10, 31-53 (80 с.) (Проект «Друга світова. Український вимір»).
5. Вплив соціально-економічної та політичної ситуації в Радянській Україні напередодні і в роки Другої світової війни // Шайкан Валерій, Шайкан Валентина. Соціально-політичні та економічні причини виникнення колабораціонізму на теренах рейхскомісаріату «Україна» та

військової зони в роки Другої світової війни / Валентина Олексіївна Шайкан.- Кривий Ріг: «Мінерал» АГН, 2004. – С. 47-67 (151 с.).

6. Нацистська інформаційно-пропагандистська боротьба: формування ідеологічних ідей, поглядів та уявлень. Місце України у планах Третього рейху. Роль України на воєнно-політичній арені Другої світової війни; Український національно-визвольний рух в роки Другої світової війни: проблеми дослідження // Шайкан Валерій, Шайкан Валентина. Україна в роки Другої світової та Великої Вітчизняної воєн: проблеми дослідження. Навчальний посібник для ст.-в ВНЗ / Валерій Олександрович Шайкан, Валентина Олексіївна Шайкан. Гриф МОН України.- Кривий Ріг: Вид. ФОП Чернявський Д.О., 2010. – С. 10-25; 88-110 (261 с.)

7. Нацистська інформаційно-пропагандистська боротьба: формування ідеологічних ідей, поглядів та уявлень. Німецька неперіодична преса у боротьбі за вплив на українське населення в період гітлерівської окупації. Місце України у планах Третього рейху. Роль України на воєнно-політичній арені Другої світової війни; Український національно-визвольний рух в роки Другої світової війни: проблеми дослідження Шайкан Валерій, Шайкан Валентина. Україна в роки Другої світової та Великої Вітчизняної воєн: проблеми дослідження. Навчальний посібник для ст.-в ВНЗ. Вид. друге: випр. та доп. / Валерій Олександрович Шайкан, Валентина Олексіївна Шайкан. Гриф МОН України.- Кривий Ріг: Вид. ФОП Чернявський Д.О., 2012. – С. 10-37, 112-137 (289 с.).

8. Кривий Ріг: лихоліття 1941-1945 рр / В.В. Стецкевич, В.О. Шайкан, Р.П. Шляхтич, Є.М. Левченко . – Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «КНУ», 2015. – 521 с.

Кривий Ріг: Пам'ять міста 1941-1945 рр. у документах і матеріалах / упорядники: В.В. Стецкевич, В.О. Шайкан, Р.П. Шляхтич та ін.. - Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «КНУ», 2018. – 480 с.

9. Шайкан В.О., Шелудякова Н.А. Сучасні інтерпретації актуальних проблем історії та права в країнах Східної та Західної Європи середини ХХ – ХХІ ст./ упорядники: В.О. Шайкан, Н.А. Шелудякова. ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» Криворізький економічний інститут. – Кривий Ріг: Видавець ФОП Чернявський Д.О., 2017. – 240 с. з іл.

10. Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Delinquent and «marginal» personalities in wartime: reasons and consequences of deviant behaviour //V International Scientific Congress SOCIETY OF AMBIENT INTELLIGENCE 2022 (ISC SAI 2022) / Printed in Portugal ISBN: 978-989-758-600-2 DOI: 10.5220/0000153900003350 Deposito Legal: 503849/22 Vol. Sustainable Development and Global Climate Change – 978-989-758-600-2 <https://www.scitepress.org/ProceedingsDetails.aspx?ID=gVnxmkBXF5Y=&t=1>

11. Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Globalization and world culture of XX-beginning of XXI centuries: achievements, peculiarities, problems and perspectives // Scientific journal of Polonia University, 33 (2019), nr 2, p. 110-124. DOI: <http://dx.doi.org/10.23856/3312>

Valentyna Shaikan, Andrii Shaikan. Complicity and Collaborationism in Ukraine of 1939-1945: Reasons, Typical and Special Demonstrations: Monograph / Shaikan Valentyna Oleksiyivna, Dc. of Hist. Sciences, professor; Shaikan Andrii Valeriyovych, Dc. of Es. Sciences, professor / Translated from Ukrainian into English by Korzhova Lyudmyla Sergiyivna, Cand. of Ped. Sciences, assoc. professor of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih). Recommended to publication by the Scientific Council of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih), protocol No 5, 28.12.2020. – Prague, 2021. - 644 p. The publication is assigned with a DOI number: <https://doi.org/10.46489/CCU19391945-01> The paper version of the publication is the original version. The publication is available in electronic version on the website:<https://www.oktanprint.cz/p/complicity-and-collaborationism-in-ukraine> **Print ISBN 978-80-908066-4-1 E-book ISBN 978-80-908066-5-8.**

12. Legal Assessment and Speculation on the Topic of Collaborationism in Ukraine. Digital Dimension / Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan //2021-03-21/ **jornal-article. DOI:<https://doi.org/10.1051/shsconf/202110003001>**

13. Collaborationism and War Crimes as Phenomena in the Information Society/Valentina Shaikan, Kateryna Datsko, Nina Ivaniuk, Alim Batiuk // *Proceedings of the III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence 2020 (ISC-SAI 2020, p.116-126)* 2020-04-02/ **journal-article SOURCE-WORK-ID:https://doi.org /10.2991/aebmr**

14. Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Kollaborationism and complicity in the history of mankind reflected in scholars and writers works // *Scientific journal of Polonia University*, 30 (2018), nr 5, p. 107-113. DOI: <http://dx.doi.org/10.23856/30112>.

15. Who are Ukrainians and what do they want?» /Valentina Shaikan, Serhiy Parkhomenko // *Globalne aspekty ekonomii swiatiway i stosunkow miedzynarodowych w warunkach niestabilnosci gospodarczej. Monografia. – Czestochowa: Akademia Polonijna, 2016. – P.338-343. ISBN 978- 83-7542-168-2.*

Електронний ресурс:

Речицький В. Прості цінності конституціоналізму // *Критика*. – 2011.- Січень-Лютий. – С. 2-5; див.: [www.pravda.com.ua /articles/2010/11/24/5606253/](http://www.pravda.com.ua/articles/2010/11/24/5606253/); www.epravda.com.ua/news/2010/10/18/252448/

Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції / Мін-во Культури України. Мін-во Оборони України. Державний комітет архівів України. Інститут історії України НАН України. Меморіальний Комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років». Національний військово-історичний музей України. Національний університет Оборони України. Відп. ред.-р : Легасова Л.В. – Київ, 2011.-800 с. – [Електронний ресурс].- Режим доступу: // <http://www.warmuseum.kiev.ua/ukr./kniga.shtm>

4.4. Плани навчальної роботи студентів денної (виконується протягом навчального семестру) і заочної форми навчання в міжсесійний період

Студенти денної (протягом навчального семестру) і заочної форми навчання у міжсесійний період складають письмово **Словник наукових категорій та понять (III рівень тестових екзаменаційних завдань)**, обирають із рекомендованих до написання тем ЕСЕ – 1 тему й пишуть ЕСЕ, виконують **тестові завдання I, II рівнів**, під час семінарських занять відповідають на **проблемні питання**; за бажанням беруть участь у проведенні **студентських, професорсько-викладацьких науково-практичних конференцій, семінарів** (готують наукові доповіді, статті, тези); **готуються до участі у внутрішньовузівських (I-II тури, грудень, січень) турах Олімпіади з історії України для неісторичних спеціальностей, III Всеукраїнському турі з історії України серед студентів ВНЗ неісторичних спеціальностей** (березень місяць за Наказом МОН України).

Під час виконання практичного завдання студент повинен ознайомитися з науковою літературою, проявити творчі здібності, вміння логічно розкрити та письмово викласти наукові поняття та категорії.

Студенти зобов'язані захистити завдання під час сесії або в День заочника в ході співбесіди з викладачем.

5.Самостійна робота студентів

Організація самостійної роботи студентів у Державному університеті економіки і технологій регулюється Положеннями Про організацію самостійної та індивідуально-консультативної роботи студентів і викладачів тощо.

Мета самостійної роботи студентів навчання полягає у поглибленні теоретичних і практичних знань, отриманих в процесі вивчення дисципліни, самостійного опрацювання

нормативно-правових актів, навчальної та спеціальної літератури, узагальнення зібраної інформації та обґрунтування зроблених висновків і пропозицій, описання одержаних результатів.

Самостійна робота студента — форма організації освітнього процесу, за якої заплановані завдання виконуються студентом під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі.

Самостійна робота студентів над дисципліною може включати:

- опрацювання теоретичних основ прослуханого лекційного матеріалу;
- вивчення тем для самостійного опрацювання;
- виконання домашніх завдань;
- виконання завдань дослідницького характеру, в т. ч. дослідницьких проектів та інших робіт з використанням інноваційних наробок кафедр;
- підготовку до семінарських, контактних занять;
- виконання індивідуальних завдань тощо.

Самостійною роботою студентів є спланована пізнавальна організаційно та методично направлена діяльність, що здійснюється без безпосередньої допомоги викладача, та яка спрямована на досягнення конкретного результату – засвоєння навчального матеріалу самостійно, у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Самостійна робота спрямована на вироблення у студентів навичок роботи з науковою літературою та іншими джерелами, формування таких рис майбутнього фахівця, як самостійність, активність, ініціативність та інші.

Навчальний час, що відводиться для самостійної роботи студента, регламентується навчальним планом. Самостійна робота студентів проводиться в бібліотеці, методичному кабінеті, комп'ютерному класі або в домашніх умовах.

Видами самостійної роботи студентів є: репродуктивна, творча, комбінована роботи. Самостійна робота **репродуктивного типу** являє собою процес ознайомлення з навчальним матеріалом за питаннями (темами), що винесені на самостійне вивчення, повторення матеріалу, який вивчався на аудиторних (лекційних, семінарських, контактних) заняттях, опрацювання літератури з метою вивчення їх змісту, виконання самостійних робіт по вивченому матеріалу в аудиторії.

Самостійна робота **творчого характеру** включає виконання індивідуальних завдань, які мають науковий або практичний характер і передбачають роботу з додатковими джерелами, підбірку матеріалів за заданими темами, їх аналіз, творче опрацювання з професійної точки зору, аналіз та оцінку актуальної та методологічно нової літератури, підготовку есе, виступів на науково-практичній конференції тощо.

Самостійна робота як вид навчальної діяльності поділяється на кілька рівнів: доаудиторна, аудиторна та післяаудиторна.

Самостійна робота студентів включає: опрацювання прослуханого лекційного матеріалу; вивчення окремих тем та питань, що винесені на самостійне опрацювання; підготовку конспектів навчальних текстів; підготовку до семінарських, контактних занять; вирішення практичних завдань (у т. ч. їх письмове оформлення); виконання індивідуальних завдань; роботу з додатковими джерелами для поглибленого вивчення матеріалу; систематизацію навчального матеріалу перед іспитом (екзаменом), заліком тощо.

Зміст самостійної роботи студентів та її обсяг визначається викладачем, який організує та контролює самостійну роботу студентів з дисципліни. Контроль за самостійною роботою студентів здійснюється на семінарських, контактних заняттях, у процесі індивідуально-консультативної роботи та при підсумковому контролі знань.

Самостійна робота студентів забезпечується системою навчально-методичних засобів: підручниками, навчально-методичними посібниками, конспектами студентів, інформаційними базами даних тощо.

У процесі опрацювання навчальної програми студенти використовують додаткову літературу навчального та наукового характеру, яка рекомендована до ознайомлення і наведена в даній робочій програмі.

Студенти денної та заочної форм навчання

самостійно виконують протягом навчального семестру тестові завдання 3-х рівнів: завдання з вибором однієї правильної відповіді, завдання на встановлення відповідності, завдання на встановлення правильної послідовності. Контроль та оцінення самостійної роботи студентів здійснюється на семінарських заняттях, у процесі індивідуально-консультативної роботи та при підсумковому контролі знань.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ»

I рівень тестових завдань: завдання з однією правильною відповіддю

%%%%%%%%%

Початки політичної історії України вчені пов'язують із зародженням державотворчих процесів у великих племінних об'єднаннях на землях Подніпров'я приблизно в VI – VIII ст.:

Антів, венедів, іллірійців

Полян, сіверян, деревлян

Сарматів, венедів, гірів

Венедів, антів, склавинів

%%%%%%%%%

У VIII – XI ст., як на думку істориків, союзи племен були вже етнополітичними об'єднаннями – додержавними утвореннями. Давні Хроніки згадують про:

Іскоростень, Ростов Ярославський, Чернігів, Київ

Куявію, Славію, Валіняну, Артанію

Любеч, Куявію, Чернігів, Артанію

%%%%%%%%%

Русь середини другої половини X ст. мала, хоча й обмежені, але стабільні ознаки державної організації:

Сформовано військо; запроваджено принцип максимальної централізації управління; визначені основні джерела фінансових надходжень

Діяло усне звичаєве право; існувала стратегія зовнішньої політики; створено примітивний державний апарат; було інкорпоровано до складу Русі основні східнослов'янські землі

Поява нових державних інституцій; запозичення західноєвропейських правових норм; розвиток правових засад суспільного життя; боротьба за об'єднання земель в єдину державу

%%%%%%%%%

Дбаючи про зміцнення своєї влади, захист території, перші київські князі намагалися:

Створити могутню державу

Укріпити кордони держави

Розвивати зовнішню політику

Приростити свої багатства

%%%%%%%%%

Рівень консолідації держави Русь доволодимирової епохи був:

Достатнім, ефективним

Недостатнім, малоефективним

Войовничим, слабким

Державне об'єднання не було міцним

%%%%%%%%%

За правління якого князя Київської Русі недоцільними були воєнні походи на Дунай, позбавлено Русь переваг у зовнішньополітичних зносинах, спровоковано печенізьку навалу, посилилися відцентровані сили в «племінних землях», антихристиянський терор не сприяв нормалізації становища? :

За князя Олега

За князя Романа

За князя Володимира

За князя Ігора

За князя Святослава

%%%%%%%%%

Перед яким князем постало завдання зміцнити самовладдя, консолідувати державу?:

Олегом

Ігорем

Святославом

Ярославом Мудрим

Володимиром

%%%%%%%%%

Який князь утвердив династичну ідею, за якою тільки його нащадки мають володіти руською державою, яка на той час відігравала консолідуючу роль, а сини були не князями, а лише намісниками князя, повністю залежними від верховного володаря?:

Ярослав Мудрий

Володимир Великий

Володимир Мономах

Данило Галицький

Роман Мстиславович

%%%%%%%%%

Початок удільному устрою поклав:

Володимир Великий

Роман Мстиславович

Ярослав Мудрий

Володимир Мономах

%%%%%%%%%

Автор праці «Звичайна схема «руської історії» і справа раціонального укладу історії східного слов'янства» категорично відкинув ідею тотожності й спадкоємного зв'язку київської та московської державностей. Заперечував він і постулат про єдину давньоруську народність, стверджуючи, що після занепаду Київської держави її спадкоємницею стала не Володимиро-Московська Русь, а Галицько-Волинське князівство, а пізніше – Велике князівство Литовське. На відміну від великоруської, ця концепція спиралася на літописну спадщину. Хто автор цієї праці?:

М. Грушевський

М. Карамзін

В. Ключевський

Л. Ісаєвич

%%%%%%%%%

Протягом IX-XIII століть політичний устрій Київської Русі зазнав складної трансформації: дружинна форма державності, централізована монархія, федеративна монархія. За якої форми державного устрою долю держави вирішувала група найвпливовіших місцевих князів?:

За дружинної форми державності

За федеративної монархії

За централізованої монархії

%%%%%%%%%

У племінному княжінні ільменських слов'ян організуючим і правлячим центром став Новгород у:

VII ст.

VIII ст.

IX ст.

X ст.

%%%%%%%%%

Який князь утвердив династичну ідею, за якої тільки його нащадки мають володіти руською державою, яка на той час відігравала консолідуючу роль?:

Олег

Ігор

Святослав

Володимир

%%%%%%%%%

Особливою ознакою політичного життя Київської Русі є:

Необхідність періодичного скликання княжих з'їздів

Випадки обрання на вічах князів і затвердження рядів (договорів з монархами) – початку вітчизняного параконституціоналізму (ухил від конституційного процесу) як державно-правової практики

Перехід від дружинної організації управління до двірсько-вотчинної

Галицько-Волинське князівство стало спадкоємцем Київської Русі

%%%%%%%%%

Політична система Київської Русі виявляла монархічну, олігархо-аристократичну та демократичну ознаки. Назвіть ознаки монархічної форми правління :

Рада бояр (дума)

Збори громадян (віче)

Взаємне довір'я між владою і громадою

Зосередження у князя законодавчої, виконавчої, судової функцій влади

%%%%%%%%%

Історики, правознавці схильні вважати своєрідною протоконституцією, що регламентувала політичні, економічні, морально-етичні, родинні відносини на етапі переходу від патріархально-общинного ладу до феодалізму:

«Повість минулих літ»

«Руську Правду»

«Слово про Ігорів похід»

«Галицько-Волинський літопис»

«Устав»

%%%%%%%%%

Основними рисами політичного життя, які утвердилися в першій половині I тисячоліття і значною мірою визначили політичну культуру сучасної України, є:

Традиція використання символів; приватна власність; запровадження правових норм у врегулюванні внутрідержавного життя

Утвердження взаємного довір'я між владою і громадою; заморська торгівля Київської держави; династичні шлюби; міський патриціат

Зміцнення влади над общинниками-данниками; улаштування вотчинного господарства; здійснення релігійної реформи; початок удільного устрою

Схильність до республіканської форми державного правління; гуманізм і соціальна справедливість; схильність націй до народовладдя; підкорення політики нормам християнської моралі тощо

%%%%%%%%%

Якому князю Папа Римський Інокентій III пропонував королівську корону за умови прийняття католицької віри ?:

Володимиру Володаревичу

Роману Мстиславовичу

Ярославу Осмомислу

Мстиславу Ізяславичу

%%%%%%%%%

Внутрішня боротьба за владу в Галицько-Волинській державі точилася 40 років й умовно поділялася на три етапи. Які роки характеризуються як боротьба Данила Романовича за повернення до Галича?:

1205-1219 рр.

1219-1228 рр.

1228-1245 рр.

1245-1254 рр.

%%%%%%%%%

Зміцнення влади князя Володимира Святославовича стало одним з наслідків:

Одруження князя з візантійською принцесою Анною

Запровадження християнства як державної релігії Київської Русі

Укладення першого писаного збірника законів «Руська Правда»

Згуртування навколо Києва різноплеми́нних територій

%%%%%%%%%

Який удільний князь, демонструючи свою могутність та прагнення позбутися незалежності від Вільна, карбував власну монету?:

Київський князь Володимир Ольгердович

Волинський князь Любарт Гедимінович

Волинський князь Свидригайло Ольгердович

Київський князь Олелько (Олександр) Ольгердович

Подільський князь Федір Коріятович

%%%%%%%%%

У буллах від 1247 року Папа Римський підтвердив:

Права українських князів на певні території; дав згоду на збереження грецького обряду і православної літургії; князі та їх сім'ї, володіння, рухоме та нерухоме майно було взято під захист престолу Святого Петра; пруському архієпископу надано право призначати єпископів на Русі

Визнання деяких засад католицького віровчення (догмати); церковні обряди, свята, таїнства

Правомірність унії Української церкви з Римом; культурні та матеріальні вигоди для української шляхти і духовенства в наслідок об'єднання

Можливість існування церкви без ієрархії служителів, рівність представників усіх станів суспільства; контакти із західною культурою, «латинську та мирську мудрість»; принцип соборності та ідею демократичної церкви

%%%%%%%%%

Відомо, що наприкінці XVI ст. київський католицький єпископ, українець за походженням, закликав подолати стереотипи у поглядах шляхти на козаків, визнати за ними рівноправність, рицарський статус; у 1590-1596 роках він розробив кілька проектів перебудови політичного життя в Україні, спираючись на політичну й організаційну модель Війська Запорозького. Йому належить пропозиція щодо створення Задніпровської козацької держави, яка була б своєрідною лицарською корпорацією на чолі з князем, залежним від центрального уряду Речі Посполитої на засадах васалітету. Хто автор ідеї, яка була на той час найрадикальнішим виявом політичної теорії національної держави?:

Петро Скарга

Іова Борецький

Йосип Верещинський

Іван Вишинський

Михайло Рогоза

%%%%%%%%%

Починаючи з 1597 року на засіданнях Сейму та Сенату Речі Посполитої православна шляхта отримувала перший досвід українського парламентаризму та вела боротьбу:

За захист своїх прав, проти наступу католиків та уніатів; за припинення політичного переслідування екзарха Константинопольського патріарха Никифора, який активно підтримував православних у Бресті; за відкриття нових братств, церков, монастирів, вільне богослужіння за грецьким обрядом

За розширення своїх володінь; за політичні права та станові привілеї для шляхти; скасування міждержавного кордону; за розширення польського землеволодіння та ополячення української шляхти тощо

За ліквідацію найбільших князівств; збереження великокнязівського столу в Литві; уніфікацію адміністративно-територіального устрою Великого князівства Литовського на взірць устрою Польського королівства тощо

За відновлення українських князівств; закладання нових фортець; участь у воєнних кампаніях короля; зміну зовнішньо - політичних орієнтацій тощо; за військово – трудову колонізацію Дикого поля козацтвом

%%%%%%%%%

Найстаріша печатка українського козацтва, що дійшла до нас, на якій зображений лицар-козак з шаблею, підпертою обома руками, належала українському гетьману:

Петру Сагайдачному

Якову Бородавці

Криштофу Кмитичу

Гнату Васильовичу

%%%%%%%%%

Поєднання в одній особі політичної свободи, відданість власній землі, типа людини європейського нового часу: дієвість, активність, підприємливість – започаткували формування в Україні якісно нового типу політичної людини (homo politicus). Це поява:

Козацтва

Українського шляхтича

Буржуазії

Ремісників

%%%%%%%%%

Першим відомим документом, який започаткував закріпачення селян, вважають:

Рішення шляхетського сейму Галицької землі 1435 року

Привілей Казимира IV 1447 року

Перший Литовський Статут 1529 року

Другий Литовський Статут 1566 року

%%%%%%%%%

Київська Русь як ранньофеодальна держава з монархічною формою правління у IX – XIII століттях пережила складну трансформацію влади. На якому етапі Київської Русі існувала федеративна монархія як форма державного устрою?:

Початковому етапі становлення Київської Русі

На етапі піднесення Київської Русі

На етапі монгольської навали

На етапі феодальної роздрібненості

%%%%%%%%%

Київська Русь як ранньофеодальна держава з монархічною формою правління у IX – XIII століттях пережила складну трансформацію влади. На якому етапі Київської Русі існувала дружинна форма державності?:

Початковому етапі становлення Київської Русі

На етапі піднесення Київської Русі

На етапі монгольської навали

На етапі феодальної роздрібненості

%%%%%%%%%

Київська Русь як ранньофеодальна держава з монархічною формою правління у IX – XIII століттях пережила складну трансформацію влади. На якому етапі Київської Русі існувала одноосібна (централізована) монархія?:

Початковому етапі становлення Київської Русі

На етапі піднесення Київської Русі

На етапі монгольської навали

На етапі феодальної роздрібненості

%%%%%%%%%

Основні елементи механізму політичної влади у державі Київська Русь:

Князь, боярська рада, віче

Князь, дружина, суд

Князь, церква, суд

Князь, суд, боярська рада

%%%%%%%%%

Для Київської Русі регіонально були характерні 3 форми державності (моделі управління):

Монархічна, ліберальна, тимократична влада (влада честолюбців, які прагнуть до збагачення)

Монархічна, аристократична (панування кращих), олігархічна

Монархічна, олігархічна (панування небагатьох багатих), демократична

Монархічна, демократична, аристократична

%%%%%%%%%

За якої моделі управління головним носієм державної влади є боярська рада (дума)?:

Монархічна

Олігархічна

Демократична

Тимократична

%%%%%%%%%

За якої моделі управління головним носієм державної влади є князь?:

Монархічна

Олігархічна

Демократична

Тимократична

%%%%%%%%%

За якої моделі управління головним носієм державної влади є віче?:

Монархічна

Олігархічна

Демократична

Тимократична

%%%%%%%%%

%%%%%%%%%

Земельна власність остаточно сформувалась у Київській державі у XII столітті та існувала за формами землеволодіння: бенефіції, феоду, алоду тощо. Яка форма землеволодіння передбачала повну власність на землю, як у Західній Європі ?:

Бенефіція

Алод

Феод

Вотчина

%%%%%%%%%

Літописи пов'язують дату розбудови Києва з полянським князем-царем Кієм, а іноземна хроніка підтверджує наявність міста Києва на початку нашої ери (нашої доби), принаймні за часів розбудови Костянтінополя про Київ вже знали. Легендарні брати – Кий, Щек, Хорив – звели кремлі на Київських горах над Подолом, поклавши початок літочислення верхньої, нагірної частини Києва. Але нижня частина Києва існувала ще давніше зі своїми святилищами на горах, що нині зветься Хоревиця, Щекавиця та Київська гора. Зокрема 1893 року Вікентій Хвойко дослідив древнє поселення на Подолі неподалік Кирилівської церкви, що отримало назву «Кирилівська стоянка» і датується:

25 тисячами років до нашої ери

20 тисячами років до нашої ери

15 тисячами років до нашої ери

10 тисячами років до нашої ери

%%%%%%%%%

Сьогодні вже відомо, що шлях до українсько-московської угоди 1654 року «освятив» задовго до цієї дати київський митрополит. Саме 3 вересня 1624 року він писав до московського царя, що «українці – малоросіяни є молодшими, а росіяни – великороси старшими братами в одній сім'ї». Назвіть ім'я цього митрополита:

Йов Борецький

Іпатій Потій

Йосип-Вельямин Рутський

Петро Могила

%%%%%%%%%

Хто з українських науковців-істориків першим наприкінці ХХ століття почав кваліфікувати Велике князівство Литовське поліетнічною державою, яка до кінця XV століття була федерацією окремих земель, що мали автономію і були «державами у державі», хоча і очолювалися князями з династії Гедиміновичів, однак, маючи цілковиту підтримку місцевого руського населення, нерідко проводили незалежну від Вільна політику?:

Валерій Смолій

Олександр Гуржій

Микола Котляр

Наталія Яковенко

%%%%%%%%%

Як відомо, оцінки українських істориків щодо історичного значення литовської доби в історії українського державотворення різняться. Хто з науковців трактував Київське удільне князівство до 1471 року «другим українським королівством»?:

Михайло Брайчевський

Степан Томашівський

Іван Гуржій

Олександр Гуржій

%%%%%%%%%

Кому належать наступні оцінки Люблінської унії 1569 року: «Унія 1569 року, з правової точки зору, була актом цілком парламентарним, тому визначення її як «захоплення» не має ні юридичної, ні логічної підстави; ... історіографічний міф про тотальний колонізаційний похід польського етнічного елемента на Україну при ближчому розгляді виявився помилкою, що взяла початок з недостатньої вивченості персоналії української шляхти» ?:

Михайлові Грушевському

Олександрові Гуржію

Наталії Яковенко

Валерію Смолію

%%%%%%%%%

Головним постулатом концепції про «ягеллонську спадщину» є:

Визнання приналежності Польщі до західної християнської цивілізації та відмінності її історичного шляху від західноєвропейського в силу порубіжного положення між Заходом і Сходом та виконання ролі представника й захисника західних цінностей, головного бар'єру експансії турецько-татарської

Доба культурно-політичного наступу Польщі, перебудови українського «громадського устрою на польський взірець», дії польської шляхти як «колонізаційний похід» в Україну

«Загарбання» України Польщею, окупація нею України з повним колоніальним підпорядкуванням усіх сфер українського життя

Збереження політичної автономії України, отримання можливості для розвитку політичних традицій давньоруського періоду, самобутньої культури і власної мови, оскільки державною мовою була руська (староукраїнська та старобілоруська), православної церкви

%%%%%%%%%

У XVII столітті в Україні сформувалося кілька концепцій державно-політичного устрою українських земель. Яка концепція визнавала можливість й доцільність подальшого існування українських земель, як окремої автономної одиниці, у складі Речі Посполитої ?:

Концепція утворення держави «козацького панства»

Концепція «двовладдя»

Концепція москвофільства

Концепція Ягеллонського легітимізму

%%%%%%%%%

У XVII столітті в Україні сформувалося кілька концепцій державно-політичного устрою українських земель. Яка концепція визнавала можливість створення на землях Наддніпрянської України удільного «панства українського», де влада була б поділена між гетьманом і Київським митрополитом ?:

Концепція «козацького панства»

Концепція «двовладдя»

Концепція москвофільства

Концепція Ягеллонського легітимізму

%%%%%%%%%

У XVII столітті в Україні сформувалося кілька концепцій державно-політичного устрою українських земель. Яка концепція пов'язана з традиціями старої українсько-руської державності, що існували в Україні за часів Литовсько-Руської держави та польського панування після Люблінської унії?:

Концепція «козацького панства»

Концепція «двовладдя»

Концепція москвофільства

Концепція «козацького автономізму»

%%%%%%%%%

Кому належить проект, за яким пропонувалося перенести політичний і військовий центр українського козацтва із Запорізької Січі на незаселені землі між Південним Бугом та

Дністром, а бузько-дністровський гетьман наділявся необмеженою владою над козаками своєї території, а також отримував владну першість щодо Війська Запорозького ?:

Богдану Хмельницькому

Петру Конашевичу-Сагайдачному

Семерину (Северину) Наливайку

Сильвестру Косову

%%%%%%%%%

Який український гетьман був носієм ідеї українського монархізму у формі самодержавного гетьманства, яке б передавалося за спадковістю, а не через процедуру виборів ?:

Іван Мазепа

Богдан Хмельницький

Кирило Розумовський

Павло Скоропадський

%%%%%%%%%

Який український гетьман під тиском відмовився від таких наріжних принципів, як суверенність і соборність Української держави, уклав з польським урядом договір, за яким Руське князівство у складі Брацлавського, Київського, Чернігівського воєводств поверталось на правах автономії до складу Речі Посполитої ?:

Богдан Хмельницький

Петро Дорошенко

Іван Виговський

Іван Брюховецький

%%%%%%%%%

Яку назву мала перша книга демократичної культури в західноукраїнських землях, в якій центральною була ідея єдності західноукраїнських земель з усією Україною, прагнення до відродження державності та політичної незалежності ?:

«Русалка Дністрова» (1837 р.)

«Відомість о руській язиці» (1829 р.)

«Голос Перестороги» (1846 р.)

« Ukraina irredenta» («Україна уярмлена») (1895 р.)

%%%%%%%%%

Хто одним з перших у вітчизняній суспільно-політичній думці порушив питання про політичну незалежність українського народу в єдиній соборній державі ?:

Володимир Антонович

Михайло Драгоманов

Іван Франко

Юліан Бачинський

%%%%%%%%%

П рівень тестових завдань : встановлення історичного діяча, події, історичного джерела на основі наведеного уривку з документу

%%%%%%%%%

Про якого руського князя йдеться в уривку з «Історії» візантійського історика Лева Діакона?:
« ... Імператор Цимісхій у позолоченому озброєнні, на коні, під'їхав до берега Дунаю, супроводжуваний великим загоном вершників. [Руський князь] приплив по річці на скіфському човні і, сидячи за веслом, гріб нарівні з іншими без жодної відмінності. На вигляд він був таким: середній на зріст, не надто високий, не надто малий, з густими бровами, з голубими очима, з рівним носом, з голеною головою і з густими звисаючими донизу вусами. Голова в нього була зовсім гола, і лише з одного боку висіло пасмо волосся, що означало знатність роду; шия товста, плечі широкі і весь стан досить стрункий. Він виглядав похмурим і суворим. В одному вусі висіла в нього золота сережка, прикрашена двома перлинами з рубіном, встановленим між ними. Одягнення на ньому було біле, яка нічим, окрім чистоти, не відрізнялось від одягу інших. Сидячи в човні на лаві для веслярів, він поговорив трохи з государем про умови миру і виїхав. Таким чином закінчилася війна ромеїв із русами»:

Князь Олег

Князь Ігор

Князь Святослав

Князь Мстислав

%%%%%%%%%

Про яку доленосну подію для Київської Русі йдеться в уривку історичного джерела?:
«Прибули Святополк Ізяславич, і Володимир Всеволодович, і Давид Ігоревич, і Василько Ростиславич, і Давид Святославич, і брат його Олег ..., щоб уладнати мир. І говорили вони один одному, кажучи: «Пощо ми губимо Руську землю, самі проти себе зваду маючи? А половці землю нашу розносять і раді є, що межі нами війна донині. Відтепер з'єднаймося в одне серце і обережімо Руськую землю. Кожен хай держить отчину свою: Святополк – Київ Ізяславів; Володимир – Всеволод уділ; Давид і Олег, і Ярослав – Святославів уділ, іншим хай будуть городи, які їм роздав Всеволод; Давидові – Володимир; двом Ростиславовичам: Перемишль – Володареві, а Теробовль – Василькові». І на цім вони цілували хреста: «А якщо відтепер хто на кого встане, то проти того будемо ми всі і чесний хрест». І сказали вони всі:

«Хай буде проти нього хрест чесний – і вся земля Руськая». І, поцілувавшись, пішли вони до себе» :

Митрополит Іларіон про князя Володимира у книзі «Слово про Закон і Благодать»

Про міжусобну війну київського князя Ярополка Святославича зі своїм братом новгородським князем Володимиром Святославичем у «Повісті минулих літ»

Про з'їзд князів у Любечі у справі взаємин між землями та збереження єдності Руської землі

Про повчання дітям князя Володимира Мономаха

%%%%%%%%%

Між якими двома народами європейський вчений Іоганн Гердер ще у XVIII столітті визначив наступні відмінності: «Бо якщо вони (...) не прагнули до панування над цілим світом, не мали войовничих спадкових государів і готові були краще сплачувати податок, тільки щоб землю їх залишили у спокої, то багато народів, а більш за всіх ..., скоїли стосовно їх великій гріх... Нещастя цього народу полягає в тому, що при своїй любові до спокою і домашній пильності він не міг установити довготривалого військового ладу, хоча йому не бракувало мужності в хвилину бурхливого опору» ?:

Між слов'янами та німцями

Між поляками та німцями

Між сербами та чехами

Між росіянами та литовцями

%%%%%%%%%

Хто цей діяч, який наприкінці XVI століття, переймаючись проблемами усунення загрози для України з боку татар, турків та Москви, чи не першим почав уживати термін «народ український християнський» щодо українського населення замість поширених назв географічного походження («подоляни», «волинці» тощо); закликав подолати стереотипи у поглядах шляхти на козаків і визнати за ними рівноправність, рицарський статус; він також є автором кількох проектів перебудови політичного життя в Україні, спираючись на політичну й організаційну модель Війська Запорозького; йому належить пропозиція щодо створення Задніпровської козацької держави на кшталт лицарської корпорації; його ідеї були на той час найрадикальнішим виявом політичної теорії національної держави: він вважав, що очолювати державу повинен князь, залежний від центрального уряду Речі Посполитої на засадах васалітету» ?:

Йосип Верещинський (київський католицький єпископ)

Адам Кисіль (дипломат Речі Посполитої)

Петро Могила (київський митрополит)

Сильвестр Косів (київський митрополит)

%%%%%%%%%

Заповніть текст поняттями, які відповідають історичним подіям в Україні та Австрії 1848 року: «Револьюційні події в Австрії («...») дали поштовх новій хвилі визвольного руху в ..., формуванню політичного світогляду українців. Усередині березня відбулися демонстрації у ..., на яких висувались вимоги реформ і перетворення ... на ... автономну провінцію ... імперії. В середині квітня у ... виникла ..., програмою якої стала березнева петиція демонстрантів; її з деякими поправками, було вручено ...»

«Весна народів», Східна Галичина, Львів, Галичина, Польща, Австрія, Центральна Рада народова, імператор

«Національне відродження», Західна Галичина, Відень, Поділля, Росія, Польща, Українська Центральна Рада, цар

«Національна свобода», Західна Україна, Хотин, Буковина, Туреччина, Угорське королівство, Головна Руська рада, король

«Револьюція народів», Хотинщина, Чернівці, Бессарабія, Австрія, Польща, Галицько-Руська матиця, імператор

%%%%%%%%%

Хто автор начерків Конституції майбутньої Української республіки, в якій на особливу увагу приділено питанням самоврядування?:

Георгій Андрузький

Микола Костомаров

Микола Гулак

Василь Білозерський

%%%%%%%%%

Чия це заява: «... За границю на війну не підю! Шаблі на турків і татар не підніму! Досить маю на Україні, Поділлі і Волині тепер у землі й князівстві моїм – по Львів, по Холм і Галич. А ставши над Віслою, скажу дальшим ляхам: сидіть і мовчіть, ляхи! І дуків, і князів туди зажену, як будуть і за Вислою брикати, знайду я їх там певно. Не залишиться у мене й нога жодного князя й шляхти в тій країні, а схоче котрий з нами хліба їсти – нехай Війську Запорозькому буде послушний, а на короля не брикає!»?:

Гетьмана Війська Запорозького Богдана Хмельницького (лютий 1649 року)

Короля Яна II Казимира (серпень 1649 року)

Гетьмана Війська Запорозького Дмитра Гуні (влітку 1638 року)

Чигиринського підстарости Данила Чаплинського (близько 1646 року)

%%%%%%%%%

Яку перемогу війська Богдана Хмельницького над 20-тисячним військом польського гетьмана М. Калиновського сучасники порівнювали з перемогою карфагенського полководця Ганнібала над римлянами під Каннами?:

Перемогу під Жовтими Водами 5-6 травня 1648 року

Перемогу під Пилявцями 11-13 вересня 1648 року

Перемогу під Батогом 23 травня 1652 року

Облогу польського табору під Жванцем восени 1653 року

%%%%%%%%%

«Великий згін» 1678-1679 років – це:

Територія Західного Поділля під владою Османської імперії

Антигетьманське та антипольське повстання, до якого прилучилися запорожці й дехто з лівобережних полковників

Знелюднена Середня й Південна Київщина та переселення населення на лівий берег Дніпра

Перехід Запорозької Січі під контроль Московії і Польщі

%%%%%%%%%

Який український гетьман «головний сенс своєї діяльності ... вбачав у зміцненні влади на Правобережжі та поступовому об'єднанні всіх українських земель у межах однієї держави» ?:

Гетьман Павло Тетеря

Гетьман Іван Брюховецький

Гетьман Петро Дорошенко

Гетьман Дем'ян Многогрішний

%%%%%%%%%

За якого гетьмана були спроби створення аристократичної держави з міцною гетьманською владою ?:

Богдана Хмельницького

Петра Дорошенка

Івана Самойловича

Івана Мазепи

%%%%%%%%%

Який український гетьман не мав вже права без царського указу позбавляти старшину керівних посад, а старшина – переобирати гетьмана; за царським указом гетьман мав удаватися до особливих заходів, аби «... усіма силами з'єднувати в міцну й нерозривну згоду обидва руські народи»; щоб «... Малоросію не називали землею Гетьманською, а лише визнавали землею, яка знаходиться в царській самодержавній владі»; заходи московської влади були спрямовані на ліквідацію етнічної окремішності українців шляхом асиміляції

тощо, а тому протистояти тиску царату цей гетьман доступними методами вже не міг й під тиском старшини та за її підтримки наважився на повстання ?:

Іван Скоропадський

Петро Дорошенко

Іван Мазепа

Данило Апостол

%%%%%%%%%

Хто він, адже відомо, що посланці від гетьмана налагоджували зв'язки з Запорожжям, Буджацькою та Кубанською ордами, донськими козаками, башкирами, казанськими й астраханськими татарами; його дії спонукали царську розвідку розгорнути справжнє полювання за цим гетьманом та його соратниками: А. Войнаровським, Г. Герциком та іншими; гетьман проживав у Швеції, Німеччині, Франції, Греції, Молдові ?:

Іван Мазепа

Данило Апостол

Пилип Орлик

Кирило Розумовський

%%%%%%%%%

Хто з гетьманів схилився до республікансько-аристократичного правління в Гетьманщині ? У прийнятому старшинською радою документі «Прошення малоросійського шляхетства и старшин, вместе с гетьманом о возставлении разных старинних прав Малороссии» (1738 р.) містилася програма відродження державної автономії Гетьманщини. Як відомо, у цьому документі передбачалося відновлення статусу козацької держави Богдана Хмельницького:

Іван Скоропадський

Данило Апостол

Пилип Орлик

Кирило Розумовський

%%%%%%%%%

Хто з українських гетьманів увійшов в історію як останній гетьман, який відкрито домагався створення Української держави? Його син Григорій став генералом французької армії, членом Тасмної королівської ради. Цей гетьман намагався довести, що незалежність України позитивно вплине на міжнародне становище і безпеку Європи: відмежує Оттоманську Порту від Московії і зменшить рівень ворожнечі між ними, посилить геополітичну рівновагу в Європі, обмеживши амбіції царизму, небезпечні для свободи на континенті:

Іван Скоропадський

Данило Апостол

Пилип Орлик

Кирило Розумовський

%%%%%%%%%

Заповніть текст відповідними датами, прізвищами, подіями: «... року сталося чергове обмеження автономії Гетьманату – було створено Президентом було призначено У цивільних справах ця інституція підпорядковувалася Протест ... щодо неправомірності цього створення ... проігнорував» :

1725; Служба Гетьманщини; Яків Лизогуб; Кодифікаційна комісія; Данило Апостол; Петро I

1721; Таємна рада; А. Войнаровський; Контролююча інстанція; Пилип Орлик; С. Вельямінов

1722; Малоросійська колегія; С. Вельямінов; Сенат; Іван Скоропадський; Петро I

1723; Касаційна інституція; О. Меншиков; Дума; І. Мазепа; Петро I

%%%%%%%%%

З 1728 року в Глухові працювала Кодифікаційна комісія, яку очолив генеральний бунчужний Яків Лизогуб. За 15 років комісія розробила документ, у якому налічувалася 351 стаття з 1716 пунктами. За основу цього документа було покладено Литовські статuti XVI століття, принципи хелмського, саксонського та українського звичаєвого права із судової практики. Він повинен був узаконити автономний статус та привілеї Гетьманату. Багато років цей документ знаходився для розгляду в Сенаті, потім його віддали на доопрацювання гетьману, й врешті-решт – імперія відмовилася затвердити цей документ. Виберіть правильні відповіді (вони розташовані послідовно) на запитання: як називався цей документ; скільки років він знаходився для розгляду у Сенаті; який гетьман цей документ «доопрацьовував»; хто саме відмовився його затверджувати та коли саме ?:

«Пакти і конституція прав і вольностей Запорозького козацтва»; 15 років; гетьман Данила Апостол; Петро I; 1730 рік

«Права, за якими судиться малоросійський народ»; 12 років; гетьман Кирила Розумовський; Катерина II; 1767 рік

«Прошення малоросійського шляхетства и старшин, вместе с гетьманом о возстановлении разных старинных прав Малороссии»; 20 років; гетьман Кирила Розумовський; Катерина II; 1763 рік

«Жалувана грамота»; 20 років; гетьман Кирила Розумовський; Катерина II; 1781 рік

%%%%%%%%%

Першою українською нелегальною державницько-політичною організацією в Україні було Кирило-Мефодіївське товариство. Яку назву мала політична програма товариства та хто був організатором цієї організації ?:

«Конституція майбутньої Української республіки»; Георгій Андрузький, Микола Гулак, Василь Білозерський

« Книга буття українського народу»; Микола Костомаров, Микола Гулак, Василь Білозерський

«Статут Кирило-Мефодіїського товариства»; Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Іван Вагилевич

«Ода на рабство»; Петро Пестель, Василь Капніст, Микола Костомаров

%%%%%%%%%

Відомий український громадсько-політичний діяч XIX століття, фундатор української політичної історії, історик, економіст, філософ, літературознавець; найактивніший діяч Південно-Західного відділення Російського Географічного Товариства; викладач історії у Софійському університеті (Болгарія); автор ідеї історичного поступу України до самостійного політичного існування на європейському терені. Хто цей діяч? :

Василь Подолинський

Михайло Драгоманов

Юліан Бачинський

Володимир Антонович

%%%%%%%%%

Хто з українських діячів й у якій праці першим у вітчизняній суспільно-політичній думці порушив питання про політичну незалежність українського народу в єдиній соборній державі? :

Петро Лодій, автор праці «Логічні настанови»

Юліан Бачинський, автор праці «Ukraina irredenta» («Україна уярmlена»)

Георгій Андрузький, автор правознавчого трактату «Ідеали держави»

Михайло Драгоманов, автор проекту Конституції «Вольний Союз – вольне об'єднання»

%%%%%%%%%

Хто є автором думки: « ... Не народи існують для держави, а держави для народів»; цей автор також вважається основоположником лібералізму в Україні; він саме вважав, що вирішення національного питання можливе на основі політичних свобод у межах автономно-федерального ладу без державного виокремлення; він також писав: «Освічені українці, як правило, трудяться для всіх, тільки не для України і її народу» та закликав українську інтелігенцію «поклястися собі не кидати українську справу» ?

Леся Українка

Михайло Драгоманов

Леонід Глібов

Іван Франко

%%%%%%%%%

Український політичний і громадський діяч, економіст, юрист; вів полеміку з П. Струве щодо економічного становища України у складі Російської імперії; у 1919-1920 рр. – посол УНР в Німеччині; автор праць зі статистики, поточної політики; стверджував, що «національне питання існує і воно виявить себе ще більше тоді, коли розвалиться Росія». Хто він? :

Дмитро Антонович

Микола Порш

Симон Петлюра

Володимир Антонович

%%%%%%%%%

Український громадський, політичний діяч, юрист, адвокат, основоположник і перший ідеолог українського націоналізму; підтримував гетьмана Павла Скоропадського; сучасні українські науковці зазначають, що його ідеї не спрямовувалися «проти російського, чи польського селянина, робітника – не українця. Вони [ідеї] мають на увазі російських, чи зрусифікованих урядовців, поміщиків чи капіталістів різних національностей, які експлуатують український народ, прагнуть зрусифікувати його, позбавити національних коренів ... Націоналізм [його] – це, головним чином, оборонний, захисний націоналізм. Це – антитеза, протидія великодержавному шовінізму панівної нації». Хто цей діяч? :

Степан Бандера

Микола Міхновський

В'ячеслав Липинський

Дмитро Донцов

%%%%%%%%%

Відомий український історик, політичний мислитель, ідеолог консервативно-монархічного руху, посол гетьмана Павла Скоропадського у Відні, завідувач кафедрою української державності в Українському Науковому інституті в Берліні; його визнано найвпливовішим і найоригінальнішим українським мислителем після Михайла Драгоманова. Він, ототожнивши поняття «нація» і «держава», зняв проблему консолідації сучасної української нації, замінивши її проблемою створення держави у формі незалежної, трудової і легітимної (правової) монархії англійського зразка. На його думку, «влада гетьмана має бути обмежена двома законодавчими палатами: нижчою – з'їздом Рад територій і вищою – Трудовою радою, які, відповідно, захищають інтереси окремих земель та інтереси праці». Сьогодні, як ніколи, символічно звучать його слова: «Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути». Хто цей український мислитель ХХ століття? :

Євген Чикаленко

В'ячеслав Липинський

Дмитро Донцов

Володимир Винниченко

%%%%%%%%%

В історії Російської імперії на початку ХХ століття було чотири Державні думи. Відомо, що у двох Думах українських фракцій не було. Назвіть ці Думи, а також причини цього:

I-II; короткий термін існування цих Дум

I, IV; склад депутатів від України був прогресивно-демократичний, опозиційний до царського уряду

II, III; перервано процес формування української фракції, засудження позиції уряду щодо єврейських погромів

III – IV; антидемократичний виборчий закон, прийнятий урядом, репресивна політика центральної та місцевої адміністрації щодо всіх національних і демократичних партій, тиск на виборців під час голосування

%%%%%%%%%

Українські політики здобували свій парламентський досвід в австрійському парламенті та Галицькому сеймі «у напруженій боротьбі методом спроб та помилок». Реальну допомогу у парламентській діяльності на початку ХХ століття надавав відомий науковець, який у статтях, як відомо, аналізував досягнення і прорахунки українських парламентарів, стверджував, що «романтичний період сподівань на негайні зміни від діяльності фракцій минув, а наступив новий етап: тверезої політики, в якій необхідно враховувати попередній досвід, перейти до реалізації принципової політичної лінії, розширити контроль громадськості за діями обранців». Хто цей науковець ? :

Юліан Бачинський

Михайло Грушевський

В'ячеслав Липинський

Михайло Драгоманов

%%%%%%%%%

На якому етапі діяльності Української Центральної Ради відбувалася боротьба зі спадщиною самодержавства, за демократизацію влади в колишній Російській імперії ? Вкажіть період:

Кінець червня – початок вересня 1917 р.

Березень – початок червня 1917 р.

Жовтень 1917 р. – середина січня 1918 р.

Березень 1918 р. – 28 квітня 1918 р.

%%%%%%%%%

В Конституції УНР, що була прийнята 28 квітня 1918 року, не йшлося про:

Повну свободу слова, преси, спілок, місця проживання, про герб, прапор, гімн держави

Про герб, прапор, гімн держави, про основні принципи зовнішньої та внутрішньої політики, формування місцевих органів самоврядування, органів суду та прокуратури

Про виборче право, принцип розподілу органів влади, гарантії прав і свобод громадян

Про характер Конституції, правову основу держави, фундамент всього законодавства України

%%%%%%%%%

Найнадійнішою опорою української державності на етапі існування Української Центральної Ради стали:

Робітничий клас, селянство

Селянство, частина свідомої інтелігенції

Робітничий клас, свідомі інтелігенція

Українська армія, свідомі інтелігенція

%%%%%%%%%

Український державний і політичний діяч, воєначальник, брав участь у російсько-японській війні 1904-1905 рр., у жовтні 1917 р. його було обрано отаманом Вільного козацтва; в роки Другої світової війни відстоював інтереси українців перед офіційними колами Німеччини. Хто він ?

Федір Лизогуб

Павло Скоропадський

Симон Петлюра

Микола Міхновський

%%%%%%%%%

Громадський, політичний діяч, публіцист, член Української Центральної Ради з березня 1917 р., з травня 1917 р. – Голова Українського військового Комітету; з листопада 1918 р. – Головний отаман Армії УНР; керував екзильним урядом УНР у Польщі. Хто він ?

Симон Петлюра

Павло Скоропадський

Дмитро Дорошенко

Микола Василенко

%%%%%%%%%

Назвіть головні пункти суверенізації українського суспільства за часів діяльності Української Центральної Ради в економічній сфері:

Обіцяно експропріювати державні, церковні та великі приватні землеволодіння; створити державний банк, провести емісію грошових знаків УНР; відновити 8-ми годинний робочий день, колективні договори, право робітників на організацію профспілок, страйків тощо

Відмінено поміщицьке землеволодіння; прийнято закон про випуск державних кредитних білетів УНР; створено державний банк та систему українських поштових знаків і грошей: карбованці, гривни, шаги

Реставровано поміщицько-куркульське землеволодіння; проведено емісію українських грошей на п'яти мовах національних меншостей республіки

Ліквідовано товарно-грошові відносини й побудовано державу-фабрику з тотальним плануванням щодо розподілу матеріальних благ. Введено продрозкладку, що замінила набагато жорсткішу систему подвірного обміну й регламентації селянського споживання

%%%%%%%%%

Назвіть головні пункти суверенізації українського суспільства в соціальній політиці на етапі функціонування Української Держави Павла Скоропадського:

Надано право на національно-персональну автономію національним меншинам; отримано дозвіл на створення громадських організацій робітників та політичних опозиційних партій; введено 8-ми годинний робочий день та контроль держави над промисловістю

Розігнано більшість робітничих організацій; категорично заборонено страйки; обмежена діяльність громадських, політичних організацій, особливо, опозиційних

Створено спеціальне відомство у справах євреїв; введено 8-ми годинний робочий день та захист професійних прав працюючих; надано всебічні права національним меншостям в Україні

Тотальні конфіскації приватної власності призводили до зупинення заводів і фабрик, які були позбавлені повноцінного управління та постачання; для контролю над виробництвом почала розростатися велика надбудова з контролерів-управлінців

%%%%%%%%%

Назвіть головні пункти суверенізації українського суспільства за часів Директорії у сфері державного будівництва та повернення й з'єднання (соборності) земель України:

Створено представницький парламентський орган – Центральна Рада; Мала Рада лише координувала роботу комісій: військової, організаційної, освітньої, правничої, фінансової та інших; обрано президента; створено Генеральний секретаріат; діяв Український Національний Конгрес; затверджено право місцевого самоврядування у впорядкуванні виробництвом і розподілу продуктів. Введено Конституцію УНР. Поновлено давній національний символ української землі – золотий тризуб та блакитно-жовтий прапор; встановлено кордони з Австро-Угорщиною

Відновлено Українську Народну Республіку; обіцяні всі демократичні права і свободи; знищено інститут старост і поновлено демократичне міське й земське самоврядування; поновлено з'їзд робітників як постійний представницький і законодавчий орган держави; відбулась офіційна Злука УНР й ЗУНР

Відновлено царський адміністративний апарат; створено інститут старост у повітах і губерніях; започатковано кабінет міністрів; погоджено лінію кордону з Росією; відбулось офіційне звернення до урядів Румунії, Польщі, Угорщини про повернення історичних українських земель

Визнано формальну незалежність України за умови централізованого управління господарством й обороною з Москви, взято курс на однопартійність і жорстке викорінення будь-яких елементів інакомислення; заборонено діяльність соціалістичних партій, розгорнуто тотальний терор

%%%%%%%%%

Назвіть головні пункти суверенізації українського суспільства за часів Української Держави Павла Скоропадського в міжнародному житті та в галузі військового будівництва:

Дипломатичні й державно-економічні відносини встановлено більш ніж із 30 країнами світу; розбудова й реорганізація внутрішніх збройних сил безпеки та регулярної армії та флоту; створено Українську Галицьку Армію; затверджено нагороду «Залізний хрест війська УНР»

Встановлено дипломатичні відносини з 12-ма країнами; звернення уряду України прийняти її до Ліги Націй; укладені договори з Грузією, Доном, Кубанню, забезпечено входження Криму як автономної одиниці до складу України; тривали перемовини з Румунією про приєднання Бессарабії; створено дивізію генерала Патієва, поліцейські та прикордонні батальйони; створено Генеральний штаб, штабні структури у восьми територіальних корпусах; створено Академію Генерального штабу; заборонено політичну діяльність у військах

Українську державність уособлювала КП (б) У, яка мала жорстку ієрархічну структуру, засновану на принципі безумовної відданості партійним верхам; навесні 1919 р. український суверенітет, досягнення державотворення були анульовані; до травня 1919 р. майже вся територія Лівобережної та Південної України контролювалася військами Червоної армії

Встановлено дипломатичні відносини з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Османською імперією, Болгарією; перебування в Україні дипломатичних представників в Англії та Франції; започатковано регулярну армію; оголошено, що Чорноморський флот є власністю України; створено загони січових козаків і гайдамаків; сформовано Український генеральний військовий комітет на чолі з С. Петлюрою

%%%%%%%%%

Згадайте про те, як світ наприкінці 1918 року ставився до майбутнього утворення Західноукраїнської держави. Уважно прочитайте текст й заповніть у ньому пропуски відповідними поняттями: «Польща вважала український національний рух у Східній Галичині ..., Франція розглядала його як ..., США територію Західної України з поглядом «доцільності і практичних міркувань» планували віддати ...»:

Несправедливий; польська інтрига; Німеччина

Злочинний; німецька інтрига; Польща

Передчасний; австрійська інтрига; Росія

Провокаційний; російська інтрига; Чехо-Словаччина

%%%%%%%%%

З якою державою уряд Західноукраїнської держави на початку 1919 року розглядав можливість не лише союзу, а й обговорював Проект утворення федерації ?:

УНР

Чехо-Словаччиною

Угорщиною

Польщею

%%%%%%%%%

Уважно прочитайте текст і згадайте про історичні події на території ЗУНР і УНР наприкінці 1919 – навесні 1923 років, відповідно до тексту заповніть пропуски доцільними поняттями: «Перехід УГА восени 1919 року в табір ... активізував протиборство наддніпрянських та галицьких керівників. Останні вже добре усвідомили, що для лідерів ... Західна Україна, з огляду на майбутній союз, не мала великої цінності, бо в найтяжчі для ЗУНР місяці збройної боротьби з ... Директорія УНР так і не оголосила їй війну. Вже 25 липня 1920 року Євген Петрушевич видав розпорядження про організацію «Уряду Диктатора ЗУНР» з осідком у ..., пропагуючи ідею незалежної Галицької республіки. Згодом виникла концепція «Швейцарії Сходу», згідно з якою нейтральна Східна Галичина мала відігравати у Східній Європі роль ...»:

Петлюрівців; Польща; Росія; Краків; лінія Керзона

Денікінців; УНР; Польща; Відень; Швейцарія

Червоноармійців; Росія; Польща; Варшава; кордон

Врангелівців; Чехо-Словаччина; Німеччина; Львів; нейтральна держава

%%%%%%%%%

Уважно прочитайте текст й визначте, про який етап в історії українського державотворення йдеться ?: « Чергова спроба українського народу вибороти незалежність і витворити суверенну державу мала трагічні наслідки. Але то був особливий етап національної історії: протягом 4-х років було пройдено шлях від проголошення національно-територіальної автономії до усвідомлення повної незалежності й самостійності; від декларації абстрактних гасел соціальної рівності й справедливості до вироблення основ державної політики соціального захисту населення ... Україна постала як геополітична реальність»:

1648 – 1652 рр.

1672-1675 рр.

1917-1920 рр.

1988 – 1991 рр.

%%%%%%%%%

Міжнародне і внутрішнє становище України на початку 20-х років ХХ століття було складним: після Першої світової війни українські землі опинилися у складі різних держав. Вкажіть правильну відповідь:

Основна частина українських земель входила до УРСР; Західна Україна (Західна Галичина, Східна Волинь, частина Полісся) – до Польщі; Західна Буковина – до Чехо-Словаччини; Закарпаття – до Румунії

Основна частина українських земель входила до УСРР; Західна Україна (Східна Галичина, Західна Волинь, частина Полісся) – до Польщі; Північна Буковина – до Румунії; Закарпаття – до Чехо-Словаччини

Основна частина українських земель входила до УРСР; Західна Україна (Південна Галичина, Північна Волинь, Західна частина Полісся) – до Польщі; Південна Буковина – до Румунії; Західне Закарпаття – до Чехо-Словаччини

Основна частина українських земель входила до УРСР; Західна Україна (Східна Галичина, Західна Волинь, Західна частина Полісся) – до Польщі; Північна Буковина – до Чехо-Словаччини; Закарпаття – до Румунії

%%%%%%%%%

Назвіть головні пункти суверенізації українського суспільства в галузі культури та науки доби Гетьманату Павла Скоропадського:

Постійно контрольовані ідеологічні, емоційні зв'язки з населенням, влада використовувала для докорінної перебудови свідомості громадян; державність була досить умовною; зовнішньо-політична діяльність згорталась; розпочато політику коренізації та створення необхідних умов й для культурного розвитку національних меншин; українізація вищої школи

Видано декілька мільйонів підручників українською мовою для початкових шкіл; засновано: близько 150 нових українських гімназій, Національний архів, Національну бібліотеку на 1 млн. томів; створено Академію наук України, відкрито оперні театри в Києві, Одесі

Виділено кошти громадам на створення національних шкіл, культурних закладів; багатьох службовців, учителів, призначених попередньою владою, звільняли з роботи, анулювали посвідчення про освіту; розпочато дебати щодо моделі державності – європейського чи радянського типу

Видано підручники українською мовою; презентовано Проект створення Академії наук України; відновлено офіційну періодичну пресу; відроджувались вищі учбові заклади та творчі організації інтелігенції; почали працювати перші українські школи та гімназії; оголошено відокремлення української православної церкви від московського патріархату

%%%%%%%%%

РСФСР і УСРР 28 грудня 1920 року уклали Договір про воєнний і господарський союз, за яким у преамбулі (вступі) зазначалося, що обидві республіки визнають «незалежність і суверенітет» одна одної, усвідомлюють необхідність об'єднати свої сили для оборони та в інтересах господарського виробництва. Через колишню приналежність України до Російської імперії для УСРР не передбачалось жодних зобов'язань. Разом з тим, зміст договору не відповідав Преамбулі. У чому саме виявилася невідповідність ?:

На територію УСРР поширено чинність законодавчих органів державного управління: земельних і продовольчих, внутрішньої торгівлі, охорони здоров'я, освіти, комунального

господарства, що означало посилення інтеграційних процесів і суттєве обмеження суверенітету України

Надання державним органам РСФСР загально федеративних функцій управління; оголошувалися об'єднаними сім наркоматів, які входили до складу Раднаркому РСФСР і мали в уряді УСРР своїх уповноважених

Український уряд не міг розпоряджатися власним бюджетом і здійснювати грошову емісію; набирало обертів загострення відносин між центром і республікою

Дискусії: «Автономізація» республік, «Федерація» республік; всі економічні та фінансові питання уряди союзних республік повинні погоджувати з Раднаркомом СРСР

%%%%%%%%%

З 1923 року в Україні розпочалася політика «коренізації», спрямована на підготовку, виховання й висування кадрів корінної національності, врахування національних чинників при формуванні державного апарату, організації мережі шкіл, закладів культури, видання газет, журналів та книг мовами корінних національностей. Чим була зумовлена ця «коренізація» («українізація») ?:

Заради жорсткого викорінення будь-яких елементів інакомислення; щоб угамувати село; заради нейтралізації впливу меншовиків, чистки в лавах більшовиків України; загрозою «націонал-ухильництва» і націоналізму

Прагненням більшовиків заручитися підтримкою місцевого (корінного) населення для розширення та зміцнення своєї соціальної бази; намаганням спрямувати національне відродження в соціалістичне русло; нова національна політика мала на меті продемонструвати переваги соціалізму українцям у Польщі та в інших країнах, подати приклад вирішення національного питання колоніальним народам

З тактичних міркувань партійно-радянське керівництво РСФСР згодилось на визнання (урізаного) державного статусу України. Ці настрої відображені в листі В. Леніна керівнику Української трудової армії Й. Сталіну. Рекомендуючи йому тримати в штабах російсько-українських перекладачів, виявляти м'якість в національному питанні, він цинічно зазначив: «Хохлам тепер можна обещать что угодно»

З метою припинити небезпечні для радянської влади дискусії на теренах СРСР навколо «автономізації» республік чи «федерації» республік

%%%%%%%%%

Союзниками більшовиків у громадянській війні були Українська комуністична партія (боротьбисти) і Українська партія лівих соціал-революціонерів (борбистів). Визначте програмні вимоги українських борбистів:

Декларативно визнавали радянську владу, але заперечували диктатуру пролетаріату, протиставляючи їй «диктатуру трудящих», «диктатуру трудових класів»; вважали, що робітничий клас може відігравати авангардну роль лише на етапі соціалістичної революції й не здатний керувати економічною політикою, протиставляли місто селу; пропонували формувати ради на багатопартійній основі; виступали проти повного підкорення України Москві; разом з більшовиками брали участь у виборах до Рад за спільними списками

Сформувались з лівого крила Української партії соціал-революціонерів; пропонували формувати ради на багатопартійні основи; виступали проти повного підкорення України Москві; разом з більшовиками брали участь у виборах до Рад за спільними списками; у період боротьби з денікінцями ця партія найплідніше співробітничала з більшовиками; у січні-лютому 1920 р. ця партія організувала селянські виступи у Київській, Полтавській, Катеринославській губерніях

%%%%%%%%%

Державний та громадський діяч України. Активний учасник Лютневої революції, член ЦК Української партії соціал-революціонерів (УПСР), з 1918 р. – один з фундаторів Української Комуністичної партії (боротьбистів), з 1920 р. – член КП (б) У; ректор Ленінградського інституту народного господарства; ректор Ленінградського політехнічного інституту; голова ЦК профспілки працівників освіти; у 1933 р. засуджено до 10 років позбавлення волі за сфальсифікованою справою, у 1946 році загинув від рук агентів НКВС. Хто цей відомий український діяч ?:

Емануїл Квірінг

Олександр Шумський

Лев Троцький

Михайло Волобуєв - Артемов

%%%%%%%%%

Український науковець-економіст, професор, громадський діяч, член КП (б) У ; один з ініціаторів дискусії з проблем української економіки (1928 р.); під час дискусії спростував поширену тезу про єдність російської та української економік: заперечував ставлення до українського народного господарства як до південного економічного району СРСР, ігнорування необхідності самостійного розвитку економіки України як частини світового економічного господарства; обґрунтував свої пропозиції про надання українським економічним центрам права й можливості здійснювати управління народним господарством, необхідність перегляду бюджетного законодавства, зменшення відрахувань з прибутків до всесоюзного бюджету України, формування загальноукраїнської системи регулювання припливу робочої сили з метою пропорційного розподілу місць на українських заводах між Україною і Росією тощо. Він наголошував, що економічне питання є стрижнем національної проблеми, обґрунтував доцільність прозахідної орієнтації економіки України. У 1933 році його було засуджено на 5 років заслання. Під час гітлерівської окупації за дорученням органів НКВС працював у профашистській газеті «Кубань» у Краснодарі. Реабілітовано у 1957 році. Працював у донецьких вишах, пізніше – у Ростові-на Дону. Хто цей вчений-економіст ?:

Микола Скрипник

Михайло Волобуєв-Артемов

Микола Хвильовий (М. Фітільов)

Олександр Шумський

%%%%%%%%%

На хвилі національного відродження в Україні виникло «націонал-ухильництво» - форма націонал-комунізму, представники якого намагалися поєднати комунізм з національним рухом. Його речниками в Україні були Микола Хвильовий, Олександр Шумський, Михайло Волобуєв-Артемів, Микола Скрипник («хвильовим», «волобуєвщина», «шумськизм», «скрипниківщина» - так охрестила радянська система напрямки «ворогів народу» 30-х рр..XX ст. в Україні). Хто з них зважився виступити за необхідність змін у складі партійного і радянського керівництва у контексті завдань, зумовлених українізацією, та запропонував Сталіну замінити секретаря ЦК КП (б) У Лева Кагановича на українця (пропонувалися кандидатури В. Чубара, Г. Петровського, М. Скрипника) ?:

Микола Хвильовий

Олександр Шумський

Микола Волобуєв - Артемів

Сергій Єфремов

%%%%%%%%%

За командно-адміністративною радянською системою головним критерієм при призначенні на посаду стали:

Творчість, критично мислячі люди, гласність і демократизм у підборі та висуненні керівних працівників

Відданість, дисциплінованість, здатність будь-якою ціною виконати завдання вищої інстанції; суворя підготовка із засвоєння методів управління

Сприйняття більшовицьких планів і доктрин; впевненість в тому, що всі невдачі в будівництві соціалізму, аварії, виробничий брак, некваліфіковані рішення керівників – усе це справа «шкідників», «саботажників», «замаскованих ворогів народу», «злісних опортуністів», «іноземних шпигунів», «невиправних злочинців»

Тільки ідейні і платні донощики, пристосуванці

%%%%%%%%%

Тоталітаризм як систему формували такі його складові: економічна, правова, організаційна, соціально-психологічна, репресивна, оперативна. Назвіть головні ознаки репресивної складової тоталітарної системи:

Державне стеження за всіма, й, у першу чергу, за тими людьми, які не входили до графі «будівники комунізму»

Застосування терору як засобу внутрішньої політики, насилля як засіб збереження і зміцнення тоталітарного режиму

Забезпечення домінування про партійної громадської думки; контроль за діяльністю і поведінкою людей через соціально-психологічні механізми

Жорсткий централізм влади; принцип демократичного централізму; підкорення меншості інтересам більшості, нижчих органів – вищим, напіввійськова дисципліна

Верховенство прав держави над правами власності та свободи людини

Особа перебуває у повній залежності від єдиного роботодавця – держави (практично – від партійно-державно-господарської номенклатури); у її руках (власності) – земля, надра, води, ліси, основні засоби виробництва – усі засоби людського існування

%%%%%%%%%

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, «втілила найкращі здобутки загальнолюдського юридичного досвіду конституційного забезпечення прав і свобод людини ... Курс молоді держави визначився ...». В чому визначився цей курс ?:

Захист права на приватну власність, недоторканість та свободу особистості

Вільні вибори членів парламенту, їхня недоторканість

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека – найвища соціальна цінність

Неможливість позбавити волі та ув'язнити вільного громадянина без законних підстав; неприпустимість позасудових репресій

%%%%%%%%%

III рівень тестових завдань: встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням:

1.	Абдикація	А.	Система управління суспільством чи державою, за якої одній особі належить виключна й необмежена верховна влада
2.	Абсолютизм	Б.	У міжнародному праві становище держави, що не бере участі у війні, зберігає мирні відносини з воюючими сторонами і не надає жодній з них військової допомоги.
3.	Автократія	В.	Зречення престолу, відмова від влади, посади або сану.
4.	Нація	Г.	Етнополітична спільнота, яка має спільні територію, політичні й правові інститути, етнокультурні та психологічні риси і громадянську культуру.
5.	Нейтралітет	Д.	Комбінація мажоритарної й пропорційною виборчих систем: найпоширеніший варіант – лінійне змішування (частина голосує й вибирає за мажоритарною, інша – за пропорційною системою).
6.	Неоконсерватизм	Е.	Необмежена монархія, форма державного правління, за якою політична влада повністю належить одній особі – монархові.
7.	Явище політичне	Ж.	Факт, подія, елемент політичного процесу.
8.	Виборча система змішана	З.	Сучасна політична течія, що пристосовує традиційні цінності консерватизму до реалій постіндустріального суспільства й визначає урядову політику та політичний курс провідних країн Заходу останніх десятиліть («рейганоміка», «тетчеризм»).

1-в 2-е 3-а 4-г 5-б 6-з 7-ж 8-д

1-а 2-в 3-г 4-б 5-ж 6-д 7-з 8-е

1-б 2-г 3-з 4-е 5-а 6-в 7-ж 8-д

1-д 2-е 3-ж 4-а 5-в 6-г 7-б 8-з

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Автокефалія	А.	Договір про перемир'я між Річчю Посполитою та Московською державою, укладений 1667 р., внаслідок цього під владою Московії залишилася Лівобережна Україна, сіверська земля з Черніговом і Смоленськ; до Речі Посполитої відходили Правобережна Україна, Білорусь. Київ на два роки передався Московській державі, Запорозька Січ – під спільним управлінням Речі Посполитої та Московії.
2.	Антанта	Б.	Тип політичного режиму, який характеризується субординацією суб'єктів політичних відносин, наявністю сильного центру, що має концентровану владу, можливістю застосування насильства чи примусу.
3.	Галичина	В.	Обширна територія західноукраїнських і польських земель.
4.	Автономія	Г.	Військово-політичний союз між Великобританією, Францією, Російською імперією, створений 1904-1907 рр. на противагу Німеччині, Австро-Угорщині, Італії в боротьбі за перерозподіл світу.
5.	Авторитаризм	Д.	Насильницьке приєднання, загарбання однією державою всієї (або частини) території іншої держави, народу.
6.	Анархізм	Е.	Форма самоуправління частини території унітарної, а іноді й федеративної держави, наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення в межах, установлених центральною владою.
7.	Андрусівський мир	Ж.	Незалежна, самоврядна, православна церква
8.	Анексія	З.	Ідейно-теоретична й суспільно-політична теорія, в основу якої покладено заперечення інституціонального, насамперед державного, управління суспільством.

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-ж 2-г 3-в 4-е 5-б 6-з 7-а 8-д

1-б 2-г 3-а 4-е 5-з 6-ж 7-д 8- в

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Аристократія	А.	Історична область України XIV – XVIII ст., що займала територію Вінницької та частину Хмельницької
----	--------------	----	--

			областей.
2.	Артикул	Б.	Форма реалізації права на самовизначення, яка передбачає вихід нації зі складу багатонаціонального утворення під впливом волевиявлення народу.
3.	Брацлавщина	В.	Рубрика, стаття в деяких законах; офіційний акт.
4.	Васал	Г.	Позиція суб'єкта політики, згідно з якою головним чинником досягнення поставленої мети є воля, особисті устремління й політичні наміри.
5.	Відокремлення	Д.	Політика, спрямована на вирішення комплексу проблем і суперечностей, що об'єктивно виникають у сфері міжнаціональних відносин, на створення сприятливих умов для розвитку українського етносу та національних меншин.
6.	Національна політика	Е.	Феодал, який одержував земельне володіння від могутнішого феодала-сеньйора і був залежним від нього.
7.	Волюнтаризм	Ж.	Влада найкращих, форма правління, за якої державна влада належить привілейованій меншості; вищий стан певного суспільства.
8.	Геноцид	З.	Здійснювані владою масові переслідування, гоніння, знищення певної національної, етнічної, расової, соціальної, культурної, релігійної спільноти.

1-в 2-д 3-а 4-ж 5-е 6-б 7-г 8-з

1-д 2-а 3-е 4-г 5-з 6-б 7-ж 8-в

1-б 2-г 3-а 4-е 5-з 6-ж 7-д 8- в

1-ж 2-в 3-а 4-е 5-б 6-д 7-г 8-з

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Бужани	А.	Вищий, привілейований прошарок чиновників-адміністраторів у державі.
2.	Бюрократія	Б.	Сільська територіальна община; орган місцевого самоврядування, що охоплювала кілька взаємонаближених населених пунктів.
3.	Булла	В.	Східнослов'янське плем'я, що населяло лісостепову частину басейну Південного Бугу.
4.	Васальна залежність	Г.	Договір між Польщею та Московською державою 1686 р., за яким Річ Посполита визнавала за Московським царством Лівобережну Україну, Київ, Чернігово-Сіверську землю, а Брацлавщина, Південна Київщина – нейтральна зона; Північна Київщина, Галичина, Волинь – відходили до Польщі; Поділля – за Туреччиною. Остаточний й насильницький поділ України.
5.	Верв	Д.	Питання про відносини між етнічними групами і національними меншинами в багатонаціональних країнах; форма відкритої постановки на порядок денний суспільного життя національних проблем, які визрівають у його надрах.

6.	Національне питання	Е.	Форма підлеглості нижчого соціального стану стосовно вищого, підкореної країни щодо країни-завойовниці.
7.	Віче	Ж.	Розпорядження Папи Римського, імператорська грамота або постанова.
8.	«Вічний мир»	З.	Народне зібрання; форма громадського волевиявлення часів Київської Русі.

1-а 2-в 3-г 4-б 5-ж 6-д 7-з 8-е

1-д 2-е 3-ж 4-а 5-в 6-г 7-б 8-з

1-в 2-а 3-ж 4-е 5-б 6-д 7-з 8-г

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Абсолютизм	А.	Декласовані верстви населення у суспільстві, які за невелику платню використовують деякі політичні сили в своїх інтересах.
2.	Національна безпека	Б.	Необмежена монархія, для якої характерний найвищий ступінь централізації державної влади.
3.	Менталітет	В.	Своєрідний стан, рівень розвитку і спрямованості індивідуальної та групової свідомості, здатність до засвоєння норм, принципів, життєвих орієнтацій, суспільних цінностей та адаптації до умов соціального середовища, можливостей впливу на нього, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь.
4.	Меджліс	Г.	Боротьба народів, спрямована на ліквідацію іноземного панування, іноземного гноблення і завоювання національної незалежності, реалізацію нацією її права на самовизначення, створення національної держави.
5.	Люмпенізовані маси	Д.	Державна політика, спрямована на створення внутрішніх і зовнішніх умов, сприятливих для збереження чи зміцнення життєво важливих національних цінностей; стан, що забезпечує захищеність інтересів народу й держави, суспільства та його громадян.
6.	Національні інтереси	Е.	Особливий порядок і встановлена законом процедура притягнення до відповідальності за грубі порушення закону вищих посадових осіб до завершення терміну набутих ними внаслідок виборів повноважень.
7.	Національно-визвольний рух	Ж.	Інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему відповідної держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства загалом.
8.	Імпічмент	З.	Назва вищого законодавчого органу в деяких мусульманських країнах; представницький орган кримсько-татарського народу.

1-б 2-г 3-з 4-е 5-а 6-в 7-ж 8-д

1-д 2-е 3-ж 4-а 5-в 6-г 7-б 8-з

1-а 2-б 3-ж 4-е 5-в 6-з 7-г 8-д

1-б 2-д 3-в 4-з 5-а 6-ж 7-г 8-е

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Абсолютна монархія	А.	Цілеспрямовані дії, що мають на меті знищити будь-яку етнічну, расову або релігійну групу населення; найтяжчий злочин перед людством.
2.	Бюрократизм	Б.	Поділ землі на дрібні ділянки.
3.	Геноцид	В.	Система управління державою, що характеризується відірваністю від потреб народу і спирається на бюрократію (чиновництво).
4.	Націоналізм	Г.	Ідеологія і політика, які проголошують націю однією з найвищих цінностей, стверджуючи, що нація має бути вільною, окремим політичним цілим (автономією, суверенною державою).
5.	Номенклатура	Д.	Політичне та економічне панування, влада, правління невеликої групи людей, а також сама правляча група: «владарюють багаті, а бідні не беруть участі у правлінні».
6.	Парцеляція	Е.	Управління країною повністю зосереджене в руках монарха (короля).
7.	Шовінізм	Ж.	Агресивна форма націоналізму, проповідь національної винятковості, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої нації, національна пихатість, розпалювання національної ворожнечі й ненависті.
8.	Олігархія	З.	Коло посадових осіб, призначення та затвердження яких відноситься до компетенції вищестоящих органів.

1-е 2-в 3-а 4-г 5-з 6-б 7-ж 8-д

1-д 2-е 3-ж 4-а 5-в 6-г 7-б 8-з

1-в 2-д 3-а 4-ж 5-е 6-б 7-г 8-з

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Вільний общинник	А.	Форма правління, за якої верховна влада формально (повністю або частково) зосереджена в руках однієї особи – глави держави.
2.	Влада	Б.	Наука і політика у сфері вивчення та розв'язання державою територіальних проблем поширення її впливів у національному, регіональному та глобальному масштабах.
3.	Геополітика	В.	Домінування в політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби, один із способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими.
4.	Опозиція	Г.	Вільний селянин, який сплачував державі данину,

			засобом збирання якої було полюддя.
5.	Монархія	Д.	Світські дрібні та середні феодала у країнах Центральної Європи (Польща, Литва, Україна та ін.)
6.	Охлократія	Е.	Здатність, право й можливість розпоряджатися ким-небудь або чим-небудь, а також чинити вирішальний вплив на долю, поведінку та діяльність людей з допомогою різноманітних засобів; політичне панування над людьми.
7.	Шляхта	Ж.	Нормативно-правовий акт, що приймається з ключових питань суспільного, державного життя і має вищу юридичну силу.
8.	Закон	З.	Протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії; організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому.

1-в 2-д 3-а 4-ж 5-е 6-б 7-г 8-з

1-г 2-е 3-б 4-з 5-а 6-в 7-д 8-ж

1-ж 2-б 3-в 4-з 5-г 6-д 7-а 8-е

1-а 2-б 3-ж 4-е 5-в 6-з 7-г 8-д

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Виборча система змішана	А.	Історична назва українських етнічних земель, розташованих на південних схилах гір на Заході України та в басейні річки Тиси.
2.	Виборча система мажоритарна	Б.	Вища форма політичної влади, що спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат і володіє монопольним правом на видання законів, інших розпоряджень і актів, обов'язкових для всього населення.
3.	Виборча система пропорційна	В.	Домінування в політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби, «маси»; один зі способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими.
4.	Влада виконавча	Г.	Одна з трьох гілок влади, сутність якої полягає у здатності держави здійснювати свою волю, впливати на діяльність і поведінку людей та їх об'єднань за допомогою законів, правових актів, рішень, що їх приймають представницькі органи влади.
5.	Влада законодавча	Д.	Одна з трьох гілок державної влади, яка організовує та спрямовує внутрішню й зовнішню діяльність держави, забезпечує здійснення втіленої в законах волі суспільства, о прав і свобод людини.
6.	Охлократія	Е.	Порядок організації виборів і визначення результатів голосування, за якого розподіл мандатів між партіями, які висунули своїх кандидатів у представницький орган, проводиться згідно з кількістю отриманих партією голосів.
7.	Влада державна	Ж.	Порядок організації виборів і визначення результатів

			голосування, коли обраним вважається кандидат (або список кандидатів), який отримав більшість голосів у виборчому окрузі.
8.	Закарпаття	3.	Порядок визначення результатів голосування, у якому поєднані елементи різних систем голосування.

1-г 2-а 3-б 4-е 5-ж 6-в 7-з 8-д

1-з 2-ж 3-е 4-д 5-г 6-в 7-б 8-а

1-д 2-а 3-е 4-г 5-з 6-б 7-ж 8-в

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Влада політична	А.	Ідеологія або національний рух, спрямовані на здобуття національної держави (або, в окремих випадках, національної автономії), забезпечення політичного та етнокультурного розвитку народу.
2.	Влада судова	Б.	Об'єднання держав, національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою вирішення питань регіонального або глобального характеру, відвернення та врегулювання воєнних конфліктів.
3.	Волиняни	В.	Здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на діяльність, поведінку людей та їх об'єднань за допомогою волі, авторитету, права, насильства; організаційно-управлінський та регулятивно-контрольний механізм здійснення політики.
4.	Націоналізм	Г.	Придушення революційного, національно-визвольного рухів засобами каральних акцій.
5.	Опозиція	Д.	Протидія, опір, протиставлення своїх поглядів, своєї політики іншим поглядам та іншій політиці. Партія або група партій, які опонують правлячій проурядовій більшості.
6.	Панславізм	Е.	Одна з трьох гілок державної влади; необхідна умова реалізації принципу поділу влади, покликана запобігати можливості змови чи протистояння двох інших гілок влади, створювати перепони, щоб унеможливити виникнення диктатури.
7.	Міжнародні організації	Ж.	Культура і політична течія слов'янських народів, в основі якої уявлення про етнічну та мовну спорідненість слов'ян, необхідність їх політичного об'єднання.
8.	Пацифікація	З.	Східнослов'янське плем'я (союз племен), що жило у басейні Західного Бугу, де до VI століття мешкали дуліби; у наступні два століття створили ранньодержавне об'єднання на чолі з царем Маджаком.

1-в 2-е 3-з 4-а 5-д 6-ж 7-б 8-г

1-д 2-е 3-ж 4-а 5-в 6-г 7-б 8-з

1-з 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-а 7-е 8-в

1-а 2-б 3-ж 4-е 5-в 6-з 7-г 8-д

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Політичний авантюризм	А.	Загравання певних політиків і політичних сил із масами, гра на їхніх труднощах та обіцянки надзвичайних успіхів у вирішенні соціально-економічних проблем у разі приходу до влади.
2.	Поділля	Б.	Наміри та дії, що спираються на віру й обман, спрямовуються на здійснення мети, базованої на уявленнях, бажаннях без урахування політичних сил і можливостей.
3.	Поділ влади	В.	Непримиренні суперечності між певними політичними силами суспільства.
4.	Парламент	Г.	Історико-географічна область України, що займає басейн межиріччя Південного Бугу і ліву притоку Дністра, охоплює територію сучасних Вінницької, Хмельницької, Тернопільської та невеликої частини Івано-Франківської, Львівської областей.
5.	Номенклатура	Д.	Рішення, постанова; усезагальне опитування громадян з метою виявити їхню думку, волю й позицію щодо якогось спільного й значущого питання.
6.	Плебісцит	Е.	Принцип розмежування функцій в єдиній системі державної влади з поділом її на законодавчу, виконавчу й судову гілки влади, які здійснюють свої повноваження кожна самостійно, врівноважуючи одна одну.
7.	Політичний антагонізм	Ж.	Коло посадових осіб, призначення та затвердження яких належить до компетенції вищестоящих органів.
8.	Популізм	З.	Найвищий законодавчий і представницький орган влади в державі з республіканською формою правління, який обирається населенням.

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-б 2-г 3-е 4-з 5-ж 6-д 7-в 8-а

1-д 2-е 3-ж 4-а 5-в 6-г 7-б 8-з

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Волостель	А.	Територія, підпорядкована єдиній владі князя, монастиря тощо.
2.	Волесть	Б.	Акт волевиявлення громадян під час виборів; складається з ідентифікації особи, отримання бюлетеня і власне волевиявлення.
3.	Глава держави	В.	Державна посада, інституція, якій належить чільне місце в системі органів державної влади, яка уособлює єдність

			нації, символізує державу, покликана гарантувати її цілісність, бути чинником гармонійної та ефективної взаємодії «гілок» державної влади між собою.
4.	Голосування	Г.	Вища порівняно з первіснообщинною організацією форма суспільного життя людей, рівень їх культури, якого досягнуто в залізний вік і який передбачає перехід людства від стану дикості до громадянського суспільства.
5.	Гласність	Д.	Управитель сільського поселення.
6.	Городові козаки	Е.	Один з найважливіших принципів демократизму, який полягає у невід'ємному праві кожного громадянина на отримання повної та вірогідної інформації з будь-якого питання громадського життя, що не становить державної чи військової таємниці.
7.	Цивілізація	Ж.	Частина українського населення, яке проживало не на Січі, а на волостях або городах – землях, що були під владою місцевої адміністрації Великого князівства Литовського; назва стану у XVII - XVIII ст., до якого належали особи, внесені до списків (компутів).
8.	Європейська безпека	З.	Система ефективних заходів, спрямованих на гарантування колективної безпеки народів Європи на основі визнання територіальних і політичних реальностей, що склалася на континенті в результаті Другої світової війни 1939-1945 рр.

1-д 2-а 3-в 4-б 5-е 6-ж 7-г 8-з

1-а 2-д 3-в 4-ж 5-е 6-б 7-г 8-з

1-ж 2-б 3-в 4-з 5-г 6-д 7-а 8-е

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Експансія	А.	В ідеології й політиці схильність до крайніх поглядів і способів досягнення певних цілей. Екстремісти виступають проти існуючих громадських структур та інститутів, намагаючись підірвати їхню стабільність, розхитати й ліквідувати їх силою заради своїх групових цілей.
2.	Екстремізм	Б.	Розширення сфери впливу держав, громадських груп, організацій, здійснюване насильницькими або іншими подібними засобами.
3.	Етнонаціональні відносини	В.	Напівлегальні організації української інтелігенції і соціально-політичного спрямування, що діяли у другій половині XIX ст.
4.	Громади	Г.	Відносини між суб'єктами національно-етнічного розвитку – націями, народностями, національними групами та їх державними утвореннями.
5.	Громадянське суспільство	Д.	Офіційне проголошення державою, політичною партією, міжнародними, міждержавними організаціями головних

			принципів їхньої діяльності, програмних позицій, повідомлення про суттєву, принципову зміну в їхньому статусі.
6.	Декларація	Е.	Суспільство громадян з високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке спільно з державою утворює розвинуті правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага.
7.	Демагогія	Ж.	Процес поступової уніфікації та зрощування національних економік європейських держав з метою подолання суперечностей між інтернаціоналізацією господарського життя та обмеженими можливостями внутрішніх ринків.
8.	Європейська інтеграція	З.	Форма свідомого введення в оману широких мас, спекуляція на реальних труднощах і проблемах, потребах і сподіваннях людей з метою досягнення політичного успіху.

1-б 2-а 3-г 4-в 5-е 6-д 7-з 8-ж

1-а 2-в 3-г 4-б 5-ж 6-д 7-з 8-е

1-з 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-а 7-е 8-в

1-в 2-д 3-а 4-ж 5-е 6-б 7-г 8-з

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Громадська думка	А.	Відображення ставлення народу або окремих спільнот до влади, її діяльності, політики.
2.	Громадські об'єднання	Б.	Форма державно-політичного устрою суспільства, яка ґрунтується на визнанні народу джерелом влади.
3.	Демократія	В.	Організації, створені з метою реалізації та захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів людини, які сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами.
4.	Депортація	Г.	Політичний процес, на основі якого формується централізм як управлінська політична система з властивими їй вертикальною структурою та субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі.
5.	Держава	Д.	Громадяни, які мають право голосу для участі в політичних виборах.
6.	Система багатопартійна	Е.	Форма організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу.
7.	Централізація	Ж.	Цілісне утворення, що формується всередині політичної системи суспільства на основі усталених зв'язків між політичними партіями, які відрізняються програмними настановами, тактикою, внутрішньою структурою.

8.	Електорат	3.	Примусове виселення з місця постійного проживання, навіть вигнання за межі держави, особи чи групи осіб, частини населення, визнання правлячим режимом як соціально небезпечні.
----	-----------	----	---

1-з 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-а 7-е 8-в

1-б 2-г 3-а 4-е 5-з 6-ж 7-д 8- в

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

1-а 2-в 3-б 4-з 5-е 6-ж 7-г 8-д

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Держава демократична	А.	Тип держави, основними ознаками якої є верховенство закону, поділ влади, правовий захист особи, юридична рівність громадянина й держави.
2.	Держава правова	Б.	Тип держави, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі – приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості.
3.	Гласність	В.	Тип держави, в якій народ є джерелом влади, де державні демократичні соціально-політичні інститути та демократичний тип політичної культури, які забезпечують органічне поєднання участі народу у вирішенні загальнодержавних справ із широкими громадянськими правами і свободами.
4.	Держава соціальна	Г.	Вироблене вітчизняною політичною думкою специфічне поняття, що виникло на основі досвіду «гласності судочинства» як демократичного принципу, що передбачав відкритість розгляду всіх справ у суді (за винятком випадків, визначених законом), публічне проголошення судових вироків та рішень у всіх випадках.
5.	Політичний режим	Д.	Політичний процес, на основі якого формується централізм як управлінська політична система з властивими їй вертикальною структурою й субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі.
6.	Плебісцит	Е.	Стійка культурна спільнота, котра має спільну історичну територію або зберігає символічний зв'язок із нею, спільні культурні та психологічні риси, що сформувалися впродовж століть.
7.	Централізація	Ж.	Сукупність методів, засобів і способів, за допомогою яких владні органи здійснюють управління суспільством і забезпечують своє політичне панування.
8.	Етнос	3.	Один із видів всенародного голосування з найважливіших питань державного життя.

1-д 2-е 3-ж 4-а 5-в 6-г 7-б 8-з

1-з 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-а 7-е 8-в

1-в 2-а 3-г 4-б 5-ж 6-з 7-д 8-е

1-а 2-в 3-г 4-б 5-ж 6-д 7-з 8-е

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Автономізм	А.	Угода двох або кількох партій про спільне висунення кандидата або списку кандидатів на виборах до парламенту, президента.
2.	Блок виборчий	Б.	Світова громадська ліберально-демократична течія, яка сповідує пасивні методи збереження миру, вважає головним засобом запобігання війнам засудження їхнього аморального, антигуманного характеру.
3.	Державний суверенітет	В.	Система державного устрою, необмежена монархія, яка характеризується абсолютним свавіллям влади та безправ'ям підданих; самовладдя, жорстоке придушення волевиявлення народу.
4.	Державний устрій	Г.	Напрямок етнополітичної діяльності, який полягає у прагненні етнічної групи домогтися для себе автономії – ширшого самоврядування в економічній, соціальній, культурній, політичній сферах, не руйнуючи при цьому єдності держави, до складу якої входить група.
5.	Пацифізм	Д.	Верховенство державної влади всередині країни, зосередженість всієї повноти влади у державних органах, незалежність держави у зовнішньополітичній сфері.
6.	Деспотизм	Е.	Нічим не обмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи в державі, регіоні, що спирається на силу, а також відповідний політичний режим; тимчасовий авторитарний режим, що вводиться на строк дії надзвичайних обставин для вжиття рішучих заходів, спрямованих на виведення країни з кризового стану.
7.	Диктатура	Ж.	Спосіб організації адміністративно-територіальної, національно-територіальної єдності держави, особливості відносин між її складовими.
8.	Директорія УНР	З.	Тимчасовий найвищий орган державної влади, створений у листопаді 1918 року для усунення від влади гетьмана Павла Скоропадського.

1-а 2-в 3-г 4-б 5-ж 6-д 7-з 8-е

1-г 2-а 3-д 4-ж 5-б 6-в 7-е 8-з

1-д 2-а 3-е 4-г 5-з 6-б 7-ж 8-в

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Автономія	А.	Свідоме обмеження свободи діяльності учасників політичного процесу; часткове чи повне, тимчасове чи
----	-----------	----	---

			постійне позбавлення тих чи інших учасників політичного життя їхніх конституційних та інших прав і свобод.
2.	Блок політичний	Б.	Самоврядування на певній території в унітарній державі, наділене деякими законодавчими повноваженнями.
3.	Дисиденти	В.	Умисне зганьблення чийогось імені, підриг довіри, приниження чийогось честі, гідності, авторитету. У політиці вживається як один із засобів боротьби з противниками, досягнення успіху в передвиборчих змаганнях.
4.	Дискредитація	Г.	Угода, союз, що їх укладають держави, партії чи окремі угруповання для досягнення спільних політичних цілей.
5.	Парламентська республіка	Д.	Група осіб, що організовує змову з метою захоплення влади і встановлення диктатури.
6.	Дискримінація	Е.	Інакомислячі особи, які виступають проти існуючого державного (політичного) ладу певної країни, протистоять офіційній ідеології та політиці.
7.	Хунта	Ж.	Ідейно-політична течія, що сформувалася на основі синтезу сутності нації як вічної та найвищої реальності та догматичного принципу соціальної справедливості; екстремістський політичний рух, різновид тоталітаризму.
8.	Фашизм	З.	Республіканська форма правління, за якої парламент формує уряд і здійснює контроль над урядовою діяльністю. Глава держави обирається парламентом або парламентом спільно з представниками регіональних структур влади.

1-б 2-г 3-е 4-в 5-з 6-а 7-д 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-б 2-г 3-а 4-е 5-з 6-ж 7-д 8- в

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Авторитаризм	А.	Систематизоване філософське, політичне чи ідеологічне учення, сукупність принципів, концепцій.
2.	Діаспора	Б.	Розселення по різних країнах народу, вигнаного обставинами, завойовниками або й власною владою за межі батьківщини; сукупність вихідців з якоїсь країни та інших нащадків, які проживають за її межами.
3.	Голосування	В.	Політичне й економічне панування, влада, правління невеликої групи людей, а також сама правляча група. Термін було запроваджено Платоном і Аристотелем у V – IV ст. до н.е. для позначення однієї з найгірших, на їхню думку, форм правління, коли «владарюють багаті, а бідні не беруть участі у правлінні».
4.	Доктрина	Г.	Безпосередній акт волевиявлення громадян під час виборів. Процедура голосування складається з таких елементів: ідентифікація виборця, отримання бюлетеня і власне голосування.

5.	Електорат	Д.	Союзна держава, до складу якої входять державні утворення – суб'єкти федерації.
6.	Олігархія	Е.	Влада, що ґрунтується на безумовному підпорядкуванні управління країною одній особі (монарху, диктатору).
7.	Харизма	Ж.	Особливий тип легітимності, організації влади та лідерства, заснований на виняткових якостях тієї чи іншої особистості, головним чином релігійного або політичного діяча, що дозволяють йому здійснювати в суспільстві функції пророка, вождя чи реформатора.
8.	Федерація	З.	Громадяни, які мають право голосу для участі в політичних виборах.

1-а 2-в 3-г 4-б 5-ж 6-д 7-з 8-е

1-з 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-а 7-е 8-в

1-е 2-б 3-г 4-а 5-з 6-в 7-ж 8-д

1-д 2-а 3-е 4-г 5-з 6-б 7-ж 8-в

немає вірної відповіді

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Політичний авторитет	А.	Система заходів, які застосовують до держави шляхом порушення її зовнішніх зв'язків.
2.	Блокада політична	Б.	Ідейно-регулятивний принцип суспільно-політичного й соціального розвитку, що випливає з існування декількох (чи багатьох) незалежних начал політичних знань і розуміння буття; система влади, заснована на взаємодії та протилежності дій політичних партій і громадсько-політичних організацій.
3.	Гонка озброєнь	В.	Система правління, згідно з якою законодавча влада належить виборному парламенту.
4.	Парламентаризм	Г.	У широкому розуміння означає загально визнаний вплив особи чи організації в різних сферах суспільно-політичного життя.
5.	Повіт	Д.	Відхилення від «генеральної» (основної) лінії комуністичної партії, певний напрям діяльності та поглядів, яких притримувалася частина партії, не згодна з більшістю (види: «анархо-синдикалістський», дрібнобуржуазний, соціал-демократичний, правий).
6.	Плюралізм	Е.	Прискорене нагромадження запасів зброї, військової техніки, їх якісне удосконалення на основі мілітаризації економіки.
7.	Ухил	Ж.	Організація верховної державної влади, порядок утворення її органів та їх взаємини з населенням.
8.	Форма правління	З.	Адміністративно-територіальна одиниця, складова частина губернії.

1-а 2-в 3-г 4-б 5-ж 6-д 7-з 8-е

1-г 2-а 3-е 4-в 5-з 6-б 7-д 8-ж

1-в 2-д 3-а 4-ж 5-е 6-б 7-г 8-з

1-д 2-а 3-е 4-г 5-з 6-б 7-ж 8-в

%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Політика внутрішня	А.	Діяльність державних органів, установ, правлячих партій, спрямована на узгодження інтересів окремих верств населення країни, на певне їх підпорядкування та можливе за конкретних умов задоволення, на збереження існуючого стану в суспільстві або на цілеспрямоване його перетворення, на забезпечення цілісності, взаємозв'язку та взаємодії окремих сфер суспільства.
2.	Політика зовнішня	Б.	Система економічних, правових, дипломатичних, ідеологічних, військових, культурних та інших зв'язків і відносин між народами, державами й групами держав, провідними соціальними, економічними та політичними силами й організаціями, що діють на світовій арені.
3.	Гра політична	В.	Загальний курс держави в міжнародних справах, який регулює відносини з іншими державами та міжнародними організаціями відповідно до потреб, цілей і принципів її внутрішньої політики.
4.	Політика міжнародна	Г.	Метафора щодо деяких видів політичних дій; особливий вид політичної дії, головна мета якої – імітація діяльності.
5.	Парламентаризм	Д.	Сукупність форм взаємодії парламенту з іншими органами політичної влади.
6.	Політична боротьба	Е.	Здатність політичного суб'єкта до послідовної реалізації поставлених цілей у сфері політичної влади.
7.	Політична воля	Ж.	Явище політичного життя, в основі якого лежить зіткнення інтересів різних політичних сил, кожна з яких прагне досягти певної політичної мети.
8.	Етнічна територія	З.	Місце проживання основної частини етносу, де представники певного народу живуть не змішано або в невеликому змішанні з національними групами, утворюючи великі, однорідні в етномовному відношенні ареали.

1-д 2-а 3-е 4-г 5-з 6-б 7-ж 8-в

1-г 2-а 3-б 4-е 5-ж 6-в 7-з 8-д

1-б 2-г 3-а 4-е 5-з 6-ж 7-д 8- в

1-а 2-в 3-г 4-б 5-д 6-ж 7-е 8-з

%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Політична еліта	А	Галузь, що досліджує моральні засади політики і влади (у широкому розумінні), професійну етику суб'єктів
----	-----------------	---	--

			політичної діяльності (у вузькому розумінні).
2.	Політична етика	Б	Меншість суспільства, що являє собою достатньо самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену видатними психологічними, соціальними й політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або здійсненням впливу на неї.
3.	Політична зрілість	В	Рівень розвитку особистості, що характеризує ступінь і повноту оволодіння нею досвідом політичних відносин.
4.	Політична ідеологія	Г	Організована група однодумців, яка виражає інтереси частини народу, класу, класів, соціальної верстви, верств, намагається реалізувати їх завдяки здобуттю державної влади або участі в ній.
5.	Політична криза	Д	Фаза політичного процесу, яка характеризується порушенням політичної стабільності в суспільстві, неможливістю ефективного функціонування політичної системи; гострий, важкий політичний стан суспільства, державно-правової системи, партій.
6.	Політична партія	Е	Система концептуально оформлених політичних, правових, релігійних, естетичних і філософських уявлень, поглядів та ідей, які відображають ставлення людей до дійсності й одне до одного, способи пізнання та інтерпретації буття з позиції цілей, ідеалів, інтересів певних соціальних груп та суб'єктів політики.
7.	Політична подія	Ж	Певні уявлення політичних суб'єктів про цілі, завдання діяльності політичних партій, політичного режиму, суспільства в цілому.
8.	Політична орієнтація	З	Конкретна, відносно обмежена взаємодія груп людей з політичною владою з метою впливу на неї задля задоволення власних вимог і побажань.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-в 4-е 5-д 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Ідеологія	А.	Один з проявів масової суспільно-політичної свідомості, що відображає ставлення народу чи певної його частини до влади; сукупна над особистісна позиція, ставлення певної структурно означеної спільноти людей на конкретні події, проблеми, рішення державних, політичних, суспільних інституцій.
2.	Імперія	Б.	Велика держава (наддержава), що складається з метрополії та підпорядкованих центральній владі держав, народів, які примусово інтегровані до єдиної системи політичних, економічних, соціальних та культурних

			взаємозв'язків.
3.	Громадська думка	В.	Система концептуально оформлених уявлень, ідей та поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали, умонастрій людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики.
4.	Інавгурація	Г.	Урочиста церемонія (процедура) вступу на посаду глави держави та яка передбачає публічне виголошення новим главою держави клятви та програмної промови.
5.	Інституції	Д.	Певна форма організації, регулювання суспільного життя. Діяльності й поведінки людей; сукупність соціальних норм, зразків поведінки та діяльності.
6.	Інтеграція	Е.	Втручання однієї або кількох держав у справи іншої держави або в її взаємозв'язки з третіми державами.
7.	Інтервенція	Ж.	Процес зближення, об'єднання економік, соціальних інституцій певних територій, держав і упорядкування та узгодження їх діяльності в багатьох сферах діяльності.
8.	Етнічна історія	З.	Вчення про виникнення, розвиток і зникнення народів, тобто про етногенез.

1-в 2-б 3-а 4-г 5-д 6-ж 7-е 8-з

1-д 2-е 3-ж 4-а 5-в 6-г 7-б 8-з

1-ж 2-б 3-в 4-з 5-г 6-д 7-а 8-е

1-б 2-г 3-а 4-е 5-з 6-ж 7-д 8- в

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Коаліція	А.	Релігійно-політична доктрина, яка проголошує своєю метою політичне об'єднання народів, що сповідують іслам; виник у другій половині ХІХ ст.
2.	Боротьба політична	Б.	Умовний термін, що вживався й інколи вживається в літературі для позначення території Правобережної та Лівобережної України.
3.	Політична реакція	В.	Об'єднання, союз на добровільних засадах держав, групи держав, політичних партій тощо для досягнення спільної мети (наприклад, для формування уряду та участі в ньому).
4.	Наддніпряньська Україна, Наддніпрянщина	Г.	Одне з поширених явищ політичного життя, проявом якого є зіткнення інтересів різних політичних сил у своєму прагненні кожною з них досягти певної політичної мети.
5.	Політична свідомість	Д.	Прагнення зберегти і закріпити віджилий соціально-політичний лад та політичні порядки.
6.	Панісламізм	Е.	Опосередковане відображення політичного життя, формування, розвиток, задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів, а також сукупність поглядів, оцінок, установок, які відображають політико-владні відносини.
7.	Харизма	Ж.	Норми поведінки, порядок дій і правил, взаємовідносин і

			принципів у політиці, які становлять собою сукупність найбільш доцільних, глибоко усвідомлених і конкретизованих стосовно того чи іншого суспільства норм загальнолюдської моралі.
8.	Етикет політичний	3.	Особливий тип легітимності, організації влади і лідерства, головним чином релігійного або політичного діяча, що дають йому можливість здійснювати в суспільстві функції пророка, вождя чи реформатора.

1-ж 2-б 3-в 4-з 5-г 6-д 7-а 8-е

1-г 2-а 3-б 4-е 5-ж 6-в 7-з 8-д

1-в 2-г 3-д 4-б 5-е 6-а 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Політична ситуація	А.	Одна з основних сфер суспільного життя, пов'язана з діяльністю і відносинами індивідів і соціальних спільнот, створених ними політичних інститутів для виявлення інтересів соціальних суб'єктів, а також боротьба за їх реалізацією через посередництво політичної влади у процесі політичного розвитку.
2.	Політична система суспільства	Б.	Політична дія інформованого суб'єкта влади для реалізації певної мети, що передбачає оптимізацію зовнішніх, внутрішніх умов функціонування даного суб'єкта і визначення перспектив його подальшого розвитку.
3.	Політична стабільність	В.	Стан динамічної рівноваги політичних сил.
4.	Політичне життя	Г.	Організація, яка об'єднує людей на базі спільної ідеології, бере участь у формуванні та розподілі влади, представляє інтереси різних соціальних груп (або якоїсь домінуючої в суспільстві групи).
5.	Політична культура	Д.	Інтегрована сукупність відносин влади, суб'єктів політики, державних та недержавних соціальних інститутів, покликаних виконувати політичні функції щодо захисту, гармонізації інтересів соціальних угруповань, спільнот, суспільних груп, забезпечувати стабільність і соціальний порядок у життєдіяльності суспільства.
6.	Політична партія	Е.	Сукупність політичних цінностей і норм та способів поведінки суб'єктів політики, якісний стан функціонування інститутів політичної системи.
7.	Політична участь	Ж.	Конкретне співвідношення політичних сил, сукупність подій, результат політичної діяльності.
8.	Політичне рішення	З.	Залучення людей до процесу політико-владних відносин, здійснення ними певних актів, заходів, що виражають інтереси, потреби, уподобання, думки, погляди та настрої, вплив на органи влади з метою реалізації

			соціальних інтересів.
--	--	--	-----------------------

1-а 2-в 3-г 4-б 5-ж 6-д 7-з 8-е

1-д 2-е 3-ж 4-а 5-в 6-г 7-б 8-з

1-з 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-а 7-е 8-в

1-ж 2-д 3-в 4-а 5-е 6-г 7-з 8-б

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Політичне управління	А.	Місцевий представник князівської влади.
2.	Політичний блок	Б.	Реальні практичні відносини, взаємозв'язки соціальних суб'єктів, у яких відображені їхні інтереси і здійснюється політична діяльність.
3.	Політичний конфлікт	В.	Послідовність подій, зумовлених певними обставинами; сукупність послідовних дій для досягнення результату.
4.	Політичні відносини	Г.	Цілеспрямований вплив людей і владних структур на суспільство в цілому або на окремі його сфери з метою їх оптимізації (впорядкування, вдосконалення, розвитку) та досягнення певних цілей.
5.	Політичний процес	Д.	Зіткнення несумісних, часом протилежних інтересів, дій, поглядів окремих людей, політичних партій, громадських організацій, етнічних груп, націй, держав та їх органів, військово-політичних і політико-економічних організацій (блоків).
6.	Політичний лідер	Е.	Глава, керівник держави, партії, громадсько-політичної організації, руху, якоїсь громади тощо; популярний і впливовий учасник суспільного життя, який визначально впливає на нього, консолідує зусилля людей для досягнення якоїсь спільної мети.
7.	Посадник	Ж.	Прихильник крайніх, рішучих дій, поглядів.
8.	Радикал	З.	Об'єднання, союз політичних партій, громадських організацій, груп людей задля узгоджених дій, досягнення спільних, насамперед, політичних цілей.

1-д 2-е 3-ж 4-а 5-в 6-г 7-б 8-з

1-з 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-а 7-е 8-в

1-г 2-з 3-д 4-б 5-в 6-е 7-а 8-ж

1-в 2-д 3-а 4-ж 5-е 6-б 7-г 8-з

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Агресія	А.	Безпринципність, інтриганство, не гребування ніякими засобами в політиці, характерні для багатьох політичних діячів.
2.	Малоросійство	Б.	Суспільство громадян із високою громадянською

			свідомістю, які через громадські інститути здатні обстоювати свої права та інтереси на рівні органів політичної влади і тим самим забезпечувати функціонування правової держави.
3.	Громадянське суспільство	В.	Радикальне й войовниче прийняття принципів, форм і цілей будь-якої модернізації, обстоювання традицій, старих життєвих і світоглядних форм.
4.	Москвофільство	Г.	Комплекс провінціалізму серед частини громадянства України, зумовлений її довгим перебуванням у складі Російської імперії; виявляється у байдужому ставленні до українських національно-державницьких традицій і прагнень, часто в активній підтримці російської культури, великодержавної політики.
5.	Політиканство	Д.	Напрямок у суспільно-політичному та культурному житті Галичини, Буковини, Закарпаття в другій половині XIX – першій половині XX ст. Орієнтація на російську державність московського взірця.
6.	Політична думка	Е.	Активна, цілеспрямована, узагальнююча ідеальна діяльність у формі різноманітних понять
7.	Фундаменталізм	Ж.	Будь-яке незаконне за міжнародним правом застосування сили однією державою проти територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави чи народу.
8.	Республіка	З.	Форма державного правління, за якої вища влада належить виборним представницьким органам, а глава держави обирається населенням або представницьким органом.

1-б 2-г 3-з 4-е 5-а 6-в 7-ж 8-д

1-ж 2-г 3-б 4-д 5-а 6-е 7-в 8-з

1-д 2-а 3-е 4-г 5-з 6-б 7-ж 8-в

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Реєстрові козаки	А.	Відстрочення виконання зобов'язань, встановлене державними органами на певний час, у зв'язку з настанням надзвичайних подій чи обставин – війни, непереборної сили тощо.
2.	Референдум	Б.	Планомірне нарощування військової могутності держави, армії, планомірне збільшення збройних сил у певному районі, заплановане нарощування інтенсивності й розширення театру воєнних дій, перенесення воєнних операцій у нові райони.
3.	Ескалація	В.	Частина українських козаків, узятих урядом Речі Посполитої на військову службу і внесених в особливий список.
4.	Мораторій	Г.	Політико-правовий інститут, у межах якого здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях (громадах)

			через самоорганізацію місцевих жителів, за згодою і за підтримкою держави.
5.	Сейм	Д.	Рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за національними, релігійними чи мовними ознаками.
6.	Самоврядування місцеве	Е.	Спосіб прийняття законів та інших рішень з найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян через усенародне голосування.
7.	Сепаратизм	Ж.	Великий проміжок часу, ознакою якого є визначні події, явища або процеси в природі, суспільстві, науці, мистецтві та ін.
8.	Епоха	З.	Станово-представницький орган за доби феодалізму в Чехії, Польсько-Литовській державі; верховний орган державної влади і законодавчий орган Польщі.

1-в 2-е 3-б 4-а 5-з 6-г 7-д 8-ж

1-а 2-в 3-г 4-б 5-ж 6-д 7-з 8-е

1-з 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-а 7-е 8-в

1-в 2-д 3-а 4-ж 5-е 6-б 7-г 8-з

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Адміністративно-командні методи управління	А.	Сукупність форм і методів управління суспільством: діяльність людей стимулюється переважно засобами адміністративного примусу, а контроль за виконанням рішення – засобами жорсткого централізму, обмеженням процесів самоврядування на всіх рівнях.
2.	Сіверяни	Б.	Історико-географічна область у північно-східній частині України, що охоплює територію Харківської, Сумської, північ Донецької та Луганської областей, а також південно-східну частину Воронезької, південь Курської, більшість Белгородської областей Росії.
3.	Слобідська Україна (Слобожанщина)	В.	Підневільна особа, близька за суспільним становищем до раба; пізніше – двірський слуга, кріпак.
4.	Система однопартійна	Г.	Певний спосіб улаштування держави, утворення й діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.
5.	Челядь	Д.	Неконкурентний тип партійної системи, що складається з представників або членів однієї політичної партії; існувала в СРСР, деяких інших соціалістичних країнах; на сучасному етапі поширена в постколоніальних країнах, де поки що не сформувалися сучасна розвинута соціальна структура і відповідний їй політичний плюралізм.
6.	Холоп	Е.	Східнослов'янське плем'я (союз племен), що займало область дніпровського Лівобережжя.
7.	Унія	Ж.	Об'єднання, союз держав під владою одного монарха.
8.	Устрій	З.	Раби, полонені, які знаходилися під владою хазяїна;

адміністративно-територіальний	зовсім безправні особи.
--------------------------------	-------------------------

1-б 2-г 3-з 4-е 5-а 6-в 7-ж 8-д

1-д 2-е 3-ж 4-а 5-в 6-г 7-б 8-з

1-г 2-а 3-б 4-е 5-ж 6-в 7-з 8-д

1-а 2-е 3-б 4-д 5-з 6-в 7-ж 8-г

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Адміністративно-територіальний устрій	А.	Певний спосіб улаштування держави, утворення й діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.
2.	Бюрократизм	Б.	Єдина держава, поділена на адміністративно-територіальні чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного управління.
3.	Чортомлицька Січ	В.	Система управління державою, що характеризується відірваністю влади та її апарату від широких мас, спирається на розгалужений прошарок чиновництва.
4.	Унітарна держава	Г.	Запорозька Січ, що існувала наприкінці XVI – на початку XVIII ст. на острові Базавлук (Чартомиш).
5.	Смерд	Д.	Селянин, який належав до селянської общини й отримував від князя землю, сплачуючи йому данину.
6.	Соцький	Е.	Східнослов'янське плем'я (союз племен), що займало територію між Дністром і Дунаєм.
7.	Суверенітет	Ж.	Командир дружини, яку складала сотня воїнів.
8.	Тиверці	З.	Незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство; незалежність держави у зовнішніх і внутрішніх справах.

1-а 2-в 3-г 4-б 5-д 6-ж 7-з 8-е

1-д 2-е 3-ж 4-а 5-в 6-г 7-б 8-з

1-з 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-а 7-е 8-в

1-ж 2-б 3-в 4-з 5-г 6-д 7-а 8-е

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Тисяцький	А.	Ідеологічна й політична течія, яка виступає за здійснення ідей соціалізму в усіх сферах суспільного життя; важлива складова політики лівих сил сучасності, передусім – Західної Європи.
2.	Соціал-демократія	Б.	Спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохоплюючим контролем влади над суспільством, підкоренням суспільної системи державі, колективними цілями, загальнообов'язковою ідеологією.

3.	Тіун	В.	Вчення і теорії, які стверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.
4.	Тоталітаризм	Г.	Основний принцип соціалістичних вчень, які обстоюють рівність у розподілі соціальних благ.
5.	Узурпація	Д.	Начальник гарнізону, так званої тисячі, що поділялася на сотні.
6.	Соціалізм	Е.	Організація найвищих органів державної влади, порядок їх утворення.
7.	Форма правління	Ж.	Насильницьке, протизаконне захоплення влади або присвоєння чужих прав на щось, чужих повноважень.
8.	Егалітаризм	З.	Найближчий помічник посадника або волостеля.

1-в 2-д 3-а 4-ж 5-е 6-б 7-г 8-з

1-а 2-б 3-ж 4-е 5-в 6-з 7-г 8-д

1-д 2-а 3-з 4-б 5-ж 6-в 7-е 8-г

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

% % % % % % % % % % % %

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Українізація	А	Історико-географічна назва українських земель, що охоплюють територію сучасних Чернігівської, Полтавської, західних районів Сумської, східної частини Київської, Черкаської областей.
2.	Микитинська Січ	Б	Запорозька Січ, розташована в 40-50-х роках XVII ст. на мисі правого берегу Дніпра (тепер у межах м. Нікополя).
3.	Міжнародні відносини	В	Сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних та інших зв'язків між державами й системами держав, між головними соціальними, економічними, політичними силами, організаціями й громадськими рухами, які діють на світовій арені.
4.	Лівобережна Україна (Лівобережжя)	Г	Політика партійно-державних органів УРСР у 20-ті і на початку 30-х років XX ст., спрямована на більш органічне впровадження радянсько-комуністичної ідеології в Україні силами національних кадрів і в доступній для місцевого населення формі.
5.	Литовські статuti	Д	Діяльність соціальних груп, які обстоюють свої особливі політичні інтереси; групи тиску на органи законодавчої та виконавчої влади.
6.	Легітимність	Е	Здатність політичного режиму досягати суспільного визнання й виправдання обраного політичного курсу, винесених ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурах влади.
7.	Лібералізм	Ж	Політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та демократичних свобод і обмежує

			сфери діяльності держави.
8.	Лобізм	З	Кодекси середньовічного права Великого князівства Литовського, що діяли на захоплених ним українських землях в XVI – першій половині XIX ст.

1-ж 2-б 3-в 4-з 5-г 6-д 7-а 8-е

1-а 2-б 3-ж 4-е 5-в 6-з 7-г 8-д

1-г 2-б 3-в 4-а 5-з 6-е 7-ж 8-д

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Командно-адміністративні методи управління	А	Установчі збори у Франції, які збирають з метою запровадження або зміни конституції.
2.	Конституанта	Б	Сукупність форм і методів управління суспільством: діяльність людей стимулюється переважно засобами адміністративного примусу, а контроль за виконанням рішення – засобами жорсткого централізму, обмеженням процесів самоврядування на всіх рівнях.
3.	Конституція	В	Основний закон держави, що закріплює суспільний і державний устрій, порядок утворення, принципи організації та діяльності державних органів, виборчу систему, основні права та обов'язки громадян.
4.	Коаліція	Г	Підкупність, продажність, хабарництво державних посадових осіб, політичних і громадських діячів, урядовців та високопоставлених чиновників.
5.	Українізація	Д	Політика партійно-державних органів УРСР у 20-ті і на початку 30-х років XX ст., спрямована на більш органічне впровадження радянсько-комуністичної ідеології в Україні силами національних кадрів і в доступній для місцевого населення формі.
6.	Корупція	Е	Союз на добровільних засадах держав, групи держав, політичних партій тощо для досягнення спільної мети.
7.	Культ особи	Ж	Політика, яку проводили більшовики з 1923 року, спрямована на підготовку, виховання й висування кадрів корінної національності, врахування національних факторів при формуванні державного апарату, організацію культурно-освітніх закладів, видання преси мовами корінних національностей.
8.	Коренізація	З	Єдиновладдя тоталітарного типу, часто релігійного характеру, що означає раболіпство, сліпе поклоніння «божеству».

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-в 4-е 5-д 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Контрибуція	А	Громадська організація, яка використовувалась більшовиками для зміцнення своєї соціальної бази на селі.
2.	Комнезам	Б	Примусові грошові або натуральні побори з населення; грошова сума, яку за умовами мирного договору держава-переможниця стягує з переможеної держави.
3.	Конфедерація	В	Союз суверенних держав, які зберігають незалежність і об'єднані для досягнення певних спільних цілей (переважно, зовнішньополітичних, воєнних), для координації своїх дій.
4.	Конформізм	Г	Політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, зорієнтована на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.
5.	Консенсус	Д	Згода між суб'єктами політики з певних питань на основі базових цінностей і норм, спільних для всіх основних соціальних та політичних груп суспільства; прийняття рішень без голосування за виявленням всезагальної згоди.
6.	Консерватизм	Е	Пристосовництво, пасивне беззаперечне прийняття існуючих порядків, пануючих ідей і цінностей, стандартів поведінки, норм, правил, безумовне схилення перед авторитетами.
7.	Закуп	Ж	Органи місцевого самоврядування у Російській імперії ХІХ ст., займалися питаннями місцевого господарства, медицини, народної освіти, місцевого зв'язку, страхування, статистики.
8.	Земства	З	Людина, яка потрапила в боргову кабалу і зобов'язана своєю працею у господарстві хазяїна повернути одержану у нього «купу» (борг).

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-в 4-е 5-д 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Домен	А	Командир дружини, яка складалася з десятка воїнів.
2.	Десяцький	Б	Спадкове земельне володіння короля в європейських країнах за середньовіччя.
3.	Династія	В	Кілька монархів з одного й того ж роду, які змінюють один одного на престолі з правом успадкування.
4.	Лівобережна	Г	Здатність політичного режиму досягати суспільного

	Україна (Лівобережжя)		визнання й виправдання обраного політичного курсу, винесених ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурах влади.
5.	Литовські статuti	Д	Кодекси середньовічного права Великого князівства Литовського, що діяли на захоплених ним українських землях в XVI – першій половині XIX ст.
6.	Легітимність	Е	Історико-географічна назва українських земель, що охоплюють територію сучасних Чернігівської, Полтавської, західних районів Сумської, східної частини Київської, Черкаської областей.
7.	Лібералізм	Ж	Діяльність соціальних груп, які обстоюють свої особливі політичні інтереси; групи тиску на органи законодавчої та виконавчої влади.
8.	Лобізм	З	Політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та демократичних свобод і обмежує сфери діяльності держави.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-в 4-е 5-д 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Конституанта	А.	Декласовані верстви населення у суспільстві, які за невелику плату використовують деякі політичні сили в своїх інтересах.
2.	Національна безпека	Б.	Установчі збори у Франції, які збирають з метою запровадження або зміни конституції
3.	Менталітет	В.	Своєрідний стан, рівень розвитку і спрямованості індивідуальної та групової свідомості, здатність до засвоєння норм, принципів, життєвих орієнтацій, суспільних цінностей та адаптації до умов соціального середовища, можливостей впливу на нього, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь.
4.	Меджліс	Г.	Боротьба народів, спрямована на ліквідацію іноземного панування, іноземного гноблення і завоювання національної незалежності, реалізацію нацією її права на самовизначення, створення національної держави.
5.	Люмпенізовані маси	Д.	Державна політика, спрямована на створення внутрішніх і зовнішніх умов, сприятливих для збереження чи зміцнення життєво важливих національних цінностей; стан, що забезпечує захищеність інтересів народу й держави, суспільства та його громадян.
6.	Національні інтереси	Е.	Особливий порядок і встановлена законом процедура притягнення до відповідальності за грубі порушення закону вищих посадових осіб до завершення терміну набутих ними внаслідок виборів повноважень.

7.	Національно-визвольний рух	Ж.	Інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему відповідної держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства загалом.
8.	Імпічмент	З.	Назва вищого законодавчого органу в деяких мусульманських країнах; представницький орган кримсько-татарського народу.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-д 3-в 4-з 5-а 6-ж 7-г 8-е

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Кооптація	А	Глава держави-князівства. В Х-ХІІІ ст. титул великого князя належав київським князям.
2.	Князь	Б	Введення до складу виборного органу нових осіб за рішенням цього органу без процедури обрання.
3.	Ідеологія	В	Сукупність ідей, уявлень, думок. Впроваджене в науковий обіг на початку ХІХ ст. як вчення про ідеї мало полегшити розуміння політики.
4.	Патріарх	Г	Правління нечисленної групи заможних і впливових людей.
5.	Митрополит	Д	Другий вищий сан в православних церквах; керує церковно-територіальною одиницею.
6.	Олігархія	Е	Вищий титул священнослужителя в православних церквах.
7.	Вотчина	Ж	Грамоти ханів Золотої Орди, що надавали право на управління окремими державами чи областями, підлеглими Орді.
8.	Ярлик	З	Велике земельне володіння, яке передавалось у спадщину, його можна було продати, обміняти, поділити.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-в 4-е 5-д 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Абсолютизм	А	Групи населення із закріпленими за ними тогочасним законом правами та обов'язками, зі своїми нормами поведінки, звичаями тощо.
2.	Суспільні верстви	Б	Необмежена монархія, для якої характерний найвищий ступінь централізації державної влади.

3.	Етнос	В	Народ, історично сформована людська спільнота, яка відрізняється від сусідів окремою власною територією, культурою, мовою, психологією, свідомістю.
4.	Ясир	Г	Звільнення міст від управління і суду великих землевласників та створення органів місцевого самоврядування за зразком німецького міста.
5.	Зимівник	Д	Помешкання козаків, все його обійстя та садиба; форми ведення господарства на Запорозжі.
6.	Магдебурзьке право	Е	Бранці, що їх захоплювали татари й турки під час грабіжницьких походів на українські землі.
7.	Каштелян	Ж	У Польщі, Литві, Україні та Білорусі в XIV – XIX ст. багатогалузеве господарство.
8.	Фільварок	З	Управитель замкової округи, якому підпорядковувався весь місцевий люд.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-в 4-е 5-д 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Воєвода	А	Система правових норм феодальної держави; прикріплення селян до землі, право феодала на працю і майно селянина, на відчужування його як із землею, так і без неї, позбавлення селянина права розпоряджатися нерухомим майном, спадщиною, виступати в суді тощо.
2.	Кріпацтво	Б	Керівник шляхетського ополчення своєї території; головував на сеймиках, що скликалися ним для обирання кандидатів на земські уряди; здійснював нагляд за цінами, вагами й мірами в королівських містах.
3.	Шляхта	В	Родова українська знать, аристократія; політичний провідник українського народу, виразник й захисник національних інтересів українського народу.
4.	Хоругва	Г	Древко завдовжки 2-2,5 м, верхівку якого прикрашала кулька – маковиця, від якої донизу звисали пасма кінського волосся й червоні мотузки.
5.	Булава	Д	Найважливіша ознака влади кошового отамана.
6.	Бунчук	Е	Прапор, найбільша святиня козацтва.
7.	Каламар	Ж	Відзнака курінного отамана.
8.	Жезл-пернач	З	Символ влади військового писаря.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-в 4-е 5-д 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Козацтво	А	Привілейована верхівка українського козацтва, його військовий та адміністративно-політичний склад.
2.	Козацька старшина	Б	Стан вояків-землеробів в Україні XV – XVIII ст., що виник у процесі боротьби землеробського і кочового населення в зоні так званого Великого кордону; відігравав вирішальну роль у господарському освоєнні та обороні від нападів татарсько-ногайських орд півдня України.
3.	Курінь	В	Військова та господарська одиниця на Січі.
4.	Кіш	Г	Релігійні та культурно-просвітницькі організації українських міщан, що виникли при церковних парафіях в Україні в XVI – XVII ст.
5.	Клейноди	Д	Символи-відзнаки українського козацтва.
6.	Православні братства	Е	Постійна резиденція кошового отамана, гетьмана.
7.	Гуляй-городи	Ж	Соціально-політичний рух 16-17 ст., спрямований проти католицької церкви.
8.	Реформація	З	Спеціальні пристрої з дерев'яних щитів на колесах або полозах з отворами (амбразурами) для рушниць і гармат.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-в 4-е 5-д 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	«Адельфотес»	А	Перший український друкований словник, у якому понад тисячу церковнослов'янських слів перекладалися тодішньою українською мовою.
2.	«Лексис» Лаврентія Зизанія	Б	Грамматика грецької мови для слов'ян
3.	«Лексикон славенороський» Памви Беринди	В	Словник, що складався з двох частин, в якому зібрано майже 7 тисяч слів, навіть витлумачено власні назви та імена людей.
4.	«Грамматика Мелетія Смотрицького»	Г	Скорочена назва однієї з найважливіших богослужбових книг, що містить опис діянь апостолів та їхні послання.
5.	«Грамматика словенська» Лаврентія Зизанія	Д	Перша граматика церковнослов'янської мови на східнослов'янських землях.
6.	«Апостол»	Е	Одна з найвизначніших мовознавчих праць; основний підручник граматики церковнослов'янської мови у школах України, Білорусі, Росії, Болгарії, Сербії у 17 ст.

7.	«Буквар»	Ж	Обґрунтування законності відновлення православної ієрархії на українських і білоруських землях та піднесення ролі козацтва у цій справі.
8.	«Протестація» Йова Борецького, Єзекіїля Курцевича, Ісайя Копинського	З	Перший на східнослов'янських землях підручник для навчання грамоти.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-в 4-е 5-д 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Генеральна старшина	А	Неофіційна назва держави «Військо Запорозьке».
2.	Гетьманщина	Б	Вище військове керівництво, яке здійснювало управління всім козацьким військом, його окремими службами, цивільним населенням.
3.	Гетьман	В	Керівник українського козацтва, з 1648 року – глава Української держави.
4.	Універсал	Г	Урядовець, що здійснював адміністративну, судову та військову владу на території полку
5.	Сотня	Д	Адміністративно-територіальна та військова одиниця Гетьманщини, менша за полк.
6.	Полковник	Е	Офіційний документ державної влади.
7.	Сотник	Ж	Найбільша адміністративно-територіальна та військова одиниця Гетьманщини.
8.	Полк	З	Урядовець, який очолював сотенний уряд Гетьманщини.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-в 4-е 5-д 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Протекторат	А	Назва, вживана в історичній літературі для 60-80-х років XVII ст. – періоду громадянських воєн, вторгнень іноземців в Україну, її поділу між Московією, Річчю Посполитою, Османською імперією, розколу Гетьманщини, тотального та жахливого спустошення Правобережної України.
2.	Руїна	Б	Форма залежності, за якою одна держава (протектор)

			перебирає здійснення зовнішніх відносин іншої держави (протегованої), захист її території та нерідко ставить під свій контроль її внутрішні справи.
3.	Компанійці	В	Наймані кіннотні козацькі полки по 500-600 осіб у кожному, які виконували функції нагляду за порядком; вперше створені Д. Многогрішним у 1668 р.
4.	Генеральна військова канцелярія	Г	Приставлений при гетьманові царський представник для постійного контролю.
5.	Наказний гетьман	Д	Особа, що тимчасово заступала гетьмана Війська Запорозького; призначався або самим гетьманом, або обирався козацькою радою (старшинською, здебільшого).
6.	Резидент	Е	Вища адміністративна установа Гетьманщини, у якій вирішувалися важливі адміністративні, військові, фінансові питання, зосереджувалася військова, політична, міжнародна інформація з усієї України, а також із-за кордону; очолював її генеральний писар.
7.	Малоросійський приказ	Ж	Наймані піхотні козацькі полки, утримувані гетьманським коштом; виконували функції особистої гвардії гетьмана, охороняли його резиденцію, військове спорядження, артилерію тощо; створені гетьманом Петром Дорошенком.
8.	Сердюки	З	Державна установа Московської держави, що відала питаннями взаємовідносин царського уряду з Гетьманщиною; офіційно підпорядковувалася Посольському приказу, хоча фактично управління його діяльністю здійснював сам цар.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-в 4-е 5-д 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Малоросійська колегія	А	Релігійно-етичний рух, що бере свій початок з мулярських цехів, які набули сучасних обрисів у XVIII ст.; проголошували деякі демократичні гасла – «республіка», «конституція», «права людини», «свобода слова» тощо, підтримували, інколи, національно-визвольні рухи; кінцева мета – об'єднання всіх народів світу у розумне суспільство.
2.	Барська конфедерація	Б	Центральний орган російської колоніальної адміністрації в Гетьманщині у XVIII ст.; створена з метою контролю за діяльністю гетьмана та українського уряду й поступового обмеження політичної автономії Гетьманщини.
3.	Генерал-губернаторство	В	Соціальна верства індустріального суспільства із зайнятих, переважно, найманою фізичною працею

			людей.
4.	Буржуазія	Г	Соціальний прошарок, що складається з осіб, чиїм фахом є творча розумова праця.
5.	Промисловий переворот	Д	Перехід від мануфактури з її ручною ремісничою технікою до великого машинного фабрично-заводського виробництва.
6.	Інтелігенція	Е	Від кінця XV століття – назва заможних верств міщанства; соціальна верства підприємців, становлення якої відбулося в XIX ст.
7.	Масонство	Ж	Адміністративно-територіальна одиниця, до складу якої входила велика територія у Російській імперії; створена з метою боротьби з національно-визвольним рухом поневолених народів або у воєнний час.
8.	Пролетаріат	З	Військово-політичне об'єднання польської шляхти, спрямоване проти короля Станіслава Августа Понятовського і Російської імперії; створена в 1768 році.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-з 3-ж 4-е 5-д 6-г 7-а 8-в

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	«Просвіти»	А	Блок європейських держав у складі Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини і Болгарії, від якого відійшла під час війни Італія, який сформувався для боротьби проти Великої Британії, Франції, Російської імперії.
2.	Москвофільство	Б	Блок європейських держав у складі Німеччини, Австро-Угорщини, Італії, який сформувався для боротьби проти Великої Британії, Франції, Російської імперії.
3.	Народовці	В	Блок європейський держав, який сформувався для боротьби проти Німеччини, Австро-Угорщини, Італії.
4.	Антанта	Г	Міжпартійна організація, утворена із представників Української національно-демократичної партії, Української радикальної партії і Української соціал-демократичної партії 2 серпня 1914 р.
5.	Союз визволення України	Д	Політична організація емігрантів із Наддніпрянської України, що виникла у серпні 1914 р. у Львові.
6.	Головна Українська Рада	Е	Діячі культурницького, згодом й політичного руху, протилежного рухові москвофілів.
7.	Четверний союз	Ж	Суспільно-політична течія в Галичині, що ставила метою приєднання Західної України до Росії.
8.	Троїстий союз	З	Українські культурницькі заклади, очолювані місцевою інтелігенцією.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-з 2-ж 3-е 4-в 5-д 6-г 7-а 8-б

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Українські Установчі збори	А	Перший представницький форум українського руху, який відбувся у квітні 1917 р. в Києві.
2.	Український Національний Конгрес	Б	Представницька установа, яка мала бути створена громадянами на основі загального виборчого права для встановлення форми державного правління і вироблення конституції.
3.	Генеральний секретаріат	В	Декларація про воз'єднання УНР і ЗУНР в єдину соборну незалежну українську державу.
4.	Українська Центральна Рада	Г	Офіційна назва гетьманського державного устрою, який існував в Україні у квітні-грудні 1918 р
5.	Ультиматум	Д	Угода про економічну і військову взаємодію між УНР і Польщею.
6.	Українська Держава	Е	Громадсько-політична організація, пізніше – вищий законодавчий державний орган.
7.	Варшавський договір 1920 р.	Ж	Виконавчий орган влади, створений після проголошення Першого Універсалу; являв собою перший національний український уряд у ХХ ст.
8.	Акт Злуки	З	Дипломатична нота однієї країни уряду іншої країни з категоричними вимогами, що не допускають заперечень, виконати їх у зазначений термін під загрозою вживання інших, у тому числі, й воєнних засобів.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-ж 4-е 5-з 6-г 7-д 8-в

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Український Національний Конгрес	А	Соціально-економічні перетворення з метою якнайшвидше побудувати комуністичний лад за програмою, вперше оприлюдненою В. Леніним у квітні 1918 р.; коли ця політика провалилася, з метою маскування провалу її було названо такою, що була нав'язана війною.
2.	Воєнний комунізм	Б	Перший представницький форум українського руху, який відбувся у квітні 1917 р. в Києві.
3.	Нова економічна політика	В	Один із найбільших політичних судових процесів проти ОУН у Західній Україні.
4.	Синдикати	Г	Процес докорінної перебудови аграрного сектора, ініційований більшовицьким керівництвом наприкінці 1920-х років.

5.	Індустріалізація	Д	Комплекс заходів, вжитих ВКП (б) у 1920-30-х рр., що мав на меті модернізацію промисловості.
6.	Колективізація сільського господарства	Е	Організації для закупівлі сировини, планування торговельних операцій, збуту однорідної продукції групи трестів.
7.	Варшавський процес 1935-1936 років	Ж	Наслідок терору голодом, здійсненого сталінською командою в Кремлі шляхом реквізиції всього виявленого обшуком у селянських садибах продовольства.
8.	Голодомор (голодний мор)	З	Заміна продрозкладки продподатком.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-з 4-е 5-д 6-г 7-в 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Просвітництво	А	Представницька установа, яка мала бути створена громадянами на основі загального виборчого права для встановлення форми державного правління і вироблення конституції.
2.	Українські Установчі збори	Б	Радянсько-німецький договір про ненапад з секретним додатковим протоколом.
3.	Карпато-Українська держава (Карпатська Україна)	В	Офіційна назва репресій щодо населення Західної України, проведених урядом Польщі восени 1930 р.
4.	Дивізія «Галичина»	СС Г	Небажання прислуховуватися до «колективної думки партії».
5.	Десталінізація	Д	Відмова кремлівської верхівки від політики масового терору з одночасним її засудженням та за формою дозованої критики сталінських методів партійно-радянського керівництва.
6.	Волонтаризм	Е	Німецька військова частина, створена з добровольців українського походження; створювалася за зразком піхотних (гренадерських) підрозділів.
7.	Пакт Рібентропа-Молотова 1939 р.	Ж	Офіційна назва автономної Української республіки у складі Чехо-Словаччини в 1938-1939 рр. і Української незалежної держави в березні 1939 р.
8.	Пацифікація	З	Ідейний та культурницький рух, який у XVIII ст. охопив країни Європи; віра в просвіту, поширення знань – головний засіб розв'язання суспільних проблем.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-з 2-а 3-ж 4-е 5-д 6-г 7-б 8-в

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Українська Гельсінська спілка	А	Процес створення повноцінної демократичної системи.
2.	Перебудова	Б	Різновид громадянського суспільства, у якому його суб'єкти роблять наголос на політичній участі та потенційній опозиційності громадських об'єднань до владних структур (функції противаги); прищеплення громадянам почуття політичної дієспроможності (ліберально-демократичні «міні-республіки»), здатності до розгляду політичних питань, а також схильності розглядати їх в ім'я загального добра.
3.	Громадянське суспільство	В	Тенденція політичного розвитку держави, яка полягає у децентралізації державної влади та ґрунтується на прагненні господарської і політичної самостійності певних територій, які характеризуються спільністю економічного і культурного життя; характерно для полі етнічних держав.
4.	Демократичне громадянське суспільство	Г	Організована група депутатів інституцій, які належать до однієї або кількох споріднених політичних партій, мають спільні позиції, прагнуть проводити в колегіальному органі певну лінію тощо.
5.	Інформаційне суспільство	Д	Постіндустріальна стадія розвитку, якій притаманний високий рівень комп'ютерних технологій.
6.	Парламентська фракція	Е	Легальна, загальнонаціональна організація, метою утворення якої було сприяння виконанню гуманітарних статей Заключного акта.
7.	Трансформація	Ж	Сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності.
8.	Регіоналізм	З	Політичний курс радянського керівництва 1985-1991 рр.; суть курсу полягала у спробі шляхом «революції згори» здійснити системну модернізацію суспільства.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-е 2-з 3-ж 4-б 5-д 6-г 7-а 8-в

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Сепаратизм	А	Поведінка людини, для якої характерна відсутність інтересу та серйозного ставлення до національних проблем.
2.	Етнічна індиферентність	Б	Етнічна нетерпимість, відстоювання політики обмеження прав і можливостей для інших етносів, готовність йти на

			будь-які жертви заради етнічних інтересів.
3.	Етнонігілізм	В	Поведінка людини, яка віддаляється від своєї етнічної групи, не бажає підтримувати етнічні цінності, демонструє етнічну неповноцінність, сором за належність до свого народу.
4.	Етноізоляціонізм	Г	Політико-культурницький рух, що сформувався на території Закарпаття та відстоює позицію, що її представники не є українцями, а становлять окремий слов'янський народ.
5.	Національний фанатизм	Д	Прагнення спільнот, груп населення чи організацій до відокремлення; рух за надання частині держави права автономії чи за її повне відокремлення і створення нової держави.
6.	Політичне русинство	Е	Переконання у зверхності своєї етнічної групи над іншими, поділом на «своїх» та «чужих», ворожим ставленням щодо «чужих», небажанням вступати у взаємодію.
7.	Уповноважений з прав людини (Омбудсмен)	Ж	Міжнародна організація європейських держав, правовою основою діяльності якої є Статут і Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод.
8.	Рада Європи	З	Державний орган, діяльність якого ґрунтується на нормах Конституції; організаційно і функціонально пов'язаний із парламентом, завданням є контроль за дотриманням державною адміністрацією прав громадян.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-д 2-а 3-в 4-е 5-б 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Глобальні проблеми	А	Напрямок політичної думки, який вивчає взаємодію політичних явищ і процесів з природно-географічними факторами.
2.	Геополітика	Б	Взаємозв'язок і взаємозалежність сучасної цивілізації, які мають над регіональний, наднаціональний характер.
3.	Інтеграція міжнародна	В	Тенденція до об'єднання держав у більшій угруповання за наявності спільних інтересів держав у відповідних сферах, спільності політичних цілей, засад політичного та економічного устрою, єдності правових норм тощо.
4.	Декларація міжнародна	Г	Правовий інструмент для висловлювання негативного ставлення одного державного органу до рішень іншого.
5.	НАТО	Д	Військовий союз держав Європи, США, Канади.
6.	Вето	Е	Публічне висловлювання, в якому формулюються позиція або принципи щодо важливої міжнародної справи.
7.	Шовінізм	Ж	Різновид політичної ідеології, що слугує обґрунтуванням мобілізаційних дій політично активної частини певного

			етносу, спрямованих на створення власної держави або на утвердження особливої місії цього народу серед інших; є своєрідною політичною утопією, яка проголошує право етносу на політичне самовизначення абсолютним, а існування етносу в окремій державі – кульмінацією й кінцевою метою його історії.
8.	Націоналізм	З	Різновид націоналістичної політики і свідомості, зміст яких полягає в поширенні ненависті й ворожнечі щодо інших націй і народів; пропагування та поширення в масовій свідомості й психології ідей виняткової переваги (вищості) «своїх» нації над усіма іншими.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-в 4-е 5-д 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

Встановіть відповідність між науковими термінами та їх визначенням

1.	Політична історія	А	Наука, об'єктом якої є політика та її взаємовідносини з людиною й суспільством; посідає одне з провідних місць у сучасному суспільствознавстві.
2.	Політологія	Б	Невід'ємна складова загальної історії та політичної теорії, що вивчає процеси розвитку політичних поглядів та ідей, формування державних та політичних структур, функціонування всієї політичної сфери суспільства в межах національних держав та у загальносвітовому масштабі.
3.	Політична думка	В	Узагальнююча, цілеспрямована діяльність у формі понять, категорій, доктрин з метою пізнання політичних зв'язків, форм і функцій політики і влади, політичних процесів, інститутів, політичної стратегії і тактики, культури, важливе джерело творення нових ідей, прогнозування, моделювання політичного майбутнього.
4.	Правова держава	Г	Об'єднання Української православної церкви із католицькою в Речі Посполитій на церковному соборі.
5.	Засади державності	Д	Централізоване управління, бюрократична система, державницька ідея, політичні інститути, політичні механізми розв'язання проблем і протиріч.
6.	Брестська унія	Е	Найдемократичніша цивілізована держава, в якій забезпечені верховенство права, надійний правовий захист особи, взаємна відповідальність особи та держави.
7.	Люблінська унія	Ж	Угода між Литвою та Польщею, наслідком якої стало прилучення Литви до католицизму, приєднання Великого князівства Литовського до складу Польської держави.
8.	Кревська унія	З	Об'єднання Польщі і Литви в одну федеральну державу – Річ Посполиту.

1-а 2-ж 3-г 4-д 5-б 6-з 7-е 8-в

1-б 2-а 3-в 4-е 5-д 6-г 7-з 8-ж

1-е 2-д 3-г 4-б 5-з 6-ж 7-в 8-а

1-г 2-е 3-в 4-з 5-ж 6-б 7-д 8-а

%%%%%%%%%

6.Індивідуально-консультативна робота (ІКР) - це форма організації навчальної роботи викладача зі студентами, яка здійснюється через створення належних умов для виявлення і розвитку індивідуальних особливостей студента на основі особистісно-діяльнісного підходу. Індивідуально-консультативна робота проводиться для посилення мотивації студентів до пізнавальної діяльності і спрямування її в необхідному руслі. Основним завданням індивідуально-консультативної роботи викладача зі студентами є розвиток активної пізнавальної діяльності кожного студента з максимальною індивідуалізацією та урахуванням його психофізичних особливостей і академічної успішності, що сприятиме становленню особистості майбутнього фахівця. Провідним напрямком в індивідуалізації освіти є диференціація допомоги в навчанні, яка полягає не в спрощенні завдань для менш підготовлених студентів, а в обсягах і характері допомоги викладача. Тобто, для менш підготовлених студентів необхідні детальніші роз'яснення та рекомендації щодо виконання завдань, ретельніший контроль їхньої роботи. Для більш підготовлених студентів, викладач повинен створити умови для поглиблення їхніх знань та розвитку творчих здібностей. Графік проведення індивідуально-консультативної роботи з дисципліни «Історія української державності» складається викладачем та затверджується на засіданні кафедри соціально-гуманітарних наук.

Індивідуальні завдання є однією з форм самостійної роботи студентів, яка передбачає створення умов для як найповнішої реалізації творчих можливостей студентів і має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти одержують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці.

До індивідуальних завдань належать: складання Словника наукових понять і категорій (за тестовими завданнями III рівня), підготовка 1-го ЕСЕ за рекомендованими темами, підготовка та участь у студентських, науково-практичних професорсько-викладацьких конференціях і семінарах (підготовка наукових виступів, статей, тез), участь у щорічних Всеукраїнських студентських Олімпіадах з «Історії України» або «Історії української державності» для неісторичних спеціальностей.

Індивідуальні завдання виконуються студентами самостійно під керівництвом викладача. Як правило, індивідуальні завдання виконуються окремо кожним студентом. У тих випадках, коли завдання мають комплексний характер, до їх виконання можуть залучатися кілька студентів.

Індивідуальне завдання з навчальної дисципліни «Історія української державності» складається з чотирьох частин.

ЧАСТИНА 1 (оцінюється в 10 балів, денне, заочне навчання). **Підготовка Есе** на одну із рекомендованих тем до семінарського заняття (згідно теми). **ЕСЕ** – наукові, критичні нариси, які відзначаються оригінальним та самостійним, критичним викладенням власних думок, позицій щодо певної теми ЕСЕ. **Студентам пропонуються теми для ЕСЕ у контексті наскрізної проблеми дисципліни «Історія української державності» - національно-державного відродження.** Рекомендується викласти проблему на 3-4 сторінках (Формат А4, шрифт 14, через 1 інтервал), обов'язково з посиланнями на самостійно знайдену та використану наукову літературу та історичні джерела (документи), якщо такі було використано. (Приклад посилання:

1. Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. Київ: «Веселка», 1994. С.43.
2. Норман Дейвіс. Європа: Історія /Переклад з англ. П. Таращук, О. Коваленко. К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. С.1175.
3. Речицький Всеволод. Прості цінності конституціоналізму //Критика. – 2011. – Січень-Лютий. С.2-5.
4. Магочій Павло-Роберт. Україна: історія її земель та народів /Переклад з англ. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. С. 401-421.
5. Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022.- 416 с.
6. **Котляр М.Ф. Історія України в особах: Давньоруська держава. К.: Видавництво «Україна», 1996. С. 22-28. (Рекомендовано до написання ЕСЕ за періодом)**
7. **Історія України в особах XIX-XX ст. К.: Видавництво «Україна».1995. С.31-39 тощо. (Рекомендовано до написання ЕСЕ за періодом).**

Рекомендовані теми для ЕСЕ:

Київська Русь:

1. Князь Кий: легенди, історичні факти, політична та воєнна діяльність.
2. Наддніпрянське Київське князівство за князя Аскольда: історичні версії, політична та воєнна діяльність.
3. Олег Віщий: напівлегендарна чи реальна історична постать?
4. Ігор «Старий»: наукові дискусії, державотворча діяльність.
5. Княгиня Ольга: легенди та реалії, державні реформи.
6. Князь Святослав: легенди, історичні факти, державна, зовнішньополітична та воєнна діяльність.
7. Володимир Святославович: легендарні оповідання, керівник та засновник ранньофеодальної монархії, реформатор.
8. Ярослав Мудрий як ініціатор упорядкування законодавства та активної зовнішньої політики, розбудовник Києва, фундатор книжності й вченості на Русі.
9. Святополк «Окаянний»: літописні версії про Святополка, легенди та версії про святих Бориса й Гліба як нагальна необхідність в появі перших руських святих.
10. Іларіон Київський як одна з найвизначніших постатей суспільно-політичного, культурного й церковного життя Київської Русі XI ст.
11. Анна Ярославна: життєвий шлях, королева Франції.
12. Єлизавета – королева Норвегії та Данії.
13. Германська імператриця Євпраксія-Адельгейда.
14. Ізяслав Ярославич: тріумфірат Ярославичів як кривавий шлях до «золотого київського столу».
15. Нестор-літописець: життя й діяльність.
16. Святополк Ізяславич як великий князь київський (1093-1113): половецька політика, дуумвірат, Любецький з'їзд 1097 р. як початок наступальних дій по охороні Руської землі від половців, проголошення принципу «отчинного» (спадкового) володіння землями.
17. Князь Володимир Мономах як єдиновладний монарх й видатний полководець; «Повчання дітям».
18. Ізяслав, онук Мономаха як стратег й полководець, далекоглядний політик.
19. Олег «Гориславич» як один із найбільших політичних авантюристів Європи кінця XI-початку XII ст.
20. Юрій «Долгорукий», один із синів Володимира Мономаха: дипломатична та воєнна боротьба за Київ.
21. Святослав Всеволодович як «політик з політиків»: державна діяльність.
22. Великий київський князь Рюрик Ростиславич як проникливий політик: політична біографія та характеристика.

23. Ігор Святославич як герой «Слова о полку Ігоревім»: політична кар'єра, князь Новгород-Сіверського, Чернігова; пособник ворога - половців чи герой, сепаратні походи Ігоря проти половців.

Галицько-Волинська Русь:

1. Князь-ізгой й князь-найманець Іван Ростиславич (Берладник) як один із непересічних особистостей Галицької землі: боротьба за владу, невизнане княжіння у Берладі; «руський кондот'єр» - воєвода-найманець.
2. Ярослав, князь Галицького князівства: незалежна зовнішня політика, боротьба з галицьким боярством.
3. Роман Великий як один з найбільш ушлавлених героїв Давньої Русі: полководець, державний діяч, дипломат.
4. Княгиня Анна: шлюб з Романом Мстиславичем як політичний крок, об'єднання Галичини й Волині у єдине князівство.
5. Князь Мстислав Мстислаич (Удатний): політична діяльність як «боярської маріонетки», боротьба з половецькими ханами.
6. Данило Галицький: боротьба за відновлення Галицько-Волинського князівства та викорінення галицького боярства як «ґрунту для усобиць в Галицько-Волинській Русі»; коронація Данили, походи проти монгольської Орди.
7. Волинський князь Василько, брат Данила Галицького: боротьба проти орд Батия, війна проти бояр.
8. Роман Данилович, герцог Австрії.
9. Князь Володимир Василькович як глава Володимиро-Волинського князівства (1269-1288 рр.).

Українські землі під владою іноземних держав (друга половина XIV – перша половина XVII ст.):

1. Український гуманіст Станіслав Оріховський (Роксолан), 1513-1566 рр. – найвидатніша постать східнослов'янського Відродження.
2. Юрій Дрогобич, Павло Русин, Шимон Шимонович – видатні українські гуманісти.
3. Видатні представники полемічної літератури кінця XVI – середини XVII ст.: Герасим Смотрицький, Христофор Філалет, Іван Вишенський, Мелетій Смотрицький, брати Стефан і Лаврентій Зізаниї, Василь Суразський, Кирилл-Транквіліон Ставровецький, Юрій Рогатинець.
4. Петро Сагайдачний (Конашевич-Кононович) (бл. 1570-1622) – гетьман українського реєстрового козацтва, політичний і культурно-просвітницький діяч.
5. Діяльність Львівського, Луцького, Київського братств як світського напряму суспільно-політичної української думки.
6. Києво-Могилянська академія і розвиток української суспільно-політичної думки: ідеї Петра Могили, Інокентія Гізеля; діяльність суспільно-політичних діячів Л. Барановича, І. Галятовського, Ю. Немирича та їх ідея об'єднання східнослов'янських народів на основі створення федеральної держави.
7. Петро Могила (1596-1647) – український церковний і просвітницький діяч, письменник, митрополит Київський і Галицький.
8. Реформаторський проект Семерина (Северина) Наливайка.
9. Український письменник Йосип Верещинський – автор ідеї про устрій козацтва за типом «класичної» лицарської корпорації.
10. Дмитро Вишневецький (1517 ? – 1564) як засновник однієї з перших Запорозьких Січей.

Українська національна революція і становлення української державності. Розпад

Гетьманщини:

1. Зіновій Богдан Михайлович Хмельницький (прибл. 1595-1657) як видатний український політичний і державний діяч, полководець.
2. Гетьманат як старшинсько-козацька республіка та «сплав моделі Речі Посполитої та сотенно-полкової системи козацької армії».
3. Гетьман Іван Остапович Виговський як продовжувач політики Богдана Хмельницького; Гадяцькі пункти (6 вересня 1658 р.) як зміна зовнішньополітичного курсу.
4. Гетьманування Юрія Хмельницького: Переяславський договір 1659 р. як зміни в українсько-московських політичних відносинах; Слободищенський трактат 1660 р.
5. Поділ Гетьманщини: правління Юрія Хмельницького, Павла Тетері, Івана Брюховецького. Андрусівський договір 1667 р.
6. Політика гетьмана Петра Дорошенка.
7. Гетьманування Дем'яна Многогрішного.
8. Внутрішня і зовнішня політика гетьмана Івана Самойловича.

Ліквідація української державності наприкінці XVII – у XVIII ст.

1. Проблеми держави і абсолютної монархії в творах Феофана Прокоповича (1681-1736 рр.).
2. «Конституція прав і свобод Запорозького війська» (1710 р.) як перше юридичне оформлення принципу демократизму, проголошення права України на незалежне державне існування.
3. Іван Степанович Мазепа (1639-1709) – гетьман України, політичний діяч і дипломат.
4. Пилип Степанович Орлик (1672-1742) – гетьман в екзилі, соціальний мислитель, творець першої Конституції України та його діяльність по створенню Української держави.
5. Гетьманування Івана Ілліча Скоропадського (1647-1722) як сподвижника Івана Мазепи, Павла Леонтійовича Полуботка (1660-1724) – «другий Мазепа», Данила Павловича Апостола (1654-1734) – автономіста проросійської орієнтації: боротьба за відновлення прав України.
6. Гетьман Кирила Григорович Розумовський (1728-1803): «золота осінь» Гетьманщини -програма відродження державної автономії Гетманщини; ідеї республікансько-аристократичного правління в Гетьманщині.
7. Олекса Васильович Довбуш (1700-1745) – найвідоміший ватажок опришків на Прикарпатті, Західній Україні, Буковині.

На шляху до національно-державного відродження (XIX ст. – початок XX ст.):

1. Дмитро Миколайович Бантиш-Каменський та його праця «История Малой России от присоединения ея к Российскому государству до отемни гетьманства, с общин введением, приложением материалов и портретами» (1822 р.).
2. Іван Петрович Котляревський: творчість, громадянсько-патріотична діяльність.
3. Устим Кармалюк (Кармелюк) як легендарна постать, «славетний лицар» і народний ватажок селянського повстанського руху.
4. Михайло Олександрович Максимович видатний український мислитель, учений й просвітитель..
5. Микола Васильович Гоголь: окремих напрям української культури, індивідуальність письменника та характерні особливості його творчості.
6. Лук'ян Кобилиця як депутат австрійського парламенту й керівник селянських заворушень на Буковині.

7. Ізмаїл Срезневський як видатний учений-славіст, педагог і методист.
8. Тарас Григорович Шевченко як непохитний борець за державну незалежність, політичну самостійність, повне визволення українського народу від національного і соціального гноблення.
9. Микола Іванович Костомаров як видатний учений-історик, просвітитель, історичне значення його праць.
10. Пантелеймон Олександрович Куліш – видатний український літератор, історик, етнограф, публіцист.
11. «Руська трійця» як перший вияв «галицько-руського відродження»: напівлегальна демократично-просвітительське й літературне угруповання.
12. Володимир Боніфатійович Антонович – видатний український вчений, публіцист, громадський діяч, один з ідеологів українського національно-визвольного руху другої половини ХІХ ст.
13. Олександр Опанасович Потебня як видатний український учений-енциклопедист, учасник науково-громадського руху в Україні.
14. Марко Лукич Кропивницький як класик української драматургії, артист, режисер, палкий поборник демократичного мистецтва, спадкоємець традицій Тараса Шевченка і Івана Котляревського.
15. Михайло Петрович Драгоманов як видатний український учений історик, літературознавець, фольклорист, економіст й філософ: «сіль землі», совість української нації, соціалізм Драгоманова .
16. Володимир Іконников: наукова спадщина ученого-історика та його внесок у розвиток української історичної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст.
17. Микола Віталійович Лисенко як родоначальник музичної класики, художник-демократ, виразник прогресивних суспільних ідей, поборник народності, реалізму та історичної правди в мистецтві.
18. Родина живописців Мурашків: Микола Іванович Мурашко – відомий художник, педагог, журналіст, мистецтвознавець і критик; Олександр Олександрович Мурашко (племінник) як художник, його педагогічна та громадська діяльність .
19. Іван Якович Франко: «білі плями» Франкового життя, письменник, керманіч українського національного руху, суворий критик «наукового соціалізму».
20. Борис Дмитрович Грінченко – український письменник, драматург, громадсько-культурний діяч, політик.
21. Павло Грабовський – український революційний поет-народник.
22. Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка) – славетна українська поетеса й письменниця.
23. Микола Дмитрович Леонтович – талановитий український композитор і педагог, пропагандист музичного мистецтва.
24. Олександра Яківна Єфименко (1848-1918) – видатний український учений-історик, етнограф, педагог.
25. Українська вчена династія ХІХ – ХХ століття Кістяківських й участь у створенні наукової структури Української держави: «яскравий родинний спалах інтелекту»: спадщина в медицині, юриспруденції; Олександр Федорович Кістяківський – піонер української правової науки; вчений- енциклопедист, засновник української електрохімії Володимир Олександрович Кістяківський; Богдан Олександрович Кістяківський як піонер у вивченні взаємозв'язку суспільних наук і права; Джордж-Георгій Богданович Кістяківський як визначний учений фізичної хімії.
26. Рід Патонів й його коріння в нашій історії: академік Євген Оскарович Патон (1870-1953), його наукова спадщина.

Національно-демократична революція в Україні. Боротьба за державність (1917-1920 рр.)

1. Михайло Сергійович Грушевський (1866-1934) – видатний історик і політичний діяч України.
2. Володимир Кирилович Винниченко (1880-1951) – письменник, політик, громадський й державний діяч.
3. Симон Васильович Петлюра (1879-1926) – визначний громадсько-політичний діяч, публіцист, багатогранна діяльність борця за свободу й незалежність Української держави.
4. Павло Оникійович Христюк як керівник Української Ради, діяч Української Народної Республіки, політичний й громадський діяч.
5. Гетьман Павло Петрович Скоропадський (1873-1945) як «останній політик старої України і перший політик України нової»: визначний український державний і політичний діяч, воєначальник.
6. Дмитро Володимирович Антонович – політичний і громадський діяч, мистецтвознавець.
7. Микола Володимирович Порш – український політичний, державний, громадський діяч, юрист і економіст.
8. Християн Раковський: людина унікальної долі, революціонер, політичний і державний діяч.
9. Олександр Якович Шумський: революціонер, політичний і державний діяч.
10. Юліан Романчук – визначний політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, один з лідерів українського національного руху в Галичині.
11. Сергій Олександрович Єфремов – видатний політичний і державний діяч, публіцист, літературний критик та історик української літератури.
12. Петро Федорович Болбачан (1883-1919) – талановитий український командир, палкий захисник Української держави.
13. Опанас Михайлович Андрієвський (1878-1955) – український державний і політичний діяч, вчений-правник.
14. Євген Петрушевич (1863-1940) – український депутат парламенту Австро-Угорщини, депутат сейму, президент Української Національної Ради, лідер ЗУНР.

Політичні режими на українських землях у 20-30-ті роки ХХ ст.

1. Микола Міхновський (1873-1924): український націоналіст, ідеолог «Товариства тарасівців», автор брошури «Самостійна Україна», один із засновників Української народної партії (УНП), автор 10 заповідей для членів УНП і третьої генерації української інтелігенції.
2. Вячеслав Казимирович Липинський (1882-1931): видатний історик, публіцист, громадський діяч, «ідеолог українського монархізму».
3. Нестор Іванович Махно (1888-1934) як одна з найяскравіших, найсвоєрідніших постатей в історії України періоду революції та громадянської війни.
4. Василь Костянтинович Липківський (1864-1937) - український митрополит, палкий борець за створення Української автокефальної церкви та фундатор УАПЦ, звинувачення автокефальної церкви та її митрополита в контрреволюційності, ворожому ставленні до радянської влади.
5. Християн (Кристю) Георгійович Раковський (Станчев) (1873-1941) – радянський партійний і державний діяч, активний учасник революційного соціалістичного руху в Болгарії, Румунії та Західній Європі.
6. Олександр Якович Шумський (1890-1946) – державний та громадський діяч, один з фундаторів Української Комуністичної партії (боротьбистів), «націонал-ухильник».

7. Микола Хвильовий (псевдонім М.Г. Фітільов) (1893-1933) – найвидатніший представник українського «розстріляного відродження», український письменник, «націонал-ухильник», захисник теорії боротьби двох культур в Україні.
8. Михайло Симонович Волобуєв – Артемов (1903-1972) – науковець-економіст, громадський діяч, «націонал-ухильник».
9. Микола Олексійович Скрипник (1872-1933) – державний та партійний діяч, критик сталінської тези «про загострення класової боротьби».
10. Емануїл Йонович Квірінг (1888-1937) – радянський партійний і державний діяч, учений-економіст.
11. Володимир Олександрович Антонов-Овсієнко (1883-1937) як одна із найдраматичніших постатей в історії України, військовий і державний діяч, дипломат й публіцист.
12. Юрій Михайлович Коцюбинський (1896-1937) – відомий український державний, партійний і військовий діяч.
13. Віталій Маркович Примаков (1897-1937) – один з найвизначніших і найталановитіших українських воєначальників, один із засновників Червоної армії, жертва сталінського тоталітарного режиму.
14. Микита Сергійович Хрущов як неординарна й суперечлива постать в історії України.
15. Євген Коновалець (1891-1938) – визначний український військовий і політичний діяч, полковник армії УНР, командир Української Військової Організації, Голова Проводу Організації Українських Націоналістів.
16. Софія Федорівна Русова (1856-1940) – одна з найвизначніших постатей українського патріотичного руху, талановитий педагог-просвітитель, вчений, громадський діяч.
17. Панас Карпович Тобілевич (Саксаганський) (1859- 1940) – талановитий український драматург, режисер, геніальний актор.
18. Василь Семенович Стефаник (1871- 1936): громадська та літературна діяльність; В. Стефаник – палкий прихильник ідеї воз'єднання всіх українських земель в одній державі.
19. Дмитро Іванович Яворницький (1855-1940): найсвоєрідніша постать в українській науці, наукова спадщина.
20. Всеволод Олександрович Голубович (1885-1939) – український політичний та державний діяч.
21. Агатангел Юхимович Кримський (1871-1942): видатний український учений-енциклопедист ХХ століття: орієталіст, історик Сходу, українознавець, філолог, перекладач, поет, белетрист.
22. Володимир Іванович Вернадський (1863-1945) – великий учений, мислитель і гуманіст, основоположник нових напрямів природознавства – геохімії, біохімії, радіогеології, вчення про біосферу.
23. Августин Волошин (1874-1945) – видатний український педагог, науковець і політичний діяч, президент Карпатської України.

Політичне становище України напередодні та в роки Другої світової війни (1938-1945 рр.):

1. Степан Андрійович Бандера (1909-1959) – один з провідних діячів ОУН, ідеолог українського національного руху, поборник ідеї незалежної Української держави та символ боротьби за вільну Україну.
2. Роман Шухевич (Тарас Чупринка) – військовий діяч, Головний командир УПА, голова Генерального Секретаріату й головний секретар військових справ Української Головної Визвольної Ради (УГВР).
3. Андрій Атанасович Мельник (1890-1964): полковник армії УНР, голова проводу українських націоналістів; громадський й політичний діяч, продовжувач

державницьких традицій, започаткованих С. Петлюрою, борець за створення соборної незалежної України.

4. Сидір Артемович Ковпак (1887-1967) – легендарний партизанський ватажок, один з організаторів і керівників антифашистського руху в Україні 1941-1945 років.
5. Олена Теліга (1906-1942) – українська поетеса, публіцист, громадсько-політична діячка, член ОУН.
6. Павло Шандрук (1889-1979) – військовий діяч, генерал-полковник, командувач Української Національної Армії.
7. Тарас Боровець (1908-1981) – суспільний, політичний і військовий діяч.
8. Августин Волошин (1874-1945) – визначний український громадсько-політичний і державний діяч, президент Карпатської України.
9. Андрей (Роман-Марія-Олександр) Шептицький (1865-1944) – митрополит УГКПЦ й політичний діяч, доктор філософії, доктор права, доктор теології, меценат українського національного мистецтва, екуменічна діяльність.
10. Іван Іванович Огієнко (1882-1972): наукова, літературна, церковно-педагогічна й богословська спадщина.
11. Родіон Якович Малиновський (1898-1967) – один з найталановитіших українських воєначальників, військовий діяч, маршал СРСР, двічі Герой Радянського Союзу.
12. Іван Данилович Черняхівський (1906-1944) – видатний український військовий діяч, операція «Багратіон» як вершина воєнного мистецтва Івана Черняхівського як полководця.
13. Іван Микитович Кожедуб – славний син українського народу, льотчик-винищувач, тричі Герой Радянського Союзу.
14. Олександр Петрович Довженко (1894-1956): український кінорежисер-новатор, письменник, художник, творець-філософ і патріот України.
15. Амвросій Максиміліанович Бучма (1891-1957): видатний діяч української культури майстер сцени, громадський діяч.
16. Григорій Гурійович Верьовка (1895-1964) : композитор, хоровий диригент, педагог, художник-новатор, президент музичної секції Українського відділення Всесоюзного товариства культурних зв'язків із закордоном.
17. Юрій Васильович Кондратюк (1897-1941) – один з перших українських творців і дослідників ракетної техніки, славетний піонер космонавтики.

Криза тоталітарної системи. Боротьба за державну незалежність (1945-1991 рр.):

1. Павло Григорович Тичина (1891-1967): «поет могутнього таланту, виняткової своєрідності, новатора», «незалежний український поет - сталініст», його громадсько-політична та літературна діяльність.
2. Максим Тадейович Рильський (1895-1964) – видатний український поет, відомий учений і громадський діяч, академік АН України, його творчий й життєвий шлях.
3. Микола Ілліч Шраг («Бард») (1894-1970) – суспільно-політичний діяч, історик права, економіст, член Центральної та Малої ради.
4. Олекса Грищенко (1883-1977): талановитий художник із світовим ім'ям, пропагандист українського мистецтва у світовій культурі.
5. Олекса Миколайович Гірник (1912-1978): український патріот, палкий борець за незалежність України, протестувальник проти колоніального статусу та нестримної русифікації України.
6. Петро Юхимович Шелест (1908-1996): «український партійний націоналіст», політична та громадська діяльність.
7. Володимир Володимирович Щербицький як суперечлива постать в історії України: «останній із могикан» тиранічного радянського режиму, «головний архітектор Чорнобильської трагедії», «руйнівник духовних джерел власного народу».

Розбудова Української незалежної держави (1991-20-ті рр. ХХІ ст.):

1. В'ячеслав Максимович Чорновіл (1938-1999): український журналіст, дисидент, лідер Руху.
2. Георгій Русланович Гонгадзе (1969-2000): громадський діяч, опозиційний журналіст.
3. **Здобувачі вищої освіти мають право запропонувати з даного періоду свою тему, але після обговорення теми з викладачем.**

ЧАСТИНА 2 (оцінюється в 10 балів, денне, заочне навчання). **Складання Словника наукових понять і категорій на основі рекомендованих тестових понять за III рівнем тестових завдань з дисципліни «Історія української державності».**

Студенти денної (протягом навчального семестру) і заочної форми навчання у міжсесійний період складають письмово **Словник наукових категорій та понять (за III рівнем екзаменаційних тестових завдань).**

Рекомендована література для складання **Словника наукових категорій та понять:**

1. Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., професора В.І. Танцюри.- К.: «Академія», 2001.- 488 с. (див.: Короткий термінологічний словник).

Під час виконання практичного завдання студент повинен ознайомитися з науковою літературою, проявити творчі здібності, вміння логічно розкрити та письмово викласти наукові поняття та категорії.

Студенти зобов'язані захистити завдання під час сесії або в День заочника в ході співбесіди з викладачем.

ЧАСТИНА 3 (оцінюється в 10 балів). Підготовка наукових виступів, статей з метою участі у студентських, професорсько-викладацьких науково-практичних конференціях, семінарах (за бажанням, денне, заочне навчання)

ЧАСТИНА 4 (оцінюється в 10 балів). Участь у щорічній Всеукраїнській студентській Олімпіаді з історії України для неісторичних спеціальностей. I-II тури – внутривузівські (грудень - січень місяці), III тур – Всеукраїнський (березень місяць), (за бажанням, денне, заочне навчання).

Форми практичної реалізації СРС, а також форми контролю з навчальної дисципліни «Історія української державності» представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Види самостійної роботи здобувачів вищої освіти та форми контролю

Види та форми самостійної роботи студентів	Форми контролю
I. Підготовка до аудиторних занять	
1.1. Вивчення обов'язкової та ознайомлення з додатковою літературою з дисципліни «Історія української державності» тощо 1.2. Складання Словника наукових понять і категорій 1.3. Підготовка до семінарських занять	1.1. Усне опитування під час семінарських занять 1.2. Перевірка правильності складання Словника наукових понять і категорій 1.3. Участь в обговоренні актуальних і дискусійних питань на семінарських заняттях 1.4. Усне опитування під час індивідуально-консультаційних годин

II. Пошуково-аналітична робота	
2.1. Пошук (підбір) та огляд літературних джерел за заданою проблематикою 2.2. Написання есе на одну із запропонованих тем (студентські теми есе в одній групі не повинні повторюватися) 2.3. Аналітичний розгляд наукової публікації	2.1. Розгляд підготовлених матеріалів під час аудиторних занять або індивідуально-консультативних годин 2.2. Обговорення (захист) есе під час аудиторних занять або ІКР
III. Наукова робота	
3.1. Участь у наукових студентських, професорсько-викладацьких науково-практичних конференціях і семінарах, студентській Всеукраїнській Олімпіаді для неісторичних спеціальностей з історії України, Історії української державності. 3.2. Підготовка наукових публікацій, виступів	3.1. Доповіді на наукових студентських, професорсько-викладацьких науково-практичних конференціях і семінарах; участь у проведенні I-II турів студ. Олімпіади з історії України, Історії української державності (внутрішньовузівські тури (грудень-сучень), III тур – Всеукраїнський (березень)). 3.2. Обговорення з викладачем підготовлених матеріалів до публікації

7. Методи активізації процесу навчання

Для активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів під час вивчення дисципліни використовуються такі навчальні технології: заняття-дискусія, заняття-бесіда, заняття - розгорнута бесіда, заняття - вирішення проблемних завдань.

Інформаційно-освітній ресурс Moodle (*Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment* – модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище) – навчальна платформа, що призначена для об'єднання викладачів, адміністраторів і студентів в одну надійну, безпечну та інтегровану систему для створення персоналізованого навчального середовища. Є відкритою (Open Source) системою управління навчанням, що орієнтована на організацію взаємодії між викладачем та студентами, підходить для організації традиційних дистанційних курсів, а також підтримки очного навчання.

Використання даної системи регламентується «Положенням про організацію освітнього процесу» у Державному університеті економіки і технологій.

8. Поточний і підсумковий контроль знань

8.1. Очна форма навчання:

КАРТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ здобувача вищої освіти з дисципліни «Історія української державності»:

150 годин, 5 кредитів, іспит, 18 годин лекцій, 36 годин семінарських занять для студентів освітнього ступеню «бакалавр», освітньої кваліфікації «молодший бакалавр»

галузей знань та спеціальностей: 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія), освітньо-професійна програма «Історія. Правознавство»; 02 Культура та мистецтво, спеціальність 028 Менеджмент соціокультурної діяльності; 08 Право, спеціальність 081 Право; 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 053 Психологія; 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 051 Економіка; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 072 Фінанси, банківська справа та страхування; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 071 Облік та оподаткування; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 073 Менеджмент; 07 Управління та адміністрування,

спеціальність 075 Маркетинг; 07 Управління та адміністрування, спеціальність 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 28 Публічне управління та адміністрування, спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування; 29 Міжнародні відносини, спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини; 29 Міжнародні відносини, спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, освітньо-професійна програма «Міжнародна інформація та журналістика» 12 Інформаційні технології, спеціальність 121 Інженерія програмного забезпечення; 12 Інформаційні технології, спеціальність 122 Комп'ютерні науки:

№ семінарського заняття	Форма самостійної роботи студента	Види семінарських занять	Максимальна кількість балів	
			Підсумковий контроль «залік»	Підсумковий контроль «іспит»
За систематичність і активність роботи на семінарських заняттях*				
Змістовий модуль 1. Вступ. «Історія української державності» у просторі соціально-гуманітарних наук. Політичні аспекти утворення Київської Русі як середньовічної Української держави IX – X століть. Особливості політичного життя князівств Подніпров'я та Галицько-Волинської держави у XII – першій половині XIV століть.				
1	Підготовка до семінарського заняття з теми «Історія української державності» у просторі соціально-гуманітарних наук. Політичні аспекти утворення Київської Русі як середньовічної Української держави IX – X століть».	Заняття-розв'язання проблемних питань		4
2.	Підготовка до семінарського заняття з теми «Політичні наслідки розділення Київської Русі та особливості політичного життя князівств Подніпров'я та Галицько-Волинської держави у XII – першій половині XIV століть».			4
Змістовий модуль 2. Еволюція української державотворчої думки, досвід українського парламентаризму під владою іноземних держав у другій половині XIV – першій половині XVII століть. Становлення української державності у роки Української національної революції (1648-1676 рр.) та ліквідація української державності наприкінці XVII – у XVIII ст. Українське національне відродження XIX				

ст.				
3.	Підготовка до семінарського заняття з теми «Українські землі під владою іноземних держав (друга половина XIV – перша половина XVII століть: еволюція української державотворчої думки, перший досвід українського парламентаризму, боротьба за консолідацію українського суспільства).	Заняття – розв’язання проблемних питань		4
4.	Підготовка до семінарського заняття з теми «Українська національна революція і становлення української державності (1648-1676 рр.)».	Заняття – розв’язання проблемних питань		4
5.	Підготовка до семінарського заняття з теми «Ліквідація української державності наприкінці XVII – у XVIII століттях».	Заняття – розв’язання проблемних питань		4
6.	Підготовка до семінарського заняття з теми «Українське національне відродження XIX століття: державотворчі ідеї, програми та проекти, перші політичні осередки та організації; громадівський, народницький, національний рухи за політичну незалежність Української держави».	Заняття – розв’язання проблемних питань		4

Змістовий модуль 3. Боротьба за державну незалежність у XX ст. Розбудова Української незалежної держави (1991-20-ті рр. XXI ст.).

7.	Підготовка до семінарського заняття з теми «Розвиток української державотворчої думки, українське питання у парламентах Російської та Австрійської імперій і діяльність українських фракцій на початку ХХ ст. Боротьба за державність 1917-1920 рр. Політичні режими на території українських земель у 20-30-ті роки ХХ ст.».	Комбіноване заняття (заняття-дискусія і заняття – розв’язання проблемних питань)	3
8	Підготовка до семінарського заняття з теми «Політичні процеси в Україні в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) Боротьба за державну незалежність за умов кризи тоталітарної системи (1945-1991 рр.). Розбудова Української незалежної держави (1991-20-ті рр. ХХІ ст.)».	Комбіноване заняття (заняття-дискусія і заняття – розв’язання проблемних питань)	3
Усього балів за роботу на семінарських заняттях			30
Іспит			50
За виконання індивідуальних завдань			
Види індивідуальних завдань ***			
1. Складання Словника наукових понять і категорій			10
2. Написання та захист есе			10
3. Участь у внутрішньовузівських I-II- му турах студентської Олімпіади з історії України для студентів неісторичних спеціальностей (грудень, січень місяці) і III-му Всеукраїнському (за Наказом МОН України, березень місяць), (тільки для учасників). Сертифікат учасника. Диплом Лауреата.			10 додатково
4. Участь у науково-практичних студентських, професорсько-викладацьких конференціях, семінарах з підготовкою доповіді та публікацією статті (тез), (тільки для учасників). Програма, текст доповіді або статті, тез.			10 додатково
Усього балів за виконання додаткових індивідуальних завдань			20 додатково
Разом балів за СРС			20
Разом за видами контролю			100

* Види семінарських (практичних занять) затверджуються робочою навчальною програмою (сілабусом) науки (дисципліни).

** Кількість модульних (контрольних) робіт з однієї науки (дисципліни) визначає викладач. За семестр не повинно проводитись більше 2-х модульних (контрольних) робіт.

*** За рішенням кафедри студентам, які брали участь у позанавчальній науковій діяльності — в роботі конференцій, підготовці наукових публікацій тощо — можуть присуджуватись додаткові бали за поточну успішність, але не більше 10 балів за кожну участь.

За рішенням кафедри визначаються види індивідуальних завдань, їх зміст, тощо.

Порядок поточного і підсумкового оцінювання знань з дисципліни

Оцінювання знань здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Історія української державності» здійснюється у формі ІСПИТУ на основі результатів поточного контролю.

Об'єктом оцінювання знань є програмний матеріал дисципліни, засвоєння якого відповідно перевіряється під час поточного контролю. Об'єктом поточного оцінювання є знання окремих складових робочої програми (сілабусу) навчальної дисципліни:

- матеріалу, викладеного на лекціях;
- питань та завдань, розглянутих, обговорених та вирішених на семінарських заняттях;
- матеріалу, опрацьованого самостійно.

Поточне оцінювання здійснюється у формі підсумовування позитивних оцінок, отриманих студентом за роботу на семінарських заняттях та інших завдань, передбачених робочою програмою дисципліни.

Максимальну кількість балів, яку здобувач вищої освіти може отримати за навчальною дисципліною «Історія української державності», формою підсумкового контролю якого є ІСПИТ, становить 100 балів.

Поточна успішність, формою підсумкового контролю якого є іспит, оцінюється за шкалою від 0 до 60 балів включно. Якщо за результатами поточного контролю студент набрав менше 60 балів – від 21 до 59 балів, він отримує оцінку «незадовільно з можливістю повторного складання» з даної навчальної дисципліни; від 0 до 20 балів - «незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни».

Максимальна кількість балів, що можна отримати на іспиті, становить 50 балів, які сумуються з кількістю балів поточної успішності й переводяться в 4-х бальну та шкалу за системою ECTS.

Іспит на денній і заочній формах навчання бакалаврського рівня складається й оформлюється в термін, визначений деканатом.

Підсумкова оцінка записується в екзаменаційну відомість.

Переведення даних 100-бальної шкали оцінювання в 4-х бальну та шкалу за системою ECTS здійснюється в такому порядку:

<i>Оцінка за шкалою, що використовується в ДУЕТі</i>	Оцінка за національною шкалою	Оцінка у формі заліку (для вибіркових дисциплін)	Оцінка за шкалою ECTS
90-100	відмінно	зараховано	A
80-89	добре	зараховано	B
70-79			C
66-69	задовільно	зараховано	D
60-65			E
21-59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано — з можливістю повторного складання заліку	FX

0-20	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано — з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	F
------	--	---	---

8.2. Заочна форма навчання

КАРТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ здобувача вищої освіти заочної форми навчання всіх спеціальностей Державного університету економіки і технологій:

СЕСІЙНИЙ ПЕРІОД				
№ заняття	Контактні заняття (теми відповідно до робочої програми)	Форма занять і контролю	Макс. кіл-ть балів	
			залік	іспит
<i>За систематичність і активність роботи на контактних заняттях</i>				
1.	Контактне заняття 1. «Історія української державності» у просторі соціально-гуманітарних наук. Політичні аспекти утворення Київської Русі як середньовічної Української держави IX – X століть. Особливості політичного життя князівств Подніпров'я та Галицько-Волинської держави у XII – першій половині XIV століть».	Вступна міні-лекція		2
		Тестові завдання (на відповідність подій і хронологію)		2
		Обговорення актуальних проблем у формі дискусії. Усне опитування студентів.		2
2.	Контактне заняття 2. «Українські землі під владою іноземних держав (друга половина XIV – перша половина XVII століть: еволюція української державотворчої думки, перший досвід українського парламентаризму, боротьба за консолідацію українського суспільства».	Міні-лекція		2
		Тестові завдання (на відповідність подій і хронологію)		2
		Обговорення актуальних проблем у формі дискусії. Усне опитування студентів.		2
3.	Контактне заняття 3. «Українська національна революція і становлення	Міні-лекція		2
		Тестові завдання (на відповідність подій і хронологію)		2
		Обговорення актуальних		2

	української державності (1648-1676 рр.). Ліквідація української державності наприкінці XVII – у XVIII століттях».	проблем у формі дискусії. Усне опитування студентів.		
4.	<p>Контактне заняття 4.</p> <p>«Українське національне відродження XIX століття: державотворчі ідеї, програми та проекти, перші політичні осередки та організації; громадівський, народницький, національний рухи за політичну незалежність Української держави» - самостійне виконання;</p> <p>міні лекція на тему:</p> <p>«Розвиток української державотворчої думки, українське питання у парламентах Російської та Австрійської імперій і діяльність українських фракцій на початку XX ст. Боротьба за державність 1917-1920 рр. Політичні режими на території українських земель у 20-30-ті роки XX ст.».</p>	Міні-лекція		2
		Обговорення актуальних проблем у формі дискусії. Усне опитування студентів.		2
		Тестові завдання (на відповідність подій і хронологію)		2
5.	<p>Контактне заняття 5.</p> <p>«Політичні процеси в Україні в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) Боротьба за державну незалежність за умов кризи тоталітарної системи (1945-1991 рр.). Розбудова Української незалежної держави (1991-20-ті роки XXI ст.)».</p>	Міні-лекція		2
		Тестові завдання (на відповідність подій і хронологію)		2
		Обговорення актуальних проблем у формі дискусії. Усне опитування студентів.		2
Усього балів за контактні заняття та виконання самостійних завдань:				30

МІЖСЕСІЙНИЙ ПЕРІОД				
<i>За виконання обов'язкових позааудиторних індивідуальних завдань</i>				
Види завдань	Форма подання	Термін подання і	Форма контролю	Макс. кіл-ть балів

		реєстрації		залік	іспит
Складання Словника наукових понять і категорій (III рівень тестових завдань)	(електронна)	на електронну пошту викладача	Захист і обговорення результатів на контактних заняттях, консультаційних годинах		10
Написання ЕСЕ (за обраною темою)	(електронна)	на електронну пошту викладача	Захист і обговорення есе під час проведення контактних занять, консультаційних годин		10
За виконання індивідуальних робіт за вибором (за бажанням)					
Участь у роботі студентської, професорсько-викладацької науково-практичної конференції, семінару	Програма наукової конференції, наукового семінару. Текст виступу, доповіді, статті, тез	Індивідуально викладачу	Захист і обговорення результатів на контактних заняттях, консультаційних годинах		10 додатково
Участь у студентських внутрішньовузівських I-II турах Олімпіади з Історії України, Історії української державності (грудень, січень); III турі Всеукраїнської студентської Олімпіади з Історії України, Історії української державності (за Наказом МОН України, березень місяць)	Реєстрація й участь у турах	на електронну пошту викладача	Сертифікат учасника, Диплом Лауреата		10 додатково
Усього балів за виконання позааудиторних індивідуальних завдань					20
ІСПИТ					50
Разом					100

Порядок поточного і підсумкового оцінювання знань з дисципліни

Об'єктами поточного оцінювання знань студентів заочної форми навчання є:

— систематична та активна робота на контактних заняттях під час сесії (у тому числі, виконання завдань для самостійного опрацювання (тести, теоретичні й проблемні питання);

— виконання індивідуальних завдань у міжсесійний період і захист таких завдань (складання «Словника наукових понять і категорій», написання і захист ЕСЕ).

Знання програмного матеріалу навчальної дисципліни «Історія української державності», оцінюється максимально в 100 балів. Поточна успішність оцінюється за шкалою від 0 до 100 балів включно.

Залік на заочній формі навчання бакалаврського рівня здійснюється за розкладом сесії.

Підсумкова оцінка записується у залікову відомість. Якщо за результатами поточного контролю студент набрав менше 60 балів, він отримує оцінку «не зараховано» з даної дисципліни.

Поточна успішність, формою підсумкового контролю якого є іспит, оцінюється за шкалою від 0 до 60 балів включно. Якщо за результатами поточного контролю студент набрав менше 60 балів – від 21 до 59 балів, він отримує оцінку «незадовільно з можливістю повторного складання» з даної навчальної дисципліни; від 0 до 20 балів - «незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни».

Максимальна кількість балів, що можна отримати на іспиті, становить 50 балів, які сумуються з кількістю балів поточної успішності й переводяться в 4-х бальну та шкалу за системою ECTS.

Іспит на заочній формі навчання бакалаврського рівня складається й оформлюється в термін, визначений деканатом.

Підсумкова оцінка записується в екзаменаційну відомість.

Переведення даних 100-бальної шкали оцінювання в 4-х бальну та шкалу за системою ECTS здійснюється в такому порядку:

<i>Оцінка за шкалою, що використовується в ДУЕТі</i>	Оцінка за національною шкалою	Оцінка у формі заліку (для вибіркових дисциплін)	Оцінка за шкалою ECTS
90-100	відмінно	зараховано	A
80-89	добре	зараховано	B
70-79			C
66-69	задовільно	зараховано	D
60-65			E
21-59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано — з можливістю повторного складання заліку	FX
0-20	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано — з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	F

9. Рекомендовані література та джерела до навчального курсу «Історія української державності»: концептуальні навчальні підручники, посібники, наукові монографії, історичні джерела, електронний ресурс, авторські праці.

Навчальні підручники, посібники, енциклопедичні словники, словники:

1. Політична історія України. Посібник / За ред. д.і.н., проф. В.І. Танцюри – К.: «Академія», 2001.- 488 с.
2. Політична історія України ХХ століття в шести томах.
Том 1. На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) – К.: Генеза, 2003;
Том 2. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920). - К.: Генеза, 2003.;
Том 3. Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1938). - К.: Генеза, 2003;
Том 4. Україна у Другій світовій війні (1939-1945). - К.: Генеза, 2003.;
Том 5. Українці за межами УРСР (1918-1940). - К.: Генеза, 2003.;
Том 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002). - К.: Генеза, 2003.
3. Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2007.– 589 с.
4. Грицак Ярослав. Подолати минуле: глобальна історія України. –Київ: Портал, 2022. - 416 с.

Історичні джерела:

1. Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга перша / Іван Білас. – Київ: «Либідь» - «Військо України», 1994.- 432 с..
2. Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга друга. Документи та матеріали. / Іван Білас. – Київ: «Либідь» - «Військо України», 1994.- 688 с.
3. Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. Переклад з латинської мови. – Київ: «Веселка», 1994. – 77 с.
4. Костомаров М.І. «Закон Божий» (Книга буття українського народу). Програмні документи Кирило-Мефодіївського братства. – К.: Либідь, 1991. – 40 с.

Монографічні видання з проблем історії українського державотворення:

1. Арон Реймон. Мир і війна між націями: Пер. з фр. Віктор Шовкун, Зоя Борисюк та Григорій Філіпчук. - К.: МП «Юніверс», 2000. – 688 с. Парал. тит. арк. фр. . ISBN (paper) 966-7305-243-4 .
2. Арнольд Джозеф Тойнби. Постигание истории: Сборник / Перевод с английского / Сост. Огурцов А.П.; Вступ. ст. Уколовой В.И.; Закл. ст. Рашковского Е.Б.; За ред. Кольшикиной Н.И. – М.: Прогресс, 1991. – 736.
3. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Сост. и общ. ред. А.И. Куркчи. – М.: «Институт ДИ-ДИК», 1997. – 640 с.: ил. – (Серия альманахов « Сочинения Л.Н. Гумилева», вып. 3). ISBN 5-87583-007-7.
4. Даймонд Джаред. Переворот. Зламні моменти в країнах, що переживають кризу / Переклад з англійської В. Горбатька. – К.: Видавнича група КМ-БУКС, 2019.- 464 с.:іл.
5. Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. –К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464 с. . ISBN (paper) 966-500-221-X .
6. Дюрант Вил. Цезарь и Христос / Пер. с англ. В.В. Федорина.- М.: КООН-ПРЕСС, 1995.- 736 с. (Серия «История цивилизации»).
7. Акимович Є. О. Українська культура в історичному вимірі / Є. О. Акимович. – Одеса: Маяк, 2009. – 496 с.
8. Відейко М. Ю. Шляхами трипільського світу / М. Ю. Відейко. – К. : Наш час, 2007. – 296 с.
9. Гончаревський В.Є. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід 1991-2009).- К.: Логос, 2011.-238 с.
10. Дзюба О. Літопис найважливіших подій культурного життя в Україні (Х-середина ХVІІ ст.) / Дзюба О., Павленко Г. – К. : Артек, 1998. – 200 с.

11. Драгоманов М. П. Вибране... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. Т. 1 / М. Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – 682с.
12. Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация. От начала Великой Победы. /Сергей Георгиевич Кара-Мурза . - Харьков: Книжный Клуб «КСД», 2007.- 640 с.
13. Котляр М.Ф. Духовний світ літописання / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2011. – 338 с.
14. Шпенглер О. Закат истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы / Пер. С нем. С.Э. Борич; Научная редакция О.Н. Шпарага; Худ. обл. М. В. Драко. – Мн.: ООО «Попурри», 1999. – 720 с. ISBN 985-438-180-3 (т.2); ISBN 985-438-178-1.
15. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко – К.: Довіра, 1992. – 141 с.
16. Орлов Р. С. Язычество в книжной идеологии Руси // Обряды и верования древнего населения Украины. – К., 1990. – С. 101–114.
17. Толочко П. Культура Русі ІХ– ХІІ століття / Толочко П. Київська Русь. – К., 1998. – С. 305–343.
18. Ісаєвич Я. Братства та їх роль у розвитку української культури ХУІ–ХУІІІ ст. / Ісаєвич Я. – К. : Знання, 1996. – 439 с.
19. Попович М. Україна в культурно-політичній системі Польсько-Литовської держави (Литовські статuti, міста і торгівля) / Попович М. Нарис історії культури України. – К., 1998. – С. 134–159.
20. Сулима В. Християнські пам'ятки ХІ–ХІУ століття / Сулима В. Біблія і українська література. – К., 1998. – С. 98–174.
21. Гриценко О. Козацтво / О. Гриценко // Нариси української популярної культури. – К., 1998. – С. 287–306.
22. Запорожці. До історії козацької культури / Упор. тексту і передм. І. Кравченка. Упор. іл. матеріалу Ю. Іванченка. – К.: Мистецтво, 1993. – 400 с.
23. Костюм запорозького козацтва // // Український костюм: надія на ренесанс. – К., 2005. – С. 69–75.
24. Сас П. Громадянські цінності та політична самосвідомість запорозьких козаків / П. Сас / Політична культура українського суспільства. – К., 1998.– С. 106–160.
25. Щербатюк О. В. «Театральність» як характерна риса культури України ХУІІ–ХУІІІ ст. і творча самореалізація особистості // Етика, естетика і теорія культури: Творчість і самореалізація особи / О. В. Щербатюк // Між від. наук. зб.-к., 1992. – Вип. 36. – С. 90–97.
26. Історія України в особах ХІХ – ХХ ст. / Кер. авт. кол. В. Замлинський – К. : Україна, 1995. – 479 с.
27. Крижанівський О. Історія церкви та релігійної думки в Україні / О. Крижанівський, С. Плохій. – У 3-х кн. – К. : Либідь, 1994. – Кн. 3. – К. : Либідь, 1994. – 336 с.
28. Филипп де Коммин. Мемуары. Перевод, статья и примечания Ю.П. Малинина / Ответств. ред. Ю.А. Бессмертный. – М.: Наука, 1986. – 496 с. (Серия « Памятники исторической мысли»).
29. Ложкін Борис. Четверта республіка. Чому Європі потрібна Україна, а Україні – Європа / За участю Володимира Федоріна. Друге видання. – Харків: Фоліо, 2016. – 252 с.
30. Магочій Павло-Роберт. Україна. Історія її земель та народів: Авторизований переклад з англійської: Ернест Гайдель, Софія Грачова, Надія Кушко, Олександр Сидорчук; карти П.-Р. Магочій; покажчики Л. Ільченко; наук. ред. С. Біленький; ред.. укр. вид. Л. Ільченко; відп. ред. В. Падяк. . – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. - 794 с. + ХХІІ с. + карти+табл. . ISBN 978-966-387-061-8 .(Це дослідження є перекладом книги: Paul Robert Magocsi: “A History of Ukraine: The Land and Its Peoples”, її другого, суттєво

- доповненого та переробленого видання, що побачило світ у видавництві Торонтського університету у 2010 році). ISBN 978-617-7682-66-9.
31. Мороз Оксана. Нація овочів ? Як інформація змінює мислення і поведінку українців / Оксана Мороз. – Київ: Yakaboo Publishing, 2020.- 288 с.: іл. ISBN 978-617-7544-63-9 .
 32. Плохій Сергій. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до Незалежності / Сергій Плохій; переклад з англійської Романа Ключка. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 496 с. ISBN 978-617-12-1056-1 (укр.); ISBN 978-0-465-05091-8 (англ.).
 33. Почепцов Георгій. СССР: страна, созданная пропагандой. – Харьков: Фолио, 2019. - 459 с.
 34. Реформація: успіх Європи і шанс для України: колективна монографія за редакцією Романа М. Шеремета та Ольги Романенко / Р.М. Шеремета, О. Романенко, В.Л. Сміт [та ін.]; Університет менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України. 2-ге видання, перероблене і доповнене. – К.: Саміт-Книга, 2017.- 256 с.: іл. ISBN 978-617-7560-31-8/
 35. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / За загальної редакції В.П. Горбуліна. – Харків: Фолио, 2017. - 496 с.
 36. Сольчаник Роман. «Хотелось как лучше, а получилось как всегда», або Хіба ми не бачили цього кіна раніше ? // Критика. – Травень - Червень 2019.- Число 5-6 (259-260). – С. 2-10.
 37. Тайлор Едуард Бернетт. Первобытная культура / Перевод с английского Д.А. Коропчевского. Предисловие и примечания профессора А.И. Першица. – М.: Политиздат, 1989. - 573 с. ISBN 5-250-00379-6.
 38. Трансформація української національної ідеї / упорядник Олесь (Олександр) Доній. – К.: Наш формат, 2019.- 464 с. ISBN 978-617-7730-77-3 ((паперове видання) ; ISBN 978-617-7730-78-0 (електронне видання).
 39. Фергюсон Ніл. Цивілізація. Як Захід став успішним / 2-ге видання. Переклав з англ.. В'ячеслав Ціба. – Київ: «Наш формат», 2018. - 488 с.: іл. ISBN 978-617-7279-78-4; ISBN 978-617-7388-15-8.
 40. Фукуяма Френсіс. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції /2-ге видання. Переклав з англійської Роман Корнута .- Київ: «Наш формат», 2019.- 576 с. ISBN (paper) 978-617-7552-73-3; ISBN (cloth) 978-617-7552-74-0.
 41. Фукуяма Френсіс. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / Переклали з англійської Тарас Цимбал (розділи 1-7) і Роман Корнута (розділи 8-36). – Київ: «Наш формат», 2019.- 608 с. ISBN (paper) 978-617-7682-66-9; ISBN (cloth) 978-617-7682-67-6.
 42. Фюре Франсуа. Минуле однієї ілюзії. Нарис про комуністичну ідею у ХХ столітті / Пер. з фр. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007.- 810 с. (Спільний видавничий проект телеканалу «1+1» та видавництва «ДУХ І ЛІТЕРА»). ISBN 2-253-14018-X; ISBN 966-378-045-2.
 43. Ширант Наташа. Джерело віри – правда / Наташа Ширант.- К.: Саміт-книга, 2019. – 256 с. ISBN 978-617-7672-82-0.
 44. Wilson Andrew. Ukraine Crisis: What It Means for the West, New Haven: Yale University Press, 2014, ix, 236 pp., notes, index. ISBN 97-0-300-21159-7.
 45. Ed. David R. Marples and Frederick V. Mills. Soviet and Post-Soviet Politics and Society, Stuttgart: ibidem-Verlag, 2015, 292 pp., 16 illustrations, 5 tables, njtes, index, ISBN (cloth) 978-3-8382-0740-7; ISBN (paper) 978-3-8382-0700-1

Електронний ресурс:

1. Галицько-Волинська держава [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukr.wikipedia.org>

2. Визвольна війна і Хмельниччина. – [Електронний ресурс].- Режим доступу: // <http://www.ukrterra.com.ua>
Речицький В. Прості цінності конституціоналізму // Критика. – 2011.- Січень-Лютий. – С. 2-5; див.: www.pravda.com.ua/articles/2010/11/24/5606253/;
www.epravda.com.ua/news/2010/10/18/252448/

Праці за темами курсу «Історія української державності», доктора історичних наук, професора Шайкан Валентини Олексіївни:

1. Шайкан В.О. Ідеологічна боротьба в Україні періоду другої світової війни 1939-1945 рр. Монографія / Валерій Олександрович Шайкан / Відп. ред. д.і.н., професор О.Є. Лисенко, Інститут історії України НАН України.- Кривий Ріг: «Діоніс» (ФОП «Чернявський Д.О.»), 2010. – 436 с.
2. Шайкан В.О. Ідеологічні аспекти підготовки до Другої світової війни // Валерій Олександрович Шайкан / Відп. ред. д.і.н., професор О.Є. Лисенко, Інститут історії України НАН України.- Кривий Ріг: «Діоніс» (ФОП «Чернявський Д.О.»), 2010. – 68с.
3. Колабораціонізм і національне питання // Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. / Валентина Олексіївна Шайкан / Відп. ред. д.і.н., професор О.Є. Лисенко, Інститут історії України НАН України.- Кривий Ріг: «Мінерал» АГН, 2005. – С. 126-188 (466 с)
4. «Життєвий простір для арійців»: окупована Україна в планах Німеччини; Філософія виживання: українські органи управління; Українські комітети допомоги // Шайкан Валентина. Повсякдення українців у роки німецької окупації 1941-1944 /Валентина Олексіївна Шайкан / Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. – Київ, 2010.- С. 5-10, 31-53 (80 с.) (Проект «Друга світова. Український вимір»).
5. Вплив соціально-економічної та політичної ситуації в Радянській Україні напередодні і в роки Другої світової війни // Шайкан Валерій, Шайкан Валентина. Соціально-політичні та економічні причини виникнення колабораціонізму на теренах рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни / Валентина Олексіївна Шайкан.- Кривий Ріг: «Мінерал» АГН, 2004. – С. 47-67 (151 с.).
6. Нацистська інформаційно-пропагандистська боротьба: формування ідеологічних ідей, поглядів та уявлень. Місце України у планах Третього рейху. Роль України на воєнно-політичній арені Другої світової війни; Український національно-визвольний рух в роки Другої світової війни: проблеми дослідження // Шайкан Валерій, Шайкан Валентина. Україна в роки Другої світової та Великої Вітчизняної воєн: проблеми дослідження. Навчальний посібник для ст.-в ВНЗ / Валерій Олександрович Шайкан, Валентина Олексіївна Шайкан. Гриф МОН України.- Кривий Ріг: Вид. ФОП Чернявський Д.О., 2010. – С. 10-25; 88-110 (261 с.)
7. Нацистська інформаційно-пропагандистська боротьба: формування ідеологічних ідей, поглядів та уявлень. Німецька неперіодична преса у боротьбі за вплив на українське населення в період гітлерівської окупації. Місце України у планах Третього рейху. Роль України на воєнно-політичній арені Другої світової війни; Український національно-визвольний рух в роки Другої світової війни: проблеми дослідження Шайкан Валерій, Шайкан Валентина. Україна в роки Другої світової та Великої Вітчизняної воєн: проблеми дослідження. Навчальний посібник для ст.-в ВНЗ. Вид. друге: випр. та доп. / Валерій Олександрович Шайкан, Валентина Олексіївна Шайкан. Гриф МОН України.- Кривий Ріг: Вид. ФОП Чернявський Д.О., 2012. – С. 10-37, 112-137 (289 с.).
8. Кривий Ріг: лихоліття 1941-1945 рр / В.В. Стецкевич, В.О. Шайкан, Р.П. Шляхтич, Є.М. Левченко. – Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «КНУ», 2015. – 521 с.
Кривий Ріг: Пам'ять міста 1941-1945 рр. у документах і матеріалах / упорядники: В.В. Стецкевич, В.О. Шайкан, Р.П. Шляхтич та ін.. - Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «КНУ», 2018. – 480 с.

9. Шайкан В.О., Шелудякова Н.А. Сучасні інтерпретації актуальних проблем історії та права в країнах Східної та Західної Європи середини ХХ – ХХІ ст./ упорядники: В.О. Шайкан, Н.А. Шелудякова. ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» Криворізький економічний інститут. – Кривий Ріг: Видавець ФОП Чернявський Д.О., 2017. – 240 с. з іл.
10. Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Delinquent and «marginal» personalities in wartime: reasons and consequences of deviant behaviour //V International Scientific Congress SOCIETY OF AMBIENT INTELLIGENCE 2022 (ISC SAI 2022) / Printed in Portugal ISBN: 978-989-758-600-2 DOI: 10.5220/0000153900003350 Deposito Legal: 503849/22 Vol. Sustainable Development and Global Climate Change – 978-989-758-600-2 <https://www.scitepress.org/ProceedingsDetails.aspx?ID=gVnxmkBXF5Y=&t=1>
11. Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Globalization and world culture of XX-beginning of XXI centuries: achievements, peculiarities, problems and perspectives // Scientific journal of Polonia University, 33 (2019), nr 2, p. 110-124. DOI: <http://dx.doi.org/10.23856/3312>
- Valentyna Shaikan, Andrii Shaikan. Complicity and Collaborationism in Ukraine of 1939-1945: Reasons, Typical and Special Demonstrations: Monograph / Shaikan Valentyna Oleksiyivna, Dc. of Hist. Sciences, professor; Shaikan Andrii Valeriyovych, Dc. of Es. Sciences, professor / Translated from Ukrainian into English by Korzhova Lyudmyla Sergiyivna, Cand. of Ped. Sciences, assoc. professor of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih). Recommended to publication by the Scientific Council of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih), protocol No 5, 28.12.2020. – Prague, 2021. - 644 p. The publication is assigned with a DOI number: <https://doi.org/10.46489/CCU19391945-01> The paper version of the publication is the original version. The publication is available in electronic version on the website:<https://www.oktanprint.cz/p/complicity-and-collaborationism-in-ukraine> **Print ISBN 978-80-908066-4-1 E-book ISBN 978-80-908066-5-8.**
12. Legal Assessment and Speculation on the Topic of Collaborationism in Ukraine. Digital Dimension / Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan //2021-03-21/ **jornal-article. DOI:<https://doi.org/10.1051/shsconf/202110003001>**
13. Collaborationism and War Crimes as Phenomena in the Information Society/Valentina Shaikan, Kateryna Datsko, Nina Ivaniuk, Alim Batiuk // *Proceedings of the III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence 2020 (ISC-SAI 2020, p.116-126)* 2020-04-02/ **jornal-article SOURCE-WORK-ID:<https://doi.org/10.2991/aebmr>**
14. Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Kollaborationism and complicity in the history of mankind reflected in scholars and writers works // Scientific journal of Polonia University, 30 (2018), nr 5, p. 107-113. DOI: <http://dx.doi.org/10.23856/30112>.
15. Who are Ukrainians and what do they want?» /Valentina Shaikan, Serhiy Parkhomenko //Globalne aspekty ekonomii swiatoway i stosunkow miedzynarodowych w warunkach niestabilnoscii gospodarczej. Monografia. – Czestochowa: Akademia Polonijna, 2016. – P.338-343. **ISBN 978- 83-7542-168-2.**

Концептуально новий матеріал до тем курсу «Історія української державності», автор: доктор історичних наук, професор Шайкан Валентина Олексіївна:

СУЧАСНІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ПЕРЕД «ЦИВІЛІЗАЦІЄЮ МЕЖІ» АБО МАЙЖЕ ЗА М. ГРУШЕВСЬКИМ «ХТО ТАКІ УКРАЇНЦІ І ЧОГО ВОНИ ХОЧУТЬ» (Who are Ukrainians and what do they want?») /Valentina Shaikan, Serhiy Parkhomenko //Globalne aspekty ekonomii swiatoway i stosunkow miedzynarodowych w warunkach niestabilnoscii gospodarczej. Monografia. – Czestochowa: Akademia Polonijna, 2016. – P.338-343. **ISBN 978- 83-7542-168-2).**

«Український народ належить до західноєвропейського,

чи коротше сказати – просто таки європейського кругу
не силою тільки історичних зв'язків, які протягом
століть зв'язали українське життя з західним, а й самим складом народного характеру»
М. Грушевський

Майже все ХХ століття, з подання колишньої радянської історіографії, а після Другої світової - ще й, завдячуючи «союзницькій схемі історії», Україну й українців намагалися у науковому світі (й не тільки) не помічати. Ось такий «некерований» й «незручний» народ-нація був у складі Російської імперії, а потім й СРСР, який протягом століть виборював право на існування власної незалежної держави, а тому й «ні помічали». За висловом сучасного англійського історика Нормана Дейвіса, українці "не піддавалися класифікації", хоча з усіх європейських народів вони, напевне, мали, в абсолютних цифрах, найбільше жертв серед цивільного населення, їхньою головною політичною метою було визволитися з-під радянського і російського панування. Найкраще, що можна було вчинити з такою прикрою нацією, - вдати, ніби її не існує, і прийняти давню царську вигадку, що українці – це «малоросіяни». Насправді українці ані малі, ані росіяни». З розвалом Радянського Союзу й отриманням незалежності у 1991 р. в науковому світі виникло багато думок й позицій з огляду на місце України й українців у цивілізаційному просторі. Серед таких сьогодні можна назвати «інтерцивілізаційний феномен», «цивілізація межі», «арена протидії і взаємодії двох великих цивілізацій – західної і православної», «неросійська національність» тощо. Цивілізованому світові вже не потрібно більш доводити, що українці – державна нація, яка має право на незалежну державу.

І в своєму минулому, й сьогодні Україна мультикультуральна й поліетнічна, яка ще на початку свого утворення поставила за мету створення системи державного управління, яка б «максимально відповідала європейським взірцям». Час міжнародного визнання незалежної України було розпочато вже на другий день після грудневого (1 грудня) референдуму 1991 р. Як відомо, першими визнали Україну Канада і Польща. На початок ХХІ ст. встановлено дипломатичні відносини зі 153 країнами світу.

Після Другої світової війни й аж до кінця 80-х років ХХ ст. існувала біполярна модель світу; після розвалу Радянського Союзу, на думку політологів, істориків, світ перебуває у стані одразу частково- й мультиполярності (коли держави самі визначають, чи покладатися на свій військово-економічний потенціал, чи стати членом альянсу, який гарантує їм безпеку), й уніполярності (домінування США, які не мають конкурентів), і неолібералізму як стану нового світового порядку, наслідку й умови глобалізаційних процесів (з визнанням верховенства закону, дотриманням прав людини, колективної безпеки, контролем за ядерною зброєю тощо). Отже, Україна наприкінці ХХ ст. опинилася перед глобалізаційними викликами: обрати модель світового розвитку, визначитися із геополітичними пріоритетами та зовнішньополітичним курсом, подолати протистояння внутрішніх й зовнішніх прихильників прохідного (авторитарного) світогляду на шлях подальшого розвитку України, адаптувати соціальну політику до стандартів Європейського Союзу й побудувати європейську, демократичну, правову українську державу, адаптувати економіку України до сучасних моделей світової економіки.

Вже всередині 90-х років стало зрозуміло, що «концепція активного нейтралітету» для зовнішньополітичного курсу України, яку проголосив Президент України Л. Кучма, або так звана «багатовекторність» разом з активізацією проросійського напрямку у зовнішній політиці нашої держави, в умовах глобалізації виявилася помилковою.

Рішення України про відмову від ядерної зброї дійсно були безпрецедентними, до сьогодні такий приклад не наслідувала ще жодна країна, але, як на думку експертів, за тих обставин зберегти ядерну зброю Україна не могла: по-перше, доля ядерної зброї на її території становила 15 % колишнього союзного потенціалу, а це суперечило договору про її нерозповсюдження від 1968 р.; по-друге, загострювало стосунки з Росією. Хоча Росії, позбавивши нашу державу ядерної зброї, саме у такий спосіб вдалося зменшити вплив

України на міжнародній арені. У цій політиці на той час Росію підтримували й США, які так само наполягали на прискоренні вивезення ядерної зброї з нашої території. На думку тогочасного генерального директора МАГАТє ель-Барадея «від 35 до 40 країн світу мають можливість створити ядерну зброю, яка сьогодні відіграє роль політичної зброї, адже свого часу президент Франції генерал Ш. де Голль вважав, що держава, яка не має ядерної зброї тоді, коли її мають інші, не може керувати своєю долею». Україна вже в 90-х опинилася у надзвичайно складному становищі, адже залишалися ризики геополітичного розташування: Росія розпочала чеченську війну, відверто заявляла про свої інтереси в Криму тощо. **Більше того, коли у 1994 р. Україна у якості держав-кандидатів до вступу до НАТО приєдналася до Програми «Партнерство заради миру», Росія негативно відреагувала на цей український крок; у березні 1997 р. президент Росії Б. Єльцин під час зустрічі з президентом США В. Клінтоном у Гельсінкі наполягав на тому, щоб до складу НАТО не включали ні Прибалтійські держави, ні Україну. В. Горбулін, який на той час обіймав посаду голови Ради національної безпеки і оборони України, попереджав про можливі ускладнення й необхідність приєднання України до НАТО і ЄС: «Історія міжнародних відносин свідчить, що державам, які знаходяться на стику протилежних геополітичних інтересів, бути нейтральними просто неможливо. Позаблокове існування цих держав було дуже короткочасним і закінчувалося, як правило, насильницькою зміною їхнього статусу ззовні. Події ХХІ століття в Україні, а особливо, початок агресивної, спочатку, замаскованої, війни Росії на Сході в Україні 2014 р., й вже відверто відкритої, нахабної, анти людяної війни з 24 лютого 2022 року – це свідчення помилок Західної Європи, Північноатлантичного Альянсу (НАТО), українських політиків в цілому, це наслідки політики загравання та умиротворення рашизму ХХІ століття.**

Таким чином, євроінтеграція та приєднання до НАТО для України є важливими і значущими й про це свідчать наступні фактори, які сприяють цій інтеграції: по-перше, наша держава вже географічно є європейською країною, й «в українців здавна було розвинуто почуття особистої гідності, поваги до невід'ємних прав особи, ініціативності та заповзятливості», що дійсно зближує українців із «західною цивілізацією», відмітною рисою якої А. Дж. Тойнбі називав «священність громадянських прав особи; по-друге, будує європейську, демократичну і правову державу; по-третє, намагається досягти загальноєвропейських стандартів соціального життя, створення відповідної нормативно-правової бази, які на сьогодні у світовій практиці є найбільш досконалими; по-четверте, українські традиції історико-культурного розвитку надають всі підстави стверджувати й характеризувати нашу культуру в цілому як «цивілізацію межі».

А зараз спробуємо наведені фактори, які сприяють євроінтеграції України, підтвердити фактами з історичного минулого українського народу.

Ще на початку ХХ ст. відомий український історик, політичний і громадський діяч Михайло Грушевський сподівався на те, що настане час, коли Україна приєднається до складу «Європейської федерації», разом з тим й застерігав про те, що на цьому шляху перед українцями виникнуть важкі випробування: «російська інтелігенція» і «російський уряд», спираючись на проросійсько налаштовану частину українства, яка протягом століть знаходилася на «вірній службі» у царату, будуть «совітувати», «благати», «грозити» всім, хто буде намагатися виборювати свободу для власного народу. Українці здавна, стверджує М. Грушевський, хотіли волі для України і українського народу, рівності для всіх людей, демократичного устрою – демократичної республіки, а тому майбутнє України й українців лише у союзі із Західною Європою – «наша західна орієнтація».

Істориками доведено, що у III ст. прагерманські племена вестготів (або тервінгів), просуваючись через Польщу, завоювали територію між Бугом і Дунаєм, а візиготи (або тервінги) – землі між Бугом і Дунаєм. Вважається, що Змієві вали створені, найімовірніше, саме остготами. Наприкінці III ст. готський вождь Германаріх створив Готське королівство, яке охоплювало територію від Балтики аж до Чорного і Азовського морів, від Тиси до Дону

разом із Кримом та Чорноморським узбережжям Північного Кавказу. Столиця королівства Данапроштадт знаходилась у нижній течії Дніпра. На цей час припадає й формування черняхівської археологічної культури, створення воєнно-політичних союзів, серед яких і потужного антського, який утворив протодержавне об'єднання й започаткував появу праслов'янських племен. Історики припускають, що Германаріх одружився з дочкою антського князя Либіддю, яка мала на нього великий вплив. Можливо анти не дозволили готам цілком заволодіти південно-західною частиною Східної Європи. Не є таємницею тісні культурні зв'язки наших пращурів з германською й кельтською культурами ще в давні часи, як і факт існування скандинавського елемента в добу формування Київської держави, широкі династичні зв'язки із Західною Європою у X-XII ст., активні культурні й торговельні - у XII - XIV ст. На думку М.Грушевського, культуру й мистецтво XVII - XVIII ст. до самого кінця гетьманщини можна назвати німецькими, італійськими, французькими, що «проходили і безпосередньо і посередньо - через польську верству», й разом з тим, українці не запозичали «невільничо» кращі взірці європейської культури, українці брали участь «в переробленні нових західних здобутків», привносили до них свої національні й оригінальні нюанси. Під тиском примусового «російщення» ці зв'язки слабнули і занепадали. Україна XIX ст. вже була відірвана від Західної Європи - «історично і географічно сформованої колії» й зорієнтована лише на великоруське життя й культуру - «на великоруський ґрунт, на потік і розграблення». Й ще один аспект, який заслуговує на увагу. Йдеться про порівняльний аналіз головних рис характеру українського і російського етносів. М. Грушевський дійшов висновку, що (зберігаємо стиль того часу) «в порівнянні з народом великоруським український являється народом західної культури - одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західним, тим часом як великоруський, хоч і європеизований, стоїть вповні у власті орієнтального духу і стихії» існує й глибока різниця між характером «українським і великоросійським», як і глибокі відмінності між «великоросами і європейцями». Так, М. Грушевський нагадує про те, що в свій час самі московські слов'янофіли протиставляли західноєвропейським принципам права, умовам, конституціям великоруську патріархальність, відносини довір'я «на совість» тощо й бачили в цих відмінностях «певну моральну висшість великоруського народу над бездушною, формалістичною «гниллю» західної культури», називаючи самих себе «народом-богоносцем», не помічаючи ні браку власної людської гідності, ні непошанування гідності іншої людини та чужих інтересів, ні великоруського нахилу до анархізму і навіть руйнації соціального і культурного тощо. Такі характерні риси великоросів, як вказує М. Грушевський, різко осудив знавець великоруського життя М. Горький. Всі ці прикмети великороса, на думку історика, «являються повною антитезою народним прикметам українським». До речі, це відмічали, крім М. Грушевського, в свій час іноземці П. Алеппський, С. Герберштейн, А. Контаріні, П. Шевальє, Г. Левассер де Боплан та інші, які побували в Україні і залишили цікаві й унікальні відомості про українців, відзначаючи їх освіченість, риси високого громадянства, знання свого родоводу, музичність, любов до природи, релігійність, гостинність, повагу і любов до вільної праці тощо, що «роблять українця дуже близьким по духу, по характеру до західноєвропейської стихії». Можливе саме ці риси, притаманні українцям, завдяки внутрішньому спорідненню, пояснюють й тісні зв'язки, й не примусовий потяг українців до західної культури. Разом з тим, М. Грушевський попереджав про неприпустимість у майбутньому сліпо й штучно «підганяти» українське життя до будь-якого, навіть й найкращого західноєвропейського взірця, адже вже тільки тому «визволення від примусової залежності від московського життя не повинно бути заміною одної залежності другої ...». Україна й українці повинні розвивати і використовувати свій цінний досвід, так як, на думку М. Грушевського, якому більшовики завадили залишити «політичний заповіт» (як відомо, 25 січня 1918 р. під час бомбардування більшовиками Києва, велика кількість снарядів зовсім не випадково потрапила у будинок Грушевських й згоріли всі рукописи, матеріали, бібліотека, а також недописана книга «На порозі нової України», котру, за висловом

історика, він писав як «політичний заповіт»), «добре робити історію важніше, ніж гарно писати її. Добра конституція вартніша від геніальної поеми, і добрий земельний закон займе місце в нашій національній бібліотеці поруч Шевченкового «Кобзаря». Справедливості заради, слід відмітити значення істинної демократії (М. Грушевський згадує про американську демократію) для державності в цілому. Він не випадково акцентує увагу на американській, адже побачив в неї ту інституцію, яка охороняє свою державність. На його думку, охорона державності повинна стати головним завданням й української демократії: «Вона повинна взяти за свою справу укріплення української демократичної державності, її поширення в громадянстві, виховання його в почуттях обов'язку перед нею, як найвищого стимулу громадського життя, який повинний об'єднати всю людність, весь народ її в однім пориві, перемагаючи партійні різниці й розбіжності там, де зачинаються основні інтереси держави». Майже 20 років потому – 28 червня 1996 р. було прийнято Конституцію України, але, й сьогодні український конституціоналізм ще не є органічним. Українські правозахисники, серед яких й Всеволод Речицький, стверджують, що в Україні ще «не було і немає глибокого усвідомлення того, в чому полягає загальний зміст і функціональне призначення органічного конституціоналізму загалом», того, що демократія повинна породжувати такі конституційні закони, які не повинні зазіхати на свободу і ринок. Наслідки від такого зазіхання трагічні – можливе навіть знищення самої свободи і будь-якої демократії. Ось чому Михайло Грушевський намагався довести ще на початку минулого століття придатність для України саме американського конституційного проекту, за яким переважно сьогодні живе цивілізаційний світ, коли свобода й ринок передують демократії і яка не є їхнім продуктом, а зовсім навпаки.

Тобто, пріоритетними об'єктами охорони та захисту в органічному українському конституціоналізмі повинні стати свобода і ринок. Світ спостерігає за результатами роботи американського органічного конституціоналізму: населення США становить всього 4 % від чисельності людства, а виробляє найбільший ВВП на планеті, здійснює 80-90% світових наукових відкриттів, споживає понад половину з використовуваних людиною природних ресурсів й цей перелік позитивних прикладів можна продовжувати. Нажаль, всі застереження Михайла Грушевського стосовно зовнішніх і внутрішніх викликів й на початку XXI століття є стримуючими факторами на євроінтеграційному шляху України: це й російська агресія, й внутрішній сепаратизм, й прояви тероризму. Разом з тим, Україна, за підтримки прогресивної міжнародної спільноти, суттєвої її фінансової допомоги впевнено рухається визначеним для себе цивілізаційним шляхом - шляхом розбудови європейської, демократичної, правової держави.

Сучасні проблеми української історичної науки: нові підходи, принципи, методи дослідження. Створення наукової історії України. Соборність українських істориків

Рекомендовані питання:

1. Сучасні проблеми історичної науки; нові підходи та методи дослідження; синергетика як теорія хаосу та саморегуляції. М.С. Грушевський про універсальні закони історії: «Історія як фізика».
2. Ярослав Романович Дашкевич про головні принципи сучасної української історії (історизм, об'єктивність), про незнання і нерозуміння об'єктивної історії, неправомірність й небезпечність заперечення постмодернізмом і постмодерністами доцільності й морально-етичного значення історії.
3. Соборність українських істориків. Спільні фундаментальні праці українських і зарубіжних істориків із актуальних проблем української історії та культури.

1. Курс знайомить з гострими, навіть дразливими, дискусійними проблемами історії українського суспільства та культури. Будемо намагатися дати відповіді на низку актуальних питань, які однаково хвилюють сучасний український соціум, а ще не дають спокою

ідеологічно заангажованим як політикам, так і вченим, яким вдалося перетворити історію у головний чинник своєї політики і вони продовжують фальсифікувати історію у своїх інтересах, адже для таких історія, перш за все, політика, ідеологія. Сьогодні, як ніколи, проблематика ідеологічного протистояння в Україні, є актуальною. Відповіді на такі гострі питання як: етнічна історія українців (етногенез) – тобто, виникнення українського народу; про державність українців, кордони нашої держави, українську культуру, ментальність (свідомість) українців та інші, подолання усталених штампів на кшталт «другорядності українців», «їх недержавності» і тому подібне, а також подолання всякого роду стереотипів на кшталт – «українці – всі зрадники», допоможе, як на нашу думку, зняти надзвичайну гостроту й заідеологізованість дискусій, які ведуться в сучасному українському й не тільки довкола майже всіх ключових проблем української історії: й навколо походження Київської Русі, й місця українців в історії православної цивілізації, й особливостей українців, й відносин українців з росіянами посткиївського періоду, й сприйняття по - новому литовсько-польської доби та переосмислення спільної історичної спадщини («Ягеллонська спадщина»), й суспільно-політичних, історичних обставин розвитку української культури XIV- XVIII ст., й проблеми української національно-визвольної революції середини XVII ст. та політичної і правової культури Гетьманщини XVIII ст. (1709-1780 pp.) і так далі. Немає такого століття в українській історії, де б сьогодні не виникало б проблем, навколо яких точаться іноді надзвичайно гострі дискусії. Як приклад – Україна в роки Другої світової війни. Про це окремо буде розмова на лекції за певною темою.

Декілька слів **про загальний понятійно-термінологічний апарат**, за допомогою якого можна зрозуміти й ознайомитися з тими процесами, що відбувалися й відбуваються в історії нашої держави - України. За навчальною Програмою з курсу передбачено ознайомлення з основними науковими категоріями і поняттями (90 понять), які охоплюють актуальну історію та культуру українського народу від первісної історії до сьогодення: наприклад, «неолітична революція», «сепаратизм», «шовінізм» тощо. Зрозуміло, що історія України, історик-науковець, як і будь-яка інша наука та науковець, оперує та оперують певними категоріями та науковими поняттями. Кожна наука має теорію, яка фундується на основних філософських (діалектичний принцип пізнання реальної дійсності), загальнонаукових (історичних, функціональних, термінологічних, моделювання, когнітивних або пізнавальних та ін.), конкретно-наукових (загальноновизнаних концепціях провідних учених у певній галузі науки: наприклад, в історії України – концепції М.С. Грушевського про: «Цілісність, незалежність і безперервність історичного процесу», «Системний і комплексний підхід до історії України», «Роль державного чинника в історичному процесі») та інших принципах. Історія в цілому базується на принципах історизму, об'єктивності, цивілізаційності, системності, гуманізму. Історики використовують сучасні підходи у дослідженні складних явищ-феноменів як синергетичний, культурологічний, інформаційний, аксіологічний (ціннісний) та інші. Методологічні принципи (принципи, за допомогою яких здійснюється дослідження; методологія - це вчення про правила мислення при створенні науки), методи дослідження (прийоми проведення наукової роботи – математичні, експериментально-ігрові, візуальні або графічні, статистичні, аналізу тощо) є предметом вивчення епістемології або, щоб було зрозуміло, теорії історичної науки. Для істориків-магістрантів, спеціалістів у нашому ВНЗ читається спеціальна дисципліна «Методологія історичних досліджень».

Цікавим є ознайомлення з одним із універсальних підходів у дослідженні складних явищ-феноменів й у природі, й у соціумі – синергетикою.

Синергетика – один із нових міждисциплінарних напрямів наукових досліджень, завданням якого є пізнання природних явищ і процесів на основі принципів самоорганізації систем (що складаються з підсистем). Термін «синергетика» ввів Герман Хакен (у 1977 р. вийшла його книга «Синергетика»), утворивши його з грецьких слів: син – «спільне», ергос – «дія». До цих пір не залагоджено суперечку про доцільність введення поняття «синергетика», адже її предмет дослідження знаходиться серед різних дисциплін, а основні методи синергетики взяті від нелінійної нерівноважної термодинаміки.

Світова криза історичної науки викликана з причин наявності диференціації наукового знання і його синтезу.

На Заході за умов методологічного плюралізму виникло багато шкіл та різних напрямків в історії: психоісторія, історія ментальностей, історична антропология та ін. Вчені-історики дійшли висновку, що необхідно створити власну «синтетичну теорію історії», яка б «сбалансувала» спеціалізацію та широкий аналітичний підхід. Поки ще відсутнє таке з'єднання. На думку істориків вихід з такої кризи полягає у методологічному переоснащенні, розвитку різних методологічних напрямків, формуванні нового теоретичного синтезу на основі зближення гуманітарного і природничого пізнання. В цьому плані історики, філософи, методологи все більше уваги звертають на синергетику, намагаючись використати положення цього міждисциплінарного напрямку як постнекласичну методологічну основу історичного пізнання. По синергетиці виходить велика кількість літератури, відбуваються наукові конференції. Серія «Синергетика» видається вид-вом «Шпрингер», нараховує 7 десятків різних видань, збільшується тематично.

«Експансія» синергетики сьогодні охоплює не лише різні галузі науки, а й всі сфери людської діяльності. Сучасна наука намагається зрозуміти суть, витoki синергетики, етапи її розвитку, практичне і методичне значення.

Історіографічних праць, присвячених розробці проблем використання синергетики в різних галузях гуманітарних знань, поки ще замало. Обмаль досліджень, які відображають досвід використання синергетики при вивченні конкретних історичних проблем, але такий досвід є і він збільшується.

Ще у травні 1995 р. відбувся міжнародний синергетичний форум (МСФ). Завдання: пошуки нової методології історичного розвитку, синергетичне бачення світу майбутнього. Висновки вчених: 1. Синергетика може бути використана як синтез знань в різних галузях науки; вона здатна наблизити гуманітарні і природничі науки. 2. Синергетика може забезпечити нову методологію пізнання і розуміння еволюції соціальних систем і стане основою для прогнозів в умовах невизначеності. 3. Синергетика виробляє нові підходи до навчання і освіти. 4. Методологія синергетики може лягти в основу сучасних досліджень. Теорія хаосу одна із складових синергетики. Вчені можуть за допомогою цієї теорії пояснити причини нестабільності в економічному і соціальному розвитку. Категорія «хаос» використовують як один із засобів аналізу робітничого руху в дореволюційній Російській імперії, наприклад. Метод «хаосу» засновано на математичних дослідженнях і використовують механізм «актуалізації можливого». Взагалі, синергетичні методи використовують під час характеристики будь-яких суспільних явищ-феноменів. При пізнанні історії без використання теорії хаосу не обійтися. Соціальні процеси, як відомо, постійно стикаються з нестабільними і випадковими явищами, нестійкими ситуаціями, що призводять до зовсім іншого розвитку подій, ніж було замислено та сплановано.

Синергетичний підхід є відносно новим фундаментальним методом пізнання. Сутність синергетичного (синергійного) підходу полягає в дослідженні процесів самоорганізації та становлення нових упорядкованих структур. Основа синергетики, як вже згадувалось, – хаос та самоврегуляція. Цей підхід реалізується в дослідженні систем різної природи: фізичних, біологічних, соціальних, когнітивних, інформаційних, екологічних та ін. Предмет синергетики – це механізми спонтанного формування і збереження складних систем, зокрема тих, які перебувають у стані стійкої нерівноваги із зовнішнім середовищем. Синергетика вивчає нелінійні ефекти еволюції систем будь-якого типу, кризи і біфуркації (критичні точки, моменти, коли відбуваються якісні зміни системи, тобто настає якісна зміна стану системи) – нестійкої фази існування, які передбачають множинність сценаріїв подальшого розвитку. Моменти якісних змін вихідної системи вивчаються відповідними розділами математики – теорією катастроф, нелінійними диференціальними порівняннями. Коло систем, на котрі впливають різні явища, велик, а це дозволяє вченим дійти висновку й констатувати про те, що у світі відбуваються катастрофи і біфуркації як універсальні якості матерії. Рух матерії можна розглядати як етапи адаптаційного розвитку та етапи катастрофічної

поведінки. Якщо лінійні ефекти еволюції систем пояснюються причинно-наслідковими зв'язками, причинами, то нелінійні (складноорганізовані системи) – за допомогою синергетичного підходу. Нестійкі складні системи є слабоорганізовані, нестабільні й мають назву дисипативні складні системи. Суть теорії нестабільності (теорії дисипативних структур): стан нерівноваги систем спричинює порядок та беспорядок, які тісно пов'язані. Нерівноважні системи забезпечують можливість виникнення унікальних подій, появу історії УНІВЕРСУМУ. Час стає невід'ємною константою еволюції, оскільки в нелінійних системах у будь-який момент може виникнути новий тип рішення, який не зводиться до попереднього. Синергетичний підхід демонструє, яким чином і чому хаос може розглядатися як чинник творення, конструктивний механізм еволюції, як з хаосу власними силами може розвиватися нова організація.

Інструментарій (методи, підходи) синергетичного підходу дає змогу визначити, що:

- 1.** Складноорганізованим системам неможливо нав'язати напрями і шляхи розвитку, можливо лише сприяти (через слабкі впливи) процесу самоорганізації.
- 2.** Неможливо досягти одночасного поліпшення відразу всіх важливих показників системи.
- 3.** При кількох станах рівноваги еволюційний розвиток системи відбувається при лінійному зростанні ентропії (невизначеності ситуації).
- 4.** Для складних систем існують декілька альтернативних шляхів розвитку.
- 5.** Кожний елемент системи несе інформацію про результат майбутньої взаємодії з іншими елементами.
- 6.** Складна нелінійна система в процесі розвитку проходить через критичні точки (точки біфуркації), в яких відбувається розгалуження системи через вибір одного з рівнозначних напрямів її подальшої самоорганізації.
- 7.** Керувати розвитком складних систем можливо лише в точках їх біфуркації за допомогою легких поштовхів, сума яких має бути достатньою для появи резонансу – достатньої амплітуди коливань або реакцій як у середині системи, так і відносно впливів зовнішнього середовища.

Тобто, чим менша сума впливів на більший об'єкт або процес у момент біфуркації (критичної точки) складноорганізованої системи, тим більшим є кінцевий синергетичний ефект. «Синергетично» мислячий історик, культуролог, політолог, економіст та ін. вже не можуть оцінювати те чи інше рішення через прямолінійне порівняння попереднього та наступного подій з імовірним ходом подій при альтернативному ключовому рішенні.

Для ефективного використання синергетичного підходу необхідно:

1. Виділити та схарактеризувати (у поняттях формальної логіки) складну систему або процес, які потребують синергетичного впливу.
2. Дослідити стратегію її розвитку, описати можливі рівні її свободи, тобто рівноможливі напрями і шляхи її розвитку.
3. Здійснити факторний аналіз можливих шляхів її самоорганізації.
4. Визначити мету або бажаний результат (у яких конкретно аспектах необхідно змінити стан даної системи).
5. Розробити перелік (номенклатуру) слабких впливів, що сприятимуть самоорганізації хаотичної системи, а також тактику їх застосування.
6. Правильно визначити критичний момент біфуркації (критичної точки) досліджуваної системи.

Продуктивним є застосування синергетичного підходу до аналізу самоорганізації соціальних систем, узгодження їхніх рушійних сил – мотиваційних спрямованостей соціальних об'єктів на основі певних духовних та культурних цінностей задля досягнення, наприклад, екологічної рівноваги між соціоантропологічною сферою та біосферою планети, котрі разом утворюють цілісну систему. Комплекс синергетичних категорій про моделі самоорганізації у науках про людину й суспільство допомагає по-новому осмислити традиційні проблеми історії, антропології, культурології, соціальної психології та етики, педагогіки, розкриваючи при цьому маловідомі причинні залежності.

Таким чином, Невизначеність ситуації має назву ентропії. Синергетика як теорія хаосу та самоврегуляції пояснює як механізми нестабільності (ентропія, криза, хаос, біфуркація та ін.), так і механізми стійкості (порядок, стабільність, гармонія та ін.).

З позицій синергетичного підходу неможливо традиційними детерміністськими методами вивчати розвиток складноорганізованих систем (або окремо підсистем, сфер і т. ін., котрі разом створюють цілісну систему). Як відомо, нестійкість системи розглядається як перешкода, що потребує обов'язкового подолання. Жорсткі причинно-наслідкові зв'язки поступального розвитку мають лінійний характер. Сучасне визначається минулим, а майбутнє – сьогочасним. Синергетичний підхід ПЕРЕДБАЧАЄ ЙМОВІРНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ, базується на дослідженні нелінійних систем. Образ світу, таким чином, постає як сукупність нелінійних процесів. Ідея нелінійності є теж основою синергетики та включає багатоваріантність, альтернативність, шляхів еволюції та її незворотність. Синергетика як теорія хаосу та самоврегуляції дає ключ до розуміння не лише механізмів нестабільності, а й механізмів стійкості складних систем.

Сучасні схеми і періодизації української і всесвітньої історії.

Враховуючи новітні дослідження української і зарубіжної історичної науки, основні віхи історії України сучасні історики як В.В. Петровський, Л.О. Радченко, В.І. Семененко презентують так: вся історія України поділяється на чотири епохи: Прадавня й середньовічна Україна (від появи людини типу *Homo sapiens* 100-40 тисяч років тому – перша половина XVI століття), Україна в період нової історії (друга половина XVI – кінець XVIII століття), Українські землі у складі Російської та Австро-Угорської монархій (XIX - початок XX століття), Україна в новітню епоху (1914 - кінець XX століття). Найбільш поширеною схемою історії України сьогодні є її поділ на 8 основних періодів за значущістю історичних подій: 1. Стародавня доба: від початку формування людської цивілізації на території України і до появи східнослов'янських племен: 1 млн. р. т. – VII-IX ст. н.е. Праслов'янський етнічний масив зародився з епохи бронзи: II- початок I тисячоліття до. н.е. 2. Київсько-Галицький період (др. пол. IX - 40-ві рр. XIV ст.). 3. Литовсько-польська доба української історії (40-ві рр. XIV ст. – 1648 р.). 4. Українські землі в роки національної революції та Гетьманщини (1648 р. – кінець XVIII ст.). 5. Українські землі в роки російсько-австрійського панування та національного відродження (кінець XVIII ст. – 1917 р.). 6. Українські землі в роки національно-демократичної революції та боротьби за возз'єднання (1917-1920 рр.). 7. Україна в радянську добу (1921 р. – серпень 1991 р.). 8. Україна в роки незалежності (серпень 1991 р. – до сьогодні).

Авторами наступної періодизації є дніпропетровські вчені-історики з Національної металургійної Академії України В.Т. Братан, О.Ю. Висоцький, О.В. Михайлюк, Н.Г. Мосюкова, Л.С. Підлісна. Ця періодизація складена за проблемно-хронологічним принципом й на основі цивілізаційного підходу: виділено 9 історичних періодів й кожний період, у свою чергу, відповідає певній історичній добі. Ця сучасна українська схема історії вписується у загальносвітову історію за цивілізаційним принципом й культурно-національним типом, автори наголошують що українська «культурно-національна одиниця» це історично й етнічно «зона контакту кількох цивілізацій»! За часом тривалості періодів ця схема так само не відрізняється від вже наведених: 1. Первіснообщинний лад, або до цивілізаційний (або доісторичний) період – 800 тисяч років тому – початок I тис. до н.е. 2. Скіфо-сарматська й еллінська доба, або античний період - VII ст. до н.е. - VI ст. н.е. 3. Германо – тюрко - слов'янська доба, або ранньосередньовічний період – VII-IX ст. 4. Києво-руська доба, або зріле середньовіччя – X – перша половина XIV ст. 5. Польсько-литовська й татарська доба, або пізнє середньовіччя – середина XIV- середина XVII ст. 6. Козацько – малоросійська доба, або ранній новий час (середина XVII – кінець XVIII століття. 7. Російсько – австрійська (імперська) доба, або новий час (остання чверть XVIII – початок XX століття. 8. Радянська доба, або новітній час – 1920- 1991 рр. 9. Доба української державної незалежності, або пострадянський період - з 1991 р. і до сьогодні. Автори цієї періодизації наголошують на тому, що більшість істориків вже «прагнуть поглянути на Україну як на оригінальну

культурно-історичну одиницю – зону контакту (протистояння і асиміляції) кількох цивілізацій. Древні і середньовічні цивілізації, поширені на українських теренах, належали до двох типів культур – осілої і кочової, землеробської і скотарської, що формувалися з IV тис. до н.е. На початку н.е. співіснування цих культур набрало форму співжиття, а також протистояння християнської і поганської, а згодом – мусульманської цивілізацій. З XVI – XVIII ст. на українських землях додатково розгортається ще взаємозбагачувальне суперництво західноєвропейської (католицько-протестантської), або атлантичної, та євразійської (російсько-православної) цивілізацій. Становлення цивілізаційних систем планети проходило протягом століть, кожна з них на початкових етапах формування містила характерні риси багатьох інших. При цьому український культурно-національний тип, будучи розділеним між кількома названими утвореннями, виявився носієм певних ознак різнохарактерних цивілізацій». На думку дніпропетровських істориків, сам зміст української історії - це «чудовий матеріал для порівняльного аналізу процесів взаємопроникнення ряду світових цивілізацій» ! Сучасні схеми періодизацій української історії, так чи інакше, адже вони враховують цивілізаційний принцип людської історії, відповідають їй цілком вписуються у загальносвітовий цивілізаційний процес, основні стадії якого є:

Доіндустріальна стадія: за часом – мезоліт (10-8 тис. років тому), неоліт (VI – III тис. до н.е.) - остання третина XVIII ст. З середини XVI ст. і до останньої третини XVIII ст. – **передіндустріальна стадія. Індустріальна (або машинна):** остання третина XVIII ст. - остання чверть XX ст. (до 1973 р.). **Постіндустріальна стадія:** з 1973 р. (розпочато процес інформатизації суспільства, використання атомних реакторів, прискорювачів елементарних часток, використання штучного інтелекту у нових технологіях тощо) до сьогодення. Але на початку XXI століття вже виникли нанотехнології й сьогодні світ стоїть на порозі нової ери або стадії.

«Історія як фізика»: М.С. Грушевський у пошуках універсальних законів історичної дії. Інший дніпропетровський науковець-історик Володимир Ващенко є одним із дослідників наукової спадщини Михайла Сергійовича Грушевського і проблеми – маловідомої, але завжди актуальної : проблеми пошуків універсальних законів історичної дії. Більшовицькі переслідування й як наслідок – передчасна смерть Михайла Грушевського на тривалий час призупинила розробку важливої для історичної науки України теми – про «Закон збереження енергії» має та його дії у процесах етногенезу, державотворення, індивідуальної діяльності. Цими процесами можна керувати, на них можна впливати. Їх можна спрямовувати. Зрозуміло, що це було серйозною небезпекою для існування тоталітарного сталінського режиму, який після смерті Леніна у 1924 р. набрав обертів. Михайлові Грушевському вдалося довести, що «історія як фізика», адже у соціумі також відбувається трансформація «інтенсивної енергії» («соціальної та політичної боротьби») в «інтенсивну» («енергію колонізаційного руху»). У соціумі також спостерігаються у різні часи процеси «збереження», або, навпаки, «нестачі» життєвої енергії. Михайло Грушевський наголошував на існуванні «паритету» витраченої енергії має або її «збереженні» (або «потенційна українська державність розчиняється в території», «нестачі життєвої енергії як центральної драми інтелектуала» (або модель «енергетичної нестачі». Михайлові Грушевському вторив і відомий український історик XX - початку XXI століття Ярослав Дашкевич, який також стверджував, що «енергія ... цілком фізична сила, так само, зрештою, і в суспільній діяльності, як і у самій фізиці».

2. Ярослав Романович Дашкевич про головні принципи української історії (історизм, об'єктивність), про незнання і нерозуміння об'єктивної історії, неправомірність й небезпечність заперечення постмодернізмом і постмодерністами або їх прихильниками доцільності й морально-етичного значення історії.

Ярослав Романович Дашкевич (1926-2010) – видатний український історик XX століття. Наукова спадщина історика безцінна для історичної науки. Історична есеїстика Ярослава Дашкевича надзвичайно багатогранна й охоплює ключові питання української історії із

стародавнього до сучасного часів: він досліджував не лише проблеми взаємостосунків між історичною наукою та суспільством, впливу історичних знань на формування сучасної української свідомості, а й актуальні проблеми української політичної історії ХХ століття – «чи існувала українська нація у князівському періоді, постання ЗУНР, доба українізації 1920-х років, національно-визвольна боротьба 1930-1950-х років, польсько-українська конфронтація на Волині під час Другої світової війни, акція «Вісла», Україна у Другій світовій війні тощо. Охоплено також спектр етнонаціональних відносин (взаємини з росіянами, поляками, євреями, Кримом), питання історичної пам'яті та ідеологій, відповідальності істориків, актуальність національних підходів у добу глобалізму». Ми зупинимося, як на нашу думку, концептуальному доробку вченого про відповідальність українських істориків та історичної науки перед наукою, суспільством, державою; негативні обставини розвитку і впливу постмодернізму (за Я. Дашкевичем: «Постмодернізм II») в сучасній історичній науці України: **Я.Р. Дашкевич. Правда історія України буде написана** / Ярослав Романович Дашкевич. // «... Учи неможними устами сказати правду». – Київ: Темпора, 2011. – С. 245-297; **Я.Р. Дашкевич. Стан української історичної науки та завдання наукового товариства ім.Т. Шевченка** / Ярослав Романович Дашкевич. // «... Учи неможними устами сказати правду». – Київ: Темпора, 2011. – С. 320—328; **Я.Р. Дашкевич. Стан і перспективи історичної науки** / Ярослав Романович Дашкевич. // «... Учи неможними устами сказати правду». – Київ: Темпора, 2011. – С. 298—319; **Я.Р. Дашкевич. Постмодернізм та українська історична наука** / Ярослав Романович Дашкевич. // «... Учи неможними устами сказати правду». – Київ: Темпора, 2011. – С. 329--346.

Ще у 1993 році, у своєму виступі перед науковим товариством імені Тараса Шевченка, Ярослав Дашкевич наголосив: «Велетенське значення історичних наук в сучасній Україні, здається, розуміють всі – на цьому зупинятися не варто ...». Як, на нашу думку, мабуть видатний історик лукавив, адже саме під час цього виступу торкнувся негативних явищ у ставленні й до об'єктивної історії, й до істориків, які своїми дослідженнями, базованими на принципах історизму і об'єктивності, заважали її тлумачити на власний смак, у власних інтересах і т. д. На початку 90-х років Я.Дашкевич окреслив «дві дуже негативні групи явищ», адже, на жаль, українська історична наука тоді ще не стала ні за своїм змістом, ні за своїм спрямуванням об'єктивною історією, а за методикою наукових досліджень – взагалі тоді ще не відповідала світовим стандартам. А тому першочерговим завданням істориків повинне стати завдання: «Наша історична наука мусить не лише стати правдивим віддзеркаленням української культури, давати докладні й джерельно перевірені відомості про минуле української нації, а й вчити сучасні й майбутні покоління правдивої історії. Без знання правдивої давнини важко будувати майбутнє». Які явища у нашому суспільстві Ярослав Дашкевич маркував як «негативні прояви»? На його думку, «... історичну науку ... заливає ультрапатріотична і локальнопатріотична хвиля, хвиля дилетантизму і безвідповідальності, явної і грубої фальсифікації на урапатріотичні мотиви, що відкидає українську національну науку на півтора-два століття назад, викликає зловтішну усмішку ближчих сусідів та відвертий сміх представників західноєвропейської науки, мовляв:»Ось яка вона, українська наука!». І це не дивно! Адже істориками, які почали «досліджувати» історію України в один час стали «прогорілі райкомівці», історики-марксистично-атеїсти, майже всі політики, істориками стали доктори фізико-математичних, біологічних, технічних наук, поети, письменники з літературними талантами, істориками стали вважати себе журналісти і публіцисти та інші. Більше того, «в історичну науку з апломбом намагаються увірватися прості спекулянти і аферисти, що сподіваються нагріти руки на бумі, який виник довкола історичної тематики. Бо всі вони знають історичну правду в остаточній, незаперечній та безсумнівній формі». З цього приводу Ярослав Дашкевич залишив цікаву ремарку: «Цікаво, що було б, якби я поспробував писати на теми з цих ділянок і переконувати, що відкриваю Америку!». Неприпустимим й злочинним є те, підкреслює Ярослав Дашкевич, що «при цьому ігнорується та обставина, що історична наука ... має свої

методи, способи, засоби дослідження, що бути добрим істориком України – це значить вміти досліджувати і критично оцінювати джерела і літературу, знати кілька давніх і нових мов, і що треба вчитися, вчитися та ще раз вчитися історії справді ціле життя. (Все це наводжу не для того, щоб захищати якийсь клан істориків, а для того, щоб оборонити професіоналізм кожного фаху, історичного також). Такі «горе-історики» шляхом підтасовок та вигадок намагаються нав'язати суспільству свої лженаукові опуси і думки про походження тризубу, «предковичне» існування української держави й при цьому не стидяться заявляти про свої «епохальні відкриття». Зрозуміло що наслідки від цього жахливі, адже «на науково непідготованого читача, який не завжди спроможний відрізнити правду від вигадки, падає злива псевдопатріотичної сфальшованої «інформації», що деформує історичні традиції нації та викривляє її майбутні перспективи»: «тому з'явилися в історії України арії, ет-рус-ки, країна Рош з Біблії, Велесова книга, династія Києвичів, триразове хрещення Русі, перетворення Запорозької січі в державу, а далі й заперечення голодомору, етно- і лінгвоциту, що здійснювався, а подекуди ще досі реалізується в Україні. Великий, а по суті гумористичний парадокс полягає в тому, що та белетристика, в яку перетворюють історичну науку, цілком серйозно вимагає, щоб її вважали наукою». Й друга серйозна проблема або друга група негативних явищ в Україні – це «...параліч академічної й вузівської науки – результат просто злочинної кадрової політики, збереження досі в рядах цієї науки основних діячів агресивної москвоцентричної антиукраїнської псевдошколи застійних років, продовження практики заповнення науково-дослідних інститутів людьми, подібними до себе, абсолютно не підготовленими до серйозної наукової роботи...», склад кафедр часто непрофесійний, лекції – малограмотні і таке інше. «Псевдоісторики не можуть готувати майбутніх науковців». Одже, важко заперечувати таким висновкам відомого українського історика ХХ століття Ярослава Дашкевича, який не лише розгледів головні причини негативних явищ у процесі становлення української історичної науки, а й намагався ще за своє життя виправити ситуацію. Саме які його дії у цьому напрямку свідчать про це? По-перше, на його думку, Україні надзвичайно важливо мати об'єктивну, фундаментальну, дослідницьку історичну науку; по-друге, це буде можливо лише тоді, коли буде існувати морально-етична відповідальність істориків-дослідників за рівень власних досліджень, адже ми несемо відповідальність перед молодим поколінням, перед громадськістю, перед українською нацією; по-третє, перед «справжніми українськими істориками стоїть невідкладне завдання боротися з деформацією історії України – це, одночасно, єдиний шлях, яким можна вивести історичну науку з стану глибокої стагнації, витягнути її з загумінкового провінціалізму, в якому вона загрузла від десятиріч ... Ось платформа, на якій має виникнути нова генерація українських істориків».

Як бачимо, праці Ярослава Дашкевича - це, беззаперечно, на думку його послідовників, «політично-культурологічний заповіт ученого й громадського діяча українському народові».

Вчений дослідив й негативний вплив постмодернізму на сучасну українську науку. (Довідка: «Модернізм» - напрямок, розвиток, характерний для науки, культури, мистецтва першої половини ХХ ст., характеризує зріле індустріальне суспільство, де панує раціоналізм, урбанізація, «мистецтво заради мистецтва»). Модернізація «нерідко передбачала відхилення від авторитету релігії в бік авторитету держави, від авторитету традицій в бік необмежених новацій». «Постмодернізм», або «постмодернізація» - виник у 70-ті роки ХХ ст., це «термін для позначення нової моделі модернізації, де економічний розвиток тісно пов'язаний з роллю культурних чинників». Цім терміном позначені структурно-схожі явища у світовому суспільному житті та культурі другої половини ХХ ст., коли вже існувала зовсім інша ситуація у постіндустріальних державах: відхід від раціоналістичних схем, відмова від догми єдиного для всіх держав капіталістичного шляху розвитку, визнання плюралізму, різних культур, єднання з природою, захист оточуючого середовища. Постмодернізм не заперечував консенсус з будь-якою культурою, але заперечував будь-яку тотальність у мистецтві тощо. Але, разом з тим, постмодернізм заперечував можливість достовірності,

об'єктивності, для цієї «нової філософії» такі поняття як «справедливість», «праота» втрачали своє значення. Постмодернізм сьогодні визначається як маргінальний китчовий філософський дискурс з характерною анти раціональністю. За таких обставин втрата ціннісних орієнтирів для послідовників і теоретиків постмодернізму сприймається позитивно, що не є нормальним. Зрозуміло, історики не можуть сприйняти антиісторизм, десцієнцізацію постмодерністів).

За Я. Дашкевичем, постмодерністи своїми дискурсами («розмовами» - ремарка Я. Дашкевича) знецінюють, «а може й ліквідують «традиційні» історичні дослідження». Він за своє життя мав дискусії з сучасними постмодерністами: професором англійського університету Ернстом Геллнером, дослідником російського постмодернізму, літературознавцем і філософом Михайлом Епштейном. Наслідком цих дискусій стали висновки, до яких дійшов Ярослав Дашкевич. Ось його думки, ремарки щодо постмодернізму:

1. Сам термін виник 1917 р., тобто ще під час Першої світової, а ні після Другої світової, як переважно вважають науковці.
2. «Найвиразнішою і, зрештою, терористичною реакцією на модернізм став тоталітаризм (ленінізм-сталінізм, фашизм, націонал-соціалізм). Тому, між іншим, дуже дивним виглядає залічування тоталітаризму до модернізму, що дехто пропагує».
3. Період 30-х років – це період, за Я. Дашкевичем, розквіту «антимодернізму чи постмодернізму І». Закінчується по-різному: в Італії, Німеччині – у 40-х рр.; в Росії – у 60-х рр.; у Китаї, Кореї, де диктаторські режими, можливо, й ще існує. В Україні модернізм із зрозумілих причин не мав можливостей розвинутися, а постмодернізм було насаджено насильницьким способом. Російський філософ Михайло Епштейн вважає, і з ним погоджується Ярослав Дашкевич, що постмодернізм – це епоха сталінізму.
4. «Без такого підходу феномен сучасного постмодернізму, зокрема, в Центрально-Східній Європі буде не зрозумілим. Ми знаємо добре, з досвіду, що наукова дискусія з сучасними т. зв. Лібералами і т.зв. демократами, пропагандистами ідей «громадянського» (це сфальшований термін – в оригіналі: міщанського) суспільства у нас в Україні, якщо взагалі можлива на сцієнціарному рівні, то це не є вільна дискусія, оскільки неможлива вільна дискусія з фашистом, комуністом, релігійним фанатиком, феміністкою. Це жива спадщина постмодернізму І».
5. Захід розумів постмодерністський характер розвитку і науки, і культури при тоталітарних режимах. А тому нова фаза цього напрямку 70-х років отримала назву лібералізму, демократії. За Я. Дашкевичем – «постмодернізм ІІ».
6. Еволюція «постмодернізму ІІ» вражаюча, адже позначена глобалізацією економічних, політичних, культурних процесів за принципом «хто проти нас – того усунемо»: це й валтне доміно, це балканізація Південно-Східної Європи, це перетворення Іраку в ракетний полігон...
7. Наростає анти постмодернізм, цей процес розпочато ні в політиці, ні в економіці, а у мистецтві, літературі, гуманітарних науках («значення яких у сучасному «постіндустріальному» суспільстві незначне»).
8. Сьогодні ми спостерігаємо, як поступово вже «постмодернізм ІІ» з напряму або тенденції перетворюється «НА ІДЕОЛОГІЮ, СПОСІБ МИСЛЕННЯ, ДОСИТЬ НЕТЕРПИМИЙ ЗА СВОЄЮ СУТНІСТЮ» !
9. Етапи розвитку та інвазії (вторгнення, нападу, зараження) постмодернізму ІІ, починаючи з 60-х років ХХ століття: - спочатку у мистецтві, літературі і т. д.; - потім – у філософії: виникнення т. зв. «постмодерністської філософії історії»; - далі – у ЗМІ – популяризація теорії і практики постмодернізму (спочатку в музиці, театрі, кіно ...); далі – вже у гуманітарних науках: спершу поширено на літературознавство, а потім – історіографію, етнологію ...; - в політиці, економіці: поширення поняття й втілення у реальне життя стану лібералізації економіки як засобу глобалізації, захоплення

світових ринків; а в політиці вже без лібералізації – тут вже «балканізація» і «чеченізація».

10. Дивно, але лібералізація мислення – для постмодерністів річ зайва! Незалежність думок заперечується!. Потрібні лише послухні виконавці, зрозуміло що платні, а краще – ентузіасти. Ідеї прогресу лише на словах, насправді постмодернізм прогрес відкидає! Ось приклади: прояви постмодернізму I та II в архітектурі: «повернення до середньовічних замків з стрілчастими баштами і дахами чи виникнення помпезної архітектури сталінської епохи; в літературі – до реалізму, навіть з додатками «соціалістичного» або «порнографічного»; в образотворчому мистецтві – до гіперреалізму, у філософії – до марксизму чи ніцшеанства. Все це із запереченням будь-яких досягнень модерної літератури і мистецтва, а також філософської думки».
11. Ще «можна погодитися з тим, що в літературі, мистецтві, філософії зміни напрямів та нові пошуки природні, то ледве чи можна позитивно сприйняти вторгнення постмодернізму до науки, гуманітарної та негуманітарної (пригадую агресію сталінізму з його історичним матеріалізмом чи виступами проти новітніх течій у мовознавстві, біології, проти кібернетики і т. д.)». Така інвазія - вторгнення сьогодні відбувається дуже потужно й призводить до десцієнцізації – антинауковості, особливо в галузі історії. До речі, в американських університетах відбулися масові страйки студентів проти професури, яка активно впроваджувала у навчальний процес лексику (модерну термінологію) постмодерністів. В Україні вже багато прихильників постмодернізму серед інтелектуальної еліти, яка запозичила його термінологію «з багатой західної постмодерністської філософської та парафілософської літератури». Це не збагачує нашу мову, а лише підмінє одну ідеологію іншою.

ВУЗЛОВІ питання сучасної постмодерністської філософії історії, які не лише вплинули або намагалися вплинути на методологію «традиційної» історичної науки, але й «цілий ряд положень оголосили чимсь новим, найвищим досягненням постмодерністської історичної науки».

Парадокс в тому, що постмодерністська філософія історія на методику історичних досліджень вплинути не могла як. «В другій половині ХХ ст. вдосконалюються методи дослідження джерел – писемних, аудіовізуальних, матеріальних». Зрозуміло що постмодерністська філософія історії до цього взагалі непричетна, адже взагалі «ІГНОРУЄ ОСНОВНІ ПИТАННЯ БАГАТОГРАННОСТІ МЕТОДИКИ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ, А ТАКОЖ САМЕ СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ ІСТОРИЧНИМ ДЖЕРЕЛОМ ТА ПОЗАДЖЕРЕЛЬНИМ ЗНАННЯМ»

Я.Р. Дашкевич: «На постмодерністській філософії історії відбився загальний стан цього напрямку, постмодерністські філософи історії (ті, які себе такими називають, або не називають) в цілому не творять окремої філософської системи, а заповнюють певний кошик рядом світоглядних ідей, часто суперечливих. Зміст цього кошика не піддається систематизації – трохи через гіперпродукцію ідей, які не встигають класифікувати, а більше через опір самих постмодерністів, що виступають проти будь-якої систематизації». У зв'язку з цим, Ярослав Дашкевич наводить цікаві приклади, які підтверджують його спостереження, а головне, розкривають «спосіб мислення постмодерністів у ділянці історичної науки». Міркування провідних творців постмодерністської філософії історії:

- франц. вчений Мішель Фуко (1926-1984) («Слова і речі», 1966 р.; «Археологія знання», 1969 р. – Том I; «Наглядати і карати. Історія сексуальності», т. 2, 1984 р.; «Турбота про себе. Історія сексуальності», т. 3, 1984 р.: «дискурс (розповідь) історика не є відбиттям реального світу в минулому, а мова, якою він послуговується, не є нейтральним посередником між реальним світом і особою, що його пізнає (це т. зв. Непозитивістська теорія історичної на рації). Автор – це лише своєрідний манекен, через якого говорять дискурсні формації, а не саме минуле. Фуко відкинув можливість написання безперервної, закінченої історичної праці, бо, згідно з цим філософом, не існують критерії розвитку, еволюції, прогресу. Тому може існувати «альтернативна» історіографія з різноманітними варіантами

інтерпретації подій». Тобто, як на нашу думку, постмодерністи безапеляційно наголошують на тому, що писати, інтерпретувати історію можуть всі і не важливо, як це буде виглядати. Заперечуються наукові критерії, наукові принципи і т. д. Як бачимо, антиісторизм у розквіті й на руку будь-яким ідеологам, адже інтерпретувати подію, явища, процеси у соціумі можна на будь-який смак! Суцільна децієнцізація!

- Американський філософ Гейден Вайт (1973 р., «Метаісторія. Історична уява в Європі XIX сторіччя»), наш сучасник: «намагався обґрунтувати свою теорію метаісторії. За його поглядами, кожна історична праця – це структура, нарративний дискурс, утворений зі слів. Зміст цього дискурсу уявний, надуманий, **вимагінований** та, одночасно, інспірований. При такому трактуванні твору історика як крайнє релятивного (відносного) і суб'єктивного, поступово зникає значення історичного джерела». Вайт пропонує історикам наступну схему процесу історичного пізнання і відтворення минулого: **1.** Спочатку історик займається примітивною працею: «підшукує відомості з джерел та, аналізуючи їх, творить хроніку, на підставі якої виготовляє свою розповідь». **2.** Потім настає черга «вищої стадії праці історика: реалізація нарративного дискурсу, тобто тексту. Утворення тексту здійснюється при допомозі фабуляції (літературного взаємопов'язання), аргументації та ідеологізації». Він пропонує 4-ри способи фабуляції літературного взаємопов'язання тексту. Ярослав Дашкевич так інтерпретує процес фабуляції за авторством Гейдена Вайта: «Історик творить ... або роман, або комедію, або трагедію чи, врешті сатиру. **3.** «Послугується чотирма способами аргументації – формізмом, організмом, механіцизмом або контекстуалізмом. Застосовує чотири способи ідеологізації – анархізм, консерватизм, радикалізм, лібералізм. Характерно, що Вайт не признає таких ідеологій, як націоналізм, комунізм, демократія, тоталітаризм. За Вайтом, історик з перелічених на початку чотирьох ідеологій одну або схвалює, або вважає її наявною, але, в кожному випадку, вийти, поза межі цих чотирьох ідеологій не може.» **4.** «Далі є чотири тропи ..., які застосовують для конфігурації дискурсу (метафора, метонімія, синекдоха та іронія). Про інші тропи, наприклад, про алегорію, гіперболу, літоту, Вайс не згадує». **Висновок Я. Дашкевича:** «Зрозуміло, якщо виконати всі вказівки цього постмодерністського рецепту, то це взагалі знищує (треба вважати, що це й мета міркувань Вайта та деяких інших постмодерністів) межу між історіографією та літературою, а історичний твір перетворюється на звичайну описову (deskриптивну) прозу». **5.** Далі є чотири парадигми історичної інтерпретації: «Дві з ділянки фактографічної історії (це ті, які рекомендують постмодерністи: формістична та контекстуальна) та дві з історіософської історії (які постмодерністи відкидають: органістична і механістична). Вайт відкидає отже можливість ширшого історичного синтезу типу генеральної історії, макрокосмосу, за якими стоять певні ідеї, наприклад, дух епохи, та й відкидає також закони історії, заявляючи, що немає явного причинового зв'язку між т. зв. причинами і наслідками, а тільки, знаючи наслідки, історики починають підшукувати для них причини».

Анкерсміт Рудольф Франк (голландський філософ-постмодерніст): («Ефект справжності в писанні історії. Динаміка історіографічної типології», 1989 р.; «Історія та вчення про тропи. Піднесення й падіння метафори», 1994 р.) у цього філософа «взагалі зникає поняття історичної правди, бо саме історик творить минуле, що проявляється у вигляді метафори. Історик з аморфних піщинок, на думку Анкерсміта, творить такі чи інші форми наративу».

Висновок Я.Р. Дашкевича: з боку постмодерністів відбувається масивне заперечення достовірності історичної науки, набирає обертів децієнцізація; історіографію намагаються деконструювати без альтернативної теорії. А це означає – знищення історичної науки. «Постмодерністська історіографія веде лише від однієї інтерпретації минулого до іншої, не визначаючи для таких дій жодних наукових критеріїв... Постмодернізм II в історичній науці може протягом певного часу намагатися заслонити реальність, але замінити її грою, деконструкцією ніколи не вдасться».

У 1992 р. англійський філософ **Ернст Геллнер** надав у книзі про постмодернізм визначення цьому напрямку як формі релятивізму: «Релятивізм непотрібний не тому, що веде до

морального нігілізму (як це є насправді), бо морального нігілізму важко уникнути також в інших випадках. Релятивізм непотрібний, бо веде до розумового нігілізму, який є фальшивим по-суті, а також тому, що фальшиво подає спосіб, яким доходимо до розуміння суспільств і культур».

ОБСТАВИНИ розвитку постмодернізму II в сучасній історичній науці України

На думку Я. Дашкевича, це викликано: по-перше, інтенсивними пошуками філософської теорії для історичної науки. Чимось треба замінити було марксизм, історичний матеріалізм, але «при цьому знову цілком забувають, що філософія – не наука, а спосіб конструювання світогляду, і що філософія жодної відповідальності – ні перед суспільством, ні перед наукою – на себе не беруть»; по-друге, захоплення всім, що йде із Заходу. Це не стосується нових методів історично дослідження, йдеться про поширення поганої філософії історії. Зараз важкий для нашої держави час, у деякого з'являється потреба шукати «чогось містичного, утопійного, а тому й сприймаються утопічні суспільні теорії: громадянського (міщанського) суспільства, політичної й економічної глобалізації і т.п., ну, і постмодернізм». Цілком можна погодитися із думками Я.Р. Дашкевича стосовно й «нової філософії історії», й завдань, що стоять сьогодні перед істориками, перед нашим і не тільки суспільством. Ярослав Дашкевич побачив у поширенні постмодерністських світоглядів справжню небезпеку науці (ми вже згадували і про іронічні зауваження Ернста Геллнера – відомого англійського філософа і соціолога ХХ століття, про «моральний нігілізм» релятивістських нахилів постмодернізму, наведені Дашкевичем у його статті «Постмодернізм та українська історична наука»): «Як відомо, сторіччями відбувалася та відбувається досі боротьба між наукою та ненаукою чи антинаукою, не лише коли вони, ці останні, приховані містичною лексикою, але й найвигадливішою та найпустословнішою філософською термінологією. Замах на історичну науку здійснюється саме тоді, коли її здобутки в ХХ ст. там, де вона була вільною і незарегламентованою, великі. Постмодерністська філософія історії як прояв інтелектуальної нефаховості (бо жоден з філософів історії цього напрямку не створив історичного дослідження, яке можна було б розглядати як взірць застосування свіжої методології) здобула прихильників серед таких самих нефахових і дилетантних істориків в Україні. Ліквідуючи наукові стандарти написання праць». За Ярославом Дашкевичем різниці між тоталітаризмом і антимодернізмом майже немає. Адже саме за панування цього антинаукового напрямку й панувала методологія фальсифікації минулого та сучасного на користь та в інтересах колишньої радянської і комуністичної партії. А тому перехід до посткомуністичного суспільства – фактично до поширення постмодернізму II на базі цієї фальсифікації. підтасовки був дуже й дуже легкий. Постмодернізм II не заперечував й не відкидав ці фальсифікації. **«Є єдиний позитив, який можна залічити на користь постмодернізму II, але лише у вузькій ділянці вивчення психології творчості історика. Постмодернізм II зумів глибше від попередніх історіософських течій проаналізувати співвідношення історик-історичне джерело-історичний твір. Однак постмодернізм лише прийняв до відома деформації, які можуть виникати на цьому шляху, але не закликав до відкинення фальсифікацій і вдосконалення методів та критеріїв історичних досліджень. Ледве чи ця єдина позитивна грань здатна реабілітувати течію в цілому».** Послідовники цієї течії усвідомлюють «хиби та слабкі сторони» постмодернізму II, а тому з метою реабілітації приписують часто постмодерністам те, що їм не належить: так, синтезування історичного процесу, виникнення структуралізму не є їх справою, навпаки, модерністи синтезування уникають; компаративізм – це відкриття етнології середини ХІХ століття, а постмодернізм II до цього також не має відношення, як і до нових методів історичних досліджень. Ярослав Дашкевич професійно ділиться своїми аргументами стосовно недосконалості постмодернізму, який підриває не лише історичну науку, а й «автоматично ставить під сумнів ряд практичних буденних справ..., у яких є елементи історизму»: «Неможливо, виходить, карати злочинця, бо неможна докладно, до деталей, відтворити історію його злочину. Не можна лікувати хворобу, бо неможливо достовірно

викласти історію його хвороби, зокрема, етіологію та патогенез. Треба відмовитися від реставраційних робіт, особливо, пам'яток історії і культури, бо неможливо достеменно встановити їхній первісний вигляд і причину пошкоджень – завжди виникатиме почуття, що це лише неадекватна метаісторія пам'ятки. Тому й нічого писати історія України як широке полотно, бо це буде тільки макроісторія, крім цього ж, в основному, історія національно-визвольного руху, на вивчення якого накладено негласне табу також з боку постмодерністської філософії історії». Сьогодні ми вже бачимо наслідки від діяльності постмодерністів в політиці, економіці: це й відновлення тенденцій утворення нових або реставрація старих імперій (навіть у глобальних вимірах), це й спроби нав'язати світові імперські дискусії й думки про історичні і неісторичні нації, тобто нації, серед яких є такі, що здатні мати державу, й інші – які не здатні самотійно «вирішувати свою долю та утворювати незалежні держави» і т. ін.

Ярослав Дашкевич, аналізуючи «мінуси» й одиничні «плюси» у впливах постмодернізму на розвиток української історичної науки, виділяє 10 таких аспектів в історичній науці, які виявляються вже інфікованими на «постмодернізм II»: **1.** Руйнуються межі між історичним дослідженням, з одного боку, і з іншого – белетристикою, пропагандистською літературою (так само, «як затирання границь між твором мистецтва та кічем»); про появу таких шедеврів в галузі історії України вже йшлося; **2.** «десцієнцізація науки ... досягла дуже високого рівня дискредитації й деструкції дослідницького ремесла». Можна вже обійтися без дослідження джерел, автор має право сам вирішувати, що йому «підходить», а що – зайва річ, коли інтерпретує явища й події; такі фальсифікаторські прийоми, як замовчування і перекручення факті, теж мають місце. Постмодерністська філософія історії припускає заміну сцієнтичності науки на заідеологізовану історію; **3.** «дискредитація макроісторії на користь мікроісторії». Зрозуміло, що досліджувати локальну історію, ніж багатопланову й масштабну – в часі й просторі, в цілому, по-перше, набагато легше, по-друге, часто такі дослідження були нефінансовані, а, найголовніше, такі дослідження були небезпечними, «особливо відносно історії найновішого часу»; **4.** «надання переваги фрагментарним або не завершеним працям, в яких висвітлення явищ, подій, процесів продумано не доводить до завершення, сюжетна лінія свідомо обривається, бо, мовляв, погляд на цілість, на розвиток від початку до кінця не є обов'язковою вимогою для історика»; **5.** «вишукування позасоціальних і поза політичних причин для пояснення соціальних явищ (отруєння населення ЛСД – споришем – подається як основна причина Французької революції; українські голодомори – наслідок стихійного лиха), запровадження математизації історії (абсурдний образ історії людства, стиснений до десяти сторіч) у трактатах Анатолія Фоменка з Москви (Дашкевич Я. Переворот в науці або злидні концептуальної історії. Про «Нову хронологію» Анатолія Фоменка // Українські проблеми.- Київ, 1998. - № 2.- С. 147-151), експериментування з історією в роді гри «що би було, як би було», не так як насправді було, а цілком інакше В такий спосіб проявляється нахил до безцільного і безплідного конструювання неіснуючої історії, бажання до утворення контрфактичних моделей не у вигляді дослідницького методу (наприклад, при історико-демографічних дослідженнях для визначення дефіциту населення в наслідок епідемії, воєн, масового терору, голодомору), а як суб'єктивне маніпулювання ідеєю, що історія могла розвиватися інакше. **Ну, але насправді чомусь інакше не розвивалася. Зрозуміло, що таке конструювання неіснуючої історії проводиться з точки зору сучасної ідеологізації та політизації»; 6.** «проголошення кінця історії та історіографії. Це якраз цілком не нове явище, бо був Георг-Фрідріх-Вільгельм Гегель з своїм «історія нікого не навчила», тому вона непотрібна, були Карл Маркс і Фрідріх Енгельс з неісторичними націями, націями без історії, врешті є Френсіс Фукуяма (Fukuyama – політолог і філософ, колишній заступник директора Групи політичного планування Державного департаменту США, пізніше співробітник Корпорації Ренд у Вашингтоні), що оголосив кінець історії, бо є американська демократія, далі якої людству вже нікуди іти: див. його «The End of History and the Last Man» («Кінець історії та остання людина»), 1992. В даному випадку замовник «кінця історії» прозорий»; **7.**

«зведення історичної методики до дослідження тексту з намаганням, викриття його, нібито, завжди прихованого змісту. Це без попередньої критики тексту (бо може деякі тексти досліджувати не варто або не потрібно) і без згадки про те, що багатоступеневість і багатоступеневість текстів відомі давно, а відроджене в удосконаленому вигляді, наприклад, від часів структуралізму. Та вивчення тексту перетворюється в самоціль з явними ознаками лінгвістичного детермінізму, тим більше, що таке дослідження тексту ведеться дуже часто з відривом від історичного контексту. В постмодерністському (з точки зору постмодернізму II) дослідженні тексту відбилася також спадщина постмодернізму I, коли виникла практика писати езоповою мовою»; **8.** «заперечення достовірності історичних знань з позицій крайнього релятивізму та з ігноруванням того, що така філософська і методологічна проблема існує та розглядається від початків виникнення теорії пізнання, отже ще від античних часів»; **9.** «**рішуче і безапеляційне руйнування національної історії, зокрема тих націй, які у XIX ст. визначили неісторичними. Навіть у тих випадках, коли: заперечення національної історії абсолютно протирічить принципів мікроісторії (недавно страшний звинувачення викликала написана Міхаелем Каснером «Baskische Geschichte» («Баскійська історія»), 1997, бо в ній, нібито, викладається і вихваляється історія тероризму, хоч це явище справді відповідає змістові історії невеликого народу в найновіших часах);** (див.: Haubrich W. Verniedlichung des Terrors. Eine skandalöse Fenldarstellung der baskischen Geschichte (Прикрашування терору. Скандальне хибне зображення баскійської історії) // Frankfurt Allgemeine Zeitung. – 1997, Oktober. – S. 13.»; **10.** «**проголошення темами табу історії національно-визвольних рухів, соціальних революцій, заворушень, повстань, бунтів. Почерк замовників також у цьому випадку ясний**».

3.Соборність українських істориків. Спільні фундаментальні праці українських і зарубіжних істориків із актуальних проблем української історії та культури.

Перш за все, звертаємо Вашу увагу на те, що мова буде йти про 90-ті роки XX століття й початок XXI століття – перші 15 років. Саме цей період української історіографії позначено новою тенденцією –« об'єднанням зусиль і консолідацією більшості істориків материкової України та української діаспори навколо національно-державницької ідеї, формування своєрідної соборності національної історичної думки, її інтеграція у європейський та світовий історіографічний простір». Що змінилося для української історичної науки з того часу? Перш за все, повернулися замовчувані й забуті імена і праці талановитих українських істориків й не тільки, праці яких були небезпечні для радянського тоталітарного режиму. Завдяки відновленню державної незалежності України, українська історична наука отримала доступ до зарубіжного наукового доробку, до архівних справ, до яких тривалий час науковці-дослідники не мали доступу. Що таке соборність національної історичної думки? По-перше, важливо зрозуміти, що соборність – це не арифметична сума історичних праць науковців й материкової України, й українських та інших національностей істориків зарубіжжя. Це – нова аксіологічна (ціннісна) категорія, це нова якість національної (української) історичної науки. За визначенням відомого українського історіографа, професора, академіка Калакури Ярослава Степановича, «соборність національної історіографії – це такий її стан, коли в єдиний потік зливаються провідні течії і напрями історичної думки, консолідуються її представники навколо високих ідеалів української національної та державницької ідеї з метою глибокого, об'єктивного, всебічного й правдивого дослідження і висвітлення історії України, коли солідаризуються і акумулюються здобутки різних поколінь української історіографії, синтезуються їх наукові праці». Й все стало можливим лише з відновленням державної незалежності України, коли вона обрала курс «на трансформацію від авторитаризму до демократії, корінним змінам на світовій арені». Чи має українська соборність відмінності від ідей «Великопольщі», московського руху збирання «исконно русских» земель? Так, різниця суттєва: «це внутрішній рух за відродження поневоленої

української нації, об'єднання її визвольних сил, збирання етнічних земель українського народу в одній державі, усвідомлення української ідентичності в світовому вимірі. В історичному минулому провідниками соборного руху були визначні українські інтелектуали, діячі науки, літератури, мистецтва». Осередками історичної науки на території українських земель були Харків, Київ, Чернігів, Полтава, Катеринослав, Ніжин, Одеса, Чернівці, Ужгород, Львів. На думку Ярослава Калакури, «історична і національна свідомість українського народу традиційно формувалася як соборна, а вороги української державності завжди намагалися і намагаються (і не без успіху) завдати нищівного удару насамперед по соборності» (єдності) України. На початку ХХ століття Володимиру Антоновичу і Михайлу Грушевському – видатним українським історикам, вдалося звільнитися з-під інтелектуального ярма російських і польських імперських бачень історії і запропонувати принципово іншу – відмінну від імперської, схему української історії. Сьогодні ця схема, зрозуміло, що в деякій мірі в модернізованому вигляді, є базовою в сучасній українській історіографії і відіграє провідну роль у соборності української історичної думки.

Вже згадувалося про те, що з незалежністю України українські історики, наше суспільство в цілому отримало можливість ознайомитися із раніше забороненими працями Михайла Максимовича, Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, Михайла Драгоманова, Володимира Антоновича, Михайла Грушевського, Олександри Єфименко, Миколи Аркаса, Дмитра Багалія, Івана Крип'якевича, Сергія Єфремова, Володимира Винниченка, Симона Петлюри, Наталії Полонської-Василенко та ін.; доробком істориків української діаспори: тієї ж Наталії Полонської-Василенко (з 1944 року вона вже працювала у державах Західної Європи), Дмитра Дорошенка, Івана Лисяка-Рудницького, В'ячеслава Липинського, Олександра Оглоблина, Теодора Мацьківа, Любомира Винара, Петра Мірчука, Ореста Субтельного, Аркадія Жуковського, Омеляна Пріцака, Тараса Гунчака, Володимира Косика, Романа Сербіна, Романа Шпорлюка, Павла-Роберта Магочія та ін. Й важливо відмітити, що праці істориків діаспори позитивно вплинули на перехід колишньої радянської української історіографії на «національно-демократичні засади трактування історії українського народу». Переважна більшість колишніх істориків КПРС відреклися від комуністичної ідеології і стали на державницькі позиції, переосмислили оцінки вузлових процесів, явищ, фактів української історії. Українська діаспора допомогла у підготовці і виданні нових підручників з історії України, монографічних видань з вузлових проблем української історії, підготовці і захисту кандидатських і докторських дисертацій. Але опір консерваторів був потужний. Ще й сьогодні, на думку Ярослава Дашкевича, коли пройшло більше двох десятків років, склад українських пострадянських істориків залишається дуже строкатим: ще працює «старша генерація, що вчилася ще за сталінськими підручниками, середня, яка формувалася в добу застою, і молодша генерація – це «діти перебудови», які досить активно входять у науку». Ярослав Калакура виділив ще одну групу сучасних істориків – «сучасних міфотворців», що «ідеологічно закомплексовані в дусі націоналізму, або комунізму чи клерикалізму», разом з тим він робить доволі оптимістичний висновок й прогноз: «І все ж, на зміну критеріям географічним (хто з істориків де жив і працював), ідеологічним приходить розуміння української національної ідеї, національно-державницького підходу, потреба прислужитися Україні, її сучасному і майбутньому».

Українські історики разом з істориками діаспори видали й продовжують спільно працювати над виданням фундаментальних праць з різних ключових проблем української історії. Ось лише декілька прикладів: Інститут українських студій при Альбертському університеті (Канада) видав найповнішу на сьогодні п'ятитомну «Енциклопедію України», видано англійською мовою багатотомна «Історія України-Русі» Михайла Грушевського, побачили світ праці Василя Вериги, Владислава Верстюка, Любомира Винара, Михайла Брайчевського, Тараса Гунчака та ін. У 1993 році всесвітньовідомий історик з Франції Володимир Косик видав українською мовою збірники документів і матеріалів Третього Рейху «Україна і Німеччина у Другій світовій війні», причому переклав з німецької архівні документи, які знаходилися у багатьох архівних фондах держав Західної Європи, зрозуміло,

що для багатьох українських дослідників вони просто не доступні були раніше. У 2012 році в Ужгороді видано в перекладі з англійської мови, завдячуючи благодійній фінансовій підтримці Фондації родини Темертеїв (Торонто, Канада) та Алекса Ровта (Нью-Йорк, США), фундаментальна праця професора США Павла-Роберта Магочія «Україна. Історія її земель та народів», 2012, 794 с. Й таких прикладів дуже і дуже багато.

Рекомендована література до теми:

1. М.С. Грушевський. Хто такі українці і чого вони хочуть?- К.: Знання України, 1991.- 240 с.
2. Ващенко В.В. «Історія як фізика»: М. Грушевський у пошуках універсальних законів історичної дії // Володимир Володимирович Ващенко // Український історичний журнал. - 2007.- № 4. – С. 138-152.
3. Я.Р. Дашкевич. Правда історія України буде написана / Ярослав Романович Дашкевич. // «... Учи неможними устами сказати правду». – Київ: Темпора, 2011. – С. 245-297.
4. Я.Р. Дашкевич. Стан української історичної науки та завдання наукового товариства ім.Т. Шевченка / Ярослав Романович Дашкевич. // «... Учи неможними устами сказати правду». – Київ: Темпора, 2011. – С. 320--328.
5. Я.Р. Дашкевич. Стан і перспективи історичної науки / Ярослав Романович Дашкевич. // «... Учи неможними устами сказати правду». – Київ: Темпора, 2011. – С. 298--319.
6. Я.Р. Дашкевич. Постмодернізм та українська історична наука / Ярослав Романович Дашкевич. // «... Учи неможними устами сказати правду». – Київ: Темпора, 2011. – С. 329--346.
7. В.В. Петровський, Л.О. Радченко, В.І. Семененко. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. / Володимир Володимирович Петровський, Людмила Олексіївна Радченко, Валерій Іванович Семененко. – Харків: «Школа», 2007.- 592 с. **РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПІДРУЧНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ НЕІСТОРИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ з усіх тем!**
8. Бойко О.Д. Історія України / Олександр Дмитрович Бойко. – К.: Академія, 2007 (та інші видання).- 688 с. **РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПІДРУЧНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ НЕІСТОРИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ з усіх тем!**
9. Бойко О.Д. Політичне маніпулювання. Навчальний посібник/ Олександр Дмитрович Бойко. – К.: Академкнига, 2010.- 432 с. **РЕКОМЕНДОВАНИЙ (як додаток) ПІДРУЧНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ НЕІСТОРИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ! («Політичне маніпулювання - парадоксальний феномен сучасності. Як потужний інструмент прихованого впливу на психіку людини і поведінку мас, воно активно використовується у боротьбі за владу, намаганнях утримати її. Однак про способи захисту від нього відомо дуже мало. Саме такі знання закумуляовано у пропонованому навчальному посібнику »).**
10. Історія України з давнини до початку ХХІ століття. Навчальний посібник / Авторський колектив: В.Т. Британ, О.Ю. Висоцький, О.В. Михайлюк, Н.Г. Мосюкова, Л.С. Підлісна. За ред. В.Т. Британ.- Дніпропетровськ: НМетАУ, 2007.- 170 с. **РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПІДРУЧНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ НЕІСТОРИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ з усіх тем! (Див.: Сучасна періодизація історії України. Україна як зона контакту цивілізацій).**
11. В.М. Шейко, Н.М. Кушнарєнко. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Підручник. Четверте видання. – К.: Знання, 2004. – С. 65-68 (про сутність синергетичного підходу у дослідженні складних процесів і явищ)

Вступ: (Продовження) Епістемологічні (теоретичні) проблеми історії українського суспільства. Соборність українських істориків. Проблеми створення наукової історії України.

Сучасна історична наука має чимало нових підходів до розв'язання проблеми історичної періодизації. Один з них – цивілізаційний (її автор – відомий англійський історик ХХ століття Арнольд Джозеф Тойнбі, автор багатомного історичного (12-томного) видання – бестселера «Пізнання історії» («Познание истории»). За цим підходом якісна та часова віднесеність суспільства визначається комплексом цивілізаційних цінностей, властивих будь-якому високорозвиненому суспільству. На семінарському занятті вже йшлося про «осьовий» час людської історії, виникненні і види цивілізацій, значення для кожної цивілізації певних культур і ментальностей. Важливими й цінними є саме той комплекс цивілізаційних цінностей, до яких дійшло людство в цілому на етапах свого цивілізаційного розвитку, і які (цінності) є основними та фундаментальними досягненнями людства: Добро, Любов, Свобода, Духовність, Соборність, Сім'я, Патріотизм, Милосердя тощо. Для нас, європейців, це справжні, істинні, вічні цінності, можна сказати ще й про те, що вони є християнськими цінностями, на відміну од цінностей профанних, скороминучих, які лише «зваблюють людину в цьому марнотному світі» - це, приміром, грошолобство, самозвеличення, пожадливість тощо (Дніпро, науковець Віта Черба). Погоджуємося й з тим, що про це говорять й мирські мислителі, політики, й про це йдеться у Євангелії. На думку Віти Черби, цивілізаційні цінності – це, перш за все, ідеї і підґрунтя, яке допомагає й консолідувати, й само визначати цивілізацію. Регуляторами суспільного життя соціуму виступають вищі цінності, які разом з цивілізаційними створюють духовне ядро цивілізації. Як правило, в якості загальнолюдських цінностей, виступають цінності домінуючої цивілізації [Черба Віта. Цінності сучасної цивілізації . – [Електронний ресурс].- Режим доступу: // <http://www.dsfa.mybb3.net/viewtopic.php?t=602>].

Відомий російський філософ М.К. Мамардашвілі у праці «Сознание и цивилизация, тексты и беседы» (Москва: «Логос», 2004.- С.18) стверджує:
«Цивилизация – прежде всего духовное здоровье нации».

Цивілізованому світу не потрібно вже доводити, що Україна – це європейська держава, а українці – європейська нація. Вся історія українства свідчить про належність та зв'язки українців із західноєвропейською цивілізацією. Сповідування українцями цінностей, які вважалися найголовнішими і центральними для європейського суспільства в цілому, відмічалися істориками, соціологами, політологами Західної Європи. Українцям здавна були притаманні людська гідність та відповідальність, в свій час іноземці П. Алеппський, С. Герберштейн, А. Контаріні, П. Шевальє, Г. Левассер де Боплан та інші, які побували в Україні, залишили цікаві й унікальні відомості про українців, відзначаючи їх освіченість, риси високого громадянства, знання свого родоводу, музичність, любов до природи, релігійність, гостинність, повагу і любов до вільної праці тощо, що «роблять українця дуже близьким по духу, по характеру до західноєвропейської стихії». Можливе саме ці риси, притаманні українцям, завдяки внутрішньому спорідненню, пояснюють й тісні зв'язки, й не примусовий потяг українців до західної культури.

Сучасний український історик Тетяна Терещенко (Черкаси) у праці «Цінності європейської цивілізації» (Черкаси: «Вертикаль», 2016.- 172 с.) називає основні європейські цінності, які так чи інакше є стандартами «певних технологічних процедур у різних галузях життя суспільства і діяльності держави й на яких базується європейська спільнота»: « ... повага до людської гідності; фундаментальні права, включаючи права спільнот та родин; свобода (волевиявлення, свобода слова, свобода ЗМІ); демократія; рівність усіх членів суспільства, включаючи меншини та незалежно від гендеру; верховенство закону; плюралізм; відсутність дискримінації; толерантність; справедливість; солідарність; відповідальність; рівні гендерні права». Всі ці цінності є «частками загального духовного та культурного спадку Європи». Погоджуємося й з тим, що у сучасній Європі головними

цінностями залишаються демократичні цінності, коли у центрі знаходиться не держава, а людина. До речі, на відміну від радянського і пострадянського суспільства, де людина залишається на другому плані, а на першому – інтереси держави. Й ще, що є сьогодні важливим: за умов глобалізації життя, коли надзвичайно активними є міждержавні, міжконтинентальні контакти, «гуманітарна складова сучасної вищої освіти передбачає наявність не тільки ґрунтовних знань з історії Батьківщини й рідного краю, але й цілісних знань про загальне цивілізаційне місце своєї країни та власного народу в сім'ї інших. При всіх поглядах, що висловлюються щодо минулого і перспектив українського народу, усе ж не можна заперечувати його належність до європейської цивілізації. Тому **так важливо знати засадничі цінності європейської цивілізації як основи культурно-історичного розвитку України в минулому та певних орієнтирів у суспільно-політичному розвитку сьогодення**».

Але повертаємося до періодизації. Історія людства, відповідно до цивілізаційного принципу, розглядається як серія «культур» - «цивілізацій», що йдуть одна за одною та співіснують одна з одною. В середині цих «культур» - «цивілізацій» історія розглядається як взаємодія різних вікових поколінь.

Основні стадії загальносвітового цивілізаційного процесу:

I. Доіндустріальна стадія: 1-й етап – мезоліт – неоліт (X - VIII тисяч років тому – VI – III тис. до н.е.) – до середини XVI століття. Найхарактерніші риси мезоліту – поява мікролітів (насадки для стріл, списи, горпуни з кременю; поширення луку і стріл, хоча, як відомо, вони були винайдені первісною людиною приблизно 15 тисяч років тому); приручення собаки, одомашнення кіз, овець, диких свиней; зростання економічної ролі парної сім'ї; виникнення релігійних культів (поклоніння небесним світилам, насамперед Сонцю); перші спроби вирощувати рослини тощо; найхарактерніші риси періоду неоліту: перехід від збиральництва і примітивного полювання до відтворних видів діяльності – обробка землі, розведення свійських тварин, скотарство; «неолітична революція» (британський вчений В. Чайлд); приручення коней, винайдення колеса; виникнення військової касты, своєї адміністрації, служителів культу; рільниче хліборобство; обробка металів; виникнення глиняного посуду, орнаментация кераміки; прикраси з міді, черепашок, напівкоштовного каміння; демографічний вибух; вшанування померлих пращурів, поява нових релігійних культів тощо (див.: Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. – Харків: ВД «Школа», 2007. – С. 7 – 21).

2-й етап доіндустріальної стадії має назву передіндустріального етапу – з середини XVI століття – до останньої третини XVIII століття.

II. Індустріальна (або машинна стадія) – остання третина XVIII століття – остання чверть XX століття (до 1973 року).

III. Постіндустріальна стадія – 1973 рік - до сьогодення.

Сучасні історики цивілізаційний принцип періодизації всесвітньої історії переносять і на періодизацію історії окремих держав і народів.

Наведемо періодизацію всесвітньої історії, у яку вписується періодизація нашої – української історії:

Періоди історії людства. Антропологічна епоха	Час	Назва цивілізації. Історична епоха	Періоди появи людських спільнот на землях України. Антропологічна епоха, археологічна	Час	Назва цивілізації. Історична епоха

			епоха		
Археоантропи (первісні люди)	7-6-4-2 млн р.т.				
Стадія Homo habilis(людина вміла)			Стадія Homo habilis. Ранній палеоліт	1 млн.р.т. – 150 тис. р.т.	
Стадія Homo sapiens (поява людини розумної – Homo sapiens)	40-35 тисяч років до н.е.	-	Стадія Homo sapiens. Середній палеоліт Пізній палеоліт	150- 35 - тис. р.т. 35-11-10 тис. р.т.	Праобщина (первісне стадо)
Історія давнього світу	До V століття нашої ери	Становлення цивілізації (первіснообщинний лад). Формування аграрно-ремісничої цивілізації (рабовласницький лад). Неоантропи (Homo sapiens-sapiens)	Мезоліт Неоліт Неоантропи (Homo sapiens-sapiens) Енеоліт (халколіт-мідний вік) Неоантропи (Homo sapiens-sapiens) Доба бронзи Ранній залізний вік	11-10-6 тис.р.т. 6-5 тис. до н.е. 4-3 тис. до н.е.	Первісна община: ранньопервісна (пізній палеоліт, мезоліт); пізньопервісна община (неоліт, енеоліт). Епоха політогенезу Формування класових суспільств Протодержавні утворення.

				2-1 тис. до н.е. – IX ст. н.е.	
Історія середніх віків	V-XV століття	Розвинута аграрно-реміснична цивілізація (феодалізм)	Середньовічна держава Київська Русь. Українські землі в епоху пізнього середньовіччя	IX – XIII ст. XIV-перша пол. XVI ст.	Утворення, розквіт Київської Русі. Феодална роздробленість. Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське. Запорозька Січ.
Історія нового часу	XVI-початок XX ст.	Перехід до індустріальної цивілізації (капіталізм)	Гетьманат в Україні. другої половини XVII – кінця XVIII ст. Ліквідація Запорозької Січі. Українські землі у складі Російської та Австро-Угорської монархій.	Друга половина XVII – кінець XVIII ст. XIX-початок XX ст.	Магдебурзьке право. Автономний статус. Абсолютна монархія. Конституційна монархія.
Історія новітнього часу	З початку XX ст.	Розвинута індустріальна цивілізація	Україна в новітню епоху.	1914 р.-початок XXI ст.	УНР. УСРР. УРСР. Незалежна Україна.

У 1970-1980-х рр. зарубіжні дослідники українського походження – американські історики-україністи Павло-Роберт Магочій і Микола Чировський також зробили спробу застосувати цивілізаційний підхід до історії України. Так, у створеному при Гарвардському університеті (США) Інституті українських досліджень, було видано у 1977 році працю Павла-Роберта Магочія «Українська історична спадщина». У 1981 році в Нью-Йорку за авторством Миколи Чировського вийшов I том тритомного видання «Вступ до історії України», де у вступному розділі до тому, М. Чировський виклав схему періодизації історії України. Важливо відмітити, що методологічні принципи періодизації, застосовані американськими

істориками, вимагають розглядати історію українського суспільства в контексті взаємодії з іншими цивілізаціями та з урахуванням впливу на історичний розвиток українського народу «національного духу», притаманних українцям ідей демократизму, свободоловства.

Сучасні зарубіжні й українські історики **«прагнуть поглянути на Україну як на оригінальну культурно-історичну одиницю – зону контакту (протистояння і асиміляції) кількох цивілізацій.** Древні і середньовічні цивілізації, поширені на українських теренах, належали до двох типів культур – осілої і кочової, землеробської і скотарської, що формувалися з IV тис. до н.е.», саме до такого висновку дійшов колектив авторів концептуально нового наукового доробку – навчального посібника «Історія України з давнини до початку XXI століття» за авторством В.Т. Британ, О.Ю. Висоцького, О.В. Михайлюк, Н.Г. Мосюкової, Л.С. Підлісної (Дніпропетровськ: НМЕТАУ, 2007.- 170 с.), в якому українська історія викладається за проблемно-хронологічним принципом, історія України розглядається під кутом «зони контакту цивілізацій». Автори доводять, що на початку нашої ери співіснування землеробської і скотарської культур набрало рис співжиття, протистояння спочатку двох цивілізацій – християнської і поганської (язичницької), а з часом й мусульманської; з XVI – XVIII століть на території південно-західної частини Східної Європи (це українські землі) починається «взаємозбагачувальне суперництво західноєвропейської (католицько-протестантської), або атлантичної, та євразійської (російсько-православної) цивілізацій. Становлення цивілізаційних систем планети проходило протягом століть, кожна з них на початкових етапах формування містила характерні риси багатьох інших. **При цьому український культурно-національний тип, будучи розділеним між кількома названими утвореннями, виявився носієм певних ознак різнохарактерних цивілізацій. Історія України, таким чином, надає чудовий матеріал для порівняльного аналізу процесів взаємопроникнення ряду світових цивілізацій.** Базуючись на проблемно-хронологічному принципі, колектив цього навчального підручника виділив в історії українського суспільства наступні історичні періоди, які відповідають всесвітній періодизації історії людства:

- I. Первіснообщинний лад, або до цивілізаційний (доісторичний) період – 800 тисяч років тому – початок I тисячоліття до нашої ери.
- II. Скіфо - сарматський й еллінська доба, або античний період – VII століття до нашої ери - VI ст. нашої ери.
- III. Германо – тюрко - слов'янська доба, або ранньосередньовічний період – VII-IX століття н.е.
- IV. Києво - руська доба, або зріле середньовіччя – X – перша половина XIV ст.
- V. Польсько-литовська й татарська доба, або пізніе середньовіччя – середина XIV – середина XVII ст.
- VI. Козацько-малоросійська доба, або ранній новий час (середина XVII ст. - кінець XVIII ст.
- VII. Російсько-австрійська (імперська) доба, або новий час (остання чверть XVIII ст. – початок XX ст.).
- VIII. Радянська доба, або новітній час (1920-1991 рр.).
- IX. Доба української державної незалежності, або пострадянський період (з 1991 р.).

Заслуговує на увагу дослідження сучасного американського історика-україніста Павла-Роберта Магочія (США) «Україна: історія її земель та народів» ([Текст]/ Павло-Роберт Магочій; пер. з англ.: Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук; карти П.-Р. Магочій; покажчики Л. Ільченко; наук. ред. С. Біленький; ред. укр. вид. Л. Ільченко; відп. ред. В. Падяк. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с. +XXII с.+карти+табл.), ця книга є перекладом з англійської, суттєво доповненого та переробленого видання Торонтського

університету (Канада) у 2010 році. Більше того, її автор використав 46 карт, вміщених у виданні: Павло-Роберт Магочій «Ілюстрована історія України» (Київ: Критика, 2012). Сам автор відмічає, що перших два видання книги англійською мовою призначались для широкого загалу Північної Америки, яким цікаво було ознайомитися з історичним минулом «цієї європейської держави». Ця книга також надає інформацію про раніше маловідомі або невідомі аспекти українського минулого. Павло Магочій акцентує увагу на тому, що «до тепер, по суті, всі існуючі історії України мали помилку в назві, оскільки вони насправді є історіями українського народу – цілком виправданого суб'єкта історії, кожен я додати, - але не історіями території, яку охоплює сучасна держава Україна». Отже Павло-Роберт Магочій в цій книзі зробив, як на нашу думку, цілком вдалу спробу «змалювати розвиток всіх народів та культур, які коли-небудь існували в Україні». Автор видання намагається уникати тих версій української історії, у яких інші народи, які проживали на українських землях, згадуються лише як «чинники негативного впливу на етнічних українців. На відміну від вищезгаданих версій історії держави України, у нашій історії, - розповідає автор, - росіяни, поляки, євреї, карпаторусини, кримські татари, німці, румуни, греки поряд з іншими, що проживають на території України, розглядаються і розуміються як невід'ємна частина української історії, а не просто як супротивники етнічних українців у їх власній віковій боротьбі за національне виживання». І далі **Павло-Роберт Магочій пояснює, чому саме з такої позиції він намагається висвітлити історію України:** «Але чому такий багатонаціональний підхід до історичного минулого України є настільки важливим? Це дуже просто, оскільки Україна не є унікальною в цьому відношенні державою. Подібно до більшості європейських держав її кордони охоплювали в минулому і охоплюють сьогодні народи різноманітного етнокультурного, етнолінгвістичного походження та різного релігійного віросповідання. У сучасній правовій державі кожен громадянин повинен відчувати, що він чи вона має голос в суспільстві, що усвідомлення існування особи, відповідно з поширенням на існування предків цієї особи, як групи, є правом всіх громадян і визнається як невилучна частина багатозначної дійсності України в цілому».

Матеріали до лекції на тему : Проблеми етногенезу українців та інших слов'янських народів. Київська Русь: етапи розвитку, досягнення, проблеми, сучасні дискусії.

План лекції:

- I. Проблеми етногенезу українців і слов'янських сусідніх народів. Культура на українських землях у найдавніші часи.
- II. Проблема походження Київської Русі. Еволюція політичного й соціально-економічного розвитку Київської Русі.
- III. Монгольська навала та її наслідки. Особливості залежності Галицько-Волинського князівства від Золотої Орди.
- IV. Культура Київської Русі.

Рекомендована література:

1. Балужок В. У всякого своя ніша... й іншому до неї зась // Критика. - 2006. - Вересень. - С. 25-27.
2. Баран В. Д. Історичні витоки українського народу / В.Д. Баран, Я.В. Баран. – К.: Генеза, 2005.
3. Баран В., Козак Д., Терпиловський Р. Походження слов'ян. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libr.org.ua/books/75.html>
4. Вівчарик М.М. Україна від етносу до нації: Навч. посіб. / М.М. Вівчарчик – К.: Вища шк., 2004.
5. Грабович Григорій. Пам'яті Омеляна Пріцака // Критика. - 2006. - Грудень. - С. 19-21.
6. Гудзяк Борис. Про Вчителя // Критика. - 2006. - Грудень. - С. 17-18.
7. Давня історія України: Навч. посібник: У 2 кн. Кн. 1. - К., 1994.

8. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. Націогенез - національне відродження - національна свідомість українців на зламі XVI–XVII ст. / Ярослав Дашкевич // Україна. Наука і культура. - К., 1993.- Вип. 26/27 - С. 49.
9. Залізник Л.Л. Походження українського народу. - Київ, 1996.
10. Залізник Л.Л. Від склавинів до української нації. - Київ, 1997.
11. **Залізник Л.Л. Первісна історія України. - Київ, 1999. - С.189-230.**
12. Залізник Л. Походження українців: між наукою та ідеологією: Популярне видання / Л. Залізник – К.: Темпора, 2008.
13. Ісаєвич Я. Походження українців: історіографічні схеми і політика / Я. Ісаєвич // Матеріали до української етнології. — Вип. 1 (4). — К., 1995.
14. **Історія світової культури / Під аг. Ред.. М.В. Дєдкова; Рец.: Ольговський С.Я., Жадько В.А., Шайкан В.О. – Запоріжжя: Дике Поле, 2009.- 376 с. (Розділ III. Історія української культури. Лекція 14. «Культура на українських землях у найдавніші часи», стр. 207-221; Лекція 15 . «Культура Київської Русі», стр. 222-236).**
15. **Макарчук С.А. Етнічна історія України: Навч. посіб. / Степан Арсентійович Макарчук. – К.: Знання, 2008.- Режим доступу http://ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eiu/index.htm**
16. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства. Вид. друге, стереотипне. - К.: Либідь, 2000. Павленко Ю. Теоретико - методологічні засади дослідження етногенезу східнослов'янських народів у цивілізаційному контексті // Ruthenica. - Київ, 2002. - Т. 1.
17. **Петровський В.В.. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В.В. Петровський, Л.О. Радченко, В.І. Семенко – Х.: ВД «Школа», 2007.**
18. Ричка В. Історія в ніші етногенетики // Критика.-2006.-Квітень.-С. 23.
19. Ричка В. Парадокси містифікаційної історіографії // Критика. - 2005. - Червень. - С. 15-18. Рыбаков С.Е. Этничность и этнос // Этнографическое обозрение. - 2003. - № 3.
20. Русина О. Парк трипільського періоду // Критика. - 2006. - Квітень. - С. 18-22.
21. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. - Київ, 1998. - С. 274-277 (розділ про етнічне життя).
22. Скоблик В.П. Історія Русі - України XI - XVIII ст. у контексті міжцивілізаційних відносин // Український історичний журнал. - 1998. - № 5.
23. Шашкевич Я. "Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України". Україна: наука і культура. - Київ, 1993. Вип. 26-27.
24. **Фігурний Ю. Основні версії походження українського етносу: фаховий українознавчий аналіз / Юрій Фігурний [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=2130>**
25. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. - Київ, 1997; 2005.

I. Проблеми етногенезу українців і слов'янських сусідніх народів. Культура на українських землях у найдавніші часи.

Існують історичні типи етносів: для первісного суспільства – плем'я, для феодального – народ (етнос), для індустріального – нація.

Плем'я – форма суспільної організації та етнічної спільності людей, що характерна для родової стадії первіснообщинного ладу; група, категорія людей, об'єднаних спільним походженням і спорідненістю мов.

Етнічність – це сукупність суспільних відносин, котрі пов'язують особу, як носія етнічних ознак, з її етнічним середовищем, родичами, близькими тощо.

Етнос (народ) – це усталена спільність людей, що історично склалася на певній території і позначена спільністю мови, культури, побуту, психічного складу, єдністю етнічної самосвідомості, зафіксованої у самоназві, а також усвідомленням єдності родового

походження і водночас несхожістю на інші етноси. Це органічна соціальна система з чіткою структурою, в основі якої лежить система між поколінної етнокультурної інформації, освяченої традиціями.

Теорій походження українців існує багато:

1. Це й теорія безперервності, автором якої є канадський вчений українського походження Я. Пастернак (кінець XIX ст.).

1. Теорія автохтонності (місцевого походження) Михайла Грушевського (1904 р.).
2. За радянського часу (після Другої світової війни) поширеною була «теорія єдиної колиски».
3. Сьогодні вважається найбільш приємною та достовірною теорія видатного українського історика другої половини XX – початку XXI ст., нині вже спочилого, Ярослава Романовича Дашкевича «Про незалежний розвиток окремих східнослов'янських народів».

Заслуговує на увагу доробок сучасного українського історика Леоніда Львовича Залізняка «Первісна історія України» (Київ, 1999 р., стр. 189-230), в якому розглянуто проблему давньоруської народності. Автор відмічає, що питання етнічної приналежності держави Київська Русь, її консолідуючого етносу є предметом запеклої дискусії і науковців, і політиків. Суперечності навколо національності жителів княжого Києва пояснюється «не стільки браком наукових джерел, скільки надмірною політизацією питання». Відомо, що «350-річна експансія Російської імперії на українські національні землі потребувала ідеологічного обґрунтування. Середньовічна історія українського народу була викривлена на користь північно-східного сусіда. Праукраїнська держава Русь без серйозної наукової аргументації була оголошена імперськими істориками першим етапом російської державності». А чим далі, тим ще більше фальсифікацій. Ще 200 років тому імперський (царський) історіограф М. Карамзін проголосив постання Київської Русі народженням Росії, а Київ – «матір'ю городів російських». Українці не визнавалися як окремий етнос, що має якісь права на свою батьківщину. З часом під тиском наукових фактів прийшлося визнати хоча б за українцями «роль молодшого брата», який у 14-16 ст. якось для всіх «несподівано і невідомо з'явився в Україні вже як сформований народ». Отже, штучність і заполітизованість поглядів на середньовічну історію українського етносу тривалий час в Російській імперії, як кажуть, правили бал.

Актуальність проблеми не викликає жодних сумнівів, адже питання спадкоємності політичних, культурних, духовних цінностей, надбань Київської Русі є ключовим в історії Східної Європи. Ось тут вважаємо за необхідне навести позицію сучасного дослідника даної проблеми Леоніда Залізняка: «Русь як держава була імперією ранньосередньовічного типу, однією з тих, які в той час виникали в Європі. ... Усі імперії охоплюють етнічні території кількох народів. Однак вони виникають внаслідок завойовницької політики верхівки одного народу щодо своїх сусідів. Тому в імперіях є «старший брат», тобто імперська нація, культура і мова якої домінують на всій території держави. Досить згадати, яку роль відіграла російська культура та «велика і могутня російська мова» у колишньому СРСР. Який же етнос консолідував різні народи Східної Європи в державу Русь зі столицею в Києві? ... російська імперська наука стверджувала, що це були росіяни. В середині XIX ст. цю концепцію чітко сформулював М. Погодін. Він вважав, що до XIII ст. в Києві жили росіяни. Після погрому Середнього Подніпров'я татарами в 1240 р. вони емігрували в межиріччя Верхньої Волги та Оки. Лише в XIV ст., на думку Погодіна, українці заселили Середнє Подніпров'я з Волині та Галичини. Ці погляди повністю суперечать фактам. Етногенез росіян почався у Волзько-Окському межиріччі не раніше XI ст. Погляди офіційної Москви на Київську Русь як на першу державу російського народу виглядають абсурдно, адже виходило, що російська державність з'явилася на два століття раніше самих росіян». Всю абсурдність таких умозаклучень побачила й сама імперська наука, а тому змушена була змінити погляди на етнічну приналежність Київської Русі. Оскільки не можна вже було стверджувати, що фундаторами і носіями киеворуської державності були росіяни, почали

поширювати іншу теорію про «колиску трьох братніх народів», «тобто, якщо Київська Русь не російська держава, то й не українська, і не білоруська, а спільна». Виникла й давньоруська народність, й спільний пращур – «колиска трьох братніх народів». Ця теорія виникла після Другої світової війни. Ось тільки знову незадача: за офіційною радянською історіографією, після розгрому Русі татарами на її підґрунті постало три споріднені етноси: російський, український і білоруський. Як це вони поділилися, на це відповідей немає. Але імперська радянська ідеологія намагалася створити ілюзію органічної єдності російської держави. «В полоні цього давнього політичного міфу національної єдності Російської імперії і нині перебувають більшість провідних політиків Заходу. Не спростувавши безпідставних тлумачень щодо етнічної єдності слов'янського ядра Московської імперії і не звільнивши історичну правду від політичних спотворень, ми не побудуємо міцного фундаменту української державності». Ця концепція завжди була підґрунтям експансії Московської держави, а сьогодні – Російської Федерації на етнічні території українців. «Вона являє собою скоріше породження імперської національної політики, ніж історичної науки. Одне з її головних завдань – розподіл історичної спадщини Київської Русі на користь «старшого брата». За офіційною радянською наукою, Київська Русь була спільною колискою лише для українців та білорусів, яким дозволялося розпочинати свою історію лише після розгрому Русі татарами. Водночас на всіх, навіть найвищих державних рівнях говорили і продовжують говорити про тисячоліття Російської держави, тисячоліття християнства в Росії, про «засновників російської державності і діячів російської культури Володимира Київського та Ярослава Мудрого».

Як відомо, М.С. Грушевський проголосив теорію автохтонності (місцевого походження) українців ще на початку ХХ ст. – в 1904 році. За цією концепцією кожен із східнослов'янських народів у межах Київської держави мав, на думку Леоніда Залізняка, «власний історичний струмінь і батьківщину». За М. Грушевським, «праукраїнці Південної Русі постали під сильним впливом іранських народів Надчорномор'я та греко-візантійської цивілізації». На формування білоруської нації впливав балтський субстрат, Київська Русь, а пізніше – литовсько-польська конфедерація. Становлення російського етносу відбувалося за умов слов'янської колонізації північних лісових територій, заселених балтськими і угро-фінськими племенами. Крім значного впливу неслов'янського населення, на формування російського етносу впливали контакти з татарами протягом XIII-XV століть. Відомо, що до 1936 року радянська історична школа, якою до цього часу керував академік М. Покровський, до погрому його школи теж стояла на позиціях М. Грушевського, а школа М. Покровського до 1936 року «фактично не включала Київську Русь до російської історії», російська історія розпочиналася із Суздальсько-Володимирського князівства. За Радянського Союзу, а саме у післявоєнний період, будь-які наукові дискусії навколо теорії «колиски трьох братніх народів» щодо її достовірності було заборонено, ЦК КПРС у тезах з нагоди 300-річчя Воз'єднання («Переяславської угоди»), надрукованих в «Правді» від 10 січня 1954 р., проголошував, що «у IX-XI ст. у державі Русь склалася праруська народність з єдиною мовою, культурою, самосвідомістю та патріотизмом. Внаслідок окупації Русі татарами, Литвою та Польщею ця єдність розпалася на російську, українську та білоруську народності». У такій авторитарній спосіб заборонено було раз і назавжди вести наукові дискусії, тоталітарна система, як завжди, перевела проблему з наукової у суто політичну й ідеологічну площину.

Декілька слів важливо сказати й про українських дослідників – прихильників вважати носіїв трипільської культури пращурами українців. Адже, трипільці не можуть бути пращурами українців вже тільки тому, що українці є індоєвропейцями, а трипільці, як і вся балканська протоцивілізація VII – IV тисячоліття до н.е. не були індоєвропейськими народами. Так, культурні надбання всіх стародавніх народів, які проживали в різний час на українських землях – трипільці, праарійці, кіммерійці, фракійці, скіфи, сармати, хозари, татари та інші впливали на етногенез майбутніх українців, разом з тим це не означає, що вони були пращурами саме українського етносу. Сьогодні дослідники

стверджують, що «Землеробський трипільський та скотарський індоєвропейський світи принципово різнилися за походженням, типом економіки, матеріальною та духовною культурою, антропологічним типом населення та іншими етновизначальними ознаками. Наприклад, якщо трипільці були невисокими, тендітними, темно пігментованими східними середземноморцями, то перші скотарі за своєю антропологією наближалися до північних європеїдів – високий зріст, масивний скелет, очевидно, світла пігментація... На принципову різницю між «вірменоїдним» трипільським та українським антропологічними типами вказували послідовники видатного українського антрополога Федора Вовка – В. Щербаківський і В. Петров. Так званий український антропологічний тип є наслідком змішування трипільців з найдавнішими індоєвропейськими скотарями, які 5-6 тисяч років тому рухалися з лісостепового Подніпров'я на Дунай. ... трипільці були носіями так званого вірменоїдного близькосхідного антропологічного типу, який характеризувався темною пігментацією, низьким зростом, тендітністю, великим горбатим носом, скошеним чолом, коротким черепом. Антропологи – послідовники Ф. Вовка – вважали, що відносно високий зріст та міцна статура більшості українців – це спадщина індоєвропейських скотарів, а «чорні брови, карії очі» - трипільців».

Як вже йшлося, сьогодні вважається найбільш прийнятною та достовірною теорія видатного українського історика другої половини ХХ – початку ХХІ ст., нині вже спочилого, **Ярослава Романовича Дашкевича «Про незалежний розвиток окремих східнослов'янських народів»**. Ярослав Дашкевич вводить поняття «етнос-нація» та символи для визначення окремих східнослов'янських націй: українська нація – альфа (L), новгородсько-псковська - бета (B), російська – гама (G), білоруська – дельта (D). За етнічною основою всі нації – слов'янські, стверджував Ярослав Дашкевич, але з іноетнічними домішками: альфа - з іранським субстратом (мовою осілого давнього населення) та норманським суперстратом (мовою народів, які прийшли на землі інших народів й вплинули на них). У 6-9 століттях н.е. етногенетичні процеси серед слов'янства призвели до зародження альфи-нації (майбутніх українців), котра з утворенням Київської Русі стала в державі панівною нацією. Ярослав Дашкевич спирався на археологічні дослідження, які також підтвердили правоту його теорії: **балто-слов'янська колочинська спільнота V- VII ст. сформувалася в басейнах Десни і Верхнього Дніпра внаслідок просування праслов'ян з Подніпров'я на територію балтських земель. У VIII ст. на цьому етнічному підґрунті формувалися кривичі і радимичі – пращури білорусів. Стосовно пращурів росіян, доведено, що псковсько-новгородський східнослов'янський субетнос сформувався за участю нащадків слов'яно-балтів Верхнього Дніпра. Цей субетнос зазнав потужної асиміляції (розчинення) з боку неслов'янських угро-фінських народів та російського субетносу, виявився нестійким – тупіковою гілкою й поступово зник.**

Формування російського субетносу почалося значно пізніше – у XI – XII ст., коли слов'яно-балти Верхнього Дніпра – а це радимичі і кривичі, а також словени Новгородщини, що не потрапили під асиміляцію з угро-фінським населенням, що присувалося століттями із Зауралля, разом з мігрантами з Південної Русі просунулися на схід у басейни річок Оки і Волги (верхньої частини), що вже були заселені угро-фінами.

Ця схема етногенезу східнослов'янських народів, запропонована Ярославом Дашкевичем, співзвучна зі схемою, розробленою сучасним українським дослідником Леонідом Залізником й заслуговує на особливу увагу. Дослідники наводять цікаві та обґрунтовані факти, які свідчать не лише про походження балканських та лужицьких сербів з території північно-західної України, а й про припущення того, що склавини (слов'янське населення), що мешкало на території між Карпатами і Дніпром у V - VIII ст. розмовляли мовою, яка мала «велику кількість слів, властивих сучасній українській мові». Отже, висновки такі: «українці є прямими спадкоємцями мовних особливостей ранньослов'янської спільноти». Як на нашу думку, варто, у зв'язку з цим, згадати й про відкриття українського

мовознавця XX ст., академіка Агатангела Кримського (до речі, академік знав більш ніж 60 мов!), адже він довів, що давнє населення Києва розмовляло саме українською мовою. Й це, дійсно, не дивно, адже «ядро українських етнічних земель збігається зі слов'янською прабатьківщиною, охоплює землі між Прип'яттю та Середнім Дніпром, з одного боку, та Східними Карпатами – з іншого». А тому, сучасний український дослідник Леонід Залізняк наводить цікаву **схему етногенезу українців та їхніх слов'янських сусідів** (див.: Первісна історія України.- Київ: Вища школа 1999. - С. 226) й закономірно ставить питання: **«...чи не слід розглядати слов'яногенез як відгалуження окремих слов'янських народів від проукраїнського генетичного дерева, яке з кінця V ст. розвивалося на етнічних українських землях з центром на Волині»**. Дослідник зробив глибокий аналіз відомого на сьогодні наукового доробку з цієї проблеми й дійшов наступного висновку: **(наводимо повністю цей цікавий науковий матеріал):**

«Сучасні археологічні дані дають змогу прослідкувати етнокультурну своєрідність праукраїнців, прабілорусів та праросіян з давніх часів зародження цих етносів. ... **пращурами українців були склавини Прикарпаття та Волині**, відомі археологам під назвою празької культури VI - VII ст. **Історичне коріння білорусів та росіян сягає так званої колочинської культури**, яка приблизно одночасно розвивалася в Подесенні та Верхньому Дніпрі. **Празька культура** формувалася у Верхньому Подністров'ї та на Волині на праслов'янському підґрунті зарубинецької культури за участю східних германців (пшеворська та вельбарська культури) та фракійців (лепська культура). Колочинські пам'ятки виникли також на праслов'янських зарубинецьких традиціях, але в умовах тісних контактів з іранцями-сарматами і під сильним впливом балтів Верхнього Подніпров'я. Врахуймо також факт певної відокремленості прасклавинів Верхнього Подністров'я від праколочинців Подесення у III – IV ст. через вторгнення на Волинь та в басейн Південного Бугу ворожих до праслов'ян племен готів. Отже маємо певні підстави говорити, що **праукраїнці, з одного боку, і праросіяни та прабілоруси – з іншого розвивалися власними історичними шляхами з початкових стадій формування цих етносів у першій половині I тисячоліття нашої ери (з V століття – наше доповнення)**. Не випадково, українці належать до іншого антропологічного типу, ніж білоруси та росіяни. Відтак твердження про те, що долі східнослов'янських народів розійшлися лише в пізньому середньовіччі внаслідок розгрому татарами Русі, не відповідає даним археології. Вони розійшлися ще до постановня держави Київська Русь (див. мал. 87, стр. 226 монографії Л. Залізняка). Білоруський, псковсько-новгородський та російський етноси постали пізніше проукраїнського, в процесі слов'янізації вихідцями з Волині та Київського Подніпров'я лісових обширів Східної Європи, споконвіку заселених племенами балтів та фінів. Пращурами білорусів вважаються літописні балто-слов'янські племена кривичів Верхнього Подніпров'я та Подвіння, радимичів Посожжя та дреговичів Північно-Західного Полісся. Ще у V- VII ст. слов'яни Київського Подніпров'я просунулися на Десну та Верхній Дніпро, де постала балто-слов'янська колочинська археологічна культура. Її носії були пращурами літописних кривичів та радимичів VIII – X ст.

З VI-VII ст. археологічно простежується експансія деревлян та волинян у північному напрямку на лівий берег Прип'яті. Особливо інтенсивною вона була у VIII – IX ст. , коли слов'янізувалися території Берестейщини та Північного Полісся до Німану. Так постало прабілоруське літописне плем'я дреговичів, культура і мова якого тісно пов'язані із землями волинян та деревлян в українському Поліссі. Так, розселення волинян, деревлян, дреговичів VI - VII ст. фіксується в Західному Поліссі однотипними пам'ятками празької культури, а у VIII – IX ст. – культури Лука - Райковецька. ... **Росіяни – наймолодший східнослов'янський етнос. Їхня прабатьківщина –Верхне Поволжя. Перші слов'янські поселенці просунулися сюди із Середнього Подніпров'я ще у VIII ст. Мається на увазі плем'я в'ятичів басейну Оки, які скоріше за все були сумішшю слов'янських колоністів з місцевою фінською людністю. Однак справжня слов'янізація Верхнього Поволжя відбулася у XI – XII ст., коли балто-слов'янські племена кривичів, радимичів,**

словен прийшли на Схід, на Верхню Волгу, споконвіку заселену фінськими лісовими племенами мордви, муроми, мері, весі та ін.. У цей же самий час сюди прибували переселенці з Південної Русі-України». У другій половині XII ст. у Володимиро-Суздальській державі сформувалося динамічне ядро молодого російського етносу. Провідні історики неодноразово підкреслювали своєрідність його ментальності порівняно із світосприйняттям південних русичів. Класики російської історичної науки М. Соловйов та В. Ключевський вважали, що говорити про окремий російський етнос можна не раніше доби князювання Андрія Боголюбського, тобто з другої половини XII ст. Однак визначальними для формування російського етносу були XIV – XV ст. Сталося це у сприятливих умовах першої російської держави – Московського князівства Івана Калити, Василя Темного, Івана III. Ця держава постала і розвивалася як сателіт Золотої Орди під потужним впливом монгольської імперії Чингізидів. «Головним чинником утворення великоруської нації була Московська держава і монголо-татарські впливи», - писав російський історик П. Струве у 1952 р.. Отже, російський етнокультурний комплекс сформувався в XIV –XV ст. на ґрунті слов'яно-візантійських традицій Київської Русі в угро-фінському оточенні в умовах залежності від татар. У XV –XVI ст. внаслідок експансії на захід Московського князівства псковсько-новгородський субетнос був асимільований російським».

ВИСНОВКИ:

1. Сьогодні науці вже відомі не три, а **ЧОТИРИ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ НАРОДИ, з яких УКРАЇНЦІ НАЙСТАРШІ.**
2. Білоруський, псковсько-новгородський, російський етноси фактично постали як **ВІДГАЛУЖЕННЯ ВІД УКРАЇНСЬКОГО.**
3. У процесі колонізації балтських та угро-фінських територій, праукраїнці з київського Подніпро'в'я зазнали суттєвого впливу місцевого неслов'янського населення, що не лише суттєво змінило код етнокультурного комплексу праукраїнців, а й привело до постання окремих, хоча й споріднених східнослов'янських етносів.
4. Етнічна специфіка українців, білорусів, росіян пояснюється також своєрідністю історичного шляху, пройденого кожним з цих етносів до насильницького їх включення до складу Російської імперії.
5. Простежуються дві стадії впливу на етногенез білорусів, псково-новгородців, росіян з проукраїнських етнічних територій: а) ці етноси зародилися внаслідок міграцій протягом VI – X ст. з проукраїнських територій Середнього Подніпров'я та Волині на північ у балтське та фінське середовище; б) остаточне формування цих етносів відбулося у X – XIII ст. в умовах потужного культурного впливу Київської метрополії на лісову периферію імперії.

Поміркуйте, де саме, на яких землях виникли 4 протодержавні слов'янські об'єднання VI – VIII століть, відомі як Куявія, Славія, Валіняна, Артанія, тобто напередодні утворення Київської Русі в IX ст. ?

Культура на українських землях у найдавніші часи

Рекомендовано навчальний посібник під Грифом МОН України «Історія світової культури / Під аг. Ред.. М.В. Дедкова; Рец.: Ольговський С.Я., Жадько В.А., Шайкан В.О. – Запоріжжя: Дике Поле, 2009.- 376 с. (Розділ III. Історія української культури. Лекція 14. «Культура на українських землях у найдавніші часи», стр. 207-221.)

Під час обговорення даного питання варто акцентувати увагу на таких проблемах як ранні форми культури на давніх українських землях; трипільська культура; культура кочових народів; культура стародавніх слов'ян; давньослов'янська міфологія.

Як відомо, заселення території сучасної України первісною людиною відбулося ще в часи раннього палеоліту – 1,5-1 млн років до н.е. – 5 тисячоліття до н.е.. Для цього періоду існування первісної людини характерними було: виготовлення знарядь праці, використання вогню, виготовлення одягу, спорудження житла, цей час позначено зародженням основ організації людських колективів, ідеологічних уявлень. Найдавніша стоянка первісної людини знайдена київським археологом В. Гладиліним в 1970 році на Закарпатті біля села Королеве і датується 1 млн. років тому. Знайдено близько 400 кам'яних відщепів, зроблено переважно з андезиту – вулканічної породи. Тип давньої людини – пітекантропи. Близько 150 тисяч років тому пітекантропи, як припускають, поступилися місцем іншому різновиду наших пращурів – неандертальцю. В Україні знайдено близько 500 стоянок цієї давнього, якщо можна так сказати, палеоантропа. Стоянки: у Криму – Чокурча, Заскельна; на Запоріжжі – Круглик; Донеччини – Антонівка. Знайдено багато знарядь праці: скребла-ножі, скребла, різці, масивні рубила тощо.

Людина розумна, або кроманйонець з'явилася близько 35 тисяч років до н.е. . Виникли перші форми давніх релігій: анімізм, тотемізм, фетишизм, магічні обряди; виникає образотворче мистецтво (настінні розписи; витвори з кістки, рогу, бивня мамонту тощо; різні фігурки- птахів, жінок-птахів, різних господиень та берегинь дому тощо). Виникають музичні інструменти: флейти, дудочки. Удосконалюються знаряддя праці: багато кістяних знарядь: голки, шила, наконечники списів, гарпунів, різці, скребачки, сокири тощо.

Позитивно на розвиток людини вплинуло потепління клімату – 10-7 тисяч років до н.е. Епоха мезоліту. Відомо близько 6500 стоянок та інших пам'яток епохи мезоліту. Винайдення луку і стріл, сокири, тесла, кинджали. Домашньою твариною стає собака. Поховання померлих відбувалося за межами стоянок. Поклоніння світилам і понад усе – сонцю. Епоха неоліту – 6-3 тис. до н.е.- перехід до відтворюючих форм господарства – скотарства та землеробства. «Неолітична революція»: виникнення керамічного посуду, перехід до осілого способу життя, вироблення тканин. Відомі понад 10 неолітичних археологічних культур . Серед пам'яток первісного мистецтва Євразії особливе місце належить Кам'яній Могилі, що знаходиться поблизу сучасного міста Мелітополя. Наскельні зображення датуються від XVI - XIII тис. до н.е. – до X – XII століть н.е. (висота К.Могили сьогодні сягає 12 метрів, на трьох гектарах її площі налічується близько 3-х тисяч плит, помальованих та покреслених зображеннями тварин, людей тощо). Цікавими знахідками є чуринги – особливе каміння або дощечки з вирізаними на них знаками – найчастіше різних видів риб. Наскельні зображення на плитах Кам'яної могили створювалися під час мисливських, можливо, скотарських свят.

Трипільська археологічна культура

Це найяскравіша культура мідного віку – енеоліту (4-3 тис. до н.е.). Назва - за поселенням поблизу села Трипілья на Київщині., досліджена культура В. Хвойкою. Поширена на території Румунії, Молдови, України. Характерні риси трипільської культури: поселення або в долинах річок, або – пізніше, на схилах чорноземних плато. Будинки одно – або двоповерхові з глини на дерев'яному каркасі. Забудова поселень здійснювалася по колу, загонами для худоби знаходилися в центрі; розвиток керамічного виробництва, пластики (статуетки жінок, моделі жител, вівтарів, фігурки тварин тощо); релігійні вірування були складними: духи-покровителі, різні божества, віра у потойбічний світ. Центральне місце займала богиня родючості – Велика Матір. Існують декілька гіпотез причин зникнення цієї культури: 1. Порушення екологічного балансу. 2. Похолодання клімату. 3. Спроба перебудувати землеробську основу економіки на скотарську. 4. Внутрішні протиріччя та протистояння трипільських общин західного і східного ареалів. 5. Експансія степовиків тощо. Про антропологічну належність трипільців вже йшлося і згадувалося про те, що трипільці не є пращурами українців. Сьогодні дослідники ще припускають, що ця

археологічна культура своїми витокami сягає глибини тисячоліть: давньошумерської цивілізації – VI – V тисячоліть до н.е., прийшли з Передньої Азії на територію Середземномор'я, де мали тісний контакт з культурою боян, пізніше почали просуватися на Балкани, звідки й опинилися на території Румунії, Молдови, України. Отже, ця культура немає відношення до праслов'янської, хоча, зрозуміло що, залишила певний слід й зробила певний вплив на розвиток місцевих народів.

Епоха бронзи в Україні характеризується близько 20-ма археологічними культурами: катакомбна, зрубна, тшинецька, комарівська тощо. Епоха тривала близько тисячі років – II – початок I тисячоліття до н.е. Характерні різні культури, особливе місце у міфології індоіранських племен посідає культ коня.

Культура кочових народів

Цей період в давній історії України пов'язаний з існуванням на цих землях **кіммерійців**, скіфів, сарматів. Крім цих народів, I тис. до н.е. зазнало античних впливів: з VII ст. до н.е. починається колонізація північного узбережжя Чорного моря. Як відомо, в VI ст. до н.е. на узбережжі були засновані міста-поліси: Ольвія, Тірас, Пантікапей, Херсонес. Виникнення грецьких колоній безперечно позитивно вплинуло на господарський та культурний, суспільний розвиток сусідніх племен, серед яких були й предки майбутніх східних слов'ян.

Характерні риси кіммерійців: про них писав ще Гомер в «Одіссей»; займалися кочовим скотарством, провідне місце в якому займало конярство., войовничі. Залишили численні зразки кіммерійської монументальної скульптури – статуї (умовне зображення воїнів). Кіммерійське мистецтво мало прикладний характер: різні орнаменти прикрашали руків'я кинджалів, деталі вузди, наносили на посуд. Найкращими зразками кіммерійського геометричного стилю є різьблені кістяні прикраси кінської вузди з кургану поблизу села Зольня в Криму. Кіммерійські поховання поширені від Дунаю до Волги.

Скіфи

На початку VII ст. до н.е. життя та еволюція кіммерійців були перервані скіфами – кочівниками зі Сходу. Скіфи багато що увібрали в себе з кіммерійської культури. Пізніше скіфи зазнали впливу середньоазійської цивілізації, а також античної культури грецьких полісів. Історики згадують про скіфів як про здібних воїнів. Ударною силою в них була кіннота. Воювали проти перського володаря Дарія, Філіппа II Македонського та інших. На високому рівні було скіфське мистецтво, яке мало зооморфний характер, стрижнем мистецтва був звіриний стиль. Про соціальне розшарування свідчать кургани: Огуз, Чортотлик, Солоха, Гайманова Могила (в нижній течії Дніпра, висота сягала 20 м.). Скіфська релігія була політеїстична: боги: Папай – володар неба; Гойтосір – бог сонця; Фагімсад – бог водяної стихії й покровитель конярства; Агрімаса – богиня родючості; Таргітай – богородоначальник скіфів. Боги зображувались у вигляді людей.

Скіфське суспільство досягло стадії переходу від варварства до цивілізації, але так і не подалало цей рубіж. Занепад стався під тиском кочівників зі Сходу – сарматів, які з'явилися на рубежі 4-3 ст до н.е., а почали остаточно господарювати з II ст. до н.е.

Сарматів відрізняли їх войовничість та агресивність. Це про сарматів збереглася пам'ять як про народ, який «оперезаний мечем». Римський історик Тацит писав, що кінноту сарматів неможливо було подалати. В бою вони користувалися арканами, довгими, ніж у скіфів, мечами, списами, чудово стріляли з луків. Про їхні стріли сучасники з жахом писали, що їх сармати отруювали: «Синювати від зміїної отрути», «летюче залізо, просякнуте отрутою», «стріли, вологі від зміїної крові». Досі невідоме жодне сарматське поселення. Це може свідчити тільки про те, що сармати були кочовими скотарями. Головним релігійним культом був культ коня, був культ мертвих і віра у потойбічне життя; деякі сучасні вчені вважають, що сармати мали уявлення про плавання сонця по небу у сонячному човні.

Популярними у сарматському середовищі були фібули – застібки на зразок сучасних англійських шпильок. Саме по фібулам датуються поховання, ці прикраси свідчать про напрями контактів. Сармати принесли в Північне Причорномор'я новий стиль у прикладному мистецтві – поліхромний: вироби прикрашалися вставками з коштовного

каміння: рубінів, гранатів, халцедону, смарагдів, сердоліку або вставками з кольорової емалі – білої, червоної, блакитної. Цей стиль має давнє походження й прийшов разом із сарматами із Середньої та Центральної Азії. У III ст. н.е. володарюванню сарматів прийшов кінець: майже 600 років сармати наводили жах на античний світ, але вони зазнали нищівного удару від готів (германські племена), що просунулися з Північного Заходу, а пізніше – в другій половині IV ст. їх добили гуни.

Культура стародавніх слов'ян. Давньослов'янська міфологія

На рубежі III та II століть до нашої ери у Поліссі та Середньому Подніпров'ї сформувалася зарубинецька культура. В Європі ці племена відомі як венеди (венети). Праслов'янське зарубинецьке населення займалося примітивним перелоговим і підсічним землеробством, а ще мисливством, рибальством, тваринництвом. З болотяної руди виплавляли кричне залізо. З нього виробляли ножі, серпи, сокири тощо. Прикраси робили з срібла, бронзи. Поширена ліпна кераміка. В цілому господарство зарубинецької культури мало замкнений та натуральний характер. Ще одна з характерних рис цієї культури: небіжчиків спалювали, а рештки закопували в глиняній посудині (поховальній урні) або без неї у могильниках. Під впливом готських племен зарубинецька культура спочатку поділилася на дві частини: київську культуру Подніпров'я і зубрицьку культуру, що під впливом племен даків, римлян, германців трансформувалася у черняхівську культуру. У другій половині I тис. нашої ери слов'янська спільнота розпадається на три гілки: східну, західну та південну. Починаючи з VI століття про слов'янські племена Східної Європи вже пишуть візантійські автори як Прокопій Кесарійський: «Племена ці, склавинів і антів, не управляються однією людиною, але здавна живуть у народовладді. Вони вважають, що один із богів – творець блискавок – єдиний володар всього, і йому приносять у жертву биків і всяких жертвних тварин ... Також шанують вони і ріки, і німф, і деякі інші божества ...». Релігійні уявлення пов'язані із різними культурами: води, дерев, землі, сонця. Взагалі у наших пращурів існував культ природи, культ предків. Засновником роду вважався Чур – Дід. «Чур – мене!» - вираз, що дійшов до наших днів та означав звернення до найстаршого з проханням про захист. Існували культові споруди – храми, капища, требища із жертвниками. Тут знаходилися (стояли просто неба) язичницькі божества з каменю чи з дерева. В Подніпров'ї таких виявлено декілька, самий відомий з них – Збруцький ідол – Род. Він являє собою чотиригранний стовп, на кожній зі сторін якого в три яруси нанесені зображення: вважають, що вони символізують поділ Всесвіту на небо – світ богів, землю, населену людьми, та підземний світ, де перебувають ті, хто тримає на собі землю. Такий тричленний поділ світу дістав назву теорії світового дерева. З переходом до землеробства (4-3 тис. до н.е.) пов'язують й виникнення земного божества Мати – Сира Земле (Мокош). Виникає культ бога сонця Сварога, його сина Сварожича – Вогню, культ сонцеликого Дажбога. Зароджуються первообрази східнослов'янського фольклору: богатир Ведмеже Вухо, культ Волоса-Велеса, казки про тварин, стихійні явища тощо.

З другої половини I тис. наші землі зазнали потужного впливу культури Візантії, а так місцеві традиції органічно поєднувалися з досягненнями Візантії. І ставали надбанням самобутньої давньоруської культури.

II. Проблема походження Києва, Київської Русі. Еволюція політичного й соціально-економічного розвитку Київської Русі.

Дискусійними сьогодні залишаються як проблема походження самої держави Київська Русь, так і Києва. Існує багато різних теорій, найбільш відомими є норманська і анти норманська теорії походження Київської Русі.

Але розпочнемо спочатку з походження Києва, адже його заснування взагалі заховано у глибині століть й оспіване поетичними легендами. Неясно й досі, «чи відповідає істині сюжет про заснування Києва в VI столітті Києм». На думку авторів «Історія України: Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі» (Харків, 2007. – С.32, 37) сумнівними видаються відомості щодо тривалості життя самого Кия – 124 роки, а також твердження про

те, що його було обрано угорським королем в 9-річному віці, згодом він навчався в Константинополі, відвідував Рим. Викликають сумніви й походження князів Аскольда і Діра (до речі, Діра вважають начебто старшим братом київського князя Аскольда, при якому Дір був або радником, або співправителем).

Деякі вчені вважають Аскольда і Діра прямими нащадками Кия, інші – взагалі цього не визнають.

Про братів Кия, Щека, Хорива та сестру Либідь згадує Нестор-літописець в «Повісті минулих літ».

У третій редакції «Повісті минулих літ» Аскольда і Діра названо варягами; дехто називає Аскольда – засновником підвалини державності на Русі.

Візантійський імператор Костянтин Багрянородний, який писав в середині ХХ ст., відмітив, що Київ мав другу назву – Самватас (давня назва, з хозарської мови перекладається як «верхні укріплення»).

На думку сучасних археологів, міське населення на території Подолу з'явилося не раніше 880 року, а сучасна традиційна точка зору така: столиця Київської Русі Київ з 882 року.

Літописи пов'язують дату розбудову Києва з полянським князем Києм, іноземна хроніка також підтверджує наявність міста Києва на початку нашої ери (принаймні за часів розбудови Константинополя (324-330 рр. н.е.) про Київ вже знали! Отже, легендарні брати – Кий, Щек, Хорив звели кремлі на Київських горах над Подолом, поклавши початок літочисленню верхньої, нагірної частини Києва. Але нижня частина Києва існувала ще давніше зі своїми святилищами на горах, що нині зветься Хоревиця, Щековиця та Київська гора. В 1893 році український археолог В. Хвойка дослідив древнє поселення на Подолі неподалік Кирилівської церкви. Це поселення отримало назву «Кирилівської стоянки», археологія приголошена – ця стоянка датується 25 тисячами років до нашої ери! Тобто ця київська земля здавна була заселена!

Дехто вважає засновниками Києва хозарів, для яких «місто було важливою опорною фортецею на торговельному шляху від Ітіля до Регенсбурга». Цю точку зору підтримує автор роману «Азія» О. Сулейменов.

Існує ще одна цікава, але підзабута позиція щодо виникнення Києва: наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. історики І. Деревський і М. Малишевський «стверджували, що Київ як міське поселення заснували євреї. М. Закревський у книзі «Історія Києва» писав, що початкова назва Києва – «Цієв», або «Кіун», нібито свідчить на користь такої концепції». Існує також цікавий вірменський варіант легенди про заснування Києва, про який згадував в свій час і навіть зробив цікаве дослідження видатний археолог і український мовознавець, академік Микола Якович Марр (ще в 1924 р. вийшла його праця «Книжні легенди про заснування Куара у Вірменії й Києва на Русі»). Микола Марр так само, як і український історик Микола Костомаров схильні вважати, що «переказ про засновника Києва є дорогоцінною відомістю». Академік М. Марр ставить питання про скіфське походження самої легенди про 3-х братів і намагається висвітлити її з позицій кавказознавства (подробніше див.: Інтернет-ресурс: Режим доступу <http://referat-ok.com.ua/istorija-ukrajini/zasnuvannya-Kijeva>). За М. Марром, письмово вперше легенду виклав відомий давньовірменський історик Зеноб Глак (VII ст., але народна традиція відносить його життя до V ст.). Сам академік М. Марр зазначає, що «легенда своїм еством, ґрунтовним ядром сягає часів, значно давніших за IV – V ст. н.е.». Імена трьох братів у вірменській легенді – Куар, Мелтей (або, в іншому прочитанні, Мегтей) і Хореан. Тобто, як на нашу думку, точно є над чим поміркувати. Здійснивши глибокий аналіз археологічних матеріалів, літописних джерел, академік дійшов висновків: «маємо справу з племінною легендою скіфів» - давніх мешканців України, відомих історикам ще 2500 років тому; три брати символізують три різних племені; Кий – це скиф, який і є засновником не одного Києва, а навіть «десятка (а можливо, десятків) поселень»; і ще один його висновок, який заслуговує на увагу дослідників: «дослідження проблеми походження легенди про заснування Києва, як і взагалі дослідження найдавніших культур і мов України, буде дуже неповним без залучення відомостей про мови й культури Кавказу»,

це, дійсно, має рацію, адже зв'язки давнього населення України з народами Кавказу були потужними й про це свідчать різні літописні джерела.

Як бачимо, єдиних поглядів щодо заснування Києва поки ще немає. Зрозуміло одне – Київ було засновано дуже давно, ймовірно за все, навіть набагато раніше, ніж Устолиця.

Норманська теорія еволюції державності на Русі. За літописом «Повість минулих літ», близько 862 р. слов'янські і фінські племена Псково-Новгородської землі покликали на князювання Рюрика – представника скандинавської аристократії. Над літописом працювали багато літописців: розпочав ієродиякон Печерського монастиря Нестор (писав в 1112-1113 рр.), при цьому використав візантійські хроніки Іоанна Малали, Георгія Амартола, розповіді боярина Яна Вишатича тощо; сучасного вигляду «Повісті» надав ігумен Видубицького монастиря Сильвестр; ігумен Мойсей Видубицького монастиря продовжив цей літопис до 1200 р. (див.: Петровський В.В.. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В.В. Петровський, Л.О. Радченко, В.І. Семенко – Х.: ВД «Школа», 2007. – С. 34-37). Після смерті Рюрика в Києві князував Олег (882-912), який об'єднав Київську землю зі Слав'єю на Півночі. Приєднав до Києва також сіверян, деревлян, уличів, тиверців, кривичів, радимичів. Підґрунтям появи «норманської теорії походження Київської Русі» стала поява на Русі перших князів скандинавського походження. Цьому сприяв й той факт, що для вивчення та аналізу стародавніх літописів та написання повної історії Російської імперії до Росії у XVIII ст. були запрошені німецькі вчені Г. Байєр (1654-1738), член Академії наук у Санкт-Петербурзі з 1725 по 1738 рр. і який вважається фундатором норманської теорії походження Київської Русі. Протягом шести років вивчав «Повість минулих літ» німецький історик А. Шльоцер (1735-1800 рр.), який зробив висновок, що «варяги на Русі були для державних структур важливим, але допоміжним елементом – військовою кастою. Г. Міллер (1705-1783) зібрав велику колекцію копій старовинних джерел з історії Русі, оригінали яких пізніше були втрачені. Усі примірники його дисертації під час дискусії 1749-1750 рр. було спалено – саме тому, що автор не піддавав сумніву тезу про закликання варягів до Північної Русі».

Антинорманісти: російський історик В. Татищев (1686-1750) вважав: запрошення варягів – не що інше, як міф. Такої самої думки був і Михайло Ломоносов.

Сьогодні: сучасні історики, спираючись на 39 томів літописів, які були зібрані протягом 1842-1997 років, «оцінюють сюжет про Рюрика та його дружинників як цілком вірогідний». Не слід заперечувати тому, що варяги дійсно становили ударну силу князівських військ на Русі (вони мали високі військово-тактичні вміння, бойовий досвід, навички). Доведено, що частина мечів для дружинників київських князів була привезена з Німеччини (з Рейнської землі), можливо, навіть зі Скандинавії. Не варто заперечувати й тому, адже це є історична правда, що «аналіз підписів у договорах 911 та 944 рр., укладених з Новим Римом (Візантією) київськими князями Олегом та Ігорем, показав, що в них відповідно 80 і 68 % імен військової верхівки були явно варязькі: Карл, Роанд, Ігелд, Анун, Алдан, Фарлаф та ін.. Були з-поміж імен ще й іранські: Сфандр, Прастен, Істр, а також кілька слов'янських імен. Тривалий час щонайменше сім найбільших порогів Дніпра мали типово скандинавські назви: Ессуні (Не спи!), Геландрі (Шум порога), Аїфф (Ненаситець), Улворсі (Острівець порога), Варуфорос (Вільний) та ін. Саме так вони згадуються у трактаті імператора Костянтина Багрянородного».

Як відомо, сучасний підручник : Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В.В. Петровський, Л.О. Радченко, В.І. Семенко – Х.: ВД «Школа», 2007 складено авторським колективом на основі раніше невідомих для українських дослідників документів, матеріалів. Цінні й раніше невідомі матеріали отримано авторським колективом від німецьких, шведських, американських, англійських, канадських, австралійських, польських, російських, болгарських, швейцарських дослідників, істориків, послів, зарубіжних бібліотек, архівів, а тому викликають великий інтерес, адже надають можливість поглянути на історію українського народу іншими очима, невідомими документами, поглядами, позиціями. Невипадково авторський колектив дійшов до таких виважених і толерантних висновків: «

«Сучасні вчені вважають, що свій внесок у формування й зміцнення державних інституцій Русі зробили як нормани, так і місцеве населення, завдання науки – лише уточнити роль кожної сторони. Слід зазначити, що на Заході нормани виступали як завойовники, а не прискорювачі прогресу: західноєвропейська цивілізація була їм чужою. Тим часом Русь не зазнала кривавих сутичок з ними, подібних до битви короля франків Людовика III з норманами біля річки Сомми 3 серпня 881 року.

У 90-х роках ХХ ст. у шведському місті Норрчепінгу було зведено пам'ятник першим руським князям: Рюрику, Олегу (Олафу), Ігорю (Інгвару). Відомо, що Олег став великим князем київським, спираючись на допомогу варягів. У князя Святослава правою рукою у військових справах був скандинав Свенельд. Ярославу Мудрому допомогли розбити печенігів теж вікінги, а в битві його війська з дружиною брата Мстислава вирішальну роль відіграли норманські дружини на чолі з Янкуном». Залишається тільки зауважити, що історія не терпить усякого роду приховувань, не любить кон'юнктурщини, а тому історична правда рано чи пізно перемагає.

Політичний устрій Київської Русі IX- XIII ст.: еволюція розвитку

Вважаємо за важливе нагадати про те, шановні студенти, що під час обговорення актуальних проблем з історії українського суспільства періоду Київської Русі, як на нашу думку, заслуговує на увагу саме процеси еволюції форм правління та соціально-економічного розвитку ранньофеодальної держави Київська Русь. Для цієї держави на ранньому етапі становлення була характерна **монархічна форма правління**. Протягом IX – XIII ст. Київська Русь та її влада пережили складну трансформацію. **На етапі початкового становлення Київської Русі (IX – кінець X ст.)** була характерна дружинна форма державності (на основі княжої дружини існував примітивний апарат управління, який керував та здійснював збирання данини і судочинство. **Доба піднесення Київської Русі (кінець X ст. - перша третина XII ст.)** характеризується становленням централізованої монархії (влада у князя; дружина відходить від державних справ, а князю допомагають бояри). **Період феодальної роздробленості (або федеративної монархії, або «колективного сюзеренітету», або конфедеративного формування) (30-ті роки XII ст. - XIII ст.)**. Цей період відомий як ще одна зміна державного устрою, коли одноосібна монархія поступається місцем федеративній монархії. Долю держави вже вирішує не тільки князь, а й, в першу чергу, група найвпливовіших князів на феодальних «снємах» - з'їздах феодалів. Ця форма спів правління отримала назву «колективного сюзеренітету». Сюзерен – в Західній Європі в середні віки – великий феодал, верховний сеньйор (король, герцог, князь), який був господарем по відношенню до залежних від нього васалів.

Розвиток держави, державності в Київській Русі відбувався у двох напрямках: 1. Від системи управління, що випливала з військової організації до цивільних форм правління. 2. Від посилення централізму до централізації. **Основні елементи механізму політичної влади у Київській Русі: князь, боярська рада, віче (народне зібрання).** Головний носій державної влади в Київській Русі виступав князь, саме за князівський, особливо престижним був київський стіл, боролися князі усіх регіонів Київської Русі: Галицько-Волинського князівства, Псковсько-Новгородської землі, Володимиро-Суздальського князівства, Чернігівського, Переяславського та ін. **Київська Русь у своєму становленні зазнала 3 форми державності (або моделі управління): монархічну** (на чолі з сильним князем, а також стародавнього інституту самоуправління – віча (у Києві – з 1068 року) характерно для центральних земель держави); **аристократичну (або олігархічну** на чолі не тільки зі слабким князем, а й свавільними та сильними, впливовими боярами – боярською радою; характерно для Галицько-Волинського князівства і періоду); **демократичну** (віче у Новгороді з 1016 р. вирішувало, приймало остаточні рішення, деякі дослідники припускають, що віче могло винести вердикт щодо війни і миру; особливо характерно для Новгородсько-Псковської республіки; з 1136 р. на віче обирали й князів, могли вигнати чи запросити князя, обирали або усували посадників, тисяцьких, інших службових осіб).

Поміркуйте, до яких періодів становлення та розвитку державності Київської Русі, відноситься діяльність кийвських князів:

Князь Олег (Олаф або Хельг, 882-912 pp.), князь Ігор (Інгвар, 912-945 pp.), княгиня (архонтеса, 945 – 964 pp.) Ольга, князь Святослав (964-972 pp.); князь Володимир (Вольдемар, 980-1015 pp.), князь Ярослав Мудрий (1019 – 1054 pp.); тріумвірат князів- братів (1054 – 1073 pp.) Ізяслава, Святослава і Всеволода, князь Святослав (1073-1076 pp.), князь Всеволод (1078-1093 pp.), князь Святополк II Ізяславович (1093-1113), князь Володимир II Всеволодович (правив під ім'ям Володимира Мономаха, 1113 - 19 травня 1125 р.), князь Мстислав Володимирович (1125-1132 pp.); Всеволод Ольгович (1139-1146 pp.), дуумвірат князів Святослава (1177-1194 pp.) та Рюрика (1180-1202 pp.).

Соціально-економічний розвиток Київської Русі: етапи еволюції

Для раннього етапу становлення та соціально-економічного розвитку Київської Русі - IX ст. – характерна була система експлуатації населення військовою знаттю – князем та його дружиною, які здійснювали процес збирання **данини** з підлеглого населення на певних територіях. Це був час, відомий як «полюддя». Княгиня Ольга впорядкувала збір данини: було встановлено розміри данини – **уроки**, визначено адміністративно-господарські осередки, де представники князівської влади регулярно збирали встановлену данину – **погости**. **Протягом X ст. відбувається захоплення князями общинних земель й виникнення доменіального вотчинного) землеволодіння великого князя.** Великий князь кийвський вважася головним власником землі. Удільні князі володіли окремими землями. Процес становлення вотчинного землеволодіння – це процес закріплення певних територій (земель) за певною гілкою князівського роду. У Київській Русі, а потім її спадкоємиці – Галицько- Волинській землі (державі) були дві основні форми землеволодіння: умовне (помістя) і безумовне (вотчина). Упродовж століть ці форми землеволодіння співіснували. В XI ст.. земельна власність зосереджується й в руках верхівки служилої знаті – бояр та православної церкви. У X-XII ст. відбувається процес формування васальних відносин, коли за вірну службу князь дарував дружинникам, боярам землі, міста та містечка, села. Важливо знати, що дарувалась не територія, а лише право стягувати з неї податки. На відміну від дружинника, васал мав свій дім, господарство. (Сеньор , сюзерен – у середні віки феодальний земельний власник; сеньйорат – система земельної власності; власник сеньйорії, який мав залежних селян, а також васалів – залежних від нього феодалів. Васалітет, васал – це система взаємостосунків між феодалами-васалами і феодалами – сеньйорами. Васал отримувал від сеньйора феодал - вотчину, спадкове володіння за військову службу князеві, сюзерену, сеньйору тощо). Поступова формувалась помісна форма феодального землеволодіння, яка не передбачала передачі землі у спадок без згоди князя. В міру ослаблення князівської влади, формується вотчина – **спадкове володіння (рішення прийнято у Любечі 1097 р. на з'їзді феодалів).** З цього часу земля могла вільно відчужуватися (даруватися, продаватися, передаватися у спадок). Формувалися й форми селянських повинностей: частина продуктів (данина), пізніше – грошовий податок, відробітки. Формувалась **соціальна піраміда суспільства: верхівку** посідали князі; **панівні верстви** – бояри, впливові дружинники; **привілейована соціальна група** – дружинники; **привілейована верства** – духівництво: верхівка- митрополит, єпископ, ігумени монастирів; а також нижня – рядові священнослужителі. **Середній шабель суспільства:** міська заможна верхівка, купці. **Нижчі шаблі соціальної піраміди:** смерди (селяни) – вільна частина населення, платили данину, вони – колишні общинники, мали власне господарство, поле, двір, худобу, відбували військову повинність.; закупи, напіввільні люди (відробляли у землевласника за позику – гроші (купу); рядовичі, напіввільні люди (мали із землевласником договір-ряд); челядь - невольні люди (раби); наймити (наймалися на роботу на певних умовах), холопи - невольні люди (раби);,ізгої (люди, яких з різних причин ізгоняли з громади, але вони були особисто вільними людьми. На Русі існувало сімейне рабство (хатні раби, челядь). Навіть смерди могли мати рабів (з числа полонених). Холопи (раби)

працювали у вотчині й мали одне право (це фіксується у «Руській правді») : після смерті господаря холопка зі своїми дітьми ставала вільною людиною, як і її діти.

Як підсумок, важливо відмітити, що соціальний процес завершується в першій половині XII ст., тоді, ймовірно, відбувається процес злиття княжих людей і земських бояр – асиміляція своєрідна, яка закінчується виникненням бояр. У XII ст. в Київській Русі формується **вотчина як комплексна земельна власність і на землю, і на будівлі, на інвентар тощо**. Для Київської Русі, як і для всієї Західної Європи притаманні такі самі **форми землеволодіння: довічне (тимчасове) володіння**, яке міг за різних обставин відібрати князь. У Західній Європі ця форма землеволодіння **відома як бенефіція**. **Спадкове володіння (вотчина) або феодал - в 3. Європі**. Є ще третя форма землеволодіння – це **повна власність на землю - алод**. Така форма (алод) існувала як у Західній Європі, так і на території Київської Русі – на Галицьких землях, де свавільні бояри в свій час захопили общинні землі, а тому не бажали підпорядковуватися великому київському князеві, який землі боярам на Галичині не роздавав і вони від Києва не залежали, на відміну від волинських князів, які за службу київському князеві отримували землю й залежали від Києва.

III. Монгольська навала та її наслідки. Особливості залежності Галицько-Волинського князівства від Золотої Орди

Сьогодні існує багато поглядів та оцінок щодо монгольського нашестя на територію Київської Русі та наслідки для Русі цього нашестя. Навіть є і такі: на початку XX ст. російські вчені Л. Гумільов, Б. Васильєв та інші вважали, що ніякого іґа не було, а був союз Русі з Ордою. Такі відомі історики як Борис Рибаків (радянській, потім російський академік, нині спочилий), а також українські – Петро Толочко, Михайло Котляр та інші пишуть про руйнівні для Київської Русі наслідки монгольського іґа.

Сьогодні дослідники дійшли згоди про те, що **не зовсім правильно використовувати термін «монголо-татарське нашестя»**, адже організаторами і лідерами цього нашестя були монголи, а татари – це збірна назва кочівників Великого Степу, яких монголи приєднували до свого війська – це були й казахи, й кипчаки, й туркмени, й киргизи, й каракалпаки та інші народи. **Правильним вважається «монгольське нашестя», «монгольське іґо»**. Перша битва з монголами відбулася 31 травня 1223 року на річці Калка. Союзне руське-половецьке військо зазнало поразки. Наприкінці 30-х років XIII ст. – 1239 р., війська онука Чингісхана Батия захопили й зрунували Переяслав, Чернігів, в 1240 р. – Київ. **На західні рубежі Київської Русі монголи вийшли 1241 року, унаслідок монгольської навали Київська Русь припинила своє існування. Загарбники залишили на захопленій території ханських намісників - баскаків. Виникає інститут баскачества – система монгольської влади за збором данини та спостереження за цією територією.**

Наслідки іґа: руйнація та падіння ролі міст (з 74 міст – 49 було вщент розорено); занепад ремесла і торгівлі; демографічні втрати; знищення значної частини феодальної еліти; формування та зміцнення стійкої системи залежності руських земель від завойовників; золотоординське **іґо виявилось у 3-х сферах:** економічній (встановлено систему податей та повинностей), політичній (затвердження князів на княжіння та видача ярликів на управління), військовій (брати участь у походах, постачати воїнів). **Особливості іґа в Русі:** Русь не увійшла до складу Золотої Орди; в Русі не було створено постійно діючого адміністративного апарату завойовників, на початку XIV ст. інститут баскачества фактично було ліквідовано; толерантне (доброзичливе, тому що не розуміли й побоювалися) ставлення золото ординців до християнства та православного духовенства, хан не вимагав відмови від віри, традицій і звичаїв; східні слов'яни зберегли власну етнічну самобутність. **Негативний вплив: негативно відобразилося на ментальності народу:** Київ втратив роль об'єднувача слов'янських земель; продовжена консервація та поглиблення феодальної роздробленості;

поступове витіснення у стосунках між князем і місцевою знаттю принципу васалітету та запровадження системи підданства; послаблення обороноздатності Русі.

Особливості залежності Галицько-Волинського князівства від Золотої Орди

Наприкінці XII – першої половини XIII ст. більш частина князівств Київської Русі знаходилися у стані занепаду. Цей процес було посилено з початком монгольської навали та встановлення іґа. Ситуація у південно-західній частині Київської Русі, де знаходились землі Галицького і Волинського князівств, мала особливості. Як відомо, з початком феодальної роздробленості Галицьке князівство відокремилось від Києва. Першими князями на Галичині були нащадки онуків Ярослава Мудрого – Ростиславичі, а на Волині – Мстиславичі, які вели свій родовід від Володимира Мономаха. Вже йшлося про те, наскільки свавільними та незалежними були бояри у Галицькому князівстві, адже боярство тут формувалося з родоплемінної знаті й зовсім не залежало від київського князя. Значним джерелом збагачення бояр була торгівля сіллю. Бояри мали власні бойові дружини. За часів правління Ярослава Осмомисла (1153-1187 рр.) галичани здійснювали походи проти зовнішніх ворогів: у 1183 році дружина Ярослава Осмомисла взяла у полон 12 половецьких ханів.

На Волині князем був Роман Мстиславович (1160-1205 рр.), велика заслуга якого в тому, що в такий складний час - внутрішньої боротьби між князівськими родами, зовнішньої загрози, він об'єднав Галичину і Волинь в 1199 році у єдине князівство – Галицько-Волинське, яке поступово стало спадкоємцем Київської Русі. Роман Мстиславович, як припускають історики, брав активну участь у міжусобній боротьбі не тільки польських князів, а й у 1205 році був утягнутий у протистояння німецьких династій Гогенштауфенів і Вельфів. Він мав зобов'язання перед Гогенштауфенами, пішов походом через Польщу до Саксонії, його просуванню перешкодили польські князі Лешко Білий і Конрад, які не так давно були ще його союзниками. У бою під Завихвостом на Віслі 19 червня 1205 р. Роман Мстиславич загинув. Лише у 20-х роках синам Романа Мстиславича Данилу та Васильку вдалося повернути Волинь, в 1238 році утвердитися в Галичині. Протягом 1238-1264 років князем Галицько-Волинського князівства стає старший син Романа Мстиславича Данило Романович, за часів якого Галицько-Волинська держава досягла особливого розквіту. Державотворча діяльність була перервана монгольською навалою. Втрачено було міста Галич, Володимир, Кам'янець. Наприкінці 1245 р. Данило їде у місто Сарай – столицю Золотої Орди., де дістає з рук хана Батия ярлик на княжіння. Разом з тим готується до боротьби з Ордою. Вкладає військові угоди з польськими князями, угорським королем, заручився підтримкою папи римського Іннокентія IV. У 1253 році в місті Дорогочині Данило був коронований папським легатом (послом) Опізо. Данило прагнув створити антимонгольську коаліцію Європейських держав, сильний союз проти ординців, але йому це не вдалося. Оголошений папою хрестовий похід проти монголів не знайшов підтримки серед європейських монархів. У 1258 р. ординці на чолі з ханом Бурундаєм змусили Данилу Галицького, який не дочекався допомоги Заходу, зруйнувати власні великі фортеці Львів, Володимир, Луцьк, Кременець й визнати себе васалом Орди. По смерті князя Данила у 1264 році його королівство розпалося.

IV. Культура Київської Русі.

Рекомендовано навчальний посібник під Грифом МОН України «Історія світової культури / Під аг. ред. М.В. Дедкова; Рец.: Ольговський С.Я., Жадько В.А., Шайкан В.О. – Запоріжжя: Дике Поле, 2009.- 376 с. (Розділ III. Історія української культури. Лекція 15. «Культура на українських землях у найдавніші часи», стр. 222- 236).

Київська Русь – якісно новий етап у розвитку слов'янської культури. Київська Русь як держава створена в 982 р. і проіснувала до середини XIII ст. К.Р. стала могутнім об'єднанням східного слов'янства в епоху Середньовіччя. Культура Київської Русі, і це потрібно доводити цивілізованому світові, за своїми високими художніми якостями не поступалася перед досягненнями Європи. Складовими частинами в процесі формування культури К.Р.

стала, по-перше, спадщина східного слов'янства, а, по-друге, культурний вплив сусідніх народів.

Показниками високої культури дохристиянської Русі слід вважати мистецтво містобудування. Невипадково в IX ст. Русь вже називали «Гардарикою», тобто країною міст; особливістю формування культури було те, що вона спиралась на писемність суспільства (спочатку піктографічне письмо: з допомогою малюнків; з 60-х років IX ст. слов'янські просвітителі Кирило та Мефодій склали абетку, яку назвали глаголицею, а на початку X ст. послідовники Кирила – просвітителі винайшли нову абетку – до грецького алфавіту з 24 літер додали 19 своїх – і назвали її кирилицею. Тексти, писані кирилицею, археологи знайшли і в гротах Кам'яної Могили, і на берестяних грамотах. **Християнізація як рушій нового культурного процесу.** Активні процеси консолідації суспільства та зміцнення держави потребували запровадження загальновизнаної ідеології, а в той час нею могла бути лише релігія. Спроба Володимира Великого поставити на службу ранньофеодальній державі язичництво не дала бажаних результатів. Перша релігійна реформа Володимира передбачала багатобожне язичництво перетворити в єдинобожне з культом одного верховного бога, яким мав стати Перун. В Києві було побудовано пантеон головних язичницьких богів: поставлено статуї Перуна, Хорса, Дажбога, Стрибога, Самаргала, Макоші. Перун мав срібну голову та золоті вуса. Ця реформа не мала об'єднавчої сили. Офіційне хрещення Київської Русі (друга релігійна реформа князя Володимира) відбулося в 988 році за східним (візантійським) варіантом християнства – православ'я. Після цього Володимир наказав знищити ідолів, яких сам же поставив. Перуна скинули в Дніпро. На місцях, де стояли ідоли, стали будувати християнські церкви. Значення цієї події – прийняття християнства, було для Київської Русі великим: хрещення Русі вивело державу на міжнародну арену, монотеїзм, ієрархія святих, ідея посмертної винагороди більше відповідали князівській владі; християнство внесло позитивні зміни у світогляд людей, адже страх перед стихійними силами природи, що лежав в основі язичництва, було замінено надією на порятунок. Нова релігія стала рушієм культурного розвитку держави. Християнська церква взяла під свою опіку всі форми культурного життя. Ярослав Мудрий створив Київську митрополію. В 1051 році на Соборі руської єпископів без згоди царського патріарха на митрополита було висвячено Іларіона – русича. Почалось будівництво храмів: церква Богородиця (Десятинна церква, спалено під час монгольської навали в 1240 р.), Софійський собор (1017-1018 рр.?; 1022 р.?; 1032 р.?; 1037 р. – за «Повістю минулих літ»), Успенський Собор Києво-Печерського монастиря (1073-1078), 3 листопада 1941 р. під час німецької окупації Києва собор було знищено; Спасо-Преображенський собор в Чернігові було закладено чернігівським князем Мстиславом Тмутараканським – брат Ярослава Мудрого (1030 - ?; коли й ким закінчено - невідомо). За часів Володимира Великого кам'яні споруди були витримані у візантійському стилі, за Ярослава Мудрого – давньоруська архітектура набуває національних рис (глибоки та широкі фундаменти, стіни мурувались з тонких смуг цегли, які чергувались з товстими шарами цементу. Разом з церквами почали виникати жіночі та чоловічі монастирі. У XIII ст. на Русі було близько 50 монастирів. В 1051 році було засновано Києво-Печерський монастир. На Русі монастирі були одночасно осередками культури і осередками культури: тричі на день проводилися богослужіння у супроводі церковних піснеспівів, церковних дзвонів, а у святкові дні – особливі урочистості; читалося Євангеліє тощо. Поступово формувалася самобутній вокальний акапельний церковний спів. Розвивалася світська музична культура (музикування при княжих дворах; легендарний гуслир Баян співав у декламаційно-речитативній манері; ратна музика під час походів: військові музиканти застосовували духові і ударні інструменти тощо). Церква ставилася до світської музики негативно («бісовські» видовища), особливо переслідувалися скоморохи (веселі люди) – перші професійні актори, музиканти, танцюристи, акробати, дресирувальники. Проте заборонити це всупереч волі народу було дуже нелегко. **Освіта на Русі.** Перші відомості про організацію освіти в держав належать до часів правління князя Володимира Великого: шкіл для дітей вищих верств суспільства – «нарочитої чаді». У подальшому початкові школи засновувались

при монастирях і церквах. Відкрито було при Києво-Печерському монастирі школу вищого типу – духовну семінарію. Поширеним було домашнє навчання. При Софійському соборі створена бібліотека Ярослава Мудрого. При монастирях відбувалося переписування книг, писалися літописи. Найдавніші книги, що дійшли до нас – «Остромирове Євангеліє» (1057 р.), «Ізборник Святослава» (1073-1076 рр.), «Повчання дітям» 1117 р., Володимир Мономах), «Слово про Закон і Благодать» (Іларіон), «Слово о полку Ігоревім» (кінець XII ст.), «Повість минулих літ» (1113 р., автор – Нестор-літописець), «житія святих» (агіографія): «Києво-Печерський патерик» (1215-1230 рр.). Виникнення нового епічного жанру – героїчного билинного епосу (про Іллю Муромця, Добриню Микитича, Альошу Поповича, Святогора, Кирилу Кожум'яку, Миколу Селяниновича. Становлення науки (переклад грецьких та римських книг; розвиток географії, філософії, права («Руська правда», автор – Ярослав Мудрий), історії). Представники давньоруської інтелектуальної еліти київський митрополит Іларіон, митрополит – наступник Іларіона, Клемент Смолятич; єпископ Кирило Туровський; київський монах-лікар Агапіт – засновник першої руської лікарні при Києво-Печерському монастирі; перша жінка-лікар Євпраксія Мстиславівна (1108-1172 рр.) – онучка Володимира Мономаха, авторка трактату «Мазі»; лікарі Іоанн Смерека, Петро Сиріанин, лікарка Февронія Книга купця Козьми Індикоплова про географічні знання (Африку, Аравію); книга чернігівця Данили Мніха про подорож до Палестини. Знайомство з творами греків Платона, Аристотеля, Іоанна Дамаскіна., яких було перекладено староукраїнською мовою. Розвиток ювелірної справи з використанням різних способів обробки дорогоцінних металів та каміння. Винайдення «перлистого орнаменту», «перегород частотї емалї» тощо. Монгольське нашествя завдало сильного удару Київській Русі: знищення міст, сіл, багато народу забрано в полон. Багато людей переселилось на західні землі – до Галицько-Волинського князівства, де, як вважають дослідники, ще протягом 100 років зберігались традиції Київської Русі. Монгольське нашествя та його не змогли знищити надбань духовної культури Київської Русі.

Лекційний матеріал до теми: Інтерпретація проблем історичного минулого Русі-України XI-XVIII ст. у контексті міжцивілізаційних відносин.

Питання:

1. Передмова. Інтерпретація проблем історичного минулого України-Русі у працях Арнольда Джозефа Тойнбі. Україна як арена протидії і взаємодії двох великих цивілізацій – західної і православної. Місце слов'ян в історії православної цивілізації.
2. Особливість українців та «відмітні риси» за А.Дж. Тойнбі. Тойнбіанська невизначеність українців й причини цього явища. Проблема відносин середньовічного Заходу і Київської Русі.
3. Західноєвропейські історики про відмінності між південно-західною (територія сучасної України) та північно-східною (східноєвропейська частина Російської Федерації) частинами колишньої Київської Русі. «Надломи» (занепад) Київської Русі. Відносини українців з росіянами посткиївського періоду.

Рекомендована література:

1. Арнольд Джозеф Тойнбі. Постижение истории. Сборник / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1991.- 736 с.
2. Тойнбі Арнольд Джозеф. Дослідження історії. Скорочена версія томів I – VI Д.Ч. Сомервелла. Том 1. Переклав з англ. Віктор Шовкун. – Київ: Основи, 1995.
3. Тойнбі Арнольд Джозеф. Дослідження історії. Скорочена версія томів VII – X Д.Ч. Сомервелла. Том 2. Переклали з англ. Володимир Митрофанов, Петро Тарашук. – Київ: Основи, 1995.

4. Прицак Омелян. Арнольд Джозеф Тойнбі та його твір // Тойнбі Арнольд Джозеф. Дослідження історії. Скорочена версія томів VII – X Д.Ч. Сомервелла. Том 2. Переклали з англ. Володимир Митрофанов, Петро Тарашук. – Київ: Основи, 1995. – С. 363-373.
5. Балущок В. У всякого своя ніша... й іншому до неї зась // Критика. - 2006. - Вересень. - С. 25-27.
6. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. Націогенез - національне відродження - національна свідомість українців на зламі XVI–XVII ст. / Ярослав Дашкевич // Україна. Наука і культура. - К., 1993.- Вип. 26/27 - С. 49.
7. Дейвіс Норман. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006.- 1464.
8. Петровський В.В.. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В.В. Петровський, Л.О. Радченко, В.І. Семенко – Х.: ВД «Школа», 2007.
9. Скоблик В.П. Історія Русі - України XI - XVIII ст. у контексті міжцивілізаційних відносин // Український історичний журнал. - 1998. - № 5.
10. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. - Київ, 1997; 2005.

1. ПЕРЕДМОВА. Інтерпретація проблем історичного минулого України-Русі у працях Арнольда Джозефа Тойнбі. Україна як арена протидії і взаємодії двох великих цивілізацій – західної і православної. Місце слов'ян в історії православної цивілізації.

Передмова

Перш ніж перейти до висвітлення лекційних питань, як на нашу думку, не буде зайвим хоч декілька речень приділити саме видатному мислителю ХХ століття – британському історичному Арнольду Джозефу Тойнбі (1889-1975). Отже, серед найвідоміших західних вчених-мислителів ХХ століття він займає помітне місце. Дехто може й має на те право зауважити, що історія України не була в центрі наукових інтересів Тойнбі, адже на думку багатьох вчених, він згадував українців дійсно лише побіжно, й переважно у контексті висвітлення взаємин між Росією і Заходом. Слід визнати, що Тойнбі відводив українцям значно менше місця, ніж росіянам, грекам чи туркам. На це в нього дійсно були аргументи й про них мова ще попереду. Що дійсно компенсує, як що так можна висловитися, цей його «недолік», так це той факт, що Тойнбі торкався різних проблем української історії впродовж майже всього свого творчого життя, а також у статтях й книгах з 1914 по 1970 роки. Чому саме з 1914 року, коли йшла I світова війна, молодий на той час дипломат, разом з тим й молодий вчений, звертає увагу на українців, Україну. Доля звела його на той час з українським студентом-галичанином, за спогадами самого Арнольда, який не мав можливостей поїхати на канікулах додому, адже саме через війну. Коли Тойнбі спитав у студента, а де його батьківська земля, той сказав – Україна, й він теж українець, а батькі й всі рідні в Галичині – це теж Україна. Й тоді, під час тривалої розмови Арнольд Джозеф Тойнбі багато почув й про український народ, й про Україну, й про Київську Русь, й про Галицько - Волинську державу як спадкоємницю Київської Русі.

Можливо, через те, що для Тойнбі на той та й у подальшому, України як незалежної держави, не існувало, він в своїх оцінках часто був непослідовним, використовував термінологію, історичні сюжети, запозичені з російської імперської, а пізніше – радянської історіографії.

Сучасна українська вчена-історик В.П. Скоблик розкрила особливості тойнбіанської інтерпретації історії Русі – України XI – XVIII століть у контексті міжцивілізаційних відносин, висвітлила значення та досягнення британського дослідника у дослідженні не лише світових цивілізацій, а й «православної цивілізації» - Київської Русі (В.П. Скоблик (Ужгород). Історія Русі-України XI- XVIII ст.. у контексті міжцивілізаційних відносин (особливості тойнбіанської інтерпретації) // Український історичний журнал.- 1998.- № 5.- С. 16-29).

Декілька слів ще про саму, як на нашу думку, найголовнішу працю А. Дж. Тойнбі «Дослідження історії» (у 12 томах). За його висловом, ця праця – власне трактування історії: «світ перебуває у процесі творчої еволюції, позбавленої закономірностей; рушійна сила – душевний життєвий порив». Всі людські цивілізації і суспільства є синхронними; а цивілізації поділені на примітивні – їх близько 650, вищі – від 21 до 36 у різні періоди людства, недорозвинені – близько 5-6. Його мучила проблема – як виникають цивілізації?. Намагався знайти відповідь. Остання класифікація цивілізацій Тойнбі зроблена в 1972 році: повністю розвинені цивілізації; незалежні; не споріднені; споріднені I та II груп; сателітні; недорозвинені.

Для уявлення про сам Зміст цієї праці – бестселера XX століття наведемо План I та II томів. Але спочатку про не менш цікаву історію появи цих двох томів, адже, як відомо, він створив 12 томів! Упродовж Другої світової війни один з маяків на безлюдному та маленькому острові в Атлантичному океані обслуговував вчитель історії Девід Черчилль Сомервелл (1885-1965 рр.). Він прочитав 6 томів праці Тойнбі, зробив коротку версію прочитаного – конспект I – VI томів, яка на думку Сомервелла стане доступною для вчителів, учнів, всіх бажаючих ознайомитися з історією цивілізацій за скороченою версією, наприкінці війни відправив цей варіант до США, де в цей час перебував Арнольд Джозеф Тойнбі, з проханням автора ознайомитися й дати дозвіл на друк цієї скороченої версії, отримав дозвіл після незначних Так ми маємо скорочену версію у 2-х томах 6-ти томів праці Тойнбі, які рекомендовано у списку літератури (позиції 2,3). Пізніше Тойнбі додає до цієї праці ще 2 томи: «Історичний атлас» (1959 р. , у співпраці з Едвардом Д. Майерсом) та «Перегляд (написаного)» (1961 р.). Скорочений варіант томів I – VI вперше вийшов у 1946 році, викликав велику сенсацію у науковому світі і став бестселером, «а сам Тойнбі - науковою зіркою першої величини, яку університети (переважно американські) запрошували виступати з доповідями». Після цього Сомервелл взявся за скорочення VII – X томів, на кінець 1955 р. рукопис був готовий та схвалений Тойнбі, вийшов у 1957 році у Оксфорді. Треття, вже ілюстрована версія «Дослідження історії» в 1-му томі, підготовлена А.Дж. Тойнбі разом із Джейн Каплан, вийшла в Лондоні у 1974 році, обсяг книги – 576 с., містила 597 ілюстрацій та 23 карти.

Том I. План (Скорочення частин I – V)

I Вступ

II Генеза цивілізацій

III Розвиток цивілізацій

IV Занепад цивілізацій

V Розпад цивілізацій

Том II. План (Скорочення частин VII – X)

VI Світові держави

VII Вселенські церкви

VIII Героїчні доби

IX Контакти між цивілізаціями в просторі

X Контакти між цивілізаціями в часі

XI Ритми в історії цивілізацій

XII Перспективи західної цивілізації

XIII Натхнення істориків

Інтерпретація проблем історичного минулого України-Русі у працях Арнольда Джозефа Тойнбі. Україна як арена протидії і взаємодії двох великих цивілізацій – західної і православної. Місце слов'ян в історії православної цивілізації

Арнольд Джозеф Тойнбі продемонстрував різні підходи при висвітленні історії України XI – XVIII ст., XIX-XX ст.: 1. Тойнбі розглядав Україну як арену протидії і взаємодії двох великих цивілізацій – західної і православної. У чому він бачив сутність відмінності між

вказаними цивілізаціями? - У візантійському суспільстві держава вступила в стадію зрілості вже у XIII ст., тоді як на Заході подібне сталося, на його думку, не пізніше XV ст. Тому в православному суспільстві, на відміну від західного, «держава абсорбувала чи підпорядкувала собі все», приглушивши та уповільнивши «розвиток інших соціальних інституцій та видів діяльності». 2. При читанні праць Тойнбі впадає у вічі, що він вживає термін «Росія» для позначення як власне Росії, так і всієї східнослов'янської спільноти.

Яке місце, з позиції самого Тойнбі, займали східні слов'яни, в тому числі й українці (чи їх предки), в історії православної цивілізації? – Якщо в I томі «Дослідження історії» Тойнбі називає Русь «другою батьківщиною православного християнства», то вже у 2-му – він визнає східнослов'янську спільноту лише «третім центром тяжіння» православного світу, після візантійської Анатолії і балканського регіону.

У 2-му томі Тойнбі вживає термінологічний зворот «руське відгалуження православного християнського світу», зазначаючи, що православне християнство «перенесено на Русь у десятому столітті Христової ери», взагалі започаткувало цивілізацію на цій незайманій землі». Тобто, як бачимо, весь східнослов'янський світ, включаючи Росію, Україну, Білорусь, отримав у тойнбіанській схемі статус «відгалуження» православної цивілізації. І лише у 12-му томі «Дослідження історії» (це вже в 1961 рік) Тойнбі виділив «руський світ» в окрему цивілізацію-супутник, хоча й не зовсім самостійну цивілізацію, але водночас і не «відгалуження» іншої цивілізації.

Супутниковий характер «руської цивілізації» Тойнбі пояснює тим, що вона з X ст. перебувала в орбіті православної християнської цивілізації, а «із завершальних десятиліть сімнадцятого століття» перейшла у сферу впливу західної цивілізації. Разом з тим виникає запитання: невже українці з білорусами потрапили у сферу впливу західної цивілізації лише наприкінці XVII століття?!? Тойнбі не помічає, як він сам собі заперечує, адже до цього він, навпаки, вказував на перебування українців у сфері західного впливу задовго до XVII століття. Тобто, спостерігаємо певну непослідовність Арнольда Джозефа Тойнбі у висновках, судженнях стосовно й «руської» цивілізації, й українців тощо.

2. Особливість українців та «відмітні риси» за А.Дж. Тойнбі. Тойнбіанська невизначеність українців й причини цього явища. Проблема відносин середньовічного Заходу і Київської Русі

«Відмітною рисою» західної цивілізації Тойнбі називав «святищенність громадянських прав особи». В українців здавна було розвинуто почуття особистої гідності, повага до невід'ємних прав особи, ініціативності та заповзятливості. Прикладів цього з історії українського народу можна навести багато. Саме це й не лише зближує нас – українців із «західною цивілізацією!» (Так, українці здавна, як стверджує М. Грушевський, хотіли волі для України і українського народу, рівності для всіх людей, демократичного устрою – демократичної республіки, а тому майбутнє України й українців лише у союзі із Західною Європою – «наша західна орієнтація»). Істориками доведено, що у III ст. прагерманські племена вестготів (або тервінгів), просуваючись через Польщу, завоювали територію між Бугом і Дунаєм, а візиготи (або тервінги) – землі між Бугом і Дунаєм. Вважається, що Змієві вали створені, найімовірніше, саме остготами. Наприкінці III ст. готський вождь Германаріх створив Готське королівство, яке охоплювало територію від Балтики аж до Чорного і Азовського морів, від Тиси до Дону разом із Кримом та Чорноморським узбережжям Північного Кавказу. Столиця королівства Данапроштадт знаходилась у нижній течії Дніпра. На цей час припадає й формування черняхівської археологічної культури, створення воєнно-політичних союзів, серед яких і потужного антського, який утворив протодержавне об'єднання й започаткував появу праслов'янських племен. Історики припускають, що Германаріх одружився з дочкою антського князя Либіддю, яка мала на нього великий вплив. Можливо анти не дозволили готам цілком заволодіти південно-західною частиною Східної Європи. Не є таємницею тісні культурні зв'язки наших пращурів з германською й кельтською культурами

ще в давні часи, як і факт існування скандинавського елементу в добу формування Київської держави, широкі династичні зв'язки із Західною Європою у X-XII ст., активні культурні й торговельні - у XII - XIV ст. На думку М.Грушевського, культуру й мистецтво XVII – XVIII ст. до самого кінця гетьманщини можна назвати німецькими, італійськими, французькими, що «проходили і безпосередньо і посередньо – через польську верству», й разом з тим, українці не запозичали «невільничо» кращі взірці європейської культури, українці брали участь «в переробленні нових західних здобутків», привносили до них свої національні й оригінальні нюанси. Під тиском примусового «російщення» ці зв'язки слабули і занепадали. Україна XIX ст. вже була відірвана від Західної Європи – «історично і географічно сформованої колії» й зорієнтована лише на великоруське життя й культуру – «на великоруський ґрунт, на потік і розграблення»).

Інтерес до українців, української проблематики, як вже згадувалось, розвинувся у Тойнбі під впливом подій I світової війни, коли воюючі держави звернули особливу увагу на недержавні народи, у тому числі, й на українців, з метою їх залучення до боротьби на своєму боці.

У статті «Слов'янські народи» (грудень 1914 р.) тоді Тойнбі - ще молодий співробітник Міністерства закордонних справ Великобританії, згадує про «малоросіян» як другий за чисельністю (26 млн) слов'янський народ. Тойнбі звертає увагу й на те, що територія Правобережної України була найімовірнішою прабатьківщиною слов'ян.

Розгорнуте визначення терміну «Україна» ми знаходимо у книзі А.Дж. Тойнбі «Нова Європа. Кілька нарисів про відбудову» (1915 р.): «... Україна означає просто прикордонна земля ..., це – знаменита країна «чорнозему ...». Отже, Тойнбі розглядає Україну не як окраїну Росії, а як територію на межі величезних природно-географічних регіонів, натякаючи на природно-географічну детермінованість посередницької ролі України в історії. Дослідник також вказує на давню історію української землі, ототожнює її із відомою ще в античні часи «країною чорнозему».

У своїх пізніших згадках про українців й про Україну Тойнбі змінює погляди й, на думку відомої української дослідниці В.П. Скоблик, «схильний розглядати українців вже не стільки як самодостатній соціокультурний феномен, скільки як невід'ємну частину руського відгалуження православної цивілізації. У 12-му, останньому томі «Дослідження історії», у якому Тойнбі переглядає та уточнює свої попередні погляди й міркування, він називає українців «однією з трьох підгруп у межах самої «руської» спільноти». Така точка зору донедавна була загальноприйнятою на Заході. Серед відомих західних вчених лише Ганс Кон – визначний спеціаліст з проблем націоналізму, звернув увагу на те, що Арнольд Джозеф Тойнбі недооцінював у своїх працях українців. Сам Ганс Кон, як виділяє сучасна українська дослідниця В.П. Скоблик (Ужгород), «недвозначно включив українців до числа «неросійських національностей», на протипагу тойнбіанській невизначеності з цього питання». Недооцінка в «Дослідженні історії» українців, як окремого культурно-політичного чинника, пояснюється наступними причинами: 1. За життя Тойнбі українці так і не ввійшли в коло державних народів, а тому часто сприймалися на Заході як похідний і несамотійний соціокультурний (етнографічний) феномен. 2. У тойнбіанській схемі цивілізацій, де підосною між цивілізаційного поділу був релігійно-конфесійний підхід, дуже спокусливо було включити українців до так званої «руської спільноти», чи навіть до «російського народу», враховуючи той факт, що крім релігійної близькості, ще була й мовна спорідненість.

Взаємозв'язкам між давньою Україною та середньовічним Заходом А.Дж. Тойнбі присвячує окремий розділ 8-го тому «Дослідження історії» під заголовком «Середньовічний Захід і Київська Русь». Основою для написання цього розділу стала візантійська історія, «Хронографія» Михаїла Пселла (на грецькій мові візантійського періоду), монографії французької та англійською мовами дослідників російського й польського походження: С. Платонова, Г. Вернадського, Д. Оболенського, О. Галецького, Ф. Дворніка. Тойнбі наводить факти, які свідчать про тенденції зближення між Київською Руссю і Західною Європою в XI

– XII століттях. Цьому сприяло православне християнство. За Тойнбі, старий водний шлях між руськими й шведськими провінціями перетворився у «канал комунікацій між двома християнськими світами». Хоча Тойнбі розглядав прийняття християнства різних традицій «як початок досить чіткого культурно-політичного й цивілізаційного поділу Центрально-Східної Європи». Разом з тим, на його думку, ці відмінності «не перешкоджали» ні Київській Русі, ні Західній Європі налагодити політичні, економічні, культурні й навіть релігійні зв'язки. Київська Русь приймала монахів західнохристиянського віросповідання, читала перекладені з латині житія святих, переймала деякі культури святих (святого Миколая).

А. Дж. Тойнбі розглядає «західну агресивність» як чи не єдину причину погіршення відносин між руськими (східнослов'янськими) та західним світами. Таким чином, із самої сутності між цивілізаційних відносин, на думку В.П. Скоблик, «органічно впливає те, що саме абсолютизація специфіки кожного з культурних світів, доктринерство, дух нетолерантності й похідне звідси бажання нав'язати своє домінування іншому суспільству, призвели до виникнення атмосфери відчуження між західними й православними християнами»..

3. Західноєвропейські історики про відмінності між південно-західною (територія сучасної України) та північно-східною (східноєвропейська частина Російської Федерації) частинами колишньої Київської Русі. «Надломи» (занепад) Київської Русі. Відносини українців з росіянами посткиївського періоду

Відмінності між південно-західною та північно-східною частинами Київської Русі не залишилися поза увагою Арнольда Джозефа Тойнбі.

У процесі експансії на Північний Схід Київська Русь, з одного боку, розширювалася, а з другого – «надломилася духовно». Безпосереднім виявом надлому київськоруського суспільства А.Дж. Тойнбі вважав «мілітаризм, який місцеві руські князі навчилися використовувати у міжусобній боротьбі». Коли саме, за Тойнбі, стався, або розпочався процес занепаду «православної цивілізації» Київської Русі? Відповідь його наступна: занепад розпочався наприкінці XI – в середині XII ст., коли в 1157 році було перенесено столицю великого князя з Києва до Володимира. Так званий «тривожний час» Русі, за Тойнбі, мав місце принаймні за ціле століття до самої монгольської навали, а тому початок всіх «нещасть» Київської Русі був справою не «монгольських, а руських рук».

Скоблик В.П. Історія Русі - України XI - XVIII ст. у контексті міжцивілізаційних відносин // Український історичний журнал. - 1998. - № 5. – С. 23: «Розширюючи територію Київської держави у північно-східному напрямку, київськоруські князі створили передумови для виникнення в районі Волго-Окського межиріччя суспільно-державного утворення, яке стало серйозним суперником серединної Русі_України в боротьбі за першість у східнослов'янському світі. Крім того, якщо «надлом» «православної християнської цивілізації» Русі, тобто втрата нею духовної сили, необхідної для розвитку, відбувався з кінця XI до середини XII ст., то в такому випадку вся пізніша історія східнослов'янського світу, в якому стала домінувати Москва, має не дуже привабливий вигляд занепаду і розкладу «надломленої» цивілізації». Отже, Москва стала домінувати, а вся пізніша історія східнослов'янського світу, за Тойнбі – це тільки історія занепаду і розкладу «надломленої» цивілізації.

Ще один аспект у дослідженні Тойнбі, що стосується Східної Європи, заслуговує на увагу – це його оцінки, роздуми, висновки щодо соціального явища-феномену як козацтво. Слід звернути увагу на те, що Тойнбі не розглядав козацтво як український феномен, разом з тим визнавав, що «козацькі общини», розкидані «від берегів Дону до берегів Уссурі», «походили від однієї материнської общини, козацької армії Дніпра» (Скоблик В.П. Історія Русі - України XI - XVIII ст. у контексті міжцивілізаційних відносин // Український історичний

журнал. - 1998. - № 5. – С. 24). Високі оцінки, оригінальні висновки та судження Тойнбі щодо козацтва:

1. «Козаки не стільки відтворювали минуле, скільки випереджали майбутнє».
2. Козаки не лише витіснили номадів (кочівників) за допомогою своїх поселень (зимівників), а й оволоділи від кочівників мистецтвом верхової їзди, пересування по ріках за допомогою військових човнів (чайок): «саме за допомогою човна, а не на спині коня ..ю. козаки остаточно проклали собі шлях до панування в Євразії».
3. « ... до кінця шістнадцятого століття батьківська козацька община, розміщена вздовж лінії Дніпра, породила дві дочірні общини: донських козаків та яйцьких козаків », з часом всі ці козаки потрапили у сіті «нерівноправного союзу з Московщиною, який хоча й прискорив їхню експансію, але зрештою коштував їм власної незалежності».
4. Тойнбі відмічав демократичність «козацьких общин» і автократію Московської держави.
5. Україну і Білорусь Тойнбі називає «кращою частиною» споконвічних східнослов'янських земель, які в XIV ст. приєдналися до західноправославного світу.

«Українська козацька держава, якби їй вдалося зберегти своє існування в боротьбі проти московської деспотії, могла б стати не лише надійним тилом тривалої експансії козаків углиб євразійських степів, а й відігравати провідну роль у створенні конфедерації козацьких спільнот від Причорномор'я» (Скоблик В.П. Історія Русі - України XI - XVIII ст. у контексті міжцивілізаційних відносин // Український історичний журнал. - 1998. - № 5. – С. 24-28).

Боротьба між Річчю Посполитою («Польщою-Литвою») та Московщиною-Росією «за панування над Україною сприймається ... не стільки як міжрелігійний, міжетнічний чи міждержавний конфлікт, скільки як конфлікт передусім міжцивілізаційний». Два форпости цивілізацій: протистояння західної православної цивілізації і московсько-російського відгалуження православної цивілізації. Українці, за Тойнбі, відігравали роль «троянського коня» західної цивілізації всередині московсько-російського відгалуження православної цивілізації.

Матеріали до лекції: Україна в період Другої світової війни (1939-1945 рр.) (Актуальні проблеми української історії періоду Другої світової війни)

Питання:

1. Сучасне бачення актуальних проблем української історії Другої світової війни
2. Проблема правового підґрунтя, кваліфікації та перекваліфікації злочинів колаборантів в СРСР в роки Другої світової війни.
3. Проблема толерантності у сучасному українському соціумі або наслідки міжнаціонального протистояння в роки минулої світової війни 1939-1945 рр.

1. Що відрізняє сучасну українську історію від радянської історіографії про минулу війну? Сьогодні українські історики майже одноставно стверджують про те, що тематика Другої світової війни суттєво актуалізувалася й разом з тим політизувалася.

Справедливості заради слід згадати про досягнення у дослідженні проблеми 1939-1945 років: по-перше, воєнна доба вже вивчається та висвітлюється як цілісний процес, при цьому використовуються як євроцентричні, так і глобальні підходи, по-друге, відбувається процес освоєння нових методологічних концепцій, за допомогою яких здійснюється глибоке історіософське осмислення історії Другої світової та Великої Вітчизняної воєн.

Погоджуємося з думкою професора Петра Петровича Брицького (м. Чернівці), який дискутує з тими, хто стверджує, що «історію не можна переписувати» й закидає таким

історикам: «... а з чого її переписувати, якщо у США 120 фундаментальних томів написано про Другу війну, й це лише без тисяч й тисяч інших наукових праць, а в нас всього 6 фундаментальних праць, адже потрібно писати!» (з виступу професора П.П. Брицького на міжнародній науковій конференції «1939 рік: світ на порозі війни (до 70-річчя початку Другої світової війни)», м. Київ, 7 жовтня 2009 р.). Сьогодні йдеться вже про новий алгоритм написання, дослідження, збереження історичної пам'яті про війну, про вихід на нові знання, узагальнення та висновки. Ці завдання стоять перед істориками ХХІ століття й потребують розв'язання, адже історія – це сфера пам'яті, а пам'ять – це наріжний камінь пізнання та самопізнання. Збереження минулого надає можливість відбутися, як відомо, актові осмислення подій, фіксації минулого та сьогодення, передбачення майбутнього. Разом з тим не слід забувати, що історію пишуть люди й вона позначена суб'єктивністю, хочемо ми цього чи ні. Є влучним вислів, який приписують Вінстону Черчиллю: «Історію пишуть переможці». На думку сучасних американських вчених Д. Натана та Т. Пилипів Шиппі, «історія – це не те саме, що минуле. Навпаки – історія є розповіддю про минуле. І, як будь-які розповіді, історію передають з точки зору її оповідача». Відомий антрополог Дж. Фрідман також стверджує, що всі оповіді історії створюють ідентичність – оповідаючи історію про особу чи націю, що дає можливість взнати про їхній характер. В цьому розумінні, оповідь історії є важливою для формування національної ідентичності в бажаному ключі.

Які глобальні проблеми у дослідженні подій 1939-1945 рр. ще існують та без розв'язання яких неможливе повноцінне вивчення всієї тематики Другої світової? На переконливу думку відомого українського дослідника О.Є. Лисенка, сьогодні ще існує проблема відповідальності за розв'язання Другої світової війни, адже існують лише версії про причини початку цієї світової трагедії. Суспільства продовжують скидати з себе відповідальність за розв'язання цієї війни, хоча вже минуло понад 70 років! Франція, як відомо, відкрила архівні воєнні документи лише наприкінці ХХ ст., у США й на початку ХХІ ст. засекречені документи з Другої світової війни. «Нажаль, почуття провини для більшості держав – річ зайва! (з виступу д.і.н., професора, завідувача відділу історії Другої світової війни Інституту історії України НАН України О.Є. Лисенка на міжнародній конференції 7 жовтня 2009 р., м. Київ)». Поки ще існують «загальні проєкції» політичної, воєнної стратегії провідних держав світу напередодні Другої світової війни та переважає «національний егоїзм», у першу чергу, таких держав як США, Англії, Франції Історія, нажаль, залишається бути не історичною проблемою, а скоріше історико-політичною. З ХХ століття у ХХІ як спадок перекочували всі конфліктогенні чинники (ускладнення у розв'язанні різних проблем з сусідніми державами, серйозні розбіжності у поглядах на учасників Другої світової війни, міфологізація, гіпергероїзація, фальсифікація подій й навіть романтизація історії війни і т. ін.), які продовжують збурювати наше суспільство. Так, наслідки Другої світової війни негативно впливають й сьогодні на етнополітичну ситуацію в Україні: існує проблема видання подвійного громадянства для українців з боку Румунії (на 2009 рік – більше 50 тис.) та з боку Росії (на 2009 рік – більше 10 тис.), що дійсно є прямим порушенням та втручанням у внутрішні справи України (з виступу д.і.н., професора П.П. Брицького на міжнародній конференції 7 жовтня 2009 р., м. Київ).

Існує проблема вивчення витоків морально-психологічної стійкості радянського народу та проблема осмислення теоретико-методологічного аспекту Другої світової війни, адже важливим залишається синтез макро-, мікро-, усної історії, воєнної антропології. Як відомо, до сьогодні продовжують існувати статистичні похибки у мільйони людських жертв! І навряд чи вже вдасться встановити точні цифри людських втрат, адже минуло понад 70 років, багато втрачено документальних матеріалів, живих свідків війни.

Для науковців вже не таємниця, що Польща, наприклад, відмовила СРСР пропустити радянські війська на допомогу Чехословаччини, що негативно вплинуло в цілому на ситуацію 1938-1939 рр. На думку сучасних німецьких істориків, важливо дослідити й «американський внесок» у початок Другої світової війни, адже цей аспект може теж пролити

світло на причини розв'язання війни. «Війни у той час можна було не допустити... Важливо дистанціюватися історії від політики, адже маніпуляція людською свідомістю – це міна уповільненої дії! (вислів професора О.Є. Лисенка на міжнародній конференції 7 жовтня 2009 р., м. Київ)». Зрозуміло, що й сьогодні не всі історики розподіляють такі думки, як, наприклад, дотримується протилежної думки російський професор М.Ю. М'ягков, який на міжнародній конференції 7 листопада 2009 р. стверджував так: «Не можна політизувати історію! Але без політизації немає куди дітися!». В Росії вже створено Комісію з протидії фальсифікації історії. Близько 2 млн. документів ФСБ Росії вже розсекретила, але ще у Подільському воєнному архіві Російської Федерації зберігаються й не є розсекреченими 6 млн. документів. На думку професора М.Ю. М'ягкова, існує й проблема причини відступу Червоної армії на початку війни, ще не всі документи відкриті для дослідників.

У спадок від радянської історіографії перейшла до сучасного українського історіописання про Другу світову низка стереотипів стосовно ОУН і УПА. Нажаль, в українському суспільстві ще відсутня єдина історична пам'ять. Особливо гострими є дискусії навколо суперечливих явищ 30-50-х років ХХ ст.: національно-визвольного українського руху. На думку професора, члена-кореспондента НАН України О.П. Рєєнта, щоб зрозуміти причини виникнення цього руху, еволюцію, особливості, стратегію, тактику у ХХ столітті, його слід досліджувати з другої половини ХІХ століття. Не слід ігнорувати й той факт, що 15 % складу УПА в роки війни становили «східняки» (з виступу члена-кореспондента НАН України, заступника директора Інституту історії України НАН України О.П. Рєєнта на семінарі завідувачів кафедр історії України історичних факультетів ВНЗ України «Актуальні проблеми історії України та методика її викладання у ВНЗ», 1-2 листопада 2007 р., м. Тернопіль). Отже, важливо нейтралізувати стереотипи радянського часу стосовно ОУН і УПА. Такої саме думки дотримувалися історики Львівського національного університету імені І. Франка, адже під час дискусії на цьому семінарі стверджували, що «дивно викладають історію українського національно-визвольного руху»: Євгена Петрушевича й досі називають Президентом ЗУНР (хоча він був віце-президентом, потім президентом лише Головної Національної Ради, з червня 1919 р. одержав диктаторські повноваження , але диктатор – це не президент; М.С. Грушевський теж не був Президентом, з березня 1917 р. його обрано Головою Української Центральної Ради; ніякого «змовництва», «заколоту», «перевороту» 1 листопада 1918 р. не було, «це суцільні фальсифікації польської антиукраїнської історіографії, адже відбулася справжня українська революція»; дату заснування УПА відносять до 1942 р., хоча відомо, що дата створення УПА - 14 жовтня 1942 р. під егідою ОУН-Б – це умовно й символічно (14 жовтня 1942 р. – день Покрови, свято Богородиці, покровительки Війська Запорозького). «Українська повстанська армія як система партизанських загонів з чіткою структурою, централізованим командуванням не може з'явитись протягом одного дня. Процес формування УПА під проводом ОУН (Б) тривав декілька місяців і завершився тільки навесні 1943 р.».

Не вщухають дискусії й навколо оцінки діяльності ОУН і УПА в роки Другої світової війни. Сучасні українські дослідники О.Є. Лисенко та Д.В. Веденєєв у концептуальній статті «Проблема оцінки діяльності ОУН та УПА: поле конфронтації або сфера порозуміння ?» розкривають особливості суспільних рефлексій та пошук шляхів консолідованої оцінки цієї діяльності, причини непримиренності у поглядах вчених, політиків, самих учасників воєнних дій 1939-1945 рр. на проблему ОУН і УПА. Висновки істориків базуються на фундаментальному доробку, розумінні історичних причин, виваженого підходу до оцінки політичної історії України та складності такого явища-феномену як національно-визвольний рух. На думку О.Є. Лисенка та Д.В. Веденєєва, основними причинами протистояння у сучасному українському суспільстві є «живучість стереотипів, що з'явилися у гострому протистоянні двох суспільних систем часів «холодної війни», «ідейно-політичне розшарування українського народу, що перешкоджає формуванню громадянського суспільства», «протистояння навколо визначення шляхів майбутнього розвитку України, її міжнародної орієнтації, що, до того ж, ускладнюється цілеспрямованими зовнішніми

впливами», «наявність регіональної історичної пам'яті та суттєвих соціокультурних відмінностей між різними історичними землями України, які закладалися задовго до 1917 року», «ерозія духовно-культурного поля, раціональності самого мислення народу внаслідок ураження свідомості маніпулятивними інформаційними технологіями, яке відбувається з часу «перебудови», а також «відсутність зрозумілої та прийнятною для більшості народу державної ідеології консолідації, незавершеність процесу формування української політичної нації». Тобто, головні причини протистояння, непорозуміння у сучасному українському соціумі – це, перш за все, наслідки політики радянської тоталітарної системи як такої, що заважала формуванню та встановленню у державі принципів органічного конституціоналізму, «реального суверенітету суб'єктам федерації». Автори цього доробку підкреслюють, що сучасний науковий та духовний простір в Україні інфіковано низкою суттєвих недоліків, які теж заважають формуванню громадянського суспільства: це й деформації історичної свідомості, й порушення спадковості історичного часу, й етатизм, й політизація, й монополія права на істину тощо.

Найбільш гострими проблемами розвитку історичної свідомості сучасного українського суспільства, на думку експертів Національного інституту стратегічних досліджень, є такі: прояви шовінізму та національної ворожнечі, національної та релігійної нетерпимості з боку окремих політичних сил, засобів масової інформації, громадських організацій; відсутність у значної частини населення України єдиної національної і державної ідентичності; консервація в історичній свідомості елементів тоталітаризму; наявність у суспільній свідомості політично заангажованих й навіть полярних оцінок подій вітчизняної історії; практика поширення ЗМІ з різних причин фальсифікованого інформаційного продукту на історичну тематику; недостатній рівень розвитку фахової історичної дослідницької діяльності та історичної освіти та занедбаний стан пам'яток історії та культури в сучасній Україні. Й сьогодні ще, продовжує домінувати партійне, а не цивілізаційне уявлення війни (з виступу д. і. н., професора Інституту історії України О.І. Гуржія на семінарі завідувачів кафедрами історії України історичних факультетів ВНЗ України «Актуальні проблеми історії України та методика її викладання у ВНЗ», 1-2 листопада 2007 р., м. Тернопіль). Можливо саме тому аж до 90-х років ХХ ст. замовчувалися такі листи воєнків Великої Вітчизняної війни, в яких вони зверталися до споконвічних духовних цінностей та згадували про Бога, як, наприклад, молодий хлопець, який у листі до матері писав: «Мамо, я вступив в партію. Мамо, помолися за мене Богові!» (з виступу д. і. н., професора, завідувача кафедри оперативного мистецтва та історії спецслужб Національної Академії СБУ Д.В. Веденєєва на міжн. конф. «Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги)», 27 квітня 2010 р., м. Київ). В цих словах – вся конфліктність радянської епохи, протистояння радянської тоталітарної системи і людини. Як бачимо, за радянської доби було порушено принцип пріоритетності, адже у центрі дослідження війни повинна була стояти, перш за все, людина. Саме про це йшлося під час виступу на цій конференції українського академіка, директора Інституту історії України НАН України В.А. Смолія, який звернув увагу дослідників на важливість вивчення будь-якої тематики Другої світової війни у площині взаємодії суспільства, держави і людини. На його думку, мемуарів написано вже багато, але «переможцем був звичайний солдат», а тому потрібна системна й важлива праця істориків-дослідників в архівах, щоб ввести до наукового обігу невідомий матеріал.

Якими є оцінки минулої війни та реакції на воєнні події сучасних німецьких істориків? Спільна з німецькими істориками міжнародна наукова конференція «Україна і Німеччина у Другій світовій війні: бачення минулого і сучасні дискусії» (Інститут історії України НАН України, Фонд Фрідріха Еберта, Регіональне бюро в Україні, Білорусі та Молдові, 10 червня 2005 р., м. Київ) дозволяє нам зробити деякі висновки. Так, сучасні німецькі історики, які досліджують проблеми Другої світової війни, в цілому позитивно оцінюють спільні дискусії з українськими науковцями щодо бачення минулого, адже, як на їхню думку, відкриті та конструктивні зустрічі сприяють не лише зближенню України і Німеччини, а також й Західної та Східної України. Німецькі історики припускають, що в деяких наукових

виданнях про масові вбивства на території України чимало «фото-фальшивок». Знищення здебільшого, на їхнє ствердження, чинилися як каральні акції проти партизанів й лише недавно почалися дослідження частки румунських розстрілів єврейського населення, участі в цих акціях угорських частин. Головна ідея доповідей сучасних німецьких істориків Вільфріда Їльге і Дітера Поля полягала в тому, що «не тільки німці винуваті у знищенні євреїв», частково знищували й румуни, угорці, частково – націоналісти, допоміжні сили поліції. Українські комунальні установи, на думку цих істориків, які були під контролем німців, також знищували євреїв. Дітер Поль вважає, що «західні українці здебільшого підтримували анти єврейські акції, бо мали зиск». Його виступ викликав жваву дискусію, адже не всі історики вважають, що це вже остаточно доведено та правомірно. Співпраця з Німеччиною забезпечувала українським націоналістам союзництво у боротьбі за українську державність й проти Росії, й проти Польщі. Німці підтримували українців, але тільки у боротьбі проти інших, а коли мова йшла про державність, німці відмовлялись співпрацювати; ще в період I світової війни націоналістичний рух використовувався, але не знищувався, щоб його можна було використати у майбутньому. «Німці вважали, що ОУН – єдина організація, яку треба підтримувати (з виступу німецького історика Франка Гольчевські на міжн. конф. 10 червня 2010 р., м. Київ). Німеччина визнає, що вивіз людей на роботу до райху було масовим явищем. Близько 12 млн. людей різних національностей, з яких 2 млн. 700 тис. було залучено на підприємствах Німеччини з СРСР. З загальної кількості робітників з території СРСР, стверджують німецькі історики, 45 % становили саме українці. Відомо також, що радянська влада ставилася до них як до зрадників: багато хто потрапив до таборів. Тепер німці повинні нести за це відповідальність. Жодне підприємство не могло обійтися без праці оstarбайтерів. Разом з тим, німецький історик Андрес Хойслер на цій конференції констатує про те, що «ця категорія людей сьогодні вже зникла з історичної пам'яті німців». На думку іншого німецького історика Франка Грелки (м. Берлін), дуже важко сьогодні знайти примирення між німцями й українцями, білорусами, росіянами, адже «радянська пропаганда понад 50 років говорила про німців як про фашистів». Разом з тим, на переконання німецького історика Гельмута Курта, «особливий баласт повинні нести ми, німці, саме через наше минуле» (з виступу Г. Курта на міжн. конф. 10 червня 2010 р., м. Київ).

Сьогодні більшість дослідників визнають, що у роки минулої світової війни український народ став заручником зіткнення гітлерівської і сталінської тоталітарних диктатур, ОУН і УПА намагалися чинити опір й сталінському, й гітлерівському режимам і так вибороти самостійність Українській державі. Разом з тим, в Україні відбувається поширення контраверсійних поглядів про Другу світову, що призводить до морально-психологічних суперечностей між різними політично орієнтованими верствами українського суспільства. Вимогою часу є подолання усталених штампів, стереотипів й щодо радянських військовополонених, й оstarбайтерів, й ОУН, УПА, й щодо стратегії виживання населення окупованих гітлерівцями території України, характеру міжнаціональних стосунків, специфіки соціально-економічного, релігійного та культурного життя місцевого населення тощо.

Отже, сучасне бачення актуальних проблем Другої світової війни очима українських та зарубіжних істориків-дослідників свідчить про те, що науковці спільно намагаються дати відповіді на гострі та дискусійні питання з метою створення більш цілісної та об'єктивної картини подій Другої світової війни.

2. Проблема правового підґрунтя, кваліфікації діяльності та злочинів колаборантів в роки минулої Другої світової війни, особливо, з огляду на події сьогодення в Україні, воєнних дій на Сході України, агресії та окупаційної політики Російської Федерації на українській території Луганщини, Донеччини, Криму. Історія, на жаль, за своїми жахливими сценаріями, якщо своєчасно не усвідомити гіркий досвід минулого й не запобігти їх здійсненню, повторюється. Як на нашу думку, сьогодні важливо не повторити тих помилок,

яких припустилася радянська правосудна система в цілому й в роки Другої світової, й в повоєнний час. Те, що здійснила радянська карально-репресивна система, за висловом відомого українського історика Михайла Ковалю, інакше, як остаточно втрата «нагоди самокритично проаналізувати суперечливий, болісний і вельми повчальний історичний досвід», назвати не можна. Ще задовго до Другої світової радянський уряд порушував принцип презумпції невинності як один з основоположних принципів демократичного правого судочинства. Сьогодні не таємниця, що репресіям було піддано радянських військовополонених, їх родини, що є грубим порушенням норм міжнародного права. У Кримінальному кодексі СРСР й до, й протягом війни не існувало взагалі понять «колаборант», «колабораціонізм», «пособник». Всі злочини, здійснені колаборантами, кваліфікувалися як «зрада Батьківщині». Радянська правосудна система сформулювала жорсткі принципи відповідальності й покарання воєнних злочинців й так само жорстко втілювала їх на практиці.

Наведемо лише декілька наказів на підтвердження цього. За Наказом від 16 серпня 1941 р. за підписами Й. Сталіна, В. Молотова, С. Будьонного, К. Ворошилова, С. Тимошенка, Б. Шапошникова, Г. Жукова командирам і комісарам надавалося право розстрілювати на місці дезертирів, а їхні родини – заарештовувати, а родичів червоноармійців, що здалися у полон, залишали без державної допомоги. Тобто, як бачимо, радянська система в роки війни, як і до цього часу, продовжувала використовувати злочинний принцип кругової поруки, який активно використовувався нею для боротьби проти «ворогів народу» у міжвоєнну добу.

Не можна вважати, що радянське правосуддя не бачило зловживань, правопорушень у боротьбі проти зрадників. За Наказом Прокурора СРСР від 15 травня 1942 р. за № 46 сс «Про кваліфікацію злочинів осіб, які перейшли на службу до німецько-фашистських окупантів у районах, тимчасово захоплених ворогом» вказувалося про неприпустимість «огольного притягнення радянських громадян за підозрілістю у пособництві ворогові», а також названі категорії населення – зрадників Батьківщини, до яких застосовувалося суворе покарання за ст. 58¹ «а» - розстріл. Вже влітку 1942 р. радянські репресивні органи посилили й відповідальність родин «дезертирів», «зрадників», «пособників гітлерівських окупантів», «шпигунів». Постановою ДКО за № ГОКО-1926 сс від 24 червня 1942 р. визначено, хто саме вважається членами родини «зрадника». За цією постановою підлягали арешту і заслання до віддалених районів СРСР терміном на 5-ть років не лише повнолітні члени родин військовослужбовців і громадян, яких було засуджено до вищої міри покарання, а й родини осіб, яких було заочно засуджено до вищої міри покарання за добровільний відхід з окупаційними військами під час визволення загарбаної ворогом території.

З початком визволення окупованої гітлерівськими військами радянської території, здійснено спробу класифікувати злочини «зрадників Батьківщини» й внести зміни у законодавство з причин збільшення кількості злочинів гітлерівських окупантів не без допомоги осіб з числа місцевого населення. Згідно Наказу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р. «Про міри покарання для німецько-фашистських лиходіїв, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини з числа радянських громадян і їх підсобників» встановлено, що смертне покарання віднині для зрадників, шпигунів, військових злочинців – повішання. Пособники за цим Наказом засуджувались до заслання на каторжні роботи на термін від 15 до 20 років.

Сьогодні суспільство вже, завдяки концептуально новим історико-публіцистичним, фундаментальним працям науковців Інституту історії України НАН України й не лише, яких чимало вже видано за останні, принаймні, 20-25 років, ознайомлено з приголошеними матеріалами, документами, фактами карально-репресивної діяльності радянських установ. Справедливості заради, слід визнати, що війна дійсно була тією обставиною, яка змушувала, приміром, військові трибунали й не тільки підвищити рівень репресивних заходів щодо злочинів, які визнавалися радянським кримінальним законодавством як контрреволюційні. Невипадково й те, що, як наслідок, в роки війни в радянському законодавстві з'явилися

жорсткі формулювання щодо відповідальності й покарання воєнних злочинців та пособників. Разом з тим, не можна заперечувати й майже суцільний звинувачувальний ухил у діяльності радянських репресивних інституцій, що, дійсно, є незаперечним фактом. Помилки, перекручення, порушення законності, застосування часто-густо несправедливих репресивних заходів щодо громадян, яких було необґрунтовано засуджено за співпрацю з ворогом, родин репресованих, яких притягнуто було лише за родинні зв'язки, дорого обійшлися радянському суспільству, в тому числі й населенню України. Масштаби заарештованих за обвинуваченнями у «зраді Батьківщини» та «пособництві гітлерівським окупантам» вражаючи, адже за опублікованими архівними даними СБУ, протягом 1946-1957 рр. таких було 35 тис. 561 особа (це 30,7 % від загальної кількості репресованих осіб в масштабах України за цей час).

Щодо перекваліфікації злочинів, здійснених зрадниками й пособниками, то тут спостерігався процес корегування прав всіх репресивних органів, й, у першу чергу, військових трибуналів, які з часом отримали ще більше повноважень й мали право самі, в кожному конкретному випадку, вирішувати питання про кваліфікацію і перекваліфікацію злочинів за судовими справами цієї категорії репресованих. Як наслідок – зловживання, помилки, несправедливі вироки. Справи засуджених свідчать й про те, що

судові органи часто виходили за межі висунутих обвинувачень, не вказували ознаки, які кваліфікували б злочин як «зрада Батьківщини», «пособництво окупантам» чи інший.

3. Як на нашу думку, **сучасні морально-психологічні суперечності між різними політично орієнтованими верствами українського суспільства**, надзвичайна гострота і заідеологізованість дискусій, які ведуться тривалий час в сучасному українському суспільстві довкола проблем Другої світової війни й не тільки, існування усталених штампів, стереотипів щодо особливостей українського менталітету, здатності чи навпаки українців до державності, збройних формувань українських самостійницьких сил тощо, можна пояснити тим, що радянська тоталітарна система за тривалий час свого існування морально скалічила покоління людей (звідси й сьогодні ми спостерігаємо ще соціальну аморфність, політичну невизначеність, ідейну розгубленість, іноді – навіть байдужість), й глибоко інфікувала (й навіть зомбувала) певну частину соціуму фанатичною відданістю комуністичному режимові, яка не бажає визнавати, наприклад, злочинних наслідків тоталітарної радянської карально-репресивної діяльності. Разом з тим, продовжує вірити й поширювати міфологеми про «людяність» сталінського командно-адміністративного режиму або «досягнення» й «успіхи» сучасного пропутінського в Російській Федерації.

Отже, стан, у якому продовжує перебувати наше суспільство, можна, як на нашу думку, вилікувати або принаймні спробувати зняти надзвичайну гостроту й заідеологізованість дискусій, підготувати політикум і суспільство України в цілому до сприйняття дразливих тем шляхом подолання цих штампів, стереотипів, внутрішніх бар'єрів за допомогою толерантного висвітлення та обговорення незручних тем, проблем вітчизняної історії через ЗМІ, телебачення, радіо, науково-популярну й наукову продукцію тощо.

Сучасні наукові публікації українських істориків надають можливість глибоко поглянути на соціально-психологічні причини виникнення міжнаціональних протистоянь в історії українського населення в різні історичні періоди. Так, на думку дослідниці Оксани Каліщук, причини протистояння між українським і польським населенням слід шукати «у площині важкозмінюваної емоційно-чуттєвої сфері». Століттями формувалися національні стереотипи і суспільств, і націй, і народностей у цих суспільствах, державах. Так, з часом було сформовано й такий стереотип щодо українців: «меншовартісна нація», «українець-різун», «українець-зрадник» тощо. Й полякам вдалося демонізувати ці стереотипи. Ця дослідниця дійшла наступних висновків: «...в історіографії наголошують, що вагомий «внесок» в утвердження у масовій свідомості негативного стереотипу українця робила переважно польська преса. Як ілюстрацію дослідники наводять уривок зі статті, вміщеної на

шпальтах газети «Велика Польща» від 19 червня 1943 р., у якій стверджувалося, поміж іншого, що український народ вигадали для своїх потреб німці та кілька десятків українських активістів. У часопису «Плацдарм» за січень 1943 р. у статті «Українці» знову подибуємо твердження, що Україна – то вигадка німців, а Львів є одвічно польським містом ... поляки вбачали у прагненні місцевих українських селян скористатися з ситуації і відібрати у своїх польських сусідів разом з їхнім життям майно та землю. Як наголошують сучасні історики, поширення таких інсинуацій мало на меті міцно пов'язувати українців з німецькими загарбниками як головними винуватцями знищення Другої Речі Посполитої та скерувати на них усю ненависть».

У роки Другої світової війни за допомогою потужної ідеологічної обробки місцевого польського населення вдалося сформувати уявлення про те, що «своє – квінтесенція добра, чуже - концентрація зла». Разом з тим, серед українців на цей момент вже існувала ненависть до польського населення, а тому, на думку дослідників, «антипольська акція на Волині потрапила на «сприятливий» ґрунт», адже в очах українців поляки виступали лише як гнобителі, окупанти, колонізатори й навіть як колаборанти. Дослідниця намагається довести, що війна завжди викликає до життя негативні інстинкти у тих, хто є її учасником. Загострення міжнародного протистояння за умов війни теж дало вихід найгіршим людським інстинктам, коли «мордування людей відбувалося у найжахливіший спосіб з використанням сокир, кіс і тому подібного, а поруч з чоловіками гинули жінки та діти. При цьому криваве шаленство, вивільнене значною мірою воєнною деморалізацією, стосувався обох сторін конфлікту [3, с.47]». Деструктивними механізмами ескалації етнополітичних конфліктів, що призвели до міжнародного протистояння між українським і польським населенням на території західноукраїнських земель, на думку Оксани Каліщук стали «мілітаризація способу життя, зростання внутрішньо групової згуртованості, етноцентризму, психологічне дистанціювання, дегуманізація, формування «образу ворога», сатисфакція {задоволення - авт.}, а також демонізація, «формування атмосфери фаталізму та відчуження».

Львівський історик Василь Гулай у фундаментальній праці «Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни» дослідив історичного досвід комунікативних зв'язків української, польської, єврейської, німецької, чеської та інших етнічних спільнот Східної Галичини та Західної України у кризовий період їхньої історії напередодні та в роки Другої світової війни. Автор пояснює, для чого потрібно досліджувати цю ситуацію: «Наукова оцінка наслідків міжетнічної конфліктної взаємодії у Західній Україні в часи Другої світової війни особливо потрібна для адекватного взаєморозуміння нащадків її учасників на сучасному етапі».

В. Гулай аналізує міжетнічний комунікативний дискурс в умовах початку Другої світової війни й наголошує на тому, що «ще задовго до початку агресії гітлерівської Німеччини проти Польщі нацисти прагнули використати українців як «п'яту колону» – спочатку проти Другої Речі Посполитої, а потім – СРСР. Вони охоче користувалися послугами Оунівської резидентури на західноукраїнських землях». Напередодні війни існування у складі Вермахту українського підрозділу «Військовий відділ націоналістів» (ВВН) під командуванням полковника Р. Сушка не було таємницею. Львівські історики М. Литвин і К. Науменко небезпідставно наголошують про те, що Пакт Молотова - Ріббентропа був не засобом врегулювання відносин з Німеччиною, а прямою змовою Сталіна й Гітлера, спрямованою на переділ Східної Європи, а отже, на нову світову війну. І першим кроком на цьому шляху стала спільна агресія Німеччини та СРСР проти Польщі, закамouflьована Москвою під «визволення українців та білорусів».

Заслугове на увагу концептуальна стаття Івана Рябчого про наукові досягнення Віталія Чернецького – нашого з вами сучасника, відомого вченого, професора славістики й гендерних студій у Маямському університеті – (Оксфорд, Огайо, США; остання його книга (монографія) - «Картографуючи посткомуністичні культури: Росія та Україна в контексті глобалізації» (К.: Критика, 2013); він – президент Американської асоціації українців).

Віталій Чернецький, як відомо, є автором ключових культурних парадигм: «постмодерності «другого світу», щойно посталої «постколоніальності «другого світу», що окреслюють глобальний культурний розвиток, притаманний посткомуністичному світові, «однак відчутний далеко за його кордонами, адже **постмодернізм, постколоніалізм і посткомунізм** не були притаманні котромусь одному з трьох світів, а взаємонакладалися і змішувалися один із одним на багатьох рівнях». Віталій Чернецький - також популяризатор української літератури в англomовному світі. Він переклав англійською книги Юрія Андруховича («Московіада» - про атмосферу кризи імперії 90-х років ХХ ст., місто Москва), твори Павла Вольвача, Сергія Жадана, Павла Коробчука, Василя Махна, Ірини Шувалової та інших сучасних українських письменників. (Довідка: «Постмодернізм» - це новий соціокультурний стан людства, що повстав приблизно півстоліття тому; «Постколоніалізм» - це наслідки кризи і падіння великих колоніальних імперій модерності (психологічні, економічні, політичні);

<http://litakcent.com/2013/05/13/vitalij-cherneckyj-kolonialnyj-dosvid-velyka-psyholohichna-travma/> Літ. Акцент /a ; провідні теоретики постмодернізму сьогодні: Ів Кософські Седгвік «Epistemology of the Closet» («Епістемологія комори»), 1990; Фредрик Джеймсон та інші).

Доробок В. Чернецького базується на стику історії і психології й присвячений падінню «колоніальних імперій модерності». Автор розкриває механізми самозбереження тривалий час таких імперій та стверджує, що для тоталітарних режимів пануючою та домінуючою формою тотального контролю над суспільством завжди була «моральна цензура» (або так звані «моральні паніки») – явище, яке виникає як наслідок існування закритих, авторитарних чи напівавторитарних суспільств, де треба постійно доводити, що суспільство чи держава перебувають під загрозою від певного внутрішнього чи зовнішнього ворога: ключовий чинник у цьому – перебільшена реакція на різні явища, які несуть загрозу державі, суспільству. На його думку, у сучасних суспільствах політика моральної цензури та створення моральних паник – це засіб відволікти увагу широких верств населення від, наприклад, економічних проблем. Опиратися цьому явищу може лише незалежна та критично думача людина. Саме через поступове утворення нової спільноти незалежних, критично мислячих людей «ми маємо шанс розв'язати цю проблему». Тоталітарна система породила чимало хибних уявлень про складові демократичного життя, явища суспільно-політичного, економічного, психологічного життя у суспільствах, для яких процес здорової соціалізації індивіда є нормою. Так, «на жаль, у багатьох людей на постсоветських теренах дуже хибне уявлення про толерантність; дехто її ототожнює мало не з распустою чи змальовують у відверто карикатурних формах. Насправді проблема в тому, що люди часто реагують із пересторогою на те, що для них незвичне. Проте нетолерантність до інших (а ця іншість може проявлятися по-різному, від відмінного кольору шкіри чи волосся, одягу, до мови, форм поведінки тощо) – вроджена характеристика; її люди засвоюють під час соціалізації (починаючи вже з дитсадка). Часто шукають на цапа – відбувайла, щоб пояснити власні проблеми чи негаразди, або цапи – відбувайли створюються, щоб відволікти увагу населення від інших проблем чи від коріння цих проблем». Примусовий колективізм, примусова «дружба народів» за советських часів породили глибоку відразу до солідарності, колективних акцій ... ».

Заслуговує на увагу цікавий підхід дослідниці В.І. Абакумової при дослідженні людини транзитивного (мінливого) суспільства. Базуючись на змінах системи цінностей у критичні періоди того чи іншого суспільства, авторка доводить, що певна частина соціуму у кризові часи пасивно спостерігає, інша – активно бореться, а тому важливо історичу під час досліджень «зважати на різний ступінь свідомості і вираженості громадських, групових і особистих інтересів». Разом з тим, важливо враховувати й такі особливості, підкреслює авторка, про які у свій час згадував відомий англійський дослідник Арнольд Джозеф Тойнбі: «навіть у періоди найбільш жвавого зростання цивілізації «величезні маси народу так і не виходять зі стану стагнації». Виникає питання, чому у соціумі, який переживає кризу, стагнацію, неоднаково реагують на кардинальні зміни, події? Дослідниця В.І. Абакумова

пояснює цю ситуацію тим, що «розпад офіційної системи цінностей, як правило, випереджає процес формування нових. Як наслідок, деструкція застарілих та утворення нових символів, що відображають ставлення людей до трансформації реальності, породжує неоднакову людську реакцію». Ось чому певна частина населення будь-якої національності пасивно спостерігає, адже відчуває загрозу своєму життю й не тільки, страх перед майбутнім, ностальгію за минулим, а інша – навпаки, бореться за нове життя й високі ідеали. В екзистенційні періоди розвитку суспільства і психосоціальних криз людини відбувається процес гострої боротьби між позитивною і негативною ідентичностями, що, за певних умов, може спричинити аномальну лінію розвитку особистості і навіть призвести до будь-якої (і навіть злочинної) співпраці з ворогом (окупантом).

Така поведінка серед українського, польського, російського населення характерна була й в роки гітлерівської окупації, коли ідейна розгубленість, дезорієнтація, деполітизація, деморалізація, соціальна аморфність, терор, важке матеріальне становище змусили громадян пристосуватися до «нового» режиму шляхом відмови від певних моральних цінностей заради безпеки і своїх фізіологічних потреб. Майже така сама ситуація повторюється сьогодні й серед росіян, і серед українців на окупованому Російською Федерацією Донбасі і Луганщині. Зрозуміло й те, що частина населення сьогодні свідомо йде на співпрацю з «ною» владою з ідейних міркувань (так звана «п'ята колона», яка співпрацює з ідеологічних причин, поділяючи головні засади політики путінських окупантів), частина маргіналів, серед яких нерідко – жорстокі, схильні до конформізму особи, швидко пристосовується й прислугується тому, хто при владі.

Отже, причини міжнаціонального протистояння в роки Другої світової війни, кризового стану в українському суспільстві вже в роки незалежності України й боротьби за єдність нашої держави сьогодні мають давню історію й пояснюються, у першу чергу, багатовіковим зазіханням сусідніх держав (у першу чергу – Московії – Російської імперії, СРСР – Російської Федерації) на наші землі, українську державність і державу Україна, штучним створенням бази для поширення і роздмухування міжнаціональної ворожнечі, політичної, соціально-економічної і культурної нестабільності.

Використана література:

1. Гулай В.В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни: монографія. / Василь Васильович Гулай. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 460 с.
2. Каліщук О. «Українсько-польське протистояння у роки Другої світової війни: психоментальні складники» / Оксана Каліщук // Мандрівець.- Травень-Червень.- 2013.- С.45-47.
3. Рябчій І. «Віталій Чернецький: «Колоніальний досвід – це психологічна травма ...» / Іван Рябчій // Мандрівець. – Травень-Червень.-2013.-С.4-8.
4. Коваль М.В. Історія не вчить, хоча й карає за незнання історичних уроків / Михайло Васильович Коваль // Віче.-1999.-№ 9.
5. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / За ред. В.Т. Маляренка.- К.: Юрінком, 1997.
6. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни. Монографія / Валентина Олексіївна Шайкан. За ред. д.і.н., проф. О.Є Лисенка. НАН України Інститут історії України. – Кривий Ріг: «Мінерал» АГН України, 2005.
7. Натан Д., Т. Пилипів Шиппі (США). Націоналізм і мінливість проблеми ОУН-УПА / Д. Натан, Т. Пилипів Шиппі // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України.- К., 2009.- Вип. 12.
8. Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В.В. Петровський, Л.О. Радченко, В.І. Семененко. – Х.: ВД «Школа», 2007.

9. Коріненко П.С., Терещенко В.Д., Бармак М.В. Новітня історія України (1939-2007 рр.). – Ч. IV. / П.С. Коріненко, В.Д. Терещенко, М.В. Бармак. – Тернопіль: Вид-во «АСТОН», 2007.
10. Веденєєв Д., Лисенко О. Проблема оцінки діяльності ОУН та УПА: поле конфронтації або сфера порозуміння? / Дмитро Веденєєв, Олександр Лисенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред.. О.Є. Лисенко.- К.: Інститут історії України НАН України, 2011.- Вип. 14.

До проблем Другої світової війни: Колабораціонізм і пособництво в історії людства: роздуми науковців і письменників

Історія людства залишила багато прикладів співробітництва з ворогом не тільки окремих осіб, але й цілих держав або великих верств суспільства.

Сьогодні в науці це явище називається колабораціонізмом. Історія свідчить, що проблема колабораціонізму існує стільки, скільки існує людство. Але вона і на сьогодні залишається актуальною в дослідженнях філософів, психологів, політологів, істориків з огляду на світові війни у ХХ столітті, гібридні війни у ХХІ й не тільки.

І справа тут не в відсутності чи мізерності джерельної бази, а скоріше, в психолого-етичному розумінні цієї проблеми. Вчений історик навряд чи буде визнаний своїми співвітчизниками, якщо доведе, що в минулому їх предки співпрацювали з поневолювачами. І це природно, поскільки всі раніше існувавши і нині існуючі суспільства, в основу національної самосвідомості покладають саме любов до своєї батьківщини, патріотичні почуття, спрямовані на захист своєї землі, свого народу, своєї держави.

Поняття «колабораціоніст», як відомо, пояснюється як зрадник, співпрацюючий з ворогами своєї вітчизни під час її окупації (наприклад, гітлерівськими військами у період Другої світової війни). Щодо України та українців в роки Другої світової війни, за висловлюваннями сучасних істориків, колабораціонізм – це, перш за все, співпраця певних представників українства з окупаційною владою. Ця співпраця на індивідуальному рівні зводилась до участі в органах місцевої влади чи контрольованої німцями допоміжної поліції. Найбільш сумнозвісною формою співпраці була служба охоронців у концтаборах .

За оцінками професора Володимира Косика, в Україні «співробітництво на індивідуальному, персональному рівні було. Колективного політичного співробітництва за наказом українського уряду чи якоїсь української політичної партії – ні».

На думку українського історика С. Кульчицького, будь-який союз не можна розглядати як форму колабораціонізму, а співробітництво з рейхом на інституціональному (державному або партійному) рівні в окупованій частині Східної Європи було неможливим вже тільки тому, що окупанти не планували створення національних держав на цій території.

Таким чином, сучасні історики пов'язують колабораціонізм, як правило, з подіями Другої світової війни. Крім цього, частина українських істориків стверджує, що в Україні колабораціонізм проявився у роки Другої світової війни на індивідуальному рівні, а масового колабораціонізму не було. Разом з тим, й сьогодні ще єдиних поглядів на цю проблему немає.

Розібратися з ситуацією, яка виникла в Україні під час Другої світової війни намагається сучасний канадський історик Орест Субтельний. За його поглядами, колабораціонізм виникає тоді, коли величезна більшість підкореного населення переходить «за межі пасивного виконання німецьких наказів». У Західній Європі єдиним ворогом для населення окупованих держав були нацисти, тому співробітництво з німцями вважалося різновидом зрадництва. В Україні існували режими, які були зовсім не зацікавлені в існуванні незалежної Української держави: тоталітарний сталінський, а з 1941 по 1944 – гітлерівський. Зовсім не дивним є той факт, що за умов війни частина українців, саме завдяки колабораціонізму, врятувала собі життя. Орест Субтельний також визнає, що колабораціонізм в Україні існував на індивідуальному рівні і це робилося з різних мотивів.

Заслуговують на увагу цікаві позиції всесвітньо відомого французького філософа і соціолога Реймона Арона щодо національних проблем ХХ ст., висловлені у фундаментальній праці «Мир і війна між націями». З цим можна погоджуватися і ні. Його висновки, аналіз подій допомагають розібратися в особливостях світової дипломатії напередодні Другої світової війни. Реймон Арон, аналізуючи «дипломатію – стратегію» Третього рейху, як і «дипломатію – стратегію» Радянського Союзу між двома світовими рівнями, зробив висновок, що вона була «ідеологічною та імперською й уже фактично не національною». Чому саме такою, автор пояснює тим, що в період з 1939 р. до 1945 р. нації втратили ту зґрунтованість, яка їм була притаманна у період першої світової: від 1914 р. до 1918р. Він не згадує про таке явище, як колабораціонізм, але пише про «ідеологічних зрадників», які зробили негативний внесок у розкол своїх націй. На його погляд, кількість цих «ідеологічних зрадників» під час Другої світової війни показала, що «нація вже не відчувалася всіма людьми як найвища цінність і єдиний принцип політичної організації». На його думку, особливо яскраво це продемонстрували німці, росіяни та французи: «Кількість ідеологічних зрадників – німців, які віддавали перевагу поразці своєї Батьківщини перед перемогою Гітлера, росіян, які воювали проти режиму, що його вони вважали деспотичним, навіть кількість тих французів, котрі бажали перемоги Німеччини з прихильності до фашистських ідей або відрази до громадянських воєн у Європі», - показують, що нація в цей період дійсно не відчувалася людьми найвищою цінністю. Як бачимо, Реймон Арон у своїй праці порушує ще одне дискусійне питання: він називає однією з причин появи колабораціонізму захист населення від виникнення громадянських воєн у Європі. Крім того, підкреслює він, якщо нація розколота в питанні про власну державність, то вона «втрачає спроможність виступати на світовій сцені», «єдність нації – еліти й мас – є однією з детермінант сили». Тобто сила нації – в єдності нації. Всі війни ХХ ст., робить висновки Реймон Арон, національні за своїм характером, тому що конститутивний принцип політичних утворень – національний. Європа зруйнувала себе національними війнами, а нації несуть відповідальність за спільну руїну. «Було б марним сподіватися, що народи одночасно прийдуть і до цивілізації, і до воєнної слави. Якщо, за браком кращого терміна, ми назвемо історичною життєспроможністю сукупність якостей, які дають перевагу націям у суперництві за могутність, ніхто не стане твердити, що найжиттєспроможніші нації є також найморальнішими; радше навпаки, є всі підстави запитати, до якої міри колективна життєспроможність сумісна з повагою до людей і до свобод», - пише дослідник. Але ці висловлювання, на наш погляд, зовсім не заперечують національно визвольний рух, в результаті якого народам вдається чи не вдається отримати свободу. Усі народи мають право на створення власної держави «з того дня, як колективна свідомість починає визнавати за людьми право обирати собі політичну спільноту, війни стають національними незалежно від того, чи дві держави претендують на одну й ту саму провінцію, чи народ, розділений між двома традиційними політичними утвореннями, хоче утворити власну державу».

Але успіх або невдача підривної, повстанської діяльності, яка має на меті визволити народ з під впливу офіційної влади, адміністративного та морального й інтегрувати його в інші політичні або військові структури залежать від того, які «спонтанні взаємини складаються між активною меншиною, яка веде боротьбу, і масами населення». Іноді негативно на цю боротьбу впливає патріотизм, любов до нації тому, що саме вони є наслідком перенесення на політичне утворення спонтанної прив'язаності до своєї землі або до свого народу. За висловлюванням Реймона Арона, такий патріотизм наділений більшою афективною силою, аніж «туманне уявлення про еллінську або європейську цивілізацію».

Війна між націями впродовж існування людства визначила способи дій, за допомогою яких можна змінити поведінку людей на свою користь, настроєних до цього вороже або нейтрально. Французький дослідник називає три таких дії: залякування, переконування, підривна діяльність. Під час Другої світової війни саме вони успішно використовувались і гітлерівськими окупантами, і Червоною армією, і українським національно-визвольним рухом в боротьбі за свій вплив на населення України.

Як вже згадувалось, в історії людства відомо багато фактів, які можна кваліфікувати як колабораціонізм, у тому числі масового та індивідуального співробітництва з поневолювачами. Наприклад, у 491р. до н. е. Дарій відправив посольство у Грецію, вимагаючи покірності від греків, частина грецьких полісів визнала владу персів, крім спартанців та афінян, котрі відмовились та вбили персидських послів. В 406 р. до н. е. під час війни Спарти проти Афін спартанці звернулися по допомогу до ворогів греків – персів. Перси допомогли спартанцям розбити афінян, тим самим Спарта зрадила інтересам усього грецького народу заради свого панування. Олександр Македонський створив свою величезну державу, підкорив народи Малої Азії, Єгипту, Індії. Його держава функціонувала завдяки тому, що він наділив управлінською владою на окупованих територіях місцеву знать. Прикладів масового колабораціонізму в історії людства можна навести безліч.

Яскравими проявами індивідуального колабораціонізму можна назвати поведінку знаменитого жерця з Еліди Гегесистрата, який прийшов до персів з причин ненависти до Спарти, а також за велику нагороду. В 67 р. до н. е. командуючий іудейським військом Йосиф бен Маттітайх (Йосиф Флавій) добровільно здався римлянам, а потім допомагав їм покорити Іудею, всі ці події він описав у своєму творі «Іудейська війна», який є цінним історичним джерелом. У 1380 р. рязанський князь Олег перейшов на бік монголів тільки тому, що його князівство знаходилось на шляху завойовників, а в осени 1378 року його землі вже були спустошені монголами. Це розуміли князі інших руських земель, наприклад, московський князь Дмитро, котрий вирішив йти назустріч військам Мамаю так, що обійти рязанське князівство і не провокувати князя Олега на виступ проти Москви. Більш того, князь Дмитро віддав наказ воям, що б ніхто навіть не торкнувся жодного рязанця.

Аналіз причин колабораціонізму в історії людства дозволяє зробити деякі висновки:

1. В історії різних народів багато прикладів колабораціонізму, коли влада ворогів визнається переможеними заради того, щоб яко менше постраждало населення, щоб не були зруйновані міста, спалені села, заради накопичення сил і подальшої боротьби.
2. З різних мотивів переходили добровільно до ворога: потягу до великого грошового або майнового нагородження; ненависті до держави, на території якої проживав колабораціоніст; бажання зберегти собі життя; з-за причин безнадійності, безперспективності подальшої боротьби; з причин загрози розправи або покарання за різні проступки за будь якого режиму.
3. Багато прикладів, коли велика частина народу переходила на бік окупанта, повіривши в обіцянки ворога. Закінчувався такий перехід жорстокими заходами завойовників проти населення.
4. Часті були в історії людства випадки, коли до ворогів зверталися по допомогу у процесі міжусобної боротьби за владу у своїй державі. Безліч таких прикладів ми знаходимо в історії Київської Русі, навіть за «Повістю минулих літ».
5. Багато прикладів, коли переможені, не маючи вже сил для подальшої боротьби, сприймали пропозиції переможця. Іноді окупанти самі пропонували мир і дружбу, щоб припинити кровопролиття. Тут навіть виявляються деякі елементи гуманного відношення до завойованого народу.
6. Перехід на бік окупантів з метою використання їхньої військової сили для отримання незалежності, створення своєї держави.
7. Окупанти самі йдуть на компроміс з переможеними (переважно зі знаттю), даючи їм можливість керувати самим своїми землями, а собі залишаючи тільки військові та фінансові питання.

Крім цього, колабораціоністську поведінку деякої частини населення в різні часи існування людства можна пояснити угодицтвом, пристосовництвом, котре «виховується», з різних причин, протягом великого часу й поступово перетворюється навіть на одну з характерних рис менталітету частини народу. Й не треба боятися говорити про такі негативні риси. Вони властиві для тієї чи іншої частки любої нації, хочемо ми цього чи ні. Наприклад, щодо

українців, про це ще писав Т.Г. Шевченко. Він виразно описав два типи українців, давши їм яскраві характеристики: один тип – з психікою козацькою, хмельничан, мазепинців, гайдамаків. А інший – з психікою «свинопасів», котрі «за шмат гнилої ковбаси» готові були хоч матір свою продати, яких можна було залякати та обернути в рабство. Т.Г. Шевченко, аналізуючи історію українців, прийшов до висновку, що психіка героїзму є традиційною народною «філософією життя».

Проблема зрадництва, відступництва, «патріотичної зради» цікавила істориків, письменників ще у XIX ст. Так, А. Штур після революційних подій 1848 року зробив висновок, що коли народ втрачає самостійність – він втрачає самоповагу, тим самим «відкриваються ворота до всякої підлості».

П. Куліш, аналізуючи українську історію, також підкреслює відступництво освічених класів як парадигму української історії. Він звинувачує культурні верстви українського суспільства в тому, що вони не спиралися на багатий етнічний ґрунт, багату матеріальну та духовну українську культуру, народні традиції, не дали народові освіти, а постійно зверталися до чужої культури: то польської, то російської, то австрійської та ін. Тим самим, українська культурна провідна верства позбавила свій народ «національного верховіття».

Іван Франко розглядав «патріотичну зраду» як зраду-підступ, зраду-обман, удаване відступництво з тим, щоб втертися до ворога в довір'я. Він вважав, що «патріотична зрада» – це отруйна дефініція для української нації, тому що вона підточує націю, зовсім не несе якісного переродження, а навпаки, зводить націю нанівець. Більш того, І. Франко ототожнює «патріотичну зраду», як засіб вибороти своєму народові незалежність, з «національною зрадою», тобто відступництвом.

Спробуємо з позиції сьогодення, а також, спираючись на документи довоєнного, воєнного часів, визначитися з поняттями «зрадництво», «зрадник», тому що колабораціонізм, як ми побачили, ототожнюється саме зі зрадою, відступництвом. Загально відомо, що “зрадник” - це людина, котра зрадила когось, або видала щось комусь. Спираючись на Кримінальний Кодекс РСФСР, який діяв напередодні та під час Другої світової війни, в повоєнні часи на теренах всього колишнього СРСР, визначимось, що саме класифікувалось як зрадництво Батьківщині. За Кримінальним Кодексом особливу частину складали контрреволюційні злочини. Контрреволюційними визначалися усякі дії, спрямовані на підрих, послаблення, ліквідацію влади робітничо-селянських рад, підрих або послаблення зовнішньої безпеки СРСР, а також основних господарських, політичних та національних завоювань пролетарської революції. Крім цього, контрреволюційними визнавалися ці дії, якщо вони спрямовані проти інших держав трудящих, котрі не входять до складу СРСР, але це потребує міжнародна солідарність інтересів працюючих (6 червня 1927 р. СУ № 49 ст. 330).

Зрада Батьківщині, тобто дії, здійснені громадянами СРСР на збиток військової сили СРСР, його державної незалежності або його територіальної недоторканості, тобто: шпіонаж, видача воєнної або державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча або переліт за кордон караються вищою мірою кримінального покарання – розстрілом з конфіскацією усього майна, або за пом'якшених обставин – позбавленням волі на 10 років з конфіскацією усього майна (20 липня 1934 року (СУ №30, ст. 173)).

Такі самі злочини, здійснені військовослужбовцями, караються вищою мірою кримінального покарання – розстрілом з конфіскацією усього майна (20 липня 1934 року (СУ №30, ст. 173)).

Важливим для розуміння даної проблеми є другий розділ Кримінального Кодексу РСФСР, прийнятий 2-ю сесією ВЦВК 22 листопада 1926 р. з 1 січня 1927 р. (СУ №80, ст. 60), в котрому мова йшла про те, що громадяни союзних республік підлягають відповідальності за законами РСФСР за здійснені ними злочини на території РСФСР, а також за межами СРСР. За здійснені на території СРСР злочини громадяни союзних республік відповідають за законом місця здійснення злочину.

Вища міра покарання загрожувала тим особам, котрі здійснювали терористичні акти, спрямовані проти представників Радянської влади або діячів революційних робітничих та селянських організацій. За пропаганду або агітацію проти Радянської влади, за розповсюдження, виготовлення, збереження такої літератури – позбавлення волі на строк не нижче 6 місяців. Такі самі дії в умовах воєнного часу – вища міра покарання або позбавлення волі строком не нижче трьох років, якщо є пом'якшуючі обставини. Тобто ми бачимо, що особи, котрі займалися пропагандою чи агітацією, терористичними актами, спрямованими проти Радянської влади, за вихід своєї республіки зі складу СРСР переслідувались, карались законами не тільки під час війни, але й в мирний час, а їх дії кваліфікувались як зрада вітчизні.

В історичній літературі часто змішують поняття «держава» з «вітчиною». Ототожнювати державу, яка виступає як форма організації суспільства в цілому з наявністю особливої системи органів та установ, системою норм права, і т. ін., з місцем народження людини неправомірно. Ну а, по-друге, не можна зраджувати державі, якщо її не існує, а також взагалі як можна зрадити своєму місцю народження? Людина могла народитися зовсім в іншому місті з різних причин, навіть далеко від землі свого народу. Отже, напрашується висновок, що не всі люди підпадають під категорію колаборантів, якщо навіть, з різних причин, вони співпрацювали з окупантами.

Дуже часто в літературі до колабораціоністів відносять не тільки тих, хто з різних мотивів співпрацював з окупантами, але й тих, хто допомагав їм, тобто підсобляв. Більш того, ототожнюються два явища: колабораціонізм і пособництво. Але в Кримінальному Кодексі РСФСР також пояснюється, хто вважається пособником: пособниками вважаються особи, які сприяли виконанню злочину своїми порадами, вказівками, наданням засобів і скасуванням перепон або укриттю злочинця або слідів злочину.

Під час війни, а також після закінчення гітлерівської окупації велика частина населення - пособників підпадала під категорію колабораціоністів і була засуджена кримінальними органами.

Чим викликана була поведінка тієї частини населення, яка з різних причин співпрацювала або підсобляла гітлерівським окупантам в роки Другої світової війни? Як взагалі поведінку людини пояснюють психологи? Психологи стверджують, що головними компонентами поведінки людини вважається завчасно визначена мета, котра залежить від здатності особи вільно вибирати та самостійно приймати рішення. Фундаментальне значення має також світогляд особи, тому що від світогляду залежить спрямованість та соціальна цінність поведінки людини. В умовах колективного життя поведінка людини залежить від характеру його взаємостосунків з групами, колективами, членом котрих вона є. В той самий момент група виступає в якості особливого суб'єкту поведінки зі своєю метою та мотивами. У груповій поведінці спостерігаються наслідування, співпереживання, лідерство, підкорення індивідуальної поведінки груповим нормам, емоційне «інфікування» і т. ін.

Не важко пояснити причини поведінки тієї частини українського населення, котра настраждавшись від терору, постійного страху за своє життя та життя своїх найближчих родичів з радістю зустрічала гітлерівських окупантів, як своїх визволителів, і деяка частина почала одразу співпрацювати з ними. Тобто ми бачимо, що індивідуальна поведінка в екстремальних ситуаціях може випереджати групові норми поведінки, ігнорувати їх, входити у протиріччя з груповими. У надзвичайних умовах, коли від людини залежить, яке життя вона вибирає, на перший план виступає її світогляд. І саме він диктує характер поведінки.

Світогляд - це не тільки зміст, але й засіб усвідомлення дійсності, принципи життя, котрі визначають характер діяльності.

Існує три основних типи світогляду: філософський, релігійний та життєвий. Світогляд на життєвому рівні зароджується безпосередньо умовами життя. Цей рівень світогляду найбільш, здається на наш погляд, поширеним, тому що існує у формі традиційного уявлення про світ, уявлень не систематизованих, стихійних, у формі здорового глузду він

найбільш наближений до людей, зайнятих фізичною працею, наближених до землі. Так ось, саме життєвий світогляд в екстремальних умовах життя підказує людині найбільш оптимальні шляхи подальшого життя, не виключаючи пристосовництва або навіть зрадництва заради збереження життя – найціннішого що є у людини .

Таким чином, можна зробити висновки, що колабораціонізм – це соціально-економічне, військово-політичне, морально-етичне явище, котре виникає між протилежними сторонами як мирні часи, так і під час війни. Проявляється у співпраці з ворогом для досягнення тактичних, нерідко протилежних цілей.

Колабораціонізм існує у двох формах: у формі пасивної співпраці, коли населення добровільно виконує усі розпорядження окупантів; а також у формі активної, коли вже активно співпрацюють з окупантами, приймаючи участь у здійсненні політичних, економічних, воєнних заходів ворога. Причинами виникнення цього явища можуть бути й політичні мотиви: коли колаборанти таким шляхом намагаються досягти своїх тактичних цілей, нерідко цілі колабораціоністів не співпадають з метою окупантів, незгода з існуючою формою устрою, владою; соціально-економічні: знайти собі роботу, забезпечити необхідним свою родину, не померти від голоду; психологічні: бажання зберегти життя собі і своїй родині. Якою ціною вдасться це зробити – залежить від того, які загальнолюдські цінності стають на першому плані у окремої людини, який в неї світогляд.

Делінквентні та «маргінальні» особистості на війні: причини та наслідки девіантної поведінки

(Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Delinquent and «marginal» personalities in wartime: reasons and consequences of deviant behaviour //V International Scientific Congress SOCIETY OF AMBIENT INTELLIGENCE 2022 (ISC SAI 2022) / Printed in Portugal ISBN: 978-989-758-600-2 DOI: 10.5220/0000153900003350 Deposito Legal: 503849/22 Vol. Sustainable Development and Global Climate Change – 978-989-758-600-2 <https://www.scitepress.org/ProceedingsDetails.aspx?ID=gVnxmkBXF5Y=&t=1>

Andrii Shaikan¹, Valentina Shaikan²

¹ Prof. DSc in Economics, State University of Economics and Technologie, Ukraine

² Prof. DSc in History State University of Economics and Technologie, Ukraine).

Abstract.

Демократична світова спільнота стала свідком нечуваної консолідації та солідаризації української нації на початку XXI століття. Революції «Помаранчева», «Гідності», боротьба України за незалежність – це героїчні години для української нації. Українці бажать жити у демократичній і цивілізованій державі. Але є сили, які заважають цьому. Звідси й «гібридна війна», «підгодовування» та активізація асоціальних явищ, всього того, що й внутрішньо, й зовнішньо заважає суверенітету України. У статті йдеться про причини виникнення, порівняння та сучасні прояви таких негативних соціально-психологічних явищ-феноменів як маргіналізм, девіантність і делінквентність, аномію, апатію, антипатію, колабораціонізм тощо та їх наслідки і виклики для сучасної України.

1 INTRODUCTION

Світ початку 20-х років ХХІ століття для нас, українців, це політична, економічна, соціально-психологічна кризи, які притаманні з початку ХХІ століття й до сьогодні: 2004-2005 роках, як відомо, відбулася Помаранчева революція, 2013-2014 – Революція Гідності, яку вже у лютому 2014 року було «перервано» гібридною війною – російсько-українською війною на Сході України та Криму. Отже, спочатку ХХІ століття світ побачив й почув Відродження та народження української нації, «нечувану консолідацію та солідаризацію нації», світова спільнота стала свідком того, як столиця України Київ потонула у «помаранчевій благодаті» [1, р. 134]. Назавжди увійшли в історію українського Відродження ХХІ століття слова почесної професорки Києво-Могилянської академії Ліни Костенко студентам та працівникам Національного університету «Києво-Могилянська академія», які перші приєдналися до загальноукраїнського Руху Опору 22 листопада 2004 року: «Ви зараз рятуєте Україну ... [1, р. 4]». Увечері 2 грудня 2004 року президент Національного університету «Києво-Могилянська академія» В'ячеслав Брюховецький у прямому ефірі на «5-му каналі» у своєму зверненні до глядачів просив приносити експонати до майбутнього музею «Помаранчевої революції», який може мати й такі назви - «Музей Помаранчевої Еволюції», «Музей української Звитяги» [1, р. 144]. Героїчні для нації години та місяці й тоді, й сьогодні. Початок Нової історії України продовжується. Що єднало та єднає мільйони українців із сучасною демократичною світовою спільнотою? Відповідь й тоді, й сьогодні та ж сама: Ми хочемо жити в демократичній, заможній, цивілізованій Україні, де влада не є в опозиції до народу, поважає Конституцію, закони, мораль і не допускає порушення прав громадян [1, р. 68]; ми українці, хочемо миру й стабільності, а тому захищаємо свою незалежність і свободу. А тим часом вже 7 років триває російсько-українська - інакше «гібридна війна», яка, як на думку українського політичного експерта Тараса Березовця, «прикриваючись словами про вікову дружбу російського й українського народів, ... десятиліттями цинічно й планомірно готувала розчленування України та загарбання її земель [2, р. 16]».

Дуже небезпечні для сьогоднішнього звикання до стану війни тих, хто далекий від лінії фронту, а тим часом у прифронтовій зоні й не тільки страждає мирне українське населення, кожного дня вмирають українські захисники у шпиталях й на передовій. Жахи «гібридної війни» передав у своєму романі «Аеропорт. Головна книга про війну, якої не мало бути, і про героїв, які хотіли жити, але вмирали», написаний на реальних фактах, кореспондент і фотограф Los Angeles Times Сергій Лойко [3]. Сергій Лойко мудро й стисло передав трагізм цієї війни, героїзм українського гарнізону Аеропорту словами: «Моїм маленьким онукам Зої та Максусу присвячую цю книгу. Сподіваюся, коли вони виростуть, описане в ній читатиметься як фентезі, і не тому, що «цього не може бути ніколи», а тому, що цього не має ніколи бути ... [3, р. 5]».

Більшовицькі експерименти, відомі як «контраселекторна елімінація» та «контраселекторна селекція», «схизмагенез», потужна ідеологічна обробка населення десятиліттями сприяли винищенню генофонду української нації (носіїв «плюс-варіантів», тобто цінних представників нації) та збільшенню «агресивного типу» - «мінус-варіантів» - малоцінних елементів. Цей агресивний тип знищив не лише інших, а й дав більше нащадків [4, р. 108, 110, 111]. Документи, матеріали, наведені провідним науковим співробітником Інституту історії України НАН України Сергієм Білоконем у монографії «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР, 1917-1941 рр.: Джерелознавче дослідження» [4, р. 8, 10-13, 20-21 та ін.], свідчать про цілеспрямоване та свідоме фізичне винищення інтелектуалів, робітників, селян, духівництва, які не сприйняли більшовизм і радянську владу. Разом з тим, створювалися умови для підтримки всіх тих, хто визнавав радянську систему, пристосовувався до неї, сприяв поширенню системи підкупів, підгодовування, запоруки та збільшенню малоцінних елементів. Як відомо, Римська імперія розкладалася, завдяки поширенню клієнти – цієї великої маси зубожілого населення, яка не бажала працювати, але годувалася продажем своїх голосів, жебрацтвом і низькопоклонством перед патриціями. Майже за тим самим сценарієм розвивалися події у Радянській імперії – занепад через поширення малоцінних елементів.

Доцільно буде згадати про цікавий зміст інтерв'ю на одному з центральних каналів ТБ України 19 вересня 2018 року професора, доктора філософських наук Романа Додонова, який до 2014 року працював у Донецькому національному університеті. Він згадував, що напередодні російсько-української війни 2014 р. у Донецькому національному університеті проукраїнці становили 20-25 %, а проросіяни – 25-30 %. На вересень 2018 року це співвідношення значно змінилося, адже потужним став вплив російської гібридної агресії на свідомість населення Донецького регіону. На його думку, на Сході України ще у 20-30-ті роки минулого століття більшовиками було розпочато «схізмагенез» - процес розколу за релігійними ознаками та накопичення негативних явищ. А якщо людину десятиліттями позбавляли критичної складової – вона ставала об'єктом будь-яких маніпулятивних впливів. Ось звідки витокі сепаратистських настроїв!

З початком війни на Сході України до різних регіонів України рушили тисячі й тисячі переселенців. Велика кількість таких з'явилися й у Кривому Розі. Не слід ототожнювати всіх переселенців, адже серед них були та є інтелектуали, бізнесмени, студентська молодь, які налагодили свою справу, почали працювати у вищих навчальних закладах, працевлаштувалися на підприємства та різні установи, стали студентами ВНЗ тощо. Разом з тим, Кривий Ріг з початку російсько-української війни 2014 року переповнився делінквентними та «маргінальними» особистостями з Луганщини та Донеччини. Швидко стало зрозумілим, що вони не бажають працевлаштовуватися, шукають легкі шляхи для отримання «хліба насущного». Серед таких, які масово почали звертатися до Координаційного центру допомоги, який з початку війни почав функціонувати при тодішньому Криворізькому економічному інституті ДВНЗ «Київський національний університет імені Вадима Гетьмана» (сьогодні – це Центр психологічної допомоги і соціальної адаптації Державного університету економіки і технологій), одиниці погоджувалися на працевлаштування. Відмову на працевлаштування пояснювали невеликою зарплатнею. При цьому всіх було розселено по гуртожитках з опаленням та гарячою водою за дуже ліберальну щомісячну платню. Знаходилися й такі, які відверто пояснювали своє небажання працювати значною грошовою та матеріальною допомогою, яка щомісячно надходила з різних міжнародних й державних благодійних фондів. Найбільш спритні миттєво ознайомилися з можливостями отримання безкоштовних обідів, допомоги від населення міста та районів через Координаційний центр, міський виконавчий комітет Кривого Рогу. Почалися, як гриби після дощу, виникати всілякі асоціальні групи, які масово займалися «видобутком» грошей через всілякі шахрайські схеми, адже володіли сучасними комп'ютерними технологіями, вміли «презентувати» брехливу інформацію. Ті, хто не володів такими здібностями, просили милостиню. Психологи Координаційного центру проводили роз'яснювальну роботу серед багатодітних родин переселенців, батьки яких ніде не працювали, а діти не ходили до шкіл, садочків. Особливо багато проблем виникало серед тих, хто зловживав алкоголем, або був наркозалежним.

Отже, до написання цієї статті авторів спонукала проблема, яка актуалізувалася в Україні саме з початком гібридної війни 2014 р. Ця війна підняла на поверхню «хвороби» українського суспільства, які тривалий час існували, але не «помічалися» колишньою радянською системою та дістали у спадок Україні у 1991 році, коли вона стала незалежною: маргіналізм, девіантна поведінка, делінквентність, аномія та апатія, десоціалізація та антипатія. Радянська спадщина залишила глибоко марганалізоване українське суспільство.

2 OUR CONTRIBUTION

Українське суспільство на початку 90-х років ХХ століття перебувало у стані зруйнованого інформаційного імунітету української нації. Радянська (більшовицька) індустрія створення ідеологічних технологій (експериментів) – контраселекторної елімінації, контраселекторної селекції, схізмагенезу, масового більшовицького терору

(індивідуального, політичного, фінансового, психологічного), «Великого Терору 1937-1938 рр.», десятки років інфікувало населення інформаційними вірусами та призвела до стану, коли українська нація опинилася у стані самознищення.

Про те, як «інформація змінює сьогодні мислення і поведінку українців», чому «українцям потрібен імунітет від інформаційних вірусів», про сучасну індустрію вірусмейкерства пише у своїй книзі Оксана Мороз [5]. Її 20-річний професіоналізм у цій сфері, досвід й відвертість є надзвичайно цінними у контексті потужного інформаційного наступу агресора за умов гібридної війни. Оксана Мороз розкриває не лише причини руйнації інформаційного імунітету української нації, а й піднімає питання інформаційної гігієни, навчає розпізнавати ці віруси та захищатися від сучасної «Індустрії вірусмейкерів». Заслуговує на увагу її висновок щодо сучасної України, яка сьомий рік у стані війни: «Ми - один з ключових ринків, на якому і відбуваються інформаційні битви із застосуванням новітніх технологій [5, р. 215]». 20-ті роки ХХІ століття для України є доленосними. Від того, наскільки українське населення виявиться стійким у протистоянні з інформаційними вірусами у тилу, буде залежати й наша перемога на фронті. Як на думку авторів статті, О. Мороз визначила сегменти населення сучасної України, які, на її думку, «мають істотний вплив на інфополе в Україні або прийняття колективних рішень [5, р. 233]». Слід визнати, що така сегментація відповідає реальному стану українського суспільства, адже виділені 3 типи людей: I тип – це «люди, як вже ніяк не можуть протистояти вірусам; II тип – «Борці за імунітет, борці проти вірусів»; III тип – «Найстійкіші – люди, які зберегли імунітет» [5, р. 233- 250]. До першого типу належать: «Залежні й втомлені» («схильні до навіювань і піддатливі всім вірусам за будь-якого контакту з реальним світом», «абсолютно пасивні члени суспільства» - це прихильники геймінгу, езотерики, йоги, наркотиків тощо); «релігійні фанатики» (усі нові й старі релігії, секти); «ті, хто виживає» (міське населення: колишні вчителі та бібліотекарі, які «є заручниками «стокгольмського синдрому», будь-яка подачка і добре слово від керівників країни стимулюють їх до скороминущої любові й демонстрації відданості»); «сільські мешканці» (не фермери; «люди з аналоговим мисленням», «вірять усьому, що добре звучить», «мало поінформовані й піддаються вірусам»); «самолюби» (або «люди-оркестри», «піддатливі вірусам»); «Остапи Бендери» («челночники» - «виробники» - «візіонери від бізнесу», «радикали» і «нонконформісти» - всі мають зруйнований імунітет) [5, р. 233-241]. Другий тип українців розуміє цифрову епоху, вміє критично мислити, його представники є «рушійною силою, яка керує вектором розвитку країни, бізнесу, наук тощо» (це – стара міська інтелігенція, мами, бізнесмени старого гатунку, молодь, фрилансери й представники творчих професій, які мають інформаційний імунітет і слабо піддатливі більшості вірусів) [5, р. 242-246]. III тип українців мають знання, та вміють фільтрувати інформаційне поле, розуміють масштаб і наслідки від будь-яких маніпулятивних впливів (блогери, стартапери, інноватори, технарі, IT-шники, нова інтелігенція - «найпідготовленіший і найефективніший сегмент у боротьбі з вірусами) [5, р. 247-250].

Така сегментація сучасного українського населення, як на думку авторів статті, дозволяє зрозуміти місце та проблеми тих, хто опинився та перебуває на межі культур, спільнот, або асоціальних чи антисоціальних груп. Суть негативних явищ розкриває психологічна термінологія. Так, до «маргінальної особистості» українська психологиня Лідія Орбан-Лембрик відносить тих, хто опинився поза межами своєї колишньої спільноти, але пройшов певний час, й така особистість або не змогла увійти, або не була прийнята до нової групи [6, р. 438]. «Девіантна поведінка» за тлумаченням цієї ж психологині є системою вчинків, що відрізняються від загальноприйнятих у суспільстві норм моралі, права та культури [6, р. 434]. Науковці Ірина Ващенко і Маріанна Кляп так само відмічають девіантну поведінку як вчинки, які суперечать і порушують правові та моральні норми, що прийняті у суспільстві [7, р. 362]. До «абсолютно пасивних» членів суспільства відносяться інтроверсійні та апатийні особистості, які цілком «поглинені власними проблемами і переживаннями [7, р. 368]», байдужі до всього та бездіяльні, що їх

оточує й не розуміють всього того, що відбувається [7, р. 355]. Такі громадяни, мабуть, для маніпуляторів є найпростішими, керованими суб'єктами маніпулятивних впливів. До І типу сучасних особистостей, які визначаються авторами цієї статті як небезпечні для суспільства, є делінквентні, десоціальні, аномічні та антипатичні особистості. Адже такі особистості є мобільні та відносно молоді за віком, винахідливі та ініціативні, хитрі та практичні там, де є можливість швидко і без зайвих зусиль отримати для себе всіляку вигоду. Такі є небезпечними для суспільства вже тому, що віддаляються від основної маси людей та створюють для досягнення своєї мети асоціальні чи антисоціальні неформальні групи [6, р. 434] (з метою здійснення всіляких шахрайських схем – в Інтернет-просторі, у людних місцях, на транспорті, жилих кварталах тощо). Делінквентні особистості є правопорушниками, а їх негативна поведінка у крайніх проявах є карним вчинком [6, р. 434], їх аномія, тобто, байдужість і антипатія (почуття недоброзичливості та ворожості) до звичайних суспільних норм і оточуючого середовища – відбувається зовсім не через незнання закону. Навпаки, за ствердженням психологинь Ірини Ващенко, Маріанни Кляп - «через знання і неприйняття його [7, р. 355]».

Діяльність людини, мотивація її поведінки неможливі без аналізу специфіки мислення і морально – психологічного обличчя самої людини. Суспільно-соціальна позиція людини, її вибір і поведінка напряду залежать від особистісно-індивідуальних рис індивідуума, які можуть бути основою для оцінки діяльності особи. Для характеристики особи виявляється традиційний набір біографічних даних. Щоб зрозуміти індивідуальні мотиви позиції особистості, як на думку авторів, важливо виявити фактори, які обумовлюють погляди і діяльність людини маргінальної, делінквентної, десоціальної в цілому.

Як відомо, життєвий шлях людини охоплює різні періоди - критичні, активності, творчості. Критичний припадає на період регресу, занепаду, стагнації суспільства, що не може негативно не відбитися на долі людини. Сучасна психологія пропонує виокремити такі особливості соціалізації особистості: соціалізацію людини, яка перебуває на стадії активності у стабільні періоди розвитку суспільства; соціалізацію особистості, що перебуває на стадії кризи у стабільні періоди розвитку суспільства; соціалізацію особистості, котра перебуває на стадії піднесення, але у нестабільні періоди розвитку суспільства; соціалізацію особистості, яка перебуває на стадії кризи у нестабільні періоди розвитку суспільства [6, р. 120]. Історія України надає можливість провести порівняльний аналіз українського суспільства ХХІ століття з 20-ми-30-ми роками (або «міжвоєнної доби») минулого ХХ, а також роками Другої світової війни. Не підлягає сумніву, що частина населення України ХХ століття переживала у своєму розвитку нестабільний період. Про це свідчать репресії і політичні процеси проти «ворогів народу», постійна боротьба з «крайнощами» - проявами «буржуазного націоналізму» проти українських інтелектуалів, ідеологічних переслідувань й покарань, відомих під назвами «хвильовизму», «волобуєвщини», «скрипниківщини», «шумськізму». Українське суспільство пережило численні «чистки», Голодомори 1921-1922 рр., 1932-1933 рр., колективізацію, розкуркулення, переселення, радянізацію західноукраїнських земель. Соціалізація більшості тодішніх громадян відбувалася у період їх життєвої кризи та ще й у нестабільні періоди розвитку суспільства, коли ціннісні орієнтації особистості, її соціальна поведінка також змінювалися під тиском обставин.

У 2014 році дослідником Володимиром В'ятровичем було видано розсекречені архіви КДБ, які зберігаються в Архіві Служби безпеки України [8]. Заслуговує на увагу, як на думку авторів, «Справа № 67 436 зі звинувачення Х.І. Сигала, він же Сиголенко К.М., він же Ковальський К.І.». Цю справу презентовано істориком В. В'ятровичем під назвою «Страшний маскарад Хаїма Сигала» [8, р. 135-152]. Справа розкриває складний життєвий шлях людини, яка за короткий час – з восени 1939 по 1951 рік, під впливом різних обставин, «міняла не лише прізвище, але й саму себе». Доля Хаїма Сигала, 1904 року народження, єврея за національністю, уродженця села Лещатів на Львівщині, надзвичайно складна. Перша світова війна позбавила його повноцінного дитинства, після

смерті батька він разом із старшим братом Єнохом змушені були працювати, щоб прогодувати велику родину (у сім'ї було 8 дітей). Він не полишав бажання вчитися: 1928 році Хаїм закінчив вчительську гімназію і став викладати у приватній єврейській школі. Незважаючи на складні умови життя з самого дитинства, йому притаманні були позитивні риси ідентичності: й працьовитість, й відповідальність за молодших за нього братів і сестер, й бажання до навчання, адже він працював і навчався. Разом з тим, він відчував після смерті батька власну обмеженість у можливостях і через національність, і через статус, і через свій маленький зріст, а це поступово формувало у нього комплекси неповноцінності, замкненості на собі, ізоляваності, якоїсь другорядності, конформізму. З початком Другої світової війни, а також з приходом радянської влади на Західну Україну, йому було вже 35 років. Враження від ознайомлення зі справою Хаїма Сигала однозначні: війна дійсно скалічила його життя, як і мільйонів інших людей за екстремальних умов. З приходом Червоної армії і встановленням радянської влади перед Хаїмом виникли реальні можливості зробити кар'єру. Спочатку стає міліціонером, потім помічником оперуповноваженого у місті Львів, на початку Другої світової – начальник штабу 8-го батальйону 1-го партизанського полку військ НКВС [8, р. 137-138]. А потім гітлерівський полон, співпраця з ворогом, втеча, щоб вижити. Знову співпраця з гітлерівськими окупантами у якості перекладача. Природна кмітливість, вміння швидко знаходити спільну мову з людьми завжди йому допомагали. Тепер він вже вояк Української повстанської армії «Поліська січ». Такі метаморфози відбулися з Хаїмом (він же Кирил) протягом короткого часу – лише червні – вересні 1941 р. У листопаді 1941 р. «Тарас Бульба» - Боровець офіційно оголосив про розформування «Поліської січі». Сотник Кирило (Хаїм) Сигаленко (Сигал) ініціює збір старшинської ради. І знову співпраця з ворогом. У кримінальній справі є свідчення про порятунок Хаїмом від розстрілу двох єврейок – Віри Рейблат, яка працювала у газеті «Гайдамака», та її сестри. Разом з тим, є свідчення й про участь Хаїма Сигала у масових розстрілах єврейського населення взимку - навесні 1942 року. Кримінальна справа свідчить, що на початку 1942 року нацисти почали реалізацію «остаточного вирішення єврейського питання». У квітні 1942 р. Хаїм Сигал вже став комендантом районної поліції в Дубровиці і вирішив свою лояльність гітлерівським окупантам підтвердити власним антисемітизмом: особисто брав участь у ліквідації своїх одноплемінників [8, с. 144-145]. Служив в жандармерії біля Білостока, потім – начальник охорони та заступник коменданта табору у містечку Старосельці, німецька служба безпеки СД. Навесні 1945 р. для Хаїма найголовнішим була вже не кар'єра, а елементарне виживання. Він перевтілюється на поляка Карла Ковальського. Колишній тихий і непомітний вчитель, а тепер, маскуючись під офіційного співробітника морського агентства радянської військової адміністрації в Берліні, Хаїм перетворюється на контрабандиста, підпільного торговця валютою, заможного бюргера, викрадача людей з метою грошового викупу. Кримінальне розслідування його злочинів відбулося лише у 1951-1952 роках: доведено, що він особисто брав участь у розстрілах єврейських дітей, звірствах під час допиту затриманих, забезпечував охорону Дубровицького гетто, змушував мешканців гетто працювати на себе, збирав золото, обіцяючи передати німцям в обмін на гарантію їх безпеки. Вирок суду від 19 червня 1952 року – найвища міра покарання через розстріл. Сумний кінець зрадника-колаборанта: колишнього вчителя, колишнього радянського міліціонера, колишнього начальника штабу 8-го батальйону 1-го партизанського полку військ НКВС, а також німецького перекладача, а потім партизана «Поліської січі» отамана «Тараса Бульби» - Боровця, хорунжого, поручника, сотника, пропагандиста, і знову гітлерівського перекладача, поліцая, жандарма, гітлерівського коменданта і ката, спекулянта і контрабандиста. Як бачимо, він встиг «повоювати» і серед червоноармійців, і серед радянських партизанів, і серед вояків українських націоналістів, але, переважно, разом з гітлерівськими окупантами. Ця людина, переслідуючи власну амбіційну мету – зробити кар'єру, знехтувала навіть батьківськими та подружніми обов'язками та свідомо обрала шлях пристосування, зрадника і ката.

Соціальні явища мають свій психологічний аспект. Зрозуміти соціальну поведінку населення України, психічні процеси, принципові закономірності людської активності та поведінки у нестабільні періоди суспільного життя людини дозволяють методи загальної психології [9]. Психологія мотивації досліджує спонукальні фактори, які здатні спрямувати поведінку людини за певних умов у будь – якому напрямі. За твердженням психолога С. Занюка, особистісні та ситуативні фактори визначають активність людини і спонукають її до діяльності [10, р. 6-8]. В основі будь - яких вчинків людини можуть бути різні мотиви: самореалізація, самоствердження, матеріальні стимули, соціальні причини, ідентифікація з кумиром тощо. За мотиваційно – діяльним критерієм всі особистості поділяються на високомотивованих (людей з високим рівнем мотивації досягнення) та низькомотивованих (людей з низьким рівнем мотивації, у яких домінує прагнення уникати невдач) [10, р. 174-175].

Психосоціальні теорії особистості також дозволяють зрозуміти причини виникнення таких феноменів як, наприклад, колабораціонізм (або співпраця з ворогом), пособництво тощо. Згідно з теорією психоаналізу, особистість – це складне структурне явище, що поєднує водночас індивідуальне і колективне несвідоме, яке може активно впливати на поведінку особистості [6, р. 67, 70]. В умовах кризи людини, конфліктних ситуацій у суспільстві відбувається трансформація позитивних потреб та цінностей на негативні і цей процес стає звичайним явищем у соціумі і, врешті – решт, може привести до асоціалізації особистості. Так було у міжвоєнний час на території СРСР, України, коли під час репресій деяка частина населення, щоб уникнути арештів, доносила на свого сусіда, колегу по роботі тощо. Під час війни в умовах гітлерівської окупації, щоб вижити, дехто вибрав для себе шлях співпраці з ворогом. Були й такі, хто добровільно переходив з німецького підприємства до каральних органів – команд СД, які масово знищували людей. Такі люди деградували в умовах жорстокого окупаційного режиму. На думку психологів, відсутність співвідношення між «реальним Я» та «ідеальним Я», як правило, спричинює до конфліктів людини і суспільства [6, р. 70]. Ієрархічна структура потреб визначає поведінку людини. Психологи стверджують, що потреби вищого рівня – самоповага, пізнавальні, естетичні, самореалізація не виступають на передній план до тих пір, поки не будуть задоволені нижчі потреби – фізіологічні, безпека, емоційні контакти і т. п. Відсутність можливості для задоволення усяких потреб людини, розвитку її інтересів та цінностей так чи інакше породжує регрес і занепад, а якщо умови життя заважають реалізації життєвого покликання, то можливий внутрішній конфлікт, який може спричинити навіть невроз [6, р. 85-86, 120; 10, р. 30-41].

Зрозуміти причини виникнення асоціальної поведінки у роки Другої світової серед певної частини людей, а також зрозуміти, як вдалося іншим уникнути цього, допомагає доктрина логотерапії або так званої «психологічної теорії смисла», котру розробив австрійський психіатр і психолог Віктор Франкл [11, р. 24]. В роки Другої світової війни у 1942-1945 роках він перебував у гітлерівських концтаборах, але залишився духовно непереможеним. У нацистському концтаборі Аушвіц його теорія отримала унікальну перевірку життям за екстремальних умов. Три роки боротьби за виживання у концтаборі допомогли вченому з'ясувати пріоритетні мотиви людського існування: за його спостереженнями, більші можливості вижити за нелюдських умов мають не ті, хто відрізняється міцною статурою, міцним здоров'ям, а ті, хто має міцний дух і уявляє мету власного життя, хто вміє створити свій внутрішній світ духовної свободи та внутрішнього багатства й за допомогою цього «світу» повертатися до жахливих реалій [12, р. 4-6, 22-25]. Здатність збереження внутрішнього духовного життя, як свідчив вчений, навіть за екстремальних умов, коли, здавалося, вже не можна існувати, надавала йому «інтенсивнішим засобом сприймати красу природи або мистецтва» [12, р. 25-26]. На його думку, екзистенційний вакуум, до якого потрапляє особистість у критичний час, може нівелюватися шляхом внутрішньої свободи, без якої немає людини, а також через внутрішню силу, яка допомагає пережити страждання, непомірну працю (подвиг),

переживання (насамперед, любов до рідних), що вкупі надають людині сенс боротьби за життя; людина, яка втрачала сенс життя – втрачала сенс спротиву, внутрішню силу й швидко саморуйнувалася [12, р. 41-49].

Історія має багато прикладів одночасного існування лихого та доброго в кожній людині та суспільстві. Дослідження мотиваційних суперечностей у вчинках особистостей є необхідним і важливим для розуміння явищ асоціальних явищ у соціумі. Стабільність чи нестабільність розвитку суспільства впливає на індивідуальні особливості розвитку людей. Економічні та політичні кризи створюють багатоваріантні лінії поведінки індивідуумів у соціумі, корегують процеси соціальну реакцію і мислення людей [6, р. 85, 87, 120]. Індивідуум обирає таку лінію поведінки, яка відповідає його особистісним інтересам і цінностям та обумовлена соціальними, політичними, релігійними, культурними, ідеологічними умовами життя. Яким саме цінностям буде віддавати перевагу особистість – залежить від її емоційно-психічних станів, до яких належать потяги, почуття, прагнення, переживання, емоції, воля тощо. Провідну роль в житті кожної особистості, за ствердженням психологів, відіграє воля, яка, завдяки емоціям і потягам, зумовлює дії та вчинки людини. Для розуміння витоків асоціальних явищ цінними є результати дослідження американського філософа і психолога У. Джемса [11, с. 91-92], який запропонував формулу особистісної самоповаги. Коефіцієнт самоповаги людини зростатиме, якщо буде збільшуватися значення чисельника – показника здобутків і зменшуватиметься значення знаменника – рівня вимог. Тобто, людина, за певних умов своєї життєдіяльності, відмовляючись від вищих потреб або ціннісних орієнтацій, отримує взамін певне психологічне і фізичне полегшення, пристосовуючись до зовнішнього середовища та умов життя. За умов кризи суспільства, коли перед населенням виникає проблема як жити далі, люди не можуть довго вести себе індиферентно. Рано чи пізно, особистість повинна визначитися, з ким вона. А тому, або сприймає нові порядки, або стає до них в опозицію, або намагається знайти компромісне рішення. Все залежить від рівня духовної культури та ціннісних орієнтацій особистості. Під час війн, революцій відбувається зміна ціннісних установок, боротьба між позитивною та негативною ідентичностями, яка може закінчитися для людини перемогою нижчих, тобто призвести її до зрадництва, карного вчинку, внутрішньої духовної катастрофи.

Асоціальну поведінку людини здатні, як стверджує психолог Б. – Ф. Скіннер [6, с. 69], викликати «оперантні» реакції, що виробляються мимоволі організмом як відповідь на зміни зовнішнього середовища. Ці реакції людей можна підсилювати або послаблювати за допомогою покарання чи заохочення. Такі прийоми маніпулювання у пропаганді активно використовувалися гітлерівськими окупантами. Асоціальні форми поведінки розпорошували українське суспільство, розпалювали ворожнечу між націями, і, навпаки, допомагали окупантам контролювати українське населення. За гітлерівськими інструкціями пропонувалося закриття лікарень для місцевого населення, припинення боротьби проти тифу, сухот, сприяння поширенню серед цивільного населення аморальності, хуліганства, якщо це не шкодило німцям [13, р. 587; 14, р. 132-133]. Разом з тим, співпраця з окупантами гарантувала населенню певні свободи та матеріальні блага. Особистості, які схильні до впливу думок інших, поведінки інших, так чи інакше шукають вигідного для себе стану чи рішення. Таке пристосовництво спричинює негативні ефекти. Пасивне та пристосовницьке прийняття групових стандартів поведінки, безапеляційне визнання існуючих порядків та норм, правил, безумовне схиляння перед авторитетами та будь - якою силою кваліфікується як конформізм. На думку психологині О. Швачки [11, р. 47], за тоталітарної системи з її егоїстичними пріоритетами так чи інакше розвивається конформізм. Це явище - наслідок страху людини відстати від інших членів суспільства. Така поведінка була характерною для більшості населення радянського суспільства у міжвоєнний період, а також під час війни, що спровокувало частину людей до співпраці з гітлерівцями в роки окупації.

Афект неадекватності, як певне відхилення у поведінці людини, також є джерелом антигромадської поведінки. Неадекватна особистість спотворює уявлення інших про себе і тим самим знижує здатність людей нормалізувати відносини з нею. Ще одним джерелом поповнення делінквентів, чия негативна поведінка у своїх крайніх проявах призводить до карних вчинків, є вже згадані «маргінали» – особистості, вирвані зі своїх соціальних структур, і які характеризуються внутрішньою соціальною нестабільністю, почуттям самотності, схильністю до аморальної поведінки, легкістю, з якою вступають у конфлікт з оточенням. Цей конфлікт може трансформуватися у певний злочин. Психологи стверджують, що делінквентні особистості з проявами асоціальної поведінки не можуть пристосуватися до умов соціуму. І тому є причина спотвореного або недостатньо розвиненого уявлення людини про себе, соціальні зв'язки, міжособистісні контакти. Психологи стверджують, що соціально-психологічна дезадаптація – процес порушення активного пристосування особистості до умов соціального середовища, виникає внаслідок або фізичних і психічних захворювань, або внаслідок стресів та емоційних переживань і як наслідок – конфліктів [6, р. 121-123]. Соціально-психологічна дезадаптація особистості має як непатологічні, так і патологічні (прояви агресії, садизму тощо) форми. Напередодні Другої світової війни з радянських тюрем вийшли тисячі карних злочинців, які не могли швидко адаптуватися у суспільстві. Що з ними сталося – знаємо з архівних документів: під час гітлерівського окупаційного режиму вони пристосувалися до «нової влади». Саме з такого контингенту окупанти призначали старост, поліцаїв, такі брали участь у каральних операціях проти населення і партизанів.

Теорія відчуження, автором якої став німецько-американський психолог і соціолог Е. Фромм, теж пояснює стан особистості, яка втратила зв'язки з соціумом. Він називає це «відчуженням» або «негативною свободою» [6, р. 68-69]. Така «свобода» пригнічує людину, вона не може вступити у взаємодію з соціумом і залишається зі своїми проблемами наодинці. «Відчуження» особистості знаходить місце не лише у проявах конформізму, а й у садизмі, агресії тощо. Це спостерігалось у діяльності зрадників-колаборантів, які брали участь у каральних акціях гітлерівців.

3 CONCLUSION

Процес соціалізації особистості у суспільстві у контексті негативних суспільно-психологічних та етичних явищ є складним та неоднозначним. Маргіналізм, девіантна поведінка, делінквентність, аномія та апатія, десоціалізація та антипатія, і врешті-решт, колабораціонізм і пособництво певної частини населення – це суспільно-психологічні та етичні реалії у суспільстві під час кризи, війни, революції тощо. Ці явища-феномени спонукали та спонукають, сприяли та продовжують сприяти сьогодні на окупованій вже Росією території Східної України і Криму організації різних форм співпраці та стосунків вже з російськими окупантами. Як бачимо, радянська спадщина працює, адже залишила глибоко марганалізоване українське суспільство. Асоціальні явища виникають, провокуються активізуються, заохочуються і поширюються внаслідок дії навмисно створюваних окупантами універсальних механізмів суспільно-психологічних таких феноменів як наслідування, навіювання, переконання, зараження, залякування тощо. Ці суспільно-психологічні та етичні явища-феномени базуються на складному інтегральному психологічному утворенні – мотиваційній сфері. Відсутність можливостей для задоволення потреб, інтересів, цінностей поступово призводить до кризи, регресу, занепаду як особистості, так і суспільства. Саме коливання суспільства по осі «стабільність – нестабільність», а також індивідуальні особливості особистостей спричиняють утворення різноманітних напрямків соціальної поведінки індивідів. В нестабільні періоди розвитку суспільства і психосоціальних криз людини система

цінностей особистості змінюється. В цей час відбувається гостра боротьба між позитивною та негативною ідентичностями, що, за певних умов, може спричинити аномальну лінію розвитку особистості, а також призвести до злочинної співпраці з ворогом.

REFERENCES

1. Ми йдемо! We are Marching! НаУКМА. Жовтень – грудень 2004 р. Хроніка подій. Авт. світлин: А. Безверха та ін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». - 2005р. : іл. (2005) – Укр., англ.
2. Березовець Тарас. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни». – К.: Брайт Стар Паблішинг. – 392 р. (2015).
3. Лойко Сергій. Аеропорт. – К.: Брайт Стар Паблішинг. – 344 р. (2015).
4. Билокин Сергей. Механизм большевицкого насилия. Конспект исследования. – Киев: Фонд «Воля» (Нью-Йорк). - 128 р. (2000).
5. Мороз Оксана. Нація овочів? Як інформація змінює мислення і поведінку українців / Оксана Мороз. – Київ: Yakaboo Publishing. - 288 р. (2020).
6. Орбан-Лембрик Лідія. Соціальна психологія. – Київ: Академвидав. – 448 р. (2003).
7. Ващенко Ірина, Кляп Маріанна. Конфліктологія та теорія переговорів / І.В. Ващенко, М.І. Кляп.- К.: Знання. – Р. 355, 362, 368. (2013).
8. В'ятрович Володимир. Україна. Історія з грифом «Секретно» /Володимир В'ятрович. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». – 512 с. (2014).
9. Рубинштейн С. А. Основы общей психологии. – СПб.: Питер. – 720 с. (2002).
10. Занюк С. С. Психологія мотивації: Навчальний посібник. – К.: Либідь. – 304 с. (2002).
11. Shvachko O. V. Social'na psyhologija. Navch. posibnyk [Social psychology. Study guide] / O. V. Shvachko. – Kyiv: Vyshha shkola Publ. – 111p. (2002)
12. Франкл Віктор. Сказати життя «Да»: психолог в концлагере. – Москва: Смысл. – 176 р. (2004).
13. Косик Володимир. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка. – 660 р. (1993).
14. Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу, за Українську Самостійну Соборну Державу. 1 частина. Німецька окупація України: Репринтне вид. - Дрогобич: «Відродження». – 208 р. (1993).

Колабораціонізм і воєнний злочин як явища-феномени в сучасному інформаційному суспільстві

(Collaborationism and War Crimes as Phenomena in the Information Society/Valentina Shaikan, Kateryna Datsko, Nina Ivaniuk, Alim Batiuk // *Proceedings of the III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence 2020 (ISC-SAI 2020, p.116-126) 2020-04-02/ journal-article SOURCE-WORK-ID:<https://doi.org/10.2991/aebmr>*)

Анотація: У статті йдеться про важливість для України, у контексті гібридної війни, імплементації норм міжнародного та гуманітарного права у Кримінальний кодекс України. Автори **доводять, що** проблема воєнних злочинів і колаборантства та їх розв'язання є важливою для України, особливо, у контексті потужного інформаційного протистояння між Російською Федерацією та Україною як складової гібридної війни. На підставі опрацьованих документів і літератури, автори пропонують власне визначення колабораціонізму і його проявів за дефініцією і за типологією. Дійшли висновку, що радянська тоталітарна система морально скалічила багато поколінь людей. Ідейна і

політична невизначеність, розгубленість, соціальна аморфність певної частини населення України, прокремлівська орієнтація частини українських політиків і сьогодні є основною причиною колабораціонізму і воєнного злочину в Україні. Для Західної Європи характерним є правомірне і загальноприйняте у міжнародній практиці судове переслідування воєнних злочинців. У колишньому Радянському Союзі цей процес супроводжувався масовим порушенням прав людини, політизацією судочинства, застосуванням колективної відповідальності, ігноруванням принципу презумпції невинності тощо. У сучасній Україні, за умов вже 6-ти річної гібридної війни, політики-колаборанти гальмують на законодавчому рівні відповідальність за колаборантство і воєнні злочини.

Ключові слова: Колабораціонізм, воєнний злочин, гібридна війна, Римський Статут, міжнародно-правові злочини, Міжнародний кримінальний суд, Конституція України, Кримінальний кодекс України, імплементація норм міжнародного та гуманітарного права.

1. Вступ

Актуальність теми. Проблема колабораціонізму і воєнного злочину як явищ-феноменів у сучасному інформаційному суспільстві є актуальною за умов сучасної гібридної російсько-української війни, яка триває вже шостий рік на Сході України. Питання, кого вважати колаборантом, які дії слід кваліфікувати як воєнний злочин і яке покарання повинні понести злочинці, які ознаки у діяльності військових, населення, політиків є ознаками колаборантства, воєнним злочином тощо залишаються дискусійними і гострими для сучасного українського соціуму. Без чіткої відповіді на ці питання неможливо подолати ті усталені штампи і стереотипи, бар'єри, що мають місце сьогодні у взаємостосунках між населенням різних регіонів України – західними і східними, між українськими військовими і населенням Луганщини і Донеччини на Сході України тощо. Проблема правового підґрунтя, кваліфікації діяльності та злочинів колаборантів, воєнних дій на Сході України, так чи інакше постане і ї потрібно бути вирішувати.

Мета. Автори статті поставили перед собою завдання: з'ясувати стан наукової розробки теми в сучасній історіографії; дати історико-правовий аналіз джерельної бази проблеми колабораціонізму і воєнного злочину як явищ-феноменів в українському сучасному інформаційному суспільстві за умов гібридної війни; з'ясувати основні форми воєнних злочинів, типові і особливі вияви колаборації на Сході України; встановити, у яких статтях Кримінального кодексу України існує невідповідність законам і звичаям війни, закріплених у звичаєвому міжнародному праві як джерелі міжнародного гуманітарного права для збройних конфліктів

Колабораціонізм, з точки зору загального міжнародного кримінального та гуманітарного права, є воєнним злочином – порушенням низки базових правил – «законів війни», норм і принципів міжнародного кримінального та гуманітарного права. Як відомо, за статтею 6 Статуту Міжнародного воєнного трибуналу, прийнятого 8 серпня 1945 року, до міжнародно-правових злочинів віднесені: злочини проти миру, воєнні злочини, злочини проти людяності. Відповідно до цього Статуту, воєнним злочином визнається порушення таких законів та звичаїв війни як вбивство, катування, взяття у рабство чи для інших цілей військовополонених, цивільного населення, взяття заручників, пограбування, безглузде знищення міст і сіл, інші злочини [1, с. 1]. Відповідно до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року, який Україною було підписано 20 січня 2000 р., за статтею 5 (1) серед злочинів, які підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, названо наступні: а) злочин геноциду; б) злочини проти людства с) воєнні злочини; d) злочин агресії [2, с. 256]. За статтею 8 «Воєнні злочини» воєнними злочинами є: (стаття 8 (2) (а) Римського Статуту: «Грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-які із діянь проти осіб чи майна, що користуються міжнародним захистом, які застосовуються до

міжнародних збройних конфліктів», (i-viii), серед яких: умисне вбивство; тортури чи нелюдське поводження; умисне завдання сильних страждань; примушування військовополоненого чи іншої особи служити у збройних силах ворожої сторони; взяття заручників тощо. Стаття 8 (2) (b) Римського Статуту визначає «Інші серйозні порушення законів та звичаїв війни, що застосовуються до міжнародних збройних конфліктів згідно встановлених меж міжнародного права, а саме будь-яке з наступних діянь», (i-xxvi), серед яких: умисний цілеспрямований напад на цивільне населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях; умисний напад на цивільні об'єкти, пограбування, умисні вбивства, посягання на людську гідність, згвалтування, набір чи вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил чи їх використання для активної участі у збройних діях тощо. Стаття 8 (2) (c) Римського Статуту присвячена діям не міжнародним за своїм характером: «У випадку збройного конфлікту не міжнародного характеру серйозні порушення статті 3 спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме: будь-які з наступних діянь, здійснених проти осіб, які не беруть активної участі у воєнних діях, включаючи військовослужбовців, які склали зброю, і осіб, які більш не здатні брати участь у воєнних діях внаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини»: «i) посягання на життя та особистість, зокрема вбивство у будь-якій формі, завдання тілесних ушкоджень, жорстоке поводження та тортури; ii) посягання на людську гідність, зокрема образливе та принизливе ставлення; iii) взяття заручників; iv) винесення вироків та здійснення покарання без попереднього винесення судового рішення, прийнятого судом, створеним за установленим порядком, який забезпечує дотримання всіх судових гарантій, котрі за загальним визнанням є обов'язковими». Стаття 8 (2) (e) Римського Статуту розкриває «Інші серйозні порушення законів та звичаїв війни, які застосовуються до збройного конфлікту не міжнародного за характером у межах міжнародного права, а саме будь-яких з наступних діянь», (i-xii), серед яких: умисне цілеспрямоване нанесення ударів по цивільному населенню та умисний напад на окремих цивільних осіб; пограбування, згвалтування, умисне нанесення ударів по будь-яким будівлям, історичним пам'ятками таке інше, за умови, що вони не є воєнними цілями; заява про те, що пощади нікому не буде та інші [1, с. 2; 2, с. 259-265]. Україна приєдналася до майже всіх міжнародних договорів – міжнародних правил ведення збройної боротьби, серед яких: чотири Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р. і Додаткові протоколи до них 1977 р., Конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954 р., Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 р., Конвенція про звичайну зброю 1980 р., Римський Статут Міжнародного кримінального суду 1998 р. та інші. Один із пріоритетних напрямів діяльності суверенної і незалежної України за статтею 3 Конституції України є: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [4, с. 3]». Сучасні українські правознавці стверджують, що «більше не існує істотних розбіжностей з цілою низкою правових питань внаслідок політичних та ідеологічних суперечностей [3, с. 4]». Так, «істотних розбіжностей» не існує, разом з тим, як на думку авторів, актуальним залишається проблема гармонізації українського законодавства з Римським Статутом і міжнародним кримінальним і гуманітарним правом. Згідно статті 18 Конституції України, підтверджується, що «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права [4, с. 6]». Стаття 9 Конституції України стверджує: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість, яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [4, с. 4]». Отже, наведені статті Конституції України стверджують, що національна система права сучасної України є складовою єдиної міжнародної системи права. Окрім цього, у «Висновку Конституційного Суду України» від 11 липня 2001 р. за № 3-в/2001 у справі № 1-35/2001 встановлено, що характер воєнних злочинів «як

злочинних згідно зі ст. 18 Конституції України не залежить від приєднання України до Статуту та набуття ним чинності».

2. Основна частина.

З часу гібридної війни проти України навесні 2014 року проблема воєнного злочину та колаборантства продовжує стояти на черзі денної перед суверенною Україною. Ще 17 квітня 2014 року Уряд України подав Заяву до Міжнародного кримінального суду відповідно до ст. 12 «Умови здійснення юрисдикції» (3) Римського Статуту як держава, яка співпрацює та визнає юрисдикцію Суду щодо ймовірних злочинів, скоєних на території України з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. У квітні 2014 року Прокурором Суду було відкрито спочатку попереднє вивчення ситуації на предмет встановлення, «чи відповідає ситуація в Україні встановленим Римським Статутам критеріям для відкриття провадження». Як відомо, 8 вересня 2015 року Уряд України подав другу Заяву до Міжнародного кримінального суду, визнавши юрисдикцію Суду щодо ймовірних злочинів, вчинених на території України, «починаючи вже з 20 лютого 2014 року і надалі». Отже, Міжнародний кримінальний суд і Прокурор Суду мають встановити «чи поширюється юрисдикція Суду на події, що мали місце в Україні протягом вказаного періоду, та чиє серед таких подій, такі, що можуть кваліфікуватись як злочини відповідно до Римського Статуту [1, с. 5]». Чинний Кримінальний кодекс України [5] поки ще не містить поняття «воєнні злочини», як це визначено за Статутом Нюрнберзького трибуналу, Женевських конвенцій 1949 р. і Додаткового Протоколу I до них 1977 р., Римському Статуті тощо, але у розділі I «Злочини проти основ національної безпеки України» (статті 109, 110, 110², 111, 112, 113, 114, 114¹) йдеться про злочини, спрямовані на посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, державну зраду, диверсію, шпигунство тощо. У розділах чинного Кримінального кодексу України XIX «Злочини проти встановлення порядку несення військової служби (військові злочини)», статті 401 - 435 йдеться не тільки про поняття «військовий злочин» (ст. 401), «дезертирство» (ст. 408), «розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю» (ст. 422), «здача або залишення ворогові засобів ведення війни» (ст. 427), «добровільна здача в полон» (ст. 430), «злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні» (ст. 431), «мародерство» (ст. 432), а й воєнні злочини, а саме: «насильство над населенням у районі воєнних дій» (ст. 433), «погане поводження з військовополоненими» (ст. 434), «незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею» (ст.435). У розділі XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», статтях 436 - 447 йдеться про воєнні злочини як «пропаганда війни» (ст. 436), «виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436¹), «планування, підготовка, розв'язання та ведення агресивної війни» (ст. 437), «порушення законів та звичаїв війни» (ст. 438), «найманство» (ст. 447) тощо. Як відомо, Україна й на початку 2020 року ще не ратифікувала Римський Статут. Нагадаємо, що під юрисдикцією Міжнародного кримінального суду перебувають міжнародні злочини – геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини агресії. Правозахисники України вже декілька років з початку «гібридної війни» вимагають від Верховної Ради ухвалити закон про воєнних злочинців, який має «гармонізувати українське законодавство» з Римським Статутом та Міжнародним кримінальним та гуманітарним правом. Для України важливо прийняти статті, які розкривають поняття злочинів проти людяності, адже поки ще ми не готові розслідувати такі злочини навіть на національному рівні. Міжнародний кримінальний суд згідно Римського Статуту розслідує тільки «дії значимих осіб». У червні 2019 року Верховна Рада проголосувала в першому читанні за законопроект № 08092, але у зв'язку з достроковими парламентськими виборами в Україні не встигла внести до другого читання відповідні поправки. Наприкінці 2019 року, за повідомленням правозахисників - 27 грудня 2019 року зареєстровано Законопроект № 2689 «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм Міжнародного кримінального та гуманітарного права» [6, с. 1; 7, с. 1], покликаний імплементувати в Кримінальний кодекс України низку норм Римського Статуту. Ініціаторами цього важливого для нашої держави є народні депутати України IX скликання Д. Монастирський, О. Бакумов, Г. Михайлюк, В. Арешонков, А. Осадчук, С. Мінько, В. Неклюдов, В. Медяник. Важливість і необхідність ухвалення Законопроекту № 2689 народні депутати пояснюють тим, що винним у злочинах, вчинених під час збройного конфлікту на Сході України, вдається уникати кримінального покарання й це все, здебільшого, через «відсутність складу відповідних злочинів у Кримінальному кодексі України як підстави кримінальної відповідальності». Кримінальний кодекс України «не передбачає кримінальної відповідальності за злочини проти людяності та за воєнні злочини, що являють собою порушення звичаєвого, а не договірного міжнародного гуманітарного права», йдеться у Законопроекті. Ось саме тому, ініціатори законопроекту і пропонують «привести Кодекс у відповідність до вимог Римського Статуту та Конвенції 1948 року про запобігання геноциду та покарання за нього». З цією метою передбачено внести певні зміни до статті 8 КК, якими запроваджується принцип універсальної юрисдикції щодо злочинів агресії, геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, який вже не буде пов'язаний з місцем вчинення злочину, громадянством, постійним місцем проживання підозрюваного чи потерпілого, шкодою національним інтересам держави. Потреба виключення деяких статей Кримінального кодексу України, заміна на інші та включення до статей цього Кодексу таких злочинів як «воєнні злочини проти власності», «воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни», «воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни», «воєнні злочини проти гуманітарних операцій та використання символів», «злочини проти людяності», «воєнні злочини проти рухомих та нерухомих цінностей, будівель та центрів, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права» та інші обумовлена низкою причин. По-перше, тим, що в період після Другої світової війни дефініція «агресія» у міжнародному праві зазнала серйозної трансформації. По-друге, важливим є «приведення вживаної ... термінології до вимог міжнародного гуманітарного права». По-третє, неприпустимо, коли у статтях чинного Кримінального кодексу України йдеться лише про загальні вказівки, перераховуються окремі порушення законів та звичаїв війни, що, в цілому, на думку ініціаторів Проекту № 2689, лише «грубо порушує принцип правової визначеності». Так, чинна стаття 438 Кримінального кодексу «ігнорує порушення законів та звичаїв війни, закріплених у звичаєвому міжнародному праві, яке є основним джерелом міжнародного гуманітарного права для збройних конфліктів не міжнародного характеру». Крім цього, автори Проекту зазначають, що сьогодні абсолютна більшість держав при регламентації відповідальності за воєнні злочини приймає за стандарт саме статтю 8 Римського Статуту. 30 грудня 2019 року на розгляд Верховної Ради України внесено також новий варіант законопроекту №0892 про воєнних злочинців [8, с. 2; 9, с. 1-2], який передбачає зміни до низки статей та доповнення чинного Кримінального кодексу України трьома новими статтями. Одна з них - стаття 31¹, яка «передбачає імплементацію інституту командної відповідальності (responsibility of commanders and other superiors), регламентованого статтею 2 Римського Статуту». Авторський колектив декількох народних депутатів, серед яких ініціатор законопроекту В. Гройсман, голова Комітету з правоохоронної діяльності Д. Монастирський вважають, що такий інститут кримінальної відповідальності «є надзвичайно важливим задля ефективного переслідування за міжнародні злочини, які суттєво відрізняються методикою доказування та її можливостями від інших злочинів, скоєних у співучасті». Дві статті – 438 і 438¹ «охоплюють усі різновиди воєнних злочинів, передбачених статтею 8 Римського статуту, а також інші серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни та Додаткових протоколів до них». Народні депутати, як автори законопроекту № 0892, пояснюють прийняття такого Закону тим, що міжнародний збройний конфлікт з Російською Федерацією, що триває вже понад шість років, вимагає

приведення у відповідність положень законодавства України про кримінальну відповідальність з вимогами міжнародного кримінального права, його імплементації в національні правові системи України [9, с. 2].

Сьогодні, на початку 2020 року, коли триває збройне протистояння між Російською Федерацією і Україною, залишається актуальним вивчення міжнародного та вітчизняного досвіду та визначення правового підґрунтя, кваліфікація злочинів колаборантів, пособників, й не лише Другої світової війни 1939-1945 рр., а й сучасної гібридної війни, розпочатої проти України навесні 2014 р., наслідком якої є окупація Російськими військами частини Луганської, Донецької областей і півострова Крим. Проблема правового підґрунтя, кваліфікації діяльності та злочинів колаборантів з огляду на події сьогодення в Україні, воєнних дій на Сході України, рано чи пізно постане й її потрібно бути вирішувати. Із поверненням до України її територій гостро виникнуть питання: хто злочинці і що робити із зрадниками, як їх карати тощо. Історія, на жаль, за своїми жахливими сценаріями, якщо своєчасно не усвідомити гіркий досвід минулого й не запобігти їх здійсненню, повторюється.

Як відомо, до кінця 80-х років ХХ століття в Україні проблема колабораціонізму взагалі не досліджувалася, адже за радянського часу вважалася забороненою для дослідників. Існує багато визначень колабораціонізму як явища. Сьогодні, здебільшого, цей термін використовують у широкому сенсі та пояснюють його як «співпрацю населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників [10, с. 1]». Заслуговує на увагу «робоча формула» цього явища-феномену у контексті сучасної гібридної війни Ігора Лосева: «колаборантство – це співпраця з ворожими державами проти власної країни, боротьба проти своєї держави в інтересах агресора, допомога окупантам і участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант [11, с. 1]».

У контексті теми дослідження за останні десять років вийшли праці Валентини Шайкан, Валерія Шайкан, Андрія Шайкан, Віталія Стецкевича, Романа Шляхтича, Сергія Пархоменко, Євгенії Левченко та інших. У наукових працях були досліджені причини виникнення явищ-феноменів гітлерівської окупаційної доби в Україні, повсякдення українців у роки гітлерівської окупації [12; 13; 14; 15]. Про утвердження панівної більшовицької ідеології, ідеологічне протистояння в роки Другої світової війни та інформаційно-психологічний вплив гітлерівських окупантів на війська, населення йдеться у працях Валерія і Валентини Шайкан [16; 17; 18; 19]. Проблеми кваліфікації воєнних злочинів, покарання колаборантів, пособників, карально-репресивних заходів радянської влади, питання українського сепаратизму на початку ХХІ століття розглянуті у працях Андрія Шайкан, Валентини Шайкан, Сергія Пархоменка [20; 21; 22; 23; 24].

Загально визнано, що це явище у роки Другої світової війни мало місце майже в кожній державі, окупованій III Рейхом або його сателітами. На нашу думку, за дефініцією колабораціонізм – це складне та багатовимірне суспільно-психологічне явище, що виникає у результаті взаємодії суб'єктів комунікативного процесу - окремих індивідів, певної частини населення з окупантами, тобто співпраці з ворогом за умов окупаційного режиму; колабораціонізм – це добровільна, чи вимушена співпраця з ворогом у будь-яких сферах життя: політичній, військовій, економічній, побутовій, культурній та інших, що носила ознаки злочину (служба в адміністративних, репресивних інституціях ворога, постачання окупантам інформації, що становить військову або державну таємницю; безпосередня участь у каральних експедиціях і акціях проти партизанів і патріотів; переслідування і видача військовослужбовців, партизанів, активістів та членів їх родин; участь у насильствах або вбивствах, пограбуваннях (мародерстві), знищенні майна громадян, кооперативних та громадських організацій, держави тощо). Слід відрізнити колабораціонізм від пособництва, яке, на нашу думку, є також добровільним чи вимушеним сприянням ворогові (його військовій або цивільній адміністрації) у здійсненні

військових, політичних, економічних, культурних заходів, спрямованих на укріплення окупаційного режиму (наприклад, в організації чи проведенні робіт на відбудові промислових і комунальних підприємств, транспорті, збиранні продовольства, речей та фуражу для потреб армії ворога, опосередкованому сприянні окупаційній владі у здійсненні розправ та насилля над цивільними та військовополоненими тощо). Разом з тим, автори вважають, що трудову діяльність робітників, селян, службовців, адміністративних та інших установ, лікарів, учителів, агрономів та інших фахівців, чия суспільна активність під час окупації території України була спрямована на виживання та за відсутності в ній ознак злочинів, не повинна підлягати переслідуванню та не є колаборацією. На думку авторів, за типологією, колабораціонізм проявляється у широкому діапазоні – від політичного (а також індивідуально-політичного), військового, економічного, культурного (і релігійного теж) до адміністративного і побутового рівнів. Отже, політичний (а також індивідуально-політичний) колабораціонізм – це співпраця з ворогом на ідейних засадах. Військовий колабораціонізм – це добровільна і вимушена служба у військових формуваннях ворога та його сателітів. Економічний колабораціонізм означає співпрацю у будь-яких галузях економіки на користь ворога. Культурний колабораціонізм – це співпраця з окупантами у духовній сфері в цілому, яка сприяє поширенню серед цивільного населення й не тільки вірнопідданських почуттів, пропаганді ворожої зверхності (в роки минулої світової війни – арійської раси), високому психологічному настрою окупантів тощо. Побутовий колабораціонізм пов'язаний зі встановленням доброзичливих стосунків між окупантами і місцевим населенням, котрі не наповнені злочинним змістом (прикладом можуть бути: попередження окупантів про заміновані будинки, шляхи, послуги у якості провідників, а також пропонування продуктів харчування, запрошення на родинні свята та інше). Адміністративний колабораціонізм є формою співпраці з ворогом лояльних осіб з місцевого населення в органах управління різного рівня, діяльність яких керована та контрольована окупантами. Автори статті припускають, що, в цілому, колабораціонізм як складне явище-феномен в історії людства, відтворює суспільно-психологічну та етичну реальність у суспільстві під час воєнного стану, спонукає і регулює поведінку не лише окремих індивідів, а й населення в цілому, яке до цього вже перебувало у стані конформності, сприяє появі різних форм співпраці та стосунків з окупантами.

Погоджуємося з думкою Владислава Гриневича, який стверджує, що «за советських часів ... так само замовчувався дуже неоднозначний і контроверсійний український воєнний досвід: співпраця частини населення з окупаційним режимом ...[25, с. 1]», на боці гітлерівців в роки Другої світової воювали і ті країни та політичні сили, які «намагалися виборювати» свою державність і незалежність, але не були зрадниками: «І далеко не всіх з них можна назвати зрадниками батьківщини. Просто уявлення про те, якою має бути ця батьківщина, вони мали інше, ніж ті, хто їх звинуватив у зраді» [26, с. 2].

Як на думку авторів, сьогодні важливо не повторити тих помилок, яких припустилася у свій час радянська правосудна система в цілому й в роки Другої світової, й у повоєнний час. Ще задовго до Другої світової радянський уряд порушував принцип презумпції невинуватості як один з основоположних принципів демократичного правого судочинства. Сьогодні не таємниця, що репресіям було піддано радянських військовополонених, їх родини, що є грубим порушенням норм Міжнародного кримінального та гуманітарного права. У Кримінальному кодексі СРСР й до, й протягом війни не існувало взагалі понять «колаборант», «колабораціонізм», «пособник». Всі злочини, здійснені колаборантами, кваліфікувалися тільки як «зрада Батьківщині». Радянська правосудна система сформулювала жорсткі принципи відповідальності й покарання воєнних злочинців й так само жорстко втілювала їх на практиці. Наведемо лише декілька наказів на підтвердження цього. За Наказом від 16 серпня 1941 р. за підписами Й. Сталіна, В. Молотова, С. Будьонного, К. Ворошилова, С. Тимошенка, Б. Шапошникова, Г. Жукова командирам і комісарам надавалося право розстрілювати на

місці дезертирів, а їхні родини – заарештовувати, родичів червоноармійців, що здалися у полон, залишали без державної допомоги [27, с. 358-362]. Радянська система і в роки війни, і повоєнний час продовжувала використовувати злочинний принцип кругової запоруки, який активно використовувався нею для боротьби проти «ворогів народу» ще у міжвоєнну добу – 20-ті – 30-ті роки ХХ ст.. Разом з тим, не можна вважати, що радянське правосуддя не бачило зловживань, правопорушень у боротьбі проти зрадників. Так, за Наказом Прокурора СРСР від 15 травня 1942 р. за № 46 сс «Про кваліфікацію злочинів осіб, які перейшли на службу до німецько-фашистських окупантів у районах, тимчасово захоплених ворогом» вказувалося про неприпустимість «огульного притягнення радянських громадян за підозрілістю у пособництві ворогові», а також названі категорії населення – зрадників Батьківщини, до яких застосовувалося суворе покарання за ст. 58¹ «а» - розстріл [28, с. 44-45]. Вже влітку 1942 р. радянські репресивні органи посилили й відповідальність родин «дезертирів», «зрадників», «пособників гітлерівських окупантів», «шпигунів». Постановою ДКО за № ГОКО-1926 сс від 24 червня 1942 р. [28, с. 107] визначено, хто саме вважається членами родини «зрадника». За цією постановою підлягали арешту і засланню до віддалених районів СРСР терміном на 5 років не лише повнолітні члени родин військовослужбовців і громадян, яких було засуджено до вищої міри покарання, а й родини осіб, яких було заочно засуджено до вищої міри покарання за добровільний відхід з окупаційними військами під час визволення загарбаної ворогом території. З початком визволення окупованої гітлерівськими військами радянської території, здійснено спробу класифікувати злочини «зрадників Батьківщини» й внести зміни у законодавство з причин збільшення кількості злочинів гітлерівських окупантів не без допомоги осіб з числа місцевого населення. Згідно Наказу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р. «Про міри покарання для німецько-фашистських лиходіїв, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини з числа радянських громадян і їх підсобників» [28, с. 145-147] встановлено, що смертне покарання віднині для зрадників, шпигунів, військових злочинців – повішання. Пособники за цим Наказом засуджувались до заслання на каторжні роботи на термін від 15 до 20 років. Сьогодні суспільство, завдяки концептуально новим історико-публіцистичним, дисертаційним працям, фундаментальним науковим доробкам науковців Інституту історії України НАН України й не лише, яких чимало вже видано за останні 20-25 років, ознайомлено з приголомшеними матеріалами, документами, фактами карально-репресивної діяльності радянських установ. Справедливості заради, слід визнати, що війна дійсно була тією обставиною, яка змушувала, приміром, військові трибунали й не тільки підвищити рівень репресивних заходів щодо злочинів, які визнавалися радянським кримінальним законодавством як контрреволюційні. Невипадково й те, що, як наслідок, в роки війни в радянському законодавстві з'явилися жорсткі формулювання щодо відповідальності й покарання воєнних злочинців та пособників. Разом з тим, не можна заперечувати й майже суцільний звинувачувальний ухил у діяльності радянських репресивних інституцій, що, дійсно, є незаперечним фактом. Помилки, перекручення, порушення законності, застосування часто-густо несправедливих репресивних заходів щодо громадян, яких було необґрунтовано засуджено за співпрацю з ворогом, родин репресованих, яких притягнуто було лише за родинні стосунки, дорого обійшлися радянському суспільству, в тому числі й населенню України. Масштаби заарештованих за обвинуваченнями у «зраді Батьківщини» та «пособництві гітлерівським окупантам» вражаючи, адже за опублікованими архівними даними СБУ, протягом 1946-1957 рр. таких було 35 тис. 561 особа (це 30,7 % від загальної кількості репресованих осіб в масштабах України за цей час) [29, с. 206-207, 363-364, 510-513]. Щодо перекваліфікації злочинів, здійснених зрадниками й пособниками, то тут спостерігався процес корегування прав всіх репресивних органів, й, у першу чергу, військових трибуналів, які з часом отримали ще більше повноважень й мали право самі, в кожному конкретному випадку, вирішувати питання про кваліфікацію і перекваліфікацію злочинів за судовими справами цієї категорії

репресованих. Як наслідок – зловживання, помилки, несправедливі вироки. Справи засуджених свідчать й про те, що судові органи часто виходили за межі висунутих обвинувачень, не вказували ознаки, які кваліфікували б злочин як «зрада Батьківщини», «пособництво окупантам». Радянська карально-репресивна машина в роки минулої війни, повоєнний час по-різному ставилася до «зрадників Батьківщини». Але за цей злочин майже однаково каралися не тільки колишні поліцаї, агенти гестапо, вояки різних українських та інших національних формувань, які не лише служили у німців, а й брали участь у скоєнні злочинів проти мирного населення, військовополонених, партизанів, а й також їх родичі. Радянський уряд однозначно порушував принцип презумпції невинності, як один з основоположних демократичних правових принципів судочинства, згідно з яким обвинувачений вважається невинним до тих пір, поки його провина не буде доведена судом. Гарантія законності грубо порушувалася й у процесі розгляду кримінальних справ на осіб, яких було заарештовано як «зрадників», «пособників» і не тільки за це. Юридично необґрунтовано полон розглядався радянським урядом як кримінальний злочин. Несправедливо піддавалися репресіям й колишні радянські військовополонені, й їх родини. Грубі порушення норм міжнародного права були частково виправлені і засуджені тільки після смерті Й. Сталіна. В роки війни, як ніколи, радянські каральні органи використовували антигуманний метод боротьби проти «ворогів народу» - колективну відповідальність. Незважаючи на розпорядження Прокурора СРСР від 15 травня 1942 р., не допускати «огульного притягнення» громадян за підозрою у пособництві гітлерівцям, Особливі Народи при НКВС, військово-польові суди, військові трибунали часто нехтували цим і заарештовували невинних людей. Після тривалого розслідування судових справ, нерідко таких потім звільняли. На жаль, морально-психологічні збитки репресивними органами не бралися до уваги. Цього не можна повторити заново. Тим часом, сьогодні, в Україні триває якщо не суспільна дискусія щодо колаборації та колаборантства [30; 31; 32; 33], то, скоріше за все, політична боротьба у стінах Верховної Ради. Однозначно можна констатувати, що гальмує вирішення цієї проблеми відсутність політичної волі у більшості депутатів Верховної Ради, які ще у 2015 році під час обговорення Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачали ввести до статті 111 чинного Кримінального кодексу України кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, але в останній редакції під час прийняття Закону 15 квітня 2015 р. відповідальність за колабораціонізм за більшістю голосів народних обранців прописана так й не була [5, с. 54]. Протягом 2017 року народні депутати України подали для обговорення у Верховній Раді низку Законопроектів, які стосуються саме відповідальності за колабораціонізм. Так, народний депутат України VIII скликання І. Лапін як суб'єкт права законодавчої ініціативи зареєстрував Законопроект № 6170 від 09.03.2017 р. «Про заборону колабораціонізму» [34, с. 1]. Цей проект було відкликано 29.08.2019 року. З «Висновку щодо результатів здійснення антикорупційної експертизи проекту нормативно-правового акта» за підписом Голови Комітету з підготовки і попереднього розгляду – Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Є. Соболева відомо, що, в цілому, у проекті «не виявлено корупціогенних факторів – проект акта відповідає вимогам антикорупційного законодавства (рішення Комітету від 06.09.2017, протокол № 109 [35]». Разом з тим, Комітет відхилив Законопроект № 6170 «Про заборону колабораціонізму», вважаючи, що «вводити кримінальну відповідальність за всі форми колабораціонізму не доцільно. Наявних статей Кримінального кодексу України достатньо для притягнення до відповідальності за такі дії (ст.ст. 111, 258-5 Кримінального кодексу України». Крім цього, Комітетом зроблено низку зауважень до самого змісту Проекту: по-перше, не зрозуміло, яку саме співпрацю з окупаційною владою необхідно вважати злочинною; по-друге, таке визначення як «будь-які інші форми співпраці» можуть призвести, на думку Комітету, «до неоднозначності його тлумачення та корупційних зловживань». Й по-третє, залишається відкритим питання, «чи підпадають під таку категорію жителі Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей, яким доводиться вступати в взаємодію з

окупаційними адміністраціями під час вирішення побутових питань, оформленні соціальних виплат та інше». Частково можна погодитися із зауваженнями, разом з тим, автори статті не поділяють висновок Комітету щодо, по-перше, «достатньої» кількості «наявних статей Кримінального кодексу України», а, по-друге, щодо визначених у самому Законопроекті форм колабораціонізму. На думку авторів, суб'єкт права законодавчої ініціативи замість форм колабораціонізму називає лише деякі прояви цього явища.

Наступний Законопроект № 7425 «Про захист української державності від проявів колабораціонізму» надійшов до Верховної Ради 20.12.2017 р. (альтернативний Законопроект за № реєстрації 7425-1 від 28.12.2017 року «Проект Закону встановлення справедливості та покарання винних у воєнних злочинах по подіям на території Донецької та Луганської областей»), відкликано було 29.08.2019 р. [36, с. 1-2; 37, с. 1-12]. Цей Законопроект викликав, як на нашу думку, ще більше зауважень, ніж попередній. У зв'язку з цим, заслуговують на увагу роздуми та пропозиції Марини Курапщевої [31, с. 1-4], яка піддає сумнівам доцільність функціонування спеціальних «комісій правди», які чомусь неправомірно повинні перебирати на себе функції судів, а ще більше – встановлювати правила таких перевірок. Вона відзначає «відсутність чітких визначень злочинів, критеріїв покарання», що дійсно, так чи інакше, призведе до зловживань і членів «комісій правди», і самих суддів, з чим важко не погодитися. Це стосується, як на нашу думку, хоча б пункту 5 статті 11 «Основні засади проведення перевірки щодо колабораціонізму» Законопроекту № 7425, де йдеться про те, що «Перевірка щодо колабораціонізму може бути проведена один раз щодо однієї особи. У випадках, визначених у пункті 3 цієї статті Закону, перевірка щодо особи не проводиться, якщо до цього Комісія вже винесла рішення за результатом проведення перевірки щодо колабораціонізму [37, с. 6]».

Законопроект № 7426 від 20.12.2017 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо колабораціонізму та посилення відповідальності за державну зраду)» теж було відкликано 29.08.2019 р. [38, с. 1-2; 39, с. 1-2]. Під час обговорення й цього Проекту виникли цікаві обміни думок. Заслуговує на увагу, як на думку авторів, ґрунтовний аналіз Законопроекту № 7426, здійснений Олександром Ілларіоновим [30, с. 1-13]. Разом з аналізом цього Законопроекту, автор відмітив низку «неточностей» двох попередніх Проектів - № 6170 від 09.03.2017 р. та № 7425 від 20.12.2017 р. До «неточностей» О. Ілларіонов відніс низку зауважень, які дійсно є суттєвими та потребують на доопрацювання. Так, він пропонує й це є доречним, з юридичної точки зору, вживати замість поняття «окупаційний орган» - «орган окупаційної адміністрації»; розширити визначення самого поняття «колабораціонізм», адже у «вузькому» визначенні немає місця співробітникам окупаційних бюджетних установ, підприємств, наукових установ, адвокатів, співробітників ЗМІ, правоохоронних органів тощо. На його думку, таке формулювання як «функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування» - це «натяк на легалізацію окупаційних адміністрацій та перетворення їх на «представників Донбасу», «на органи влади чи місцевого самоврядування». Як на нашу думку, у даному випадку, не можна погодитися з О. Ілларіоновим. А як ще можна назвати ці окупаційні органи? Можна заперечувати, але слід тоді пропонувати інші варіації. Цілковито правомірно відмічається «некоректне апелювання до верховенства права», коли одночасно йдеться про позасудове обмеження законних (конституційних) прав громадян «Комісіями», позапроцесуальний збір особистих даних громадян «Комісіями», встановлення терміну проведення перевірки осіб «на ознаки колабораціонізму у їх діях» і таке інше, що є вже порушеннями прав людини. Все це вступає у протиріччя, як вже йшлося, із базовими нормами Конституції України, Кримінальним кодексом України, йде в супереч з статтею 17 «Презумпція невинуватості та забезпечення доведення вини» чинного Кримінально-процесуального кодексу України [40; 41], а також ніяк не гармонізується з практикою Європейського Суду з прав людини, нормами Міжнародного кримінального та гуманітарного права.

3. Висновки

Інформаційна війна набирає шалених обертів, й замість того, щоб припинити дискусії у стінах Верховної Ради України про «надання ЛНР і ДНР особливого статусу», «узаконити амністію» і таке інше, в нас поки ще навпаки: затягують із прийняттям законів про покарання воєнних злочинців. На жаль, навколо проблеми про колабораціонізм і воєнний злочин як явища-феномени дискутують на сторінках ЗМІ поки ще історики, економісти, журналісти і майже зовсім не чути саме юристів. З іншого боку, варто відмітити, що українські юристи за фахом сьогодні працюють у Верховній Раді над Законопроектами. Правда, не завжди ці Законопроекти стають Законами. У зв'язку з цим варто згадати хоча б і такий «невдалий» Законопроект № 7354 від 05.12.2017 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо кримінальної відповідальності за заперечення факту воєнної агресії Російської Федерації до України)» [42; 43]. Цей Законопроект, поданий народними депутатами А. Геращенко, А. Тетеруком та іншими, пропонував доповнити Кримінальний кодекс України новою статтею 442¹ «Публічне заперечення факту воєнної агресії Російської Федерації до України» і встановити кримінальну відповідальність за публічне заперечення факту воєнної агресії Російською Федерацією до України, так само за виготовлення і розповсюдження матеріалів з таким запереченням і т.д. Пропонувалося внести зміни і до статті 216 Кримінально-процесуального кодексу України про надання права здійснювати досудове розслідування цих злочинів слідчим органам безпеки України. «Пояснювальну записку» до Законопроекту - досить обґрунтовану та доцільну, тоді написав народний депутат Верховної Ради А. Геращенко. Він акцентував увагу на тому, що «мають місце спроби, провокативні за своєю суттю, заперечити факти воєнної агресії Російської Федерації до України, захвату внаслідок збройної агресії Російської Федерації тимчасово окупованої території України в 2014 році». Таку провокативну інформацію, йдеться у «Пояснювальній записці» за авторством А. Геращенка, поширюють «агенти інформаційного впливу Російської Федерації на Україну». Інформаційна атака, що має на меті, серед іншого, «викривлення історичної пам'яті українського народу, питання захисту української національної пам'яті набирає більшої актуальності»; це є однією із базових передумов як збереження суверенітету України, так і відновлення територіальної цілісності нашої держави. Але, як на нашу думку, на особливу увагу заслуговує саме «Висновок» Головного науково-експертного управління, яке «не вважає за можливе підтримати його прийняття з огляду на наступне. 1. ...На думку Головного управління, прийняття цієї пропозиції парламентом було б юридично неправильним кроком. По-перше, діяння, про яке йдеться у наведеному вище формулюванні, ... , є нічим іншим, як формою реалізації конституційного права людини на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Вказане діяння не може розглядати як злочин, оскільки воно саме по собі не становить суспільної небезпеки, необхідної та достатньої для визнання його злочином. Суспільно небезпечними та кримінально-каральними є самі злочини проти миру та безпеки людства ..., а не судження про те, чи були такі злочини вчинені певними особами чи організаціями і чи мав у певному випадку місце акт агресії з боку тієї чи іншої держави...[44, с.1-2].». Як на нашу думку, такий «Висновок» Головного науково-експертного управління України виявляється надзвичайно спірним і тоді - у 2017-2018 роках, й сьогодні – на початку 2020 року, з огляду на збройне протистояння між двома державами, тривання гібридної війни та потужної інформаційної атаки.

Отже, внеском авторів у дослідження даної проблеми є, по-перше, виявлення і введення до наукового обігу маловідомих для дослідників документів, сучасних законопроектів про колаборантство в Україні, запропонованих для обговорення і прийняття у різний час народними депутатами Верховної Ради України VII-го, VIII-го, IX-го скликань. По-друге, новою є постановка і трактування авторами питання про стратегію виживання українського населення в екстремальних умовах і минулої світової війни, і сучасної гібридної війни. По-третє, авторські висновки, теоретичні положення і узагальнення

розкривають суперечливу діалектику таких явищ-феноменів інформаційного суспільства як колабораціонізм і воєнний злочин, їх вплив на долю сучасного населення України і майбутніх поколінь. Аналіз законодавчих документів радянської карально-репресивної системи та її судова практика дають можливість стверджувати, що тривалий час порушувався принцип презумпції невинності як один з основоположних демократичних правових засад судочинства. Гарантії законності ігнорувалися у процесі розгляду кримінальних справ на осіб, яких було засуджено як «зрадників Батьківщини» або «пособників ворога». Юридично необґрунтовано полон розглядався радянською правосудною системою як кримінальний злочин. Частими був перегляд прав судових інституцій і перекваліфікація злочинів як «зрадництво Батьківщини», «пособництво ворогу», «дезертирство», які отримували політичне забарвлення. Грубі порушення норм міжнародного права були засуджені і частково виправлені лише після смерті Й. Сталіна. У 90-х роках ХХ – на початку ХХІ століть Україні вдалося позбутися низки істотних розбіжностей у вітчизняному Кримінальному кодексі. Правознавцями, ініціаторами Законопроектів про колаборантство і воєнні злочини визначені статті і доповнення до чинного Кримінального кодексу України, які приведуть Кодекс у відповідність до вимог Римського Статуту. Потрібна тільки політична воля народних обранців – депутатів Верховної Ради України. Тому актуальним залишається проблема гармонізації українського законодавства з Римським Статутом і міжнародним кримінальним і гуманітарним правом. Пропозиції та практичні рекомендації авторів з метою активізації процесу вирішення цієї проблеми наступні: 1. З метою подолання морально-психологічних суперечностей між різними політично орієнтованими верствами українського суспільства і підготовки українського політикуму і суспільства в цілому до сприйняття майбутнього, поки ще, Закону про воєнних злочинців і захист української державності від проявів колабораціонізму, активізувати інформаційно-пропагандистську роботу через ЗМІ, проведення регіональних семінарів, конференцій для учнівської і студентської молоді, учителів і викладачів, громадськості. 2. Активізувати «історичний фронт» як потужну силу протистояння і розвінчування доктрини «руського мира», «федералізації України», «надання особливого статусу Донбасу» тощо. 3. Розвінчування кремлівських пропагандистських фейків за допомогою формату PRO і потужної патріотичної діяльності серед молодого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Воєнний злочин [Електронний ресурс]: Режим доступу: [//https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%)
- [2] Римський Статут Міжнародного кримінального суду (Рим, 17 липня 1998 р.) //Базов В.П. Воєнні злочини: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2008.- С. 254-292.
- [3] Базов В.П. Воєнні злочини: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2008.- 336 с.
- [4] Конституція України. Із змінами, внесеними згідно із Законами [Електронний ресурс]: Режим доступу: [//https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print)
- [5] Кримінальний кодекс України. Верховна Рада України 1994-2019. Редакція від 11.01.2019.-213 с. [Електронний ресурс]: Режим доступу: [//https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14)
- [6] Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права № 2689 від 27.12.2019 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: [//http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61804](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61804)

- [7] Кримінальний кодекс узгодять із Римським статутом і запровадять нові норми [Електронний ресурс]: Режим доступу: [//https://sud.ua/ru/news/publication/158145-kriminalniy-kodeks-usgodyat-iz-rimskim-statutom-i-zaprovadyat-novi-normi](https://sud.ua/ru/news/publication/158145-kriminalniy-kodeks-usgodyat-iz-rimskim-statutom-i-zaprovadyat-novi-normi)
- [8] Правозахисники розповіли про перші кроки нової влади у сфері прав людини злочинців [Електронний ресурс]: Режим доступу: [//https://org.zmina.info/event/pravozahysnyky-rozpovily-pro-pershi-kroky-novoyi-vlady-u-sferi-prav-lyudyny/](https://org.zmina.info/event/pravozahysnyky-rozpovily-pro-pershi-kroky-novoyi-vlady-u-sferi-prav-lyudyny/)
- [9] У Раді зареєстрували новий варіант закону про воєнних злочинців [Електронний ресурс]: Режим доступу: [//https://zmina.info/news/u-radi-zareyestruvaly-nowyj-variant-zakonu-pro-voennyh-zlochyncziv/](https://zmina.info/news/u-radi-zareyestruvaly-nowyj-variant-zakonu-pro-voennyh-zlochyncziv/)
- [10] Колабораціонізм [Електронний ресурс]: Режим доступу: [//https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BO%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D1%9](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BO%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D1%9)
- [11] Лосев І. Війна України з Росією і колаборантство. Держава повинна реагувати /Ігор Лосев [Електронний ресурс]: Режим доступу: [//https://ua.krymr.com/a/igor-losiev-viina-ukrainy-z-rosiieiu-i-kolaboranstvo/30197846.html](https://ua.krymr.com/a/igor-losiev-viina-ukrainy-z-rosiieiu-i-kolaboranstvo/30197846.html)
- [12] Шайкан В. Явища-феномени гітлерівської окупаційної доби в Україні: причини виникнення /Валентина Шайкан // Сумський історико-архівний журнал. - № X-XI. - 2010. - С. 19-25.
- [13] Шайкан Валентина. Повсякдення українців у роки німецької окупації 1941-1944 /Затверджено до друку рішенням Вченої ради Інституту української археографії та джерелознавства НАН України як науково-популярне видання. Проект «Друга світова. Український вимір». – Київ, 2010. – 80 с.
- [14] Кривий Ріг: лихоліття 1941-1945 рр. /В. Стецкевич, В. Шайкан, Р. Шляхтич, Є. Левченко.- Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «КНУ», 2016.- 521 с.
- [15] Кривий Ріг: Пам'ять міста 1941-1945 рр. у документах і матеріалах /В. Стецкевич, В. Шайкан, Р. Шляхтич та ін. /Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2018. – 480 с., з іл.
- [16] Шайкан В. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939-1945 рр. /Валерій Шайкан. Відп. ред. О. Лисенко. – Кривий Ріг: Діоніс (ФОП Чернявський Д.О.), 2010. - 436 с.
- [17] Шайкан Валентина, Шайкан Валерій. Ідеологічна боротьба в роки Другої світової війни //Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. У 2-х кн. – Київ: Наукова думка, 2011. – Кн.1.- С. 659-682.
- [18.] Шайкан В. Інформаційно-психологічний вплив гітлерівців на настрої вояків вермахту та населення Третього рейху на початку Другої світової війни 1939-1941 рр. /Валентина Шайкан //Вісник Черкаського університету. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького - 2011.- Вип. 202. - Ч. III.- С. 76-81 (Серія: Історичні науки), 0,5 др. арк.
- [19] Шайкан В. Німецька неперіодична преса у боротьбі за вплив на українське населення в період гітлерівської окупації /Валентина Шайкан //Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць. Серія «Історичні науки». – Миколаїв, 2012. – С. 130–137.
- [20] Шайкан В. Репресивно-каральні дії радянської влади проти колаборантів в роки Великої Вітчизняної війни /Валентина Шайкан//Сторінки воєнної історії України: збірник наукових статей /відп. ред. О. Лисенко. - Вип. 15. - К.: Інститут історії України НАН України, 2012. - С. 217-229.

- [21] Shaikan V. Collaboration, complicity, separatism, causes of ethnic confrontation: problems of qualification and liability // Shaikan V., Shleludiakova N. Modern interpretations of actual problems of history and law in Eastern and Western Europe in the mid XX-XXI century /ed. by V. Shaikan, N. Shleludiakova. Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kryvyi Rih Economic Institute: Kryvyi Rih, Publisher Chernyavsky D. O., 2017. - P. 124-131 with illustrations.
- [22] Valentina Shaikan, Serhiy Parkhomenko. Modern globalization challenges before «civilization of boundary» or almost according to M. Grushevsky «Who are Ukrainians and what do they want?» //Globalne aspekty ekonomii swiatoway i stosunkow miedzynarodowych w warunkach niestabilnosci gospodarczej. Monografia. – Czestochowa: Akademia Polonijna, 2016. – P.338-343.
- [23] Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Kollaborationism and complicity in the history of mankind reflected in scholars and writers works //Scientific journal of Polonia University, 30 (2018), nr 5, p. 107-113. DOI: [http://dx.doi.org/ 10.23856/ 3011](http://dx.doi.org/10.23856/3011)
- [24] Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Globalization and world culture of XX-beginning of XXI centuries: achievements, peculiarities, problems and perspectives //Scientific journal of Polonia University, 33 (2019), nr 2, p. 110-124. DOI: [http://dx.doi.org/ 10.23856/ 3312](http://dx.doi.org/10.23856/3312)
- [25] Гриневич В. Подолання тоталітарного минулого – Частина 7: Пам'ять про Голокост як європейський вибір України (початок) /Владислав Гриневич [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://uamoderna.com/blog/y/vladislav-grinevich/grinevich-overcoming-past>
- [26] Гриневич В. Подолання тоталітарного минулого – Частина 7: Пам'ять про Голокост як європейський вибір України (закінчення) /Владислав Гриневич [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://uamoderna.com/blog/y/vladislav-grinevich/grinevich-part-7>
- [27] Приказ Ставки Верховного Главнокомандования № 270 об ответственности военнослужащих за сдачу в плен и оставление врагу оружия, 16 августа 1941 г. //Кульков Е., Мягков М., Ржешевский О. Война 1941-1945. Факты и документы /Под ред. О. Ржешевского. – М.: Олма-Пресс, 2001.
- [28] Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика /За ред. В. Маляренка. – К.: Юрінком, 1997. – 464 с.
- [29] Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х-1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження: Монографія. – Донецьк: Вид-во Донецького національного університету, 2003. – 624 с.
- [30] Іларіонов О. Захист від колабораціонізму: спроба друга /Ліга. Блоги_LIGA [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://blag.liga.net/user/aillarionov/article/29863>
- [31] Курапцева М. Законопроекти проти «колаборантів»: відповідальність – чи кара «наосліп»? [Електронний ресурс]: Режим доступу: https://jfp.org.ua/blog/blog_articles/23
- [32] Попова Т. Про колабораціонізм (Рубрика «Точка зору») [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29066348.html>
- [33] Сольчаник Р. «Хотелось как лучше, а получилось как всегда», або Хіба ми не бачили цього кіна раніше? // Критика. – Травень-Червень 2019.- № 5-6. – С. 2-10.
- [34] Проект Закону про заборону колабораціонізму за № 6170 від 09.03.2017 [Електронний ресурс]:
Режим доступу: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6170&sk1=9
- [35] Висновок щодо результатів здійснення антикорупційної експертизи проекту нормативно-правового акта. Голова Комітету Є. Соболєв. Проект Закону про заборону колабораціонізму. Реєстр. № 6170 від 13 лютого 2017 року. До реєстр. № 6170 від

09.03.2017 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу:
[//https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34](https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34)

[36] .Проект Закону «Про захист української державності від проявів колабораціонізму» № 7425 від 20.12.2017 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу:
[//https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63192](https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63192)

[37] Проект. Закон України «Про захист української державності від проявів колабораціонізму». Голова Верховної Ради України А. Парубій [Електронний ресурс]: Режим доступу: [//https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH5Q900A.html](https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH5Q900A.html)

[38] Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо колабораціонізму та посилення відповідальності за державну зраду). № 7426 від 20.12.2017 [Електронний ресурс]: Режим доступу:
[//https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7426&skl=9](https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7426&skl=9)

[39] Проект. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо колабораціонізму та посилення відповідальності за державну зраду). Голова Верховної Ради України А. Парубій [Електронний ресурс]: Режим доступу:
[//https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH5QA00A.html](https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH5QA00A.html)

[40] Кримінальний процесуальний кодекс України (КПКУ) 2018. КПКУ в останній чинній редакції від 11 січня 2019 року [Електронний ресурс]: Режим доступу: [//https://urist-ua.net/%DO%BA%DO%BE%DO%B4%DO%B5%DO%BA%D1%81%DO%B8%DO%BA%D1%80%DO%B8%DO%BC%D1%96%DO%BD%DO](https://urist-ua.net/%DO%BA%DO%BE%DO%B4%DO%B5%DO%BA%D1%81%DO%B8%DO%BA%D1%80%DO%B8%DO%BC%D1%96%DO%BD%DO)

[4] Стаття 17. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини / Коментар-2019 [Електронний ресурс]: Режим доступу:
[//http://mego.info/%DO%BC%DO%BO%D1%82%DO%B5%D1%80%D1%96%DO%BO%DO%BB%D1%81%D1%82%DO%BO%D1%82%D1%82%D1%8F-1...](http://mego.info/%DO%BC%DO%BO%D1%82%DO%B5%D1%80%D1%96%DO%BO%DO%BB%D1%81%D1%82%DO%BO%D1%82%D1%82%D1%8F-1...)

[42] Висновок до Проекту Закону України № 7354 від 17.01.2018. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо кримінальної відповідальності за заперечення факту воєнної агресії Російської Федерації до України)» [Електронний ресурс]: Режим доступу: [//https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/XH5OAOOQ.html](https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/XH5OAOOQ.html)

[43] Висновок на Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо кримінальної відповідальності за заперечення факту воєнної агресії Російської Федерації до України)» [Електронний ресурс]: Режим доступу:
[//https://ips.ligazakon.net/document/XH5OAOOQ?.an=3](https://ips.ligazakon.net/document/XH5OAOOQ?.an=3)

[44] Пояснювальна записка до Проекту Закону України № 7354 від 05.12.2017 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо кримінальної відповідальності за заперечення факту воєнної агресії Російської Федерації до України)». Народний депутат України А.Ю. Геращенко [Електронний ресурс]: Режим доступу:
[//https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH5OAOOQ.html](https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH5OAOOQ.html)

Глобалізація та світова культура ХХ – на початку ХХІ століть: досягнення, особливості, проблеми та перспективи (зарубіжне видання та вихідні дані: Andrii Shaikan, Valentyna Shaikan. Globalization and world culture of XX-beginning of XXI centuries: achievements, peculiarities, problems and perspectives // Scientific journal of Polonia University, 33 (2019), nr 2, p. 110-124. DOI: <http://dx.doi.org/10.23856/3312>)

**Автори:
 Андрій Шайкан,**

професор, доктор економічних наук, в.о. ректора Державного університету економіки і технологій; e-mail: rector@duet.edu.ua, orcid.org/0000-0002-4088-6518, Кривий Ріг, Україна

Валентина Шайкан,

професор, доктор історичних наук, в.о. зав кафедри соціально-гуманітарних наук Державного університету економіки і технологій; e-mail: vashaikan@gmail.com, orcid.org/0000-0001-9408-9154, Кривий Ріг, Україна

Анотація: Йдеться про сучасні світові культурні процеси – глобалізацію у сфері культури ХХ – на початку ХХІ ст. у контексті її досягнень, особливостей, проблем, перспектив. Зроблено короткий екскурс в історію становлення культуральних досліджень, які радикально змінилися на початку ХХ ст. Висвітлено та проаналізовано характерні риси культурної глобалізації за її напрямками: популярна (масова) культура, модерністські світові течії у мистецтві, контркультура як опозиція офіційній культурі, а також зміст, особливості, точки дотику й порозуміння, тенденції сучасних світових культур і цивілізацій: християнської, конфуціанської, ісламської, індійської, японської. Окремо йдеться про оцінки постмодернізму українським дослідником Ярославом Дашкевичем, вплив постмодерністських напрямків на стан сучасного глобального культурного процесу. Розглянуто позитивні та негативні аспекти на шляху до становлення нового світового соціального порядку, сучасні інтеграційні процеси незахідних культур й наслідки світової культурної інтеграції сьогодні, а також концепції «зіткнення цивілізацій», «опір цивілізацій», ймовірні сценарії міжцивілізаційної інтеграції світу, позитивні досягнення та проблеми, перспективи людства на шляху глобалізації культурних процесів.

Ключові слова: явище-феномен «глобалізація», світова цивілізація, світова культурна інтеграція, контркультура, дифузія культури, постмодернізм, релігійний фундаменталізм, «опір цивілізацій», «зіткнення цивілізацій», «техногенна надцивілізація»

Автори цієї наукової розвідки дійшли висновку щодо важливості ознайомлення студентства із сучасними глобалізаційними процесами у культурній сфері людства. Автори не вважають, що даною розвідкою привнесуть яесь нове бачення у дослідження проблеми, але вважають, що загальний, хоча й стислий огляд вже досягнутого на цій ниві, буде корисним з огляду на сучасні світові культурні процеси.

Отже, сучасні науковці надають різні визначення поняття «глобалізація» й це не дивно, адже це явище-феномен виявляється у всіх сферах людства – в економіці, політиці, соціальній сфері, культури в цілому тощо. Так, сучасна політологія дає таке узагальнене визначення глобалізації: «загально цивілізаційний процес, який справляє величезний вплив на політичну та інші сфери людського буття [16, с. 219]». Предметом вивчення та висвітлення у даній статті є культурна глобалізація у ХХ – на початку ХХІ ст. у контексті її досягнень, особливостей і проблем.

На думку сучасних українських істориків Л. Скрипникової, Л. Тутик, М. Гринчак, культурна глобалізація в соціокультурному розумінні означає «втягування» народів світу, культур до всесвітнього планетарного комунікаційного простору [16, с. 219]. Виходячи з того, що глобалізація в цілому є процесом світової інтеграції та уніфікації економічного, політичного, культурного розвитку людства, то й основними наслідками цього процесу у сфері культурної глобалізації повинно бути зближення культур різних народів світу. Перш ніж розпочати висвітлювати цю проблему, вважаємо за доцільне зробити короткий екскурс в історію становлення культуральних досліджень наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть й продемонструвати ті досягнення, які радикально змінили суть наукових досліджень у сфері культурної проблематики. Як відомо, на початок ХХ ст. культурологи вже провели величезну кількість польових досліджень серед народів світу – Африки, Латинської Америки, Південної та Південно-Східної Азії, островів Тихого океану тощо й вивчили системи родства та культуру багатьох народів. І якщо наприкінці ХІХ ст. у цій сфері досліджень домінуючими ще залишалися лінійні уявлення про історичний процес, за яким народи обов'язково проходять такі стадії культурної еволюції, як «дикунство»,

«варварство», а тільки потім й стадію «цивілізованої людини», то на початку ХХ ст. такі погляди вже заперечувалися провідними культурологами того часу, які вже розглядали кожен людську культуру як унікальний продукт взаємодії фізичного оточення, міжкультурних контактів та інших факторів [11, с. 87], тобто погляди вчених зазнали серйозної трансформації та були заперечені на користь плюралістичного погляду. Й можна навести імена десятків учених, які зробили вагомий внесок у справу дослідження становлення та розвитку світової культури з її спільними та особливими процесами, схожістю: це французький соціолог і етнолог Бастід Роже, американський антрополог Бейтсон Грегорі, британський антрополог Гуді Джек Джон Ренкін, американський антрополог Франц Боас, індійський антрополог Бозе Нірмал Кумар та інші. Вважаємо за доцільне нагадати читачеві про важливий науковий внесок Бозе Н. К., який протягом 1936 – 1956 рр. досліджував взаємозв'язки між соціальною різноманітністю й культурним плюралізмом, як основи індуської культури, а також кастову систему й можливості її адаптації до індустріального розвитку та дійшов цікавих і цінних висновків. Але повертаємося до трансформації наукових поглядів, яскравим прикладом на підтвердження яких може бути праця американського антрополога Ральфа Лінтона (1893-1953) «Не-американець» (Linton R. The study of men. – New-York, 1936), який в одному з фрагментів характеризує звичайний ранок «типового американця» від моменту, коли той прокинувся, й до завершення ним сніданку. «Типовий американець», сам цього не усвідомлюючи, використовує речі, їжу та все інше, що оточує та наповнює його життя, при цьому глибоко усвідомлюючи, що це лише досягнення американської нації, й навіть не підозрюючи, що його ліжка, простиралла, піжама, мокасини, мило, дзеркало, посуд й столові прибори, калоші, парасолька, капелюх, газета, монети, а також їжа – від фруктів до цукру, кави, рому, вершків, яєць, сигарет та багато-багато чого іншого, це є відкриттям, надбанням, винаходом багатьох народів світу – індійців, індіанців, іспанців, греків, єгиптян, китайців, хорватів, німців, англійців, народів Африки, Латинської Америки тощо. Завершується цей фрагмент трохи з іронією та не менш цікавою інформацією про глобальні культурні зв'язки народів світу: поки «типовий американець» пале сигару, «він читає новини дня, надруковані за канонами оформлення давніх семітів, на матеріалі, що винайдено в Китаї, і за технологією, що винайдено в Німеччині. Смакуючи інформацію про біди, що настали в інших країнах, він стане (якщо він, зрозуміло, є добропорядним консервативним громадянином) дякувати давньоєврейському божеству на індоєвропейській мові за те, що він – стовідсотковий американець [12, с. 89-91].

Отже, світова культура – це багато тисячолітній досвід людства, сукупність надбань давніх й сучасних цивілізацій у сферах матеріального та духовного виробництва. Широке визначення світової культури дає сучасний український історик Віталій Косміна: «світокультура» - це сукупність досягнень цивілізацій у системах культурно-інформаційних мереж, наукових і освітніх знань, «індустріалізації» сфери духовного виробництва, яка у світовому просторі дає «стандартні уявлення про необхідний стиль поведінки, спосіб життя, кар'єру, відносини між людьми, шляхи реалізації своїх прагнень [10, с. 70]. До сфери духовного виробництва В. Косміна відносить «індустрію знань», «індустрію розваг», «індустрію кіно», «індустрію спорту» тощо.

Характерними рисами культурної глобалізації людства другої половини ХХ – початку ХХІ століть є надзвичайно активне поширення культурних продуктів через Інтернет і цифрове, супутникове телебачення, міжнародний туризм, міжнародний спорт, міжнародні конгреси, симпозіуми, конференції з питань науки, техніки, екології, медицини, мистецтва тощо. Сьогодні культурна глобалізація позначена як на матеріальному рівні, коли утворюються та збагачуються соціальні стосунки, а й відбувається активний процес формування загальнолюдських спільних норм поведінки людей, що належать до різних народів, культур, країн світу [2]. Культурна глобалізація розширила можливості для розваг, адже через Інтернет, супутникове та цифрове телебачення поширила поп-культуру (популярну культуру), загальнодоступне мистецтво («відкрите мистецтво») – поп-арт тощо. Сьогодні поширеною є думка про те, що популярна (масова) культура, на відміну

від високої (елітарної, яка завжди орієнтована на інтелектуальну публіку) культури, орієнтується на «усереднений» рівень масових споживачів, не вимагає витрат розумової енергії, «створює пародію на високу культуру, паразитує на ній [8, с. 300-305]». До жанрів масової культури відносять мелодрами, детективні романи, вестерни, фантастику, комедійні мюзикли, містичні романи та фільми, сентиментальні («жіночі») романи, фільми жахів, порнофільми, а також масову музичну культуру: рок-музику (рок-н-рол, хард-рок, панк-рок, електронний рок, бароко-рок, джаз-рок, фолк-рок тощо), відео кліпи; кінематограф та його різновид – телесеріали («мильні опери») тощо. Разом з тим, захисники масової культури – сучасні культурологи відмічають, що масову культуру не можна розглядати просто як псевдокультуру, адже це явище-феномен, по-перше, є складним і суперечливим, по-друге, сучасні техніко-інформаційні засоби надають доступ до будь-яких форм і типів культури, що лише сприяє інтеграції культурних процесів у світі, а по-третє, інтерес до масової культури так чи інакше викликає інтерес й до високопрофесійної культури, що в цілому підвищує загальнокультурний рівень людства [8, с. 304]. Крім цього, сьогодні змістовий діапазон масової культури теж величезний – від кітча (мелодрама, «мильна опера», попса, комікс, вестерн, містика тощо) до складних і змістовно насичених форм – «інтелектуальних» детективів, наукової фантастики, міфологічного реалізму, рок музики тощо й має величезну аудиторію. Можливо найбільш потужних інтеграційних процесів, починаючи з другої половини ХХ ст., зазнала музична сфера культури та спорт. Деякі музичні сфери вже давно перетворені на міжнародне явище. Це стосується джазу та регі, які від місцевих національних жанрів розвинулися до міжнародних. Сьогодні світ ХХІ ст. знайомий з такими жанрами світової масової музики, як етнічний ф'южн (від англ. fusion – злиття; напрям у рок-музиці, що виник на ґрунті джаз-року в 1970-х роках, синтез року та джазової імпровізації), глобальний ф'южн, світовий ф'южн, світовий біг-біт (Big-Bit) та ін. За даними Британської Енциклопедії, в Олімпійських іграх наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. беруть участь спортсмени з понад 200 країн світу; чемпіонат світу з футболу збирає біля телеекранів найбільше глядачів – фінал чемпіонату світу 2006 р. дивилася дев'ята частина усього населення світу [2]. Складовою частиною сучасної масової культури є мода. «Індустрія» моди вже завоювала довіру мільярдів людей до її майстрів: світовими кумирами стали модельєри Д. Версачі, К. Кляйн, В. Зайцев, В. Юдашкін, К. Діор, І. Сен Лоран та інші, а також «моделі» К. Шиффер, Н. Кемпбел, Є. Герцигова та ін.

Будь-яке складне явище-феномен викликає з часом протидію та спричинює появу інших явищ-феноменів світового значення. Світова культура також не стала виключенням. У другій половині ХХ століття (60-70-ті рр.) виникла контркультура як ідейна течія та громадський рух, мета якої стала опозиція офіційній культурі та боротьба з офіційними цінностями. Контркультура – це моральне протистояння світові «вдоволених, ситих, духовно глухих», це критика міщанського матеріального благополуччя та накопичення, це своєрідний виклик життєвому успіху, соціальному конформізму. Вважається, що виникла контркультура у середовищі хіпі, «нових лівих» й навіть дисидентів у часи СРСР. Історія світової культури ХХ – на початку ХХІ ст. свідчить також про унікальну взаємодію й митців, й мистецтва зі старими й новими стилями, коли на основі розвитку стильового плюралізму виникають у світовому масштабі нові напрямки у культурі, коли митці поєднують елементи масової та елітарної культур й виникає новий тип культури, коли митець піддає руйнації традиційні художні норми, форми, стилі й стає сам творцем й стилу, й правил. До таких модерністських світових течій у мистецтві віднесено дадаїзм (виникнення припадає на Першу світову війну). Зрозуміло, що не все сприймалося соціумом, не всім до вподоби був новий стиль, або художні форми, але митці – поети, художники, письменники, скульптори мали право на власне бачення світових проблем: вони ненавиділи війну, протестували проти ворожої дійсності, а тому обрали культ абсурду, через який показували людям все безглуздя навколишнього світу, створюючи мистецтво із різного сміття; на зміну дадаїзму у 1922 році прийшов сюрреалізм (втеча від світу несправедливості у світ підсвідомого та звільнення людського «Я» від кайданів

розуму, логіки, моралі). На початку 60-х років ХХ ст. виникають нові стилі, про які вже згадувалось – поп-арт (загальнодоступне мистецтво) і оп-арт (оптичне мистецтво). Починаючи з кінця 60-х років ХХ ст. й до сьогодні, Західна цивілізація перебуває в цілому під впливом постмодернізму з його досягненнями та недоліками, характерною рисою якого є радикальна переоцінка цінностей авангардизму, який за «відкрите мистецтво», за взаємодію старих і нових стилів. У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне згадати про позицію щодо постмодернізму та його наслідки для світової культури в цілому вже сьогодні українського історика ХХ- початку ХХІ ст. професора Ярослава Дашкевича (1926-2010), наукова спадщина якого є безцінною для історичної науки, адже він визначав актуальність національних підходів у добу глобалізму та негативні обставини розвитку і впливу постмодернізму (за Я. Дашкевичем: «Постмодернізм II») в сучасній історичній науці України [3, с. 329-346; 4, с.245-297; 5, с. 298-319; 6, с. 320-328]. Вчений дослідив й негативний вплив постмодернізму на сучасну українську науку. «Постмодернізм», або «постмодернізація» - виник у 70-ті роки ХХ ст., це «термін для позначення нової моделі модернізації, де економічний розвиток тісно пов'язаний з роллю культурних чинників». Цім терміном позначені структурно-схожі явища у світовому суспільному житті та культурі другої половини ХХ ст., коли вже існувала зовсім інша ситуація у постіндустріальних державах: відхід від раціоналістичних схем, відмова від догми єдиного для всіх держав капіталістичного шляху розвитку, визнання плюралізму, різних культур, єднання з природою, захист оточуючого середовища. Постмодернізм не заперечує консенсус з будь-якою культурою, але заперечує будь-яку тотальність у мистецтві тощо. Але, разом з тим, постмодернізм заперечує можливість достовірності, об'єктивності, для цієї «нової філософії» такі поняття як «справедливість», «правота» втрачають своє значення. Постмодернізм сьогодні визначається як маргінальний кітчовий філософський дискурс з характерною антираціональністю. За таких обставин втрата ціннісних орієнтирів для послідовників і теоретиків постмодернізму сприймається позитивно, що, на думку професора Я. Дашкевича, не є нормальним. Зрозуміло, історики не можуть сприйняти антиісторизм, десцієнцізацію постмодерністів. За Я. Дашкевичем, постмодерністи своїми дискурсами знецінюють історичні дослідження. Він за своє життя мав дискусії з сучасними постмодерністами: професором англійського університету Е. Геллнером, дослідником російського постмодернізму, літературознавцем і філософом М. Епштейном. Наслідком цих дискусій стали висновки, до яких дійшов Я. Дашкевич. Ось його ремарки щодо постмодернізму: 1. Сам термін виник 1917 р., тобто ще під час Першої світової, а ні після Другої світової, як переважно вважають науковці. 2. «Найвиразнішою і, зрештою, терористичною реакцією на модернізм став тоталітаризм (ленінізм-сталінізм, фашизм, націонал-соціалізм). Тому, між іншим, дуже дивним виглядає залічування тоталітаризму до модернізму, що дехто пропагує». 3. Період 30-х років – це період, за Дашкевичем, розквіту антимодернізму чи «постмодернізму I». Закінчується цей період порізному: в Італії, Німеччині – у 40-х рр.; в Росії – у 60-х рр.; ще пізніше - у Китаї, а у Кореї, (мабуть професор мав на увазі Північну Корею), диктаторські режими ще існують. В Україні модернізм, із зрозумілих причин, не мав можливостей розвинутися, а постмодернізм було насаджено насильницьким способом. Російський філософ Михайло Епштейн вважає, і з ним погоджується професор Дашкевич, що постмодернізм – це епоха сталінізму. 4. Нова фаза постмодернізму 70-х років отримала назву, за Я. Дашкевичем, «постмодернізм II» та позначена глобалізацією економічних, політичних, культурних процесів за принципом «хто проти нас – того усунемо»: це й «валютне доміно», це «балканізація» Південно-Східної Європи, «чеченізація», це й «перетворення Іраку в ракетний полігон». 5. Сьогодні, на думку Я. Дашкевича, світ спостерігає, як поступово вже «постмодернізм II» з напрямку або тенденції перетворюється «на ідеологію, спосіб мислення, досить нетерпимий за своєю сутністю». Відповіддю на поширення «постмодернізму II» став антипостмодернізм, цей процес розпочато ні в політиці, ні в економіці, а у мистецтві, літературі, гуманітарних науках (разом з тим, Я. Дашкевич відмічає, що поки ще їх значення у сучасному «постіндустріальному» суспільстві

незначне). Лібералізація мислення, незалежність думок, ідеї прогресу – для постмодерністів річ зайва та заперечуються; на підтвердження цього є приклади: прояви постмодернізму I та II в архітектурі: «повернення до середньовічних замків з стрілчастими баштами і дахами чи виникнення помпезної архітектури сталінської епохи; в літературі – до реалізму, навіть з додатками «соціалістичного» або «порнографічного»; в образотворчому мистецтві – до гіперреалізму, у філософії – до марксизму чи ніцшеанства. Все це із запереченням будь-яких досягнень модерної літератури і мистецтва, а також філософської думки». 6. Професор Дашкевич акцентує увагу на тому, що потужне вторгнення постмодернізму до науки, гуманітарної та негуманітарної (він пригадує агресію сталінізму з його історичним матеріалізмом чи виступами проти новітніх течій у мовознавстві, біології, проти кібернетики і т. д.) не можна сприймати позитивно, адже така інвазія-вторгнення сьогодні призводить до десцієнцізації – антинауковості, особливо в галузі історії. До речі, в американських університетах відбулися масові страйки студентів проти професури, яка активно впроваджувала у навчальний процес лексику (модерну термінологію) постмодерністів. 7. У 1992 р. англійський філософ Ернст Геллнер надав у книзі про постмодернізм визначення цьому напрямку як формі релятивізму, що веде до морального нігілізму та «фальшиво подає спосіб, яким доходимо до розуміння суспільств і культур». За Дашкевичем різниці між тоталітаризмом і антимодернізмом майже немає, адже саме за панування цього антинаукового напрямку й панувала методологія фальсифікації минулого та сучасного на користь та в інтересах колишньої радянської і комуністичної партократії. Постмодернізм II не заперечував й не відкидав ці фальсифікації. 8. Послідовники цієї течії усвідомлюють «хиби та слабкі сторони» постмодернізму II, а тому з метою реабілітації приписують часто посмодерністам те, що їм не належить: синтезування історичного процесу, виникнення структуралізму не є їх справою, навпаки, модерністи синтезування уникають; компаративізм – це відкриття етнології середини XIX століття, а постмодернізм II до цього також не має відношення, як і до нових методів історичних досліджень. 10. Сьогодні ми вже бачимо наслідки від діяльності постмодерністів в політиці, економіці: це й відновлення тенденцій утворення нових або реставрація старих імперій (навіть у глобальних вимірах), це й спроби нав'язати світові імперські дискусії й думки про історичні і неісторичні нації, тобто нації, серед яких є такі, що здатні мати державу, й інші – які не здатні самостійно «вирішувати свою долю та утворювати незалежні держави [3, с. 329-346].

Отже, можна по різному ставитися щодо таких оцінок Я. Дашкевичем впливу постмодерністських напрямків на стан сучасного глобального культурного процесу, але, як на нашу думку, не можна не бачити негативних наслідків від поширення постмодерністами ідеологізації на світову історію: затирання та руйнування межі між науковим дослідженням, з одного боку, та белетристикою, псевдонауковою і пропагандистською літературою, з іншого; ігнорування історичних джерел і право вільної інтерпретації всіх історичних в інтересах політичного режиму, застосовуючи різні фальсифікаторські прийоми: замовчування, перекручування історичних фактів і процесів; дискредитація макроісторії на користь мікроісторії, коли не потрібно більше проводити глобальні аналітико-синтетичні дослідження, а псевдодослідник (як на нашу думку, швидше пропагандист) може у будь-який спосіб маніпулювати ідеєю, конструювати неіснуючу історію «з точки зору сучасної ідеологізації та політизації», що в цілому є дуже небезпечною тенденцією у сучасній науці.

Сила культурних процесів, й серед них, у першу чергу, релігійних, в історії людства величезна. Особливо актуальним сьогодні є запобігання, попередження загострення міжконфесійних суперечок, штучного нагнітання релігійного протистояння за умов гібридних агресій. Сьогодні не є таємницею той факт, що на початку становлення радянської тоталітарної системи на теренах колишнього Радянського Союзу – ще у 20-30-х роках XX ст., було розпочато процес так званого «схізмагенезу» - процесу релігійного

розколу серед українського населення та накопичення негативних явищ, кінцевою метою якого було тотальне винищення православних традицій українського етносу, потяг до сепаратизму (з інтерв'ю 19 вересня 2018 р. професора Київського лінгвістичного університету ім. Б. Грінченка Романа Додонова). І якщо людина позбавлена критичної складової, її свідомістю можна маніпулювати у будь-який спосіб.

Вважаємо за доречне навести також деякі факти, які є прикладом невдалих заходів деяких реформаторів XIX - XX ст., або використати давні релігійні традиції у своїх інтересах, або, навпаки, привнести проти волі народу зміни у їх культурні традиції. Відомо, що на початку XX століття стосунки між індійським населенням і британськими колонізаторами перебували у стані загострення й у сфері економіки, й політики, й культури в цілому. Більше того, все населення Індії стало в опозицію до британської колонізаційної влади, яка, у свою чергу, розпалювала релігійні та кастові суперечки. Колоніальна влада, спираючись на підтримку частини національних зрадників – раджив (князів), великих землевласників виступила проти національно-визвольного руху на чолі з Махатмою Ганді. Ідеологією руху був гандизм, що поєднував у собі філософські, політичні, морально-етичні концепції, на яких базувалася індійська культура. Широкий загал селянства, міські низи свято вірили у створення справедливого суспільства за принципами вчення сарвадайя (основна ідея вчення – це повернення до «золотого віку», коли індійці жили в гармонії з природою, коли панували селянська община і взаємодопомога, соціальна рівність і справедливість) – базової ідеї гандизму. Методи боротьби, які пропагував Махатма Ганді, також не передбачали насилля й поєднували протест із терпимістю й толерантністю до колонізаторів, ненасильницькі методи боротьби (а це вже за принципами сатьяграха й передбачали відданість релігійним, філософським, культурним національним традиціям). Навесні 1930 р., коли внаслідок стихійного повстання «Соляного походу», було заарештовано 60 тисяч його учасників разом з лідером М. Ганді, по всій країні розпочато масові демонстрації, а повстанці, віддані заповітам Ганді, релігійним традиціям, не застосовували сили, навіть коли їх поліція жорстоко вбивала. Газета «Нью-Йорк таймс» писала про те, що 21 травня 1930 р. в Джахарасані загін місцевої поліції накинувся на демонстрантів і почав їх бити оббитими залізом киями, при цьому «жоден з демонстрантів навіть не підняв руки, щоб захиститися від удару». Хоча пізніше багато учасників національно-визвольного руху вже відходили від принципів сатьяграхи і вступали в сутички з поліцією у містах Шолапур, Алігарх, Пешавар [1, с. 264-267]. Британській колонізаційній владі так і не вдалося відмінити кастову систему в Індії, адже дуже своєрідно індійці розуміють принципи соціальної справедливості і рівності. Відомо, що в індійських релігіях брахманізмі та індуїзмі вчення про спасіння відсутнє, але існує принцип дотримання дхарми (обов'язку) з правилами й нормами, які міцно підтримують кастовість. Індуїзм, як оновлений брахманізм, також наголошує на світовому порядку та Законі Дхарми, за яким обов'язковим є певна поведінка кожної людини відповідно до її касты, освяченої богом Брахмою-творцем. «Спасіння» людини полягає у «втечі» від цього світу, а тому будь-які порушення кастової дхарми гальмує або й зовсім перепиняє шлях до спасіння. У сучасній Індії, як і тисячі років по тому, кастова система продовжує глибоко впливати на всі без виключення сфери життєдіяльності індійського суспільства. Кастовою системою – її нормами – просякнута культура Індії в цілому. А тому спроби англійських колонізаторів ліквідувати кастову систему в Індії, «перебудувати» Індію за європейськими нормами, зустріли нерозуміння й глухий опір всього індійського населення, поділеного на чотири касты-варни – брахманів, кшатріїв, вайш'ів, шудр. Кастова система Індії, силу якої недооцінили у свій час колонізатори, всебічно освячена релігією, є недоторканою, ця система традиційно розв'язувала всі основні проблеми життя суспільства. Британські колоністи намагалися «втягнути в капіталізм і демократію» кастову систему шляхом заохочення до підприємницької, політичної, культурної, освітньої діяльності тих індійців, яким кастова належність дозволяла її здійснювати. Як відомо, у 30-40-х рр. XX ст. повністю подолати несумісність кастової системи, як найхарактернішої риси індійської цивілізації, й

західного капіталізму з його ринковою системою, демократією не вдалося. Не вдалося розв'язати цю проблему й лідеру незалежної Індії Джавахарлалу Неру (1889-1964 рр.). Й сьогодні кастовість у сучасній Індії зберігає свій великий вплив на індійське суспільство, що свідчить про його цивілізаційну розколотість [10, с. 24-29] та залишається проблемою світового рівня. Як вже згадувалось, протягом 1936-1951 рр. досліджував кастову систему й можливості її адаптації до індустріального розвитку секретар і соратник по боротьбі Джавахарлала Неру, індійський антрополог Бозе Нірмал Кумар (Bose Nirmal Kumar) (1901-1972) [11, с. 38-39; 15]. На думку вченого, щоб зрозуміти особливості індуїстської індійської цивілізації, антрополог повинен вийти за межі прикладного аспекту та для реконструкції структури цієї цивілізації об'єднати підходи індології та етнології. Досліджуючи поділ праці в традиційному індійському селі, яке традиційно було відносно самодостатнім економічним підрозділом (а що не було вироблено в селі, можна було придбати на щотижневих ринках тощо), вчений дійшов цікавих висновків: по-перше, навіть мусульманське панування не змінило основну структуру економічної організації села, а так й не вплинуло в цілому на кастовість; по-друге, в античні часи спочатку буддизм, а у середньовічний період рух бхакти Чайтаньї теж кинули виклик основі індуїстської соціальної організації – кастовості, заперечували рейтинг каст, але так й не змогли вплинути на існуючий соціальний порядок, не змінили організацію виробництва, залишили без змін кастову систему; по-третє, під впливом британського панування у ХІХ – у першій третині ХХ ст. структура індуїстського суспільства почала послаблюватися й змінюватися під тиском «нових економічних сил», впроваджених під час британського панування, коли протягом двох-трьох поколінь підірвано традиційний розподіл праці, заснований на касті [15]. Бозе надавав велике значення економічному фактору як джерелу стабільності, змін у суспільстві, а також важливості нових технологій, впроваджених у сільське господарство, що поступово призводить до звуження різноманітності індуїстського суспільства [15].

Для розуміння в цілому проблеми, вважаємо за доречне згадати про культурні елементи, які першими почали глобалізуватися - релігії, які, завдяки таким явищам як міграція, торгівля, розвиток капіталістичних відносин поширили місіонерську діяльність прихильників християнства, буддизму, ісламу, сект (мармонізм) на увесь світ. Винятком, мабуть є лише індуїзм з його особливим світорозумінням та віровченням, який стверджує кастову непорушність та поширений переважно на території сучасної Республіки Індія, про що вже йшлося у статті. За Конституцією Республіки Індія у 1950 році визнано рівноправність каст і юридичну повноправність самої нізшої касті «недоторканих», але кастова система й на початку ХХІ ст. продовжує існувати, а для більшості сучасних індуїстів вона залишається морально-етичним орієнтиром у «земному» житті. Хоча Давня історія свідчить про існування своєрідної кастовості в Давньому Єгипті (соціальний устрій нагадував піраміду, яка складалася з представників вищих, середніх та нижніх станів – відповідно фараонів, потім - жерців і міністрів військових начальників, далі – писців, збирачів податків, за ними – селяни, потім йшли ремісники та торговці, а підніжжя піраміди займали безправні раби), Перу (цивілізація ацтеків – 1200-1521 рр. – уявляла своєрідну кастовість, за якої населення поділялося на вищих й звичайних; для звичайних протягом всього життя майже не було жодних шансів змінити свій статус на вищий).

З усіх релігійних вчень, як на нашу думку, найбільшу свободу людині надає християнство, яке переважно характерне для Західної цивілізації. Християнство вплинуло на формування вільної особистості, її культури, менталітету і моралі тощо, адже християнське віровчення орієнтує людину не на «втечу від світу», а на «виправлення світу», а тому позитивно впливає на формування активної життєвої позиції людини, надає можливість самій людині обирати «правильний шлях». Для кожного християнина можливість вибору є станом постійної і безперервної свободи. Християнство, крім 10-ти Заповідей, які є шляхом спасіння, не встановлює для людини інших норм і правил поведінки; людина сама усвідомлює, оцінює, осмислює свій життєвий шлях [10, с. 40-53]. Сучасні культурологи погоджуються з американським політологом Семюелем

Хантінгтоном, який стверджує, що Західна культура в цілому «дійсно просякла решту світу», й, разом з тим, «на глибинному рівні західні уявлення та ідеї фундаментально відрізняються від тих, що властиві іншим цивілізаціям [10, с. 13]». Й сьогодні ще не знаходять, в цілому, в ісламській, індуїстській, конфуціанській, буддійській, японській, східній православній культурах західні ідеї індивідуалізму, лібералізму, конституціоналізму, верховенство закону, вільного ринку, відокремлення церкви від держави тощо, що становить велику перепону на шляху створення оптимальної культурної моделі для кожного народу.

Якщо вести розмову про особливості сучасної Китайської (конфуціанської) культури та цивілізації в цілому, то, як на нашу думку, до головної особливості слід віднести вирішальну роль держави та чиновництва в житті сучасних країн як Гонконг, Тайвань, Сінгапур, Південна Корея, й зрозуміло що сам Китай. Держава, її апарат, чиновники освячені релігією і суспільною ідеологією. Не менш трьох тисячоліть релігійне освячення держави вкорінювалася у культуру і менталітет сучасних носіїв китайської цивілізації. Разом з тим, у двох її основних релігіях – даосизмі і конфуціанстві є суттєва особливість: якщо головним гаслом даосизму, який базується на давніх віруваннях, є повна покора владі для звичайних людей – не діяння, пасивність, то в конфуціанстві, навпаки, людина повинна бути суспільно активною, прагнути до участі в державному житті й намагатися дотримуватися 5-ти головних чеснот – людяності, обов'язку, норм і правил поведінки, мати знання, бути відданими імператорові, начальникові, батькам. Й даосизм, й конфуціанство пропагують, як на нашу думку, своєрідний конформізм, суттю якого є пасивне беззаперечне прийняття існуючих порядків, панівних ідей і цінностей, стандартів поведінки, норм, правил, благоговійне ставлення до держави, її чиновників, до общини, клану, родини, народних традицій, китайської історії, безумовне схиляння перед авторитетами лише з однією різницею – прихильників даосизму – перед силою природи, а прихильників конфуціанства – суспільства [10, с. 29-34]. Незважаючи на тисячолітні китайські традиції та своєрідні риси ментальності носіїв цієї цивілізації, з усіх Східних культур саме ця, як на нашу думку, є тією, яка сприймає все, що вважає раціональним у світі. Й цьому також є пояснення: переважна більшість китайців є надзвичайно активними у сприйнятті винаходів людства, адже тисячоліттями китайці, хоча й мали пантеон божеств, в них були відсутні жерці, касти, стани, а важливі функції жерців виконували вчені. Можливо саме цей фактор й сприяв тому, що звичайною нормою соціально-сімейного життя китайця стали ритуальна етика, тверезість і раціоналізм, а за кількістю епохальних винаходів людства саме китайцям належить перше місце.

Японська цивілізація, як відмічають культурологи, має спорідненість із Китайською, на підтвердження цього свідчать такі характерні риси, як антропологічна та етнічна близькість, культурні контакти з давніх часів, ієрогліфічна писемність, сприйняття держави як авторитетної та напівбожественної установи, а також общини, яка за своїм значенням для японців не поступається авторитету держави. Така рівновага держави та общини, на думку учених, є тією рисою Японської культури в цілому, завдяки якій наближає її до Західної, полегшує японцям запозичувати позитивний досвід і деякі елементи Західної цивілізації й не тільки. Особливістю Японської цивілізації є й те, що вона має здатність до асиміляції запозиченого культурного досвіду та його перетворення на власні традиції. Це стосується хоча б буддизму, який японцями був запозичений у китайців, з часом вплинув навіть на формування менталітету у японців і яскраво проявився у дзен-буддизму – особливому відчутті японцями всієї краси природи. На формування ментальності японців вплинули даосизм і конфуціанство, а особливо потужно на формування менталітету японської нації вплинув синтоїзм – середньовічна національна релігія японців, яка не є класичною релігією, адже не базується на власній релігійно-філософській системі, в той самий час є сукупністю давніх народних анімістичних, тотемістичних, фетишистських вірувань й перетворився на культ імператорської династії: цей культ з IX ст. н.е. має статуї синтоїстських богів, а головні убори, одяг, зачіски яких стали цілком японськими національними рисами [8, с. 110-116; 10, с. 34-36].

Європейці сьогодні намагаються зрозуміти особливості культурного розвитку ісламських держав, а також знайти точки дотику й порозуміння, пам'ятаючи про такі незаперечні факти, які мали й мають місце в історії: протягом тисячоліть тривали культурні контакти між ісламським суспільством і культурою Заходу, історично ісламська культура займала проміжне становище між цивілізаціями Заходу й класичними цивілізаціями Сходу, а тому спостерігається схожість у соціальній структурі суспільств; по-друге, сьогодні у більшості ісламських держав політична система будується за західними зразками (є демократія, парламентаризм, конституція тощо), разом з тим держава не може ігнорувати дію норм шаріату (правильний шлях до головної мети – до раю після Страшного Суду): управління державою, все законодавство, судочинство та система покарань базуються тільки на шаріаті; по-третє, світорозуміння й в ісламі, й у юдаїзмі, й у християнстві є монотеїстичним (Бог – Аллах по-арабськи) і в цілому базується на біблійній картині світу. Разом з тим, ісламська культура-цивілізація має свої особливості, які якщо не уповільнюють, то взагалі заперечують шлях до культурної інтеграції у світовому масштабі: це й жорстка регламентація життя людини, всього суспільства за принципами шаріату, патримоніальної держави, мусульманської общини, тисячолітніх традицій; це й своєрідні риси менталітету мусульманського населення: схильність до беззаперечної покори й релігійній, й світській мусульманській владі; це й потужне заперечення не мусульманських впливів, фаталістичне примирення з долею; це й колективне придушення гріховної поведінки інших й беззаперечне дотримання численних релігійних заборон і приписів; це дотримання мусульманського обов'язку – закятю – сплати щорічного 2,5% податку на майно й доходи на користь бідних мусульман, який, як на нашу думку, справедливо сприяє на користь більш рівномірного перерозподілу багатства в ісламському суспільстві; це й заперечення лихварства та позичкового відсотку тощо [7; 8, с. 98-104; 10, с. 36-39; 19]. Приватна власність в ісламських державах дозволена, разом з тим заперечується та унеможлиблюється розвиток капіталістичних відносин, який є однією з головних причин виникнення та поширення, на думку культурологів, ісламського фундаменталізму, спрямованого на протидію поширення західної моделі капіталізму [7; 19]. Сьогодні ісламський фундаменталізм поділяє весь світ на три головні зони – «землі»: «дар-аль-іслам» – «земля ісламу», до якої віднесено мусульманські країни; «дар-ас-сульх» - «земля договору», до неї віднесено немусульманські країни, де мусульманські права та традиції шануються; «дар-аль-харб» - «земля війни», або країни, де права мусульман грубо порушуються. Ось за такої класифікації, держави, які пропагують ісламський фундаменталізм, й вибудовують сьогодні свою зовнішню політику, яка в цілому заперечує будь-які процеси глобальної інтеграції світу. Разом з тим, варто зауважити, що фундаменталісти існують серед різних релігійних конфесій: й мусульман, й юдеїв, й християн, й які всі, з одного боку, стверджують, що є «дітьми ветхозавітного патріарха Авраама», а з іншого – через релігійну нетерпимість провокують міжконфесійні конфлікти, вважаючи тільки власні релігійні переконання єдиними та правильними. Вважаємо за доцільне навести деякі думки директора вашингтонського Центру Християнсько-Мусульманського Порозуміння Джона Еспозіто: «фундаменталісти всіх релігій схожі в одному – вони всі переконані, що мають рацію лише вони», а також «гадаю, що якщо подивитися на ісламських фундаменталістів, християнських, чи юдейських, всі вони мають подібні погляди, звернуті на традицію, консервативні, пуританські. Їхній погляд на світ дуже однобокий: «Я маю рацію, а якщо я маю рацію, то інші ні [19]. Цінними є висновки відомого дослідника ісламу афганського вченого Абдули Джалалі на підтвердження того, що «сповідування основ своєї релігії ще не робить з мусульманина релігійного екстреміста» й що «екстремізм в ісламі не є частиною фундаменталізму, і не може бути. Я би сказав, що екстремізм взагалі не пов'язаний з ісламом. Це політичне питання, яке створюють люди, що мають політичні та світські мотиви [19]». Дослідники також вважають, що така тенденція однаково правомірна й для Саудівської Аравії, й для Сполучених Штатів Америки. Цілком погоджуємося з такими висновками.

Ще один аспект заслуговує на увагу, йдеться про «світосистемну теорію», за якою рано чи пізно глобальна інтеграція призведе до виникнення світової економіки, світової імперії, світової культури, тобто такої собі уніфікації всього світу у майбутньому – трансформації за західними зразками всієї незахідної частини світу, іншими словами – культурно-цивілізаційної «вестернізації» світу. Разом з тим, про негативні та позитивні аспекти на шляху до становлення такого нового світового соціального порядку говорять культурологи, історики, політологи-футурологи, серед яких американський вчений Самюель Хантінгтон (Гантінгтон) – автор концепцій «хвилі демократизації», «зіткнення цивілізацій», американський філософ і політолог Френсіс Фукуяма як послідовник концепції «кінця історії» [17; 18], американський філософ і футуролог Елвін Тоффлер – автор концепції про «цивілізацію третьої хвилі» [9]. На думку вчених, у майбутньому людство може стати свідком «зникнення всіх незахідних культур і цивілізацій», повсюдного «поширення організаційних форм, етичних і духовних норм і принципів Західної цивілізації [10, с. 70]». Такі наукові позиції змушують уважно подивитися на інтеграційні процеси, що відбуваються вже сьогодні, а також наслідки від «вестернізації» незахідних культур. Наслідки світової культурної інтеграції надали можливість науковцям вже сьогодні дійти цікавих висновків і таких прогнозувань: по-перше, тотальна, й навіть часткова «заміна» незахідних цивілізацій однією західною є малоймовірна (М. Данилевський у свій час також стверджував, що «культурно-історичні типи» не передаються народам інших типів); по-друге, кожна культура (цивілізація) – це є цілісна система, яка укорінена в менталітеті певного народу, а менталітет, у свою чергу, є для кожного етносу найбільш усталеним і консервативним продуктом його життєдіяльності (це й поведінка, й свідомість, й мислення тощо); по-третє, на думку українського історика Віталія Космини, «змінити ж свій менталітет означало б для них – «скасувати» власну природу, власну суть і отримати принципово нові, культурно чужі для них природу й суть [10, с. 70]». Ми вже згадували й про концепцію неминучого «зіткнення цивілізацій», автором якої є С. Хантінгтон, за якою у майбутньому цивілізації, як культурні спільноти вищого рівня, зіткнуться: незахідний світ вже сьогодні не сприймає західноєвропейські ідеї, які повинні були б стати базовими для «світової надцивілізації», більш того, незахідні цивілізації не тільки не бажають, а й не мають «жодного культурного підґрунтя» для того, щоб сприйняти західні ідеї про індивідуалізм, лібералізм, конституціоналізм, верховенство закону, відокремлення церкви від держави, вільний ринок тощо. На шляху суцільної «вестернізації» світу стоять особливості морально-етичних й духовних цінностей кожної культури (цивілізації), які мають тисячолітню історію та традиції, передаються з покоління до покоління, а тому чинять потужний «опір цивілізацій», заперечуючи зміни своїх традиційних, національних морально-етичних і життєвих орієнтирів, а зіткнення з іншими культурами, як стверджує український дослідник – професор Віталій Космина, лише «стимулює культурну самоіндефікацію [10, с. 71]» етносів всіх культур, в тому числі й східної, свідками чого є сьогодні ми з вами. Такі потужні індустріальні країни незахідних цивілізацій, як Китай, Японія, Індія та ряд «малих драконів» Східної, Південної Азії, як Тайвань, Сінгапур, Індонезія та інші сьогодні вже є економічно потужними конкурентами Заходу, при цьому зберігаючи свої національні традиції та тисячолітні культурні надбання.

«Опір цивілізацій», як стверджують вчені, у майбутньому може призвести до небезпечного для всього людства сценарію міжцивілізаційної інтеграції світу – зіткнення незахідних (східних) цивілізацій і західних й про такий ймовірний сценарій сьогодні, на жаль, свідчать: загострення старих і поява нових збройних конфліктів на лініях між цивілізаційного розмежування та поширення релігійного фундаменталізму, активізація міжнародного тероризму: Схід України, Північний Кавказ, Закавказзя, Близький Схід, Балкани, Південна Азія, Африка. Так, за повідомленням Reuters від 3 січня 2019 р. внаслідок загострення міжетнічних сутичок у Буркіна-Фасо (Західна Африка) тільки за один тиждень загинуло 46 осіб. Внаслідок територіальної експансії невизнаної мусульманської держави ІДІЛ тривають релігійні війни в Нігерії, виникла Друга

громадянська війна у Лівії (2014-2017 рр.), громадянська війна в Сирії, війна в Іраку; терористичні угруповання «Ісламської Держави» продовжують сповідувати і поширювати радикальні ісламістські погляди (ІДІЛ планує поширити свій вплив на всю земну кулю, не рахуючись з жертвами, та приєднати до Ісламської Держави колишні мусульманські країни в Європі, Близькому Сході, Африці, а також має претензії до території України, адже Ісламська Держава оголосила себе прямим спадкоємцем колишньої Османської імперії та претендує на Крим, Південь і Схід України, Поділля разом з Кам'янець-Подільським тощо). Відомо, що у червні 2015 р. Ісламська Держава оголосила про територіальні претензії багатьом країнам світу та про створення Всесвітнього Халіфату [7], що є, як зазначив міністр зовнішніх справ України Павло Клімкін, загрозою всьому світові.

Існує інший сценарій міжцивілізаційної інтеграції світу, який так само є небезпечним для існування людства – це війна цивілізацій, або Треття світова, як наслідок «поглиблення конфронтації на міжцивілізаційному ґрунті [10, с. 73]».

«Третій шлях» є єдиним розумним та оптимальним для всього людства – це шлях вирішення глобальних і регіональних проблем у мирний цивілізаційний спосіб й створення «техногенної надцивілізації» про яку сьогодні говорить український вчений Віталій Космина, за якої не відбудеться знищення існуючих сьогодні культур і цивілізацій, але кожна з них буде «вбудована» у «надцивілізацію» як «особлива, інтернаціональна сфера матеріального забезпечення з відповідним культурним наповненням [10, с. 74]».

Отже, в цілому, як позитивні досягнення людства на шляху глобалізації культурних процесів, варто відмітити, що й ХХ ст., й початок ХХІ ст. підтвердили, що культурна інтеграція відбувалась й відбувається на основі запозичення цивілізаціями культурних досягнень за такою тенденцією: запозичення незахідними суспільствами культурних досягнень переважно Західної цивілізації. Сучасний рівень і стан культурної інтеграції народів вже демонструє тенденції до міжцивілізаційної інтеграції сучасного світу та формування «єдиної світової цивілізації», яка дійсно є ще поки загадкою для людства та разом з тим, вже сьогодні можна констатувати про тенденції культурної інтеграції як такі, що відбулися та є незаперечними, або відбулися лише частково: поширення – часто лише зовнішнє, формальне – демократичних принципів виборності влади, парламентаризму, конституції тощо, як елементів політичної культури Заходу; часткове, а також часто непослідовне поширення таких елементів економічної культури, як право приватної власності, ринкові відносини тощо; поширення західних і східних індустріальних, інформаційних технологій, техніко-культурного досвіду; поширення західної системи знання; створення й повсюдне впровадження високостандартних технологій розповсюдження культурної інформації – преси, радіо, кіно, телебачення; поява глобальних інформаційних систем – Інтернету; активізація спілкування людей різних культур (цивілізацій) та активне наслідування в незахідних суспільствах західних духовних цінностей, сучасних західних стандартів у праці, побуті, дозвіллі, способі життя; інтернаціоналізація досягнень незахідних культур; формування єдиного світового інформаційного та культурного простору [10, с. 65]. Таким чином, доходимо до висновку, що світова культурна інтеграція, або інакше, культурна глобалізація, це формування єдиного світового (планетарного) культурного простору шляхом толерантного поширення важливих культурних досягнень як Західної, так і Східної цивілізацій: інтернаціоналізація досягнень культурно-політичних, економічних, наукових, освітніх, спортивних, мистецьких; це наслідування високих духовних цінностей, кращих стандартів у виробництві праці, побуті, способі життя, дозвіллі тощо, що, в цілому, розширює та взаємозбагачує культурні стосунки людства. Світова культура формується попри суперечності, конфлікти різних епох, національних культур, художніх течій, й більше того, світова спільнота сьогодні є свідком того, що культурні досягнення людства де повільніше, де швидше, але завойовують країни та континенти, адаптуються у широкому цивілізованому просторі, але разом з тим зовсім ні за принципами тотальної культурної

уніфікації, а за принципами духовних потреб кожної нації, кожного народу, кожної соціальної групи, які беруть із світової культурної скарбниці те, що відповідає їх потребам. Мабуть, це й є єдиний правильний шлях становлення світової культури як складової частини майбутньої сучасної цивілізації: не механічне поєднання локальних культур і цивілізацій, а їх активна взаємодія, взаємопроникнення, врахування особливостей, цінностей всіх народів світу та створення на цій основі оптимальної культурної моделі для кожного народу.

Література та джерела:

1. Гісем О.В. Всесвітня історія ХХ ст. (кінець ХІХ- початокХХІ ст.). Довідник.- Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. – 640 с.
2. Глобалізація.- [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
3. Дашкевич Я.Р. Постмодернізм та українська історична наука / Ярослав Романович Дашкевич // «... Учи неложними устами сказати правду». – Київ: Темпора, 2011. – С. 329—346.
4. Дашкевич Я.Р. Правдива історія України буде написана / Ярослав Романович Дашкевич // «... Учи неложними устами сказати правду». – Київ: Темпора, 2011. – С. 245-297.
5. Дашкевич Я.Р. Стан і перспективи історичної науки / Ярослав Романович Дашкевич. // «... Учи неложними устами сказати правду». – Київ: Темпора, 2011. – С. 298—319.
6. Дашкевич Я.Р.. Стан української історичної науки та завдання наукового товариства ім.Т. Шевченка / Ярослав Романович Дашкевич // «... Учи неложними устами сказати правду». – Київ: Темпора, 2011. – С. 320—328.
7. Ісламська Держава. Стабільну версію перевірено 3 грудня 2018 р.-[Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
8. Історія світової культури /Під заг. ред. М. Дедкова.- Рец.: Ольговський С., Жадько В., Шайкан В.-Запоріжжя: Дике Поле, 2009.- 376 с., іл.
9. Книга Элвина Тоффлера «Третья волна» об изменениях в обществе – краткое изложение. Предисловие от Юрия Барзова.-[Електронний ресурс]. – Режим доступу.- <https://vc.ru/flood/6500-third-wave>
10. Космина В.Г. Вступ до історії сучасної цивілізації. – Запоріжжя: «Просвіта», 2002. – 76 с.
11. Культуральная антропология / Под ред. докт. психол. наук Ю.Н. Емельянова, канд. філософ. н. Н.Г. Скворцова. – СПб.: Изд-во С. Петербургского ун-та, 1996.- 188 с.
12. Линтон Р. Не-американец // Культуральная антропология / Под ред. докт. психол. наук Ю.Н. Емельянова, канд. філософ. н. Н.Г. Скворцова. – СПб.: Изд-во С. Петербургского ун-та, 1996.- С.89-91.
13. Нейсбит Д. Высокая технология, глубокая гуманность: Технологии и наши поиски смысла / Джон Нейсбит; Пер. с англ. А.Н. Анваева. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005.- 381 с. – (Philosophy).
14. Нейсбит Д. Мегатренды / Джон Нейсбит; Пер. с англ. М. Б. Левина– М.: ООО»Изд-во АСТ»: ЗАОНПП «Ермак», 2003.- 380 с. – (Philosophy).
15. Нірмал Кумар Бозе: Біографія та внесок до індійської соціології.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/translate?hl=www.yoraltiklelibrary.com/sociology/nirmal-kumar-bose>
16. Скрипникова Л.В., Тутік Л.С., Гринчак М.О. Політологія.- К.: Центр учбової літератури, 2014. – 272 с.
17. Francis Fukuyama. The End of History and the Last Man. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books/about/The_End_of_History_and_the_Last_Man.html?id=NdFpOwKfX2IC&redir_esc=y

18. Фукуяма Ф. Конец истории ? //Вопросы философии.- 1990.-№3.- С.84-118.

19. Фундаменталізм, чи екстремізм.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/899376.html>

Праця канадського історика «За яку спадщину? (Київ, 2002. «Видання здійснене завдяки фінансовому сприянню Відділу Ліги українців Канади у Монреалі. Для безкоштовного розповсюдження.

Видання містить статті попередньо друковані в газетах та журналах України й української діаспори та присвячені різним аспектам сучасної української спадщини. Особливу увагу присвячено митові «Великої вітчизняної війни», ролі українських політичних традицій в розбудові української держави, місцеві Голодомору в колективній пам'яті українців, жалюгідному стані сучасної української мови.

Ціль видання цієї збірки є додати ще один голос до дискусій, які ведуться на ці важливі теми.

Збірка розрахована на широке коло читачів, а особливо на молодь, яка цікавиться своєю спадщиною».

ЗАМІСТЬ

ВСТУПУ:

Що одідичує молодь України?

Для відзначення сьомої річниці незалежності Україна видала плакати, на яких були зображені діти, роджені вже у незалежній українській державі. Вони символізували завершення першого етапу у житті не лише нового покоління, але й їхньої нової країни. Діти доростали до свідомого віку, починали самостійно думати, бути відповідальними за свої вчинки. Україна впевнялася в своїй життєздатності як незалежна держава. Від того часу минає ще чотири роки: розвиваються діти, привикає до самостійного життя їхня батьківщина. Вперше від довгих віків юнаки й юначки мають можливість свobodно вивчати й засвоювати поколіннями нагромаджену національну спадщину. Постає питання, чи всі компоненти духовних вартостей, які українська молодь сьогодні одідичує однаково надаються для вироблення добрих громадян, для відбудови української нації та консолідації української незалежної, демократичної держави? Українська духовна спадщина багата, багатогранна, але й глибоко суперечлива. Контroversійність різних аспектів цієї спадщини викликала широку й невпинну дискусію, в якій українська діаспора бере активну участь. На деякі теми доводилось виступати й мені. За минулі десять років я написав низку статей, які друкувались у газетах та журналах в Україні й діаспорі. Підібрану збірку з цих статей пропоную читачеві для продовження не закінченої дискусії. Обговорені тут теми можна поділити на три групи: а) уявлення українського суспільства про своє місце у Другій світовій війні і використання

міту "Великої Вітчизняної війни" в советській та пост-советській державних ідеологіях; б) використання українських традицій для скріплення української нації та будувannya її незалежної й демократичної держави; в) українська мова, як ключовий показник етнічної самоідентифікації та національної свідомості: її минуле, сучасний стан та майбутнє. Усі ці елементи української спадщини між собою тісно пов'язані.

Вивчаючи значення для України Другої світової війни та поведінку комуністичної влади під час німецько-советського конфлікту, я прийшов до висновку, що кремлівський режим виробив надзвичайно могутній воєнний міт "Великої Вітчизняної війни". Цим мітом йому вдалося втримати вірність советських громадян і перетворити захитану багатонаціональну імперію у світову потугу. Його ефективність полягала у використанні лицарських образів: а) "вітчизняність" війни, б) визволення країни, в) перемога над ворогом. Можна було б і не дивуватися, що ці поняття перебрала незалежна українська держава, якщо не звертати уваги на факт, що виповнений ними міт є суто централістичний й противний незалежницьким ідеям, на яких постала українська держава. Аналізі міту "Великої вітчизняної війни" присвячені перші три статті в моїй збірці.

З приводу Другої світової війни та деяких інших ключових подій багатовікової історії України сьогодні відбуваються завзяті ідеологічні змагання. Ідеться про встановлення історичної істини та формування колективної пам'яті українського народу. Вододіл проходить між захисниками двох світоглядів, які умовно назовемо "українофільським" та "советофільським". Перший сягає своїм корінням до українофілів XIX ст. Він розвивався на Великій Україні до двадцятих років, а в Західній Україні - до Другої світової війни. Заборонений комуністичним режимом в Україні, він зберігся по сьогоднішній день в діаспорі, а після краху Компартії і розпаду авторитарної імперії відродився і в Україні. Советофільська традиція коротша, але вона сильно вкорінена сімдесятирічною монополією советської держави в науці й пропаганді. Советофільська традиція засуджує деякі злочини й "помилки" комуністичного режиму, але вважає створений ним Советський Союз назагал позитивним явищем, з яким вона зв'язує врятування української людности та, врешті, створення української державности. У протигагу, українофільська традиція засуджує ССРСР за знищення Української Народної Республіки, винищення українського народу трьома заподіяними ним голодами та русифікаторську політику, яка допровадила українську мову до сьогоднішнього жалюгідного стану. Питання конфлікту традицій займає другу частину цієї збірки.

Останні три статті присвячені мовному питанню. Для української діаспори мова завжди була пріоритетною справою. Наголошуючи на збереженні української мови, діаспора тим самим реагувала на русифікаторську політику комуністичного режиму в Україні. Мову

діяспора зберігала згідно з так званим "скрипниківським" правописом, виробленим у двадцятих роках представниками Східної й Західної України. Діяспору непокоїла русифікаторська політика комуністичної Москви, яка замінила "тверду" тактику царських указів (заборона "неіснуючої" мови) м'якшою політикою формального визнання української мови, але поступового її спотворення й обмеження її вживання. З відновленням української еміграції на Захід прийшла небезпека поширення такої "шовкової русифікації" і на діяспору. Тому з таким запалом віднеслася діяспора до питання реформи зрусифікованого за сталінських часів українського правопису. Україна не могла проіснувати десять років без еволюції в усіх цих сферах, що й віддзеркалювала українська масмедія. Коли в середині дев'ятих років газети неохоче відкривали свої сторінки для статей, що не відповідали домінуючим советофільським позиціям, відкидали їх або немилосердно цензурували, то сьогодні вони вже друкують такі матеріали, появу яких ще тому два-три роки було трудно собі уявити. Це відноситься й до моїх статей, які я писав не лише для діяспори, але й для України. В діяспорі їх приймали без застереження, в Україні було дві труднощі. Деякі редакції не погоджувалися з моїм старанням писати згідно з правописом двадцятих років, а інші не хотіли чи не могли друкувати мої статті через їхній зміст: або з ним були не згодні, або згодні, але висловлені там думки уважали ще "не на часі". Тому статті, які появлялися в різних часописах, були редаговані по-різному. Одні зміну вносила редакція, інші - я робив їх сам. За форму статей в цьому збірнику відповіддю лише я.

Роман СЕРБИН

ЗА ЯКУ СПАДЩИНУ?

"50-РІЧЧЯ" - АЛЕ НЕ ВИЗВОЛЕННЯ!

З великим здивуванням прочитав я в "Українсько-Канадськiм Віснику", що в Україні буде видана пам'ятна відзнака з написом "50 років визволення України". Адже знаємо, що ще донедавна в Україні панував тоталітарний комуністичний режим, і всім відомо, що так званий Советський Союз був, властиво останньою великою імперією. А якщо була імперія, то був материк і були колонії, і однією з таких колоній була Україна. Яке ж це могло бути "визволення" України в 1944 році, коли вона залишилася колонією жорстокої комуністичної імперії докінця 1980 років? А може, в діяспорі по-іншому розуміють слово "визволення"? Загляньмо в багатотомний "Словник української мови", виданий у Києві, 1971 р. В ньому (т. 1, стор. 397) термін

"визволяти" пояснюється так: "1) звільняти кого-небудь з неволі; 2) робити вільним". З цього виходить, що ключове поняття в іменнику "визволення", в дієслові "визволяти" є не що інше як "воля". Чи принесла волю Європі Друга світова війна? Принесла, - але не всій! Пригадаймо, чим була та війна і чим вона закінчилася. В Західній Європі відбулася боротьба між демократією та тоталітаризмом і аліанти, вигнавши німецьких окупантів, справді принесли західним країнам свободу. На сході Європи ситуація склалася по-іншому. Тут мало місце зіткнення двох тоталітарних імперій, які спочатку поділили між собою Східну Європу, а опісля прийшли до неминучого конфлікту. Чи жорстока війна між цими імперіями та перемога однієї з тоталітарних систем над другою могли принести кому-небудь визволення? Очевидно, що ні, бо нацизм та комунізм боролися між собою не задля того, щоб принести волю відвоєнованим територіям, а щоб у свою чергу їх поневолити.

Як Гітлер і Сталін розуміли "визволення" України, українці побачили ще з самого початку війни. В 1939 р. Західну Україну вперше "визволив" Советський Союз, який до того часу уже мав досвід у "вилелюбному" пануванні над українським народом в Східній Україні. Згадаймо хоча б "визволення" від харчів мільйонів українського населення голодоморами двадцятих і тридцятих років, "визволення" українських мас від її інтелігенції поголовним знищенням цієї ж інтелігенції, "визволення" української нації від її рідної мови й культури русифікаторською політикою тридцятих років, і т. д., і т. д. Цю форму "визволення" Советський Союз приніс у Західну Україну в 1939 і здійснював її до 1941 р., коли на Сталінську імперію напала гітлерівська імперія. Своє "визволення" Гітлер робив за допомогою спалювання сіл, масових розстрілів і вивезення сотень тисяч української молоді на роботи до Німеччини. Завдяки обидвом "визволителям" уже з початку війни з невинного українського населення вирости гори трупів. 1944 року советські війська відвоювали Україну від німців. Почалося нове, довголітнє "визволення". Про те, як це відбувалося в Західній Україні, розказав у квітневому числі "Українсько-Канадського Вісника" Голова Секретаріату Товариства "Україна" Станіслав Лазебник. Ось його слова: "... на початку квітня 1944 року почалося масове виселення людей із Західної України. [...] Всього в повоєнні роки лише з семи західних областей було депртовано в східні райони СРСР понад 1 млн.100 тисяч чоловік - кожен 7-10 житель. [...] Протягом усього радянського періоду українці становили відносно, а в періоди колективізації і післявоєнний час, абсолютну більшість в'язнів ГУТАБу та засланих".

До зізнань Лазебника треба ще додати примусову репатріацію української молоді,

вивезеної під час війни на роботи в Німеччину, голод 1946-1947 рр., нищення Української католицької церкви, політичні репресії проти української інтелігенції, - і тоді будемо мати точніше уявлення про "визволення", яке в 1944 році приніс комуністичний режим Україні. І таке визволення готується святкувати Україна, на четвертому році її офіційної "незалежності" й "демократії"!?! Чи ж провідники сьогодношньої України не розуміють, що "визволення" це не заміна однієї неволі другою, а звільнення від будь-якої неволі? Яку ж волю здобула Україна 1944 р.? Жодної! Україна лише замінила нацистську неволю комуністичною: з колонії гітлерівської Німеччини Україна перетворилася на колонію сталінської Росії. Знищення Третього райху і тріумф Світської імперії відбувалися одночасно і нерозривно, і тому не можна сьогодні відзначати першу подію, забуваючи про другу. Впродовж 1994-95 рр. припадають 50-ті роковини різних битв та кінцевої перемоги альянтських (союзних) військ над військами країн Осі та Японії. Нації, які боролися проти німецько-фашистських окупантів, відзначатимуть ці події та святкуватимуть остаточну перемогу над гітлерівською Німеччиною. Такі відзначення і святкування вже заплановані і відбудуться в Україні. Тому важливо, щоб вони відображали історичну правду і стали корисними для виховання молодих поколінь. А історична правда не завжди приємна. Вона охоплює і сумні, і трагічні моменти. Трагічним, але незапереченим фактом є те, що під час другої світової війни Україна не мала своєї незалежної держави і її сини мусили воювати по різних фронтах, часто одні проти других. Українські воїни несли військову службу чесно й хоробро в рядах Червоної Армії, української дивізії "Галичина", в загонах УПА та інших повстанських загонах. Але жодна з цих збройних сил України не визволила, навіть якщо їхні воїни свято вірили, що борються за свій нарід і в цій боротьбі віддають за нього своє життя. Уся воєнна та післявоєнна історія українського народу переплетена золотими нитками героїзму і трагедії, і цих фактів ми не сміємо забувати сьогодні. Щоб чесно відзначити ці події, ми повинні: 1) належно вшанувати пам'ять невинних жертв з поміж цивільного населення, в першу чергу, дітей та жінок; 2) віддати честь українським воюючим, які по різних фронтах виконували свій військовий обов'язок: тим, що полягли в боях, і тим, що залишилися ветеранами війни; 3) відзначити перемогу над гітлерівською Німеччиною, святкувати знищення однієї з тоталітарних імперій та тішитися визволенням західної частини Європи від тоталітарного режиму. Але не можемо, не сміємо святкувати фальшиво формульованого і пропагандивно наголошеного "визволення" України, бо такого визволення не було. Є негідним і недопустимим спотворювати історичну правду й далі калічити колективну

пам'ять українського народу, говорячи про визволення України в 1944 р. Того року Україна не була визволена, а лише наново поневолена жорстоким тоталітарним режимом сталінського покрою, який далі фізично винищував український нарід та денаціоналізував його мову й культуру. Від демократичного уряду незалежної держави мусимо домагатися правди; і ця правда мусить бути зображена під час офіційних святкувань і на пропам'ятних відзнаках.

На неправді не можна виховувати молодь - не принесе вона слави й старшим поколінням. Щоб жертв ще майже п'ятдесятирічної післявоєнної неволі, кості яких розкидані по цілому просторі колишньої радянської імперії, не судили нас за знуцання з їхньої пам'яті!

* * *

P.S.: Після приїзду в Україну прочитав в "Укрядовім кур'єрі" (30 липня 1994 р.) ось що:

"Жителям міста Івано-Франківська, ветеранам-визволителям. Сердечно вітаю вас з великим святом - 50-ми роковинами визволення міста Івано-Франківська від німецько-фашистських загарбників. У цей день було зроблено ще один нелегкий крок на шляху до остаточного визволення України від окупантів. І ми схиляємо голови перед тими, хто захищав і визволяв місто, хто поклав своє життя в ім'я світлої перемоги. Низький їм уклін і наша вічна пам'ять. Бажаю іванофранківцям витримки, сил та наснаги у будівництві суверенної демократичної держави - України, миру і злагоди, щастя та процвітання. Президент України Л. КУЧМА"

Правильно сказано, що схиляємо голови перед полеглими і перед ветеранами. Але фальшивим є твердження, що після вигнання німецьких окупантів прийшло остаточне визволення України. Яке остаточне визволення міг принести комуністичний тоталітаризм? А коли це фальш, то як можна на фальші будувати суверенну демократичну державу? Над цим питанням мусить замислитися приездент, уряд, інтелігенція і весь український народ.

Роман СЕРБИН

ЗА ЯКУ СПАДЩИНУ?

**"ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА":
СОВЕТСЬКИЙ МІТ В УКРАЇНСЬКИХ ШАТАХ**

видаватися дивним, але на це є причини. Друга світова війна залишила в пам'яті українського народу глибокі й тривалі сліди. Нова українська держава не могла ігнорувати одну з найбільших трагедій України, яка, завдяки запопадливого старанню советського режиму, поросла низкою глибоко вкорінених мітів. Не відважуючись боротися з традиційним імперським зображенням цієї трагедії, а може, й не усвідомлюючи, що старий міт істотно ворожий українській державності, український естаблішмент вирішив неначе перехопити і пристосувати його для державотворення нової України. Почалося перетворення советської "Вітчизняної війни" на українську. Сприяли цьому деякі зміни, які увійшли у міт ще за советських часів. За Хрущова, з двоїстого гасла "За Родину, за Сталина", з яким ішли в бій советські солдати, був усунений "улюблений вождь", і війна стала подвигом лише "партії й народу". З крахом Компартії, залишається "народ". З розпадом Союзу, міняються й уявлення про "вітчизну" та "країну", і їх щораз більше асоціюють з Україною. Поступово міт українізувався. Є історія, є міти, є й історія мітів. Ця остання показує, що міти можуть спричинитися до поліпшення, як і погіршення, людського життя. Добре відомі хижацькі міти, які оправдували колоніалізм, расистські ідеології, ксенофобію, релігійну та іншу нетерпимість. Але існували також міти, які були використані в благородних цілях, наприклад, для поширення ідей свободи, рівноправності, соціального та національного визволення, державобудівництва на демократичних засадах тощо. Очевидно, кожен режим чи кожне суспільство творять міти собі на користь і втримують їх так довго, поки вони їм служать. З такою метою був вироблений советський міт "Великої Вітчизняної війни". Він замінив "Велику Жовтневу революцію" як головний консолідуючий міт советської держави та об'єднуючий культ советського народу, і в цьому він був надзвичайно успішний. В пост-советських республіках постало нове питання: чи цей союзоцентристський міт надається для перелицювання у відцентровонезалежницькі міти, потрібні для державобудівництва на нових засадах? Чи міт, створений для того, щоб не допустити советські республіки до незалежності, може бути використаний тими ж республіками для закріплення нової незалежності? Хоча міт "Великої Вітчизняної війни" сьогодні тішиться покровительством української влади і широкою популярністю в українському суспільстві, його корисність для будівництва незалежної демократичної української держави не доведена. Міт залишає нез'ясованими такі питання, як державний статус України під час Другої світової війни її тодішнє відношення до Союзу та інших держав. Прославляючи советський патріотизм, звеличаючи війну, "визволення" й "перемогу", міт відволікає увагу від головного значення війни для України - великої людської трагедії. Концентруючи увагу на злочинах фашизму,

міт замовчує злочини комунізму - велику частину цієї трагедії. Визнаючи лише тих, які захищали Україну від німців, він не знаходить такого самого почесного місця для тих українців, які під час війни боронили Україну, але перед советською імперією. Навпаки, цей міт їх далі трактує як ворогів. Допомагаючи втримувати сьогодні старий советський поділ українців на два ворожі табори, цей міт шкодить молодій українській державі. Метаморфоза старого міту зупинилася в постаті Януса, що з ностальгією споглядає на стару советську імперію та по-ворожому зазирає в нову незалежну українську державу. До дискусії з приводу "Великої Вітчизняної війни" хочу долучити ще один голос. Зверну увагу головню на три теми. По-перше, коротко просліджу виникнення міту та заналізую історичні факти і політичні вигадки, з яких він був змонтований. По-друге, розгляну використання советською ідеологією цього міту для скріплення централізованої держави та творення однорідного суспільства. Врешті, вкажу на шкідливість, яка, на мою думку, вкорінена у міті "Великої Вітчизняної війни" для творення незалежної й демократичної української держави.

Зародження міту

Кремль зустрів гітлерівський напад на свою імперію краще зорганізовано й успішно на фронті пропаганди, ніж на полі бою. Партійна верхівка не допустила в царині ідеології тої розгублености, яка охопила радянські війська. Уже першого дня німецько-радянської війни (22 червня 1941 р.) Вячеслав Молотов, заступник голови Ради народних комісарів і Комісар Закордонних справ, виголосив промову по радіо, в якій порівняв агресію Гітлера з походом Наполеона та запевнив слухачів, що, так як російський народ відповів Наполеонові "вітчизняною війною", так і тепер, "Червона Армія і весь наш народ знову поведуть переможну вітчизняну війну". Наступного дня промова була надрукована в "Правді", разом з першими вістками про "віроломну зраду" Гітлера. Новій війні було присвячене майже ціле число газети, але особливу увагу звертала на себе довжелезна стаття Емільяна Ярославського під багатозначним заголовком: "Велика вітчизняна війна радянського народу". Член Академії наук СРСР та ідеолог сталінського більшовизму, Ярославський дав події відповідну інтерпретацію, яка пізніше була використана сталінською владою і яка, властиво, пережила не лише війну та Сталіна, а й комуністичний режим.

Ярославський пригадує читачам, що Червона Армія, яка дала "відсіч фінським білогвардійцям у 1939-1940 роках" (це так він характеризує напад СРСР на Фінляндію!), також "принесла визволення народам Західної України й Західної Білорусі, Бессарабії,

Литви, Латвії й Естонії". Новому конфліктові академік надає світового значення і, відповідно, нової назви: "Від висліду великої вітчизняної війни, яка почалася сьогодні, залежить доля не лише народів ССРСР, а й інших народів". Врешті, він переконаний, що "ворог буде розбитий, перемога буде за нами!" В статті знаходимо три ключеві поняття: 1) велика вітчизняна війна советського народу, 2) визволення країни від фашистських загарбників, і 3) велика перемога над Німеччиною. Через два дні "Правда" повідомила, що статтю Ярославського "випущено в світ" брошурою під назвою "Велика вітчизняна війна советського народу", та що "випускаються також кличі, присвячені вітчизняній війні советського народу з фашистськими варварами". Наведених вище прикладів досить, щоб показати, як на самому початку війни партія накреслювала рамкові поняття, в яких населення повинно було розглядати нацистсько-комуністичний конфлікт. Отже, не народ назвав цю війну "великою вітчизняною", як це твердять ще й тепер деякі українські історики, як і не з народу пішов бойовий клич "За Родіну, за Сталіна", який, до речі, також знаходимо в статті Ярославського.

Коли 3-го липня "Великий вождь" звернувся по радіо до своїх "товаришів, громадян, братів і сестер", йому залишилося наголосити на впевненості у кінцевій перемозі та вказати на способи досягнення її. "Батько народів" підкреслив, що в цій війні вирішується "бути чи не бути народам Советського Союзу". Тому, Червона Армія, Червоний Флот і всі громадяни Союзу мусять відстоювати кожну п'ядь советської землі й битися до останньої краплі крові. Окрім зовнішнього фронту, всевидючий полководець бачив ще і внутрішній: "Ми повинні організувати безпощадну боротьбу зі всякими дезорганізаторами запілля, дезертирами, панікерами, розповсюджувачами чуток, винищувати шпигунів, диверсантів, ворожих парашутистів, допомагаючи в усьому цьому нашим винищувальним батальонам. [...] Потрібно без зволікань передавати судові Военного Трибуналу всіх, хто своєю панікою і боягузством перешкоджає справі оборони." При відступі советських військ нічого не залишати ворогові: "Все цінне майно, в тому числі кольорові метали, збіжжя, паливо, що не може бути вивезене повинно бути безумовно знищене". В зайнятих ворогом районах "створювати партизанські загони, кінні й піхотні, створювати диверсійні групи для боротьби з частинами ворожої армії, для розпалювання партизанської війни всюди і скрізь." Так був санкціонований другий, внутрішній фронт: щоб виграти свій поєдинок з Гітлером і втриматися при владі, Сталін не вагався спустошити "свою" країну та застосувати найнещадніші засоби супроти "свого" власного населення.

"Буття визначає свідомість." Цей афоризм з марксистського лексикону був визнаний советською ідеологією. Але в більшовицькій дійсності діалектичне відношення

"об'єктивної реальності" до "процесу його відображення" набрало своєрідного значення. Ленін не вірив, що сукупність умов матеріального життя, в яких перебуває робітничий клас при капіталізмі, зможе допровадити пролетаріат до революційної свідомості, необхідної для здійснення його "історичної ролі". Тому Ленін створив більшовицьку партію, назвав її авангардом пролетаріату (це не перешкоджало Ленінові формувати "авангард авангарду" - партійну верхівку - з буржуазії!) і заставив її виробляти і втілювати "пролетарську" свідомість. Лише завдяки такому присвоєнню "пролетарської свідомості", виробленої партією, більшовикам вдалося 1917 р. здобути владу і втримати її до війни. Коли Німеччина напала на СРСР, комуністи не чекали, щоби советський народ усвідомив собі (на підставі нових конкретних переживань) смертельну загрозу "вітчизні світового пролетаріату" та конечність обороняти її. Свідомість виробила Компартия і готовою подала її советському населенню для засвоєння. А щоби створити побажані почуття до війни з німцями, була використана недавно переосмислена спільна советська історія, узагальнена для всіх "суверенних" советських республік. Послужливі історики заставляли описані ними попередні покоління ставитися до чужих завойовників так, як цього тепер партія вимагала від советських громадян у ставленні до фашистської навали. Історичних подій, з яких режим міг брати приклад для своєї війни з Німеччиною, було декілька. Двобій Наполеона з Александром 1812 р., який французька історіографія називає "російською кампанією" (*Campagne de Russie*), російська історіографія звеличує грандіозним, хоч аж ніяк не науковим титулом "вітчизняної війни". Батьком і популяризатором цього терміну був російський письменник Фьодор Глінка, який ще 1815 р. видав книжку під довгим заголовком, що кінчався словами "вітчизняна й закордонна війна від 1812 до 1815 рр." Через чверть століття, Александр Михайловський-Данілевський впровадив цей вислів у російську історіографію, а Л. Толстой спопуляризував сюжет в російській літературі романом "Війна і Мир". Не буде зайвим пригадати: якщо у маркзизмі пролетаріат не мав вітчизни, то у ленінізмі він таку вітчизну дістав. Ленін допускав феномен "вітчизняної війни", коли за своє збереження боролася країна, яка уже дійшла до соціалізму. Цей вираз він уживав виключно для війн советської влади в 1918-1920 рр. В двадцятих роках, за прикладом Леніна, советські історики не трактували наполеонську війну як "вітчизняну", а лише як зіткнення двох імперій за інтереси пануючих класів. Щодо російських селян, то вони виступали проти французів не в обороні якоїсь абстрактної вітчизни, а за своє господарство. Оцінка франко-російської війни змінилася радикально в середині тридцятих років, коли Сталін поставив російську історію на нові, шовіністичні рейки. Російський історик Євгеній Тарле повернув поняття "вітчизняної війни" до 1812 р. та акцентував всенародне піднесення проти національного ворога. Коли вибухнула

німецько-радянська війна, Гітлера почали порівнювати з Наполеоном, а долю Вермахту - з поразкою французької "Гранд Арме". Щоби відрізнити першу "вітчизняну" війну від другої, останній присвоїли звання "великої", - чи не на честь її "Великого вождя"? Усе ж таки 1941 р. ворогом Москви була не Франція, а Німеччина, і тому більше придатними були приклади з історії німецько-російських конфліктів. Прислуилася тут перемога новгородського князя Олександра Невського над Хрестоносним Орденем Тевтонських лицарів 1242 р., хоча ця війна й не мала такого загального й вагомого значення, як пізніша війна з французами. У напруженій атмосфері ідеологічної війни комунізму з нацизмом, С. Ейзенштейн створив 1938 р. "історично-патріотичний" фільм під назвою "Александр Невский". Під час радянсько-нацистського братання 1939-41 рр. цю пропагандистську епопею битви на Чудському озері не допускали до екранів, але після німецького нападу на СРСР її використали для прищиплювання російського патріотизму та переконування мас про нову неминучу перемогу над німцями. "З перемогою повертається російське військо. Радісно вітає героїв народ." - рецензує фільм "Правда" (29 червня 1941 р.). Опис сцени повернення новгородських військ є рівночасно передбаченням кінцевого етапу війни, яка щойно почалася з нащадками "псів-лицарів" (залюбки цитований епітет Маркса). Заява Олександра Невського полоненим німецьким ляндекнехтам (найманим солдатам): "Хто з мечем до нас прийде, від меча й загине" - була фактично пересторогою для Гітлера. Цитовані з Біблії слова князя-патріота увійдуть у лексикон радянської воєнної пропаганди.

Прищеплювання міту українському народові

Від самого початку Компартія потрактувала новий конфлікт, як "вітчизняну війну" всього Союзу. Потрібно було забезпечити режим вірності населення, яке ставало першою жертвою зіткнення імперій, а особливо численного і недавно приборканого українського народу. Тому уже на початку війни на Україну була звернена особлива увага. "Правда" зразу друкує вірші українською мовою відомих українських поетів, в яких вони заявляють віру в перемогу під проводом Сталіна. 24 червня появляється вірш Павла Тичини "Ми йдемо на бій!":

"Ми переможем, в нашій бо землі
І правда, й сила, й Сталін у Кремлі.
Наступного дня Максим Рильський кидає фашистам своє "Слово Гніву":
"Ми - сталінська, непереможна сила,
Ми - заповіт священний Ілліча..."

То ж хай рука, що перша меч схопила,
Сама тепер загине від меча."

До віршованих заяв лояльності долучуються й прозові. На спільних сходах у переповненому актовому залі Київського університету професори, студенти й адміністративно-технічний персонал одноголосно схвалюють резолюцію: "У цей відповідальний момент ми разом з усім советським народом будемо працювати ще краще, більш організовано, більш дисципліновано, щоб об нашу країну, як об могутню скелю, розбився нахабний фашизм. Озвірілі фашистські варвари під проводом кривавого пса Гітлера повинні бути знищені." ("Правда", 25 юня). Наступного дня депутат Верховної Ради СРСР Олександр Корнійчук запевняє читачів, що так, як колись український народ "разом з великим братом - російським народом громив полчища Наполеона", так і тепер, "з'єднаний у великій сім'ї нашої батьківщини", він "знищить мерзенних фашистських варварів. [...] З іменем великого Сталіна - за свободу, за честь, за батьківщину, ми переможемо." 27 червня в оперному театрі Києва відбулися збори міської інтелігенції. Академік Палладін пропонує вибрати до почесної президії Політбюро ЦК ВКП(б) і Політбюро ЦК КП(б)У, а почесним предсідником зборів - товариша Сталіна. "Ми всі, як один, піднялися разом зі своїм народом на велику вітчизняну війну" - урочисто заявляє Корнійчук і додає: "1918 р. наш волелюбний народ під керівництвом Леніна і Сталіна розгромив німецьких інтервентів на Україні. Такий же ганебний кінець чекає фашистських бандитів сьогодні." В тому ж дусі виголошують промови Микола Бажан, композитор Данькевич, академік Богомолець, Максим Рильський та інші. Збори кінчаються ухваленням вітальних телеграм "вождеві народів товаришеві Сталіну і хоробрій Червоній Армії". ("Правда", 28 червня). Через тиждень після вибуху війни, в Києві відбулося "стихійне" масове віче, на якому, "випадково" з'явилися секретарі ЦК КП(б)У Бурмістренко і Коротченко, секретар міськкому КП(б)У Сердюк та інші представники влади й військової комендатури. Бурмістренко закликав присутніх ще тісніше "об'єднатися довкола комуністичної партії, радянського уряду і великого Сталіна". Двадцятитисячна юрба закінчує зібрання окликами - "Хай живе товариш Сталін" та "Сталін - наше знамено, Сталін - наша перемога". ("Правда" 30 червня). Для формування в Україні свідомості всесоюзної солідарності та пориву советського патріотизму комуністичний режим старанно використовував місцеву пресу. Уже 24 червня орган ЦК КП(б)У, київський "Комуніст", друкує українські переклади промови Молотова і статті Ярославського, а промова Сталіна появляється в українській пресі того самого дня, що і в московській "Правді". З'являється багато віршів різної якості, але з тим самим ідеологічним завданням будити советський патріотизм та закріплювати віру в

перемогу під проводом Сталіна. У вірші "В бій!" Леонід Первомайський деклямує:
 "Горять кремлівські зорі над Москвою.
 На ворога в зімкнутих лавах чот,
 Одним поривом піднятий до бою
 По слові Сталіна встає народ!"

("Комуніст", 24 червня 1941 р.)

А колгоспниця Марія Миронець komponує вірш "Батьківщина закликає":
 "В армії мій син єдиний,
 Там і чоловік,
 Я в колгоспі заміню їх,
 Бо я большевик.
 Коли скаже батьківщина,
 То й сама піду,
 Вірю твердо в перемогу,
 Я її дожду.
 Одне сонце є на небі,
 Друге у Кремлі.
 Одна влада більшовицька
 Буде на землі."

("Советская Украина", 15 июля 1941 р.)

Битви, взяті з російської історії, як, наприклад, з німцями на Чудському озері 1242 р., з татарами на Куліковому полі 1380 р., чи з поляками в Москві 1612 р., мало надавалися для політизації українського народу. Це були суто російські конфлікти з часів, коли український народ ще не підлягав російській імперії і в них участі не брав. Навіть наполеонська війна 1812 р., в якій Росія використала тимчасово відновлені українські козацькі полки, лише побічно зачепила українську територію і українське населення. Для українців потрібно було знайти війни, які мали ближчий зв'язок з українським народом. Так в московській "Правді" появляються згадки про війни Галицького князя Данила з литовцями та запорозьких козаків з поляками і татарами. Але найбільше уваги присвячується окупації України німцями 1918 року. Цю недавню подію ще пам'ятали люди, і вона найкраще надавалася для плекання ненависті до ворога. На це вказують листи і дописи з України у "Правді". Описуючи народне повстання 1918 р. проти німців у Миколаєві, Е. Городецький називає його першими хвилями "всенародної вітчизняної війни проти чужоземних завойовників" (8 липня). Паралелі між 1918 і 1941 рр., наголошували в своїх дописах до "Правди" О. Корнійчук (17 липня) і М. Бажан (21

липня). При тому останній ганьбить німецьких "колаборантів": "юду Троцьго і юдчиків українських націоналістів", а Корнійчук - "петлюрівську і націоналістичну нечисть" у гітлерівському обозі. Корнійчук також повідомляє про комуністичний партизанський рух в Україні, а Бажан запевняє, що український народ відповів на напад німецьких розбійників "могутнім всепереможним піднесенням священної вітчизняної війни". Ще активніше використовували українську історію в боротьбі з нацизмом в українській пресі. У статті "Військова доблесть українського народу" ("Комуніст", 2 липня) професор історії М. Петровський подав найголовніші принципи советського патріотизму, пристосовані до України:

"Вся історія України сповнена героїчної боротьби народу за свою свободу і незалежність, боротьби проти всяких іноземних загарбників. Ця багатомісячна боротьба насичена зразками виявленого народом героїзму, мужності, доблесті. Захищаючи вітчизну, прагнучи до воз'єднання в одній державі і до об'єднання з братським російським народом, український народ самовіддано йшов на величезні жертви, щоб добитися вільного життя."

"Ще в далекі часи Київської Русі, історія якої була спільною початковою історією трьох великих братських єдинокровних народів - російського, українського і білоруського, наші предки не раз показували свою високу доблесть і мужність."

Історик вичисляє найважливіші минулі сутички українців з німцями та предками інших завойовників, які 1941 р. прийшли зі заходу:

- 1019: вигнання з Києва, при допомозі новгородців, найманих німецьких військ польського князя Болеслава;
- 1099: поразка угорських військ під Перемишлем;
- 1237: вигнання німецьких лицарів з Дорогочича Данилом Романовичем;
- 1242: перемога Олександра Невського над "псами-лицарями" на Чудському озері;
- 1648: розбиття козаками Кривоноса німецької піхоти під Старокостянтиновим;
- 1918: викинення з України кайзерських "псів-лицарів" "за допомогою великого російського народу".

Автор славить "приєднання України до Росії 1654 р., боротьбу українського народу за спільну батьківщину проти загарбників у Північній війні 1700-1721 рр. та українську участь "у вітчизняній війні проти навали Наполеона 1812 р." Одночасно він засуджує таких ворогів, як "зрадник Мазепа", "що продався ворогові і хотів віддати Україну на поталу ворогові". Такі люди, твердить автор, не знаходили "ніякої підтримки в народі", і тому "козацькі війська zostалися вірними батьківщині і разом з російською армією громили загарбників". Історія показала авторові, що в боротьбі проти іноземних загарбників "міцніли братські зв'язки українського, російського та інших народів" спільної

батьківщини. "Український народ возз'єднався у своїй соціалістичній Республіці, яка є складовою і невід'ємною частиною великого СРСР." Щоб відбити гітлерівський напад на "велику соціалістичну батьківщину, вся багатонаціональна єдина сім'я народів СРСР піднялася на священну вітчизняну війну". В тому і запорука що: "Справа наша справедлива! Перемога буде за нами!"

Вивченням ідеологізованої історії мали зайнятися школи. Директор Харківського міського інституту удосконалення вчителів уважав за обов'язок кожного советського учителя виховати "мужніх, стійких захисників батьківщини", "сповнених справедливою ненавістю до всіх нападників". Для цього надавалася історія: "Ряд тем із курсу історії слід цього року подати ширше, опрацювати з учнями ґрунтовніше. Наприклад, на історичному матеріалі про боротьбу російського народу з німецькими агресорами в XVII і XVIII століттях і особливо про славетну перемогу Олександра Невського над псами-рицарями треба показати безприкладну хоробрість, героїзм і кмітливість російського народу, який не шкодував життя, боровся за свою незалежність і виборів її."

Другою вдячною темою він уважав німецьку окупацію України в 1918 році. Але в усіх класах, якою б не була програма, навчання історії мало бути пов'язане з сучасною війною: "Вітчизняна війна зобов'язує нас показати героїчне минуле нашого народу не тільки в тих класах, де це зв'язано з програмним матеріалом (8-10 класи) а й у всіх інших класах школи. Першим кроком роботи педагога в цьому році, від 1 до 10 класу, повинно стати ознайомлення учнів з великою вітчизняною війною радянського народу проти німецького фашизму." ("Радянська освіта", 8 серпня).

Гітлерівський напад примусив советську владу зробити деякі поступки Російській Православній церкві та національним почуттям неросійських народів. У вересні 1941 р. була розпущена "Ліга безбожників" і перестали виходити антирелігійні часописи. Вдячний за нові полегшення, глава РПЦ Митрополит Сергій привітав Сталіна телеграмою з нагоди 25-ї річниці "Жовтневої революції", в якій титулував безбожного тирана "Богом вибраним вождем" ("Правда", 9 листопада 1942 р.). Короткочасне єднання союзного патріотизму з республіканським засвідчене "Комуністом" за 7 липня 1941 р. Примірник київської газети заповнений кличами: "Вперед! За нашу рідну Україну, за великий Радянський Союз! В бій! За батьківщину, за честь, за свободу, за Сталіна!" В ньому вперше з'являється відозва українського уряду до українського народу. Цей документ настільки виїмковий, що його варто зачитувати детальніше:

"До Українського Народу.
"Товариші робітники, селяни, інтелігенція великого українського народу! [...]"

"Проклятий ворог віроломним нападом захопив частину нашої рідної України. Це не може налякати наш могутній войовничий народ. Німецьких псів-рицарів рубали мечі Данила Галицького, рубали шаблі козаків Богдана Хмельницького, кайзерівські полчища знищив український народ під керівництвом Леніна, Сталіна в 1918 році. [...]

"[...] На смертний бій з найлютішим своїм ворогом піднялася вся Україна разом з братніми народами Радянського Союзу. Почалася наша велика священна вітчизняна війна.

"Відродимо славні традиції українських партизанів, [...] створюйте кінні і піші партизанські загони, диверсійні групи для боротьби з частинами ворожої армії, висаджуйте в повітря [...] мости, дороги, знищуйте телеграфний і телефонний зв'язок, підпалюйте ліси і склади, громіть обози противника. Створюйте ворогові і його посібникам нестерпні умови, [...]

"[. .] забирайте з собою трактори і автомашини, забирайте з собою худобу і коні. Не лишайте ворогові ні одного кілограма хліба, ні одного літра пального.

"[...] Все цінне майно, яке не може бути вивезено, повинно безумовно знищуватися.

"Сини і дочки великої України! У всенародній вітчизняній війні проти фашистських гнобителів нічого не пошкодуємо, щоб подолати ворога, щоб захистити свою честь, свою свободу.

"[...] Ніколи українці не будуть німецькими рабами!

"На великий заклик нашого любимого вождя і рідного батька Йосифа Віссаріоновича Сталіна відповімо єдиним могутнім смертельним ударом по бандах Гітлера, по німецькому фашизмі.

"Вперед! За нашу рідну Україну, за великий Радянський Союз!

"В бій! За батьківщину, за честь, за свободу, за Сталіна!"

Звернення написане в дусі вище згаданого Сталінського наказу "спаленої землі" було підписане 6 липня Головою Президії В.Р. УРСР М. Гречухою, Головою РНК УРСР Л.

Корнієць і Секретарем ЦК ПК(б)У М. Хрущовим.

Заклик винятковий, бо виданий не союзним урядом до всього советського народу, а від імени українського уряду до українського народу. Український патріотизм нібито регабілітований. Але як? Комуністичний режим заохочує захищати Україну, але лише перед ворогами советської влади і лише як невідривну частину советської імперії. Лише такій колоніальній Україні сміють бути вірні українські патріоти. Історичним прикладом їм мають послужити спротиви українського народу усім загарбникам, за винятком російського. Про співпрацю з поборниками цілком незалежної української держави не могло бути й думки. Ще 4 липня "Літературна Україна" надрукувала статтю Я. Галана "На послугах гітлерівських грабіжників" - ганебний наклеп галицького комуніста на

Організацію Українських Націоналістів. Комуністичний Кремль продовжував царську політику "збирача земель" і цю колоніальну політику, обвинуту визвольницьким мітом, не вагався афішувати перед світом. Під заголовком "Велика дружба народів СРСР" Київський "Комуніст" (30 липня) передрукував передову статтю з Московської "Правди" (29 липня):

"У великій вітчизняній війні проти німецького фашизму весь радянський народ виступає єдиною сім'єю. Одним з найбільших завоювань нашої батьківщини є дружба народів, за яку на протязі десятиріч палко боролись передові люди всіх національностей під керівництвом більшовицької партії. Більшовики були збирачами і творцями могутньої багатонаціональної держави, заснованої на братському союзі рівноправних народів." Завдання плекати міт віковічної незломної єдності советських народів доручено українській літературі. Виконував його Леонід Первوماйський, пишучи вірш "В бій":

"На клич встають нездолані народи:
Узбек, грузин, українець й таджик,
Сини одної долі й свободи,
В єднанні непорушнім волі й згоди,
Тобі не подолати їх вівік!"

("Комуніст", 24 червня 1941 р.)

та М. Рильський - у вірші "Великий Радянський народ":

"З полів України, з грузинських садів,
З російського поля, з казахських степів,
Росте-виростає гартована рать,
Ніколи нікому її не зламать!"

("Літературна Україна", 4 липня 1941 р.)

Через три тижні після відвоювання Києва Червоною Армією, 27 листопада 1943 р., кияни зійшлися на великий мітинг під відкритим небом між Київським університетом і пам'ятником Т. Шевченкові. Зібрання схвалило лист подяки "великому російському народові" уже за друге "визволення" України: "Сьогоднішній день - історичний день. На високих київських горах, увінчаних червоним стягом, стоїмо і дивимось на схід. Там землі великого російського народу. Звідси прийшла свобода. І у визволеному від німецької навали Києві від повного серця славимо вічну дружбу і союз безсмертних народів - російського і українського. Всенародно стверджуємо: воля і щастя України - в непохитному союзі з російським народом і всіма радянськими народами-братами. Всенародно клянемося кріпити цей священний і добротворний союз. І клятву свою заповідаємо дітям, нашим нащадкам на

віки

вічні."

Міт "визволення" вкорінювався, а з "визволенням" і вічна непохитна лояльність братньому союзові. 1 березня 1944 р. Верховна Рада УРСР, своєю чергою, висловила "гарячу вдячність великому російському народові і всім народам Радянського Союзу, союзному урядові, більшовицькій партії і великому вождеві народів товаришеві Сталіну" за поміч у "визволенні українських земель від німецьких окупантів". Завершенням визвольної "вітчизняної війни", а, згодом, вершинною точкою державного культу, стала так звана "Велика Перемога советського народу над фашизмом". Німецька капітуляція перед західними державами відбулася 7 травня в Реймсі, а наступного дня Європа попала в шал радісних святкувань. "Мов у чарівній казці, Прага і Осло, Копенгаген і Гага в один день прийшли зі страшного гітлерівського полону на бенкет Перемоги", - повідомляла "Правда України" (9 травня 1945 р.). А кореспондент ТАСС заглядав в майбутнє: "Пройдуть роки, десятиріччя, сторіччя, а день 8 травня 1945 року будуть вічно пам'ятати волелюбні народи і шанувати, як дату торжества справедливості, як дату перемоги над гітлерівською Німеччиною." ("Правда України", 9 мая 1945 р.). Волелюбні держави Західної Європи не забули "Дня Перемоги в Європі", але окрім Франції, не зробили його окремим святом, а, моментом ушануванням жертвам війни, злучили його з "Днем Пам'яті" (11 листопада). Урочистим "днем перемоги" він став у не-свободолюбній державі "Маршала Перемоги". Указом від 8 травня, Президія Верховного Совета призначила "всенародне торжество" на день після повторного підпису капітуляції, цього разу в Берліні і уже з участю советських представників. Так почалася традиція окремого советського "Свята Перемоги", 9 травня. Хто ж був цим переможцем над могутнім Вермахтом? Бачучи вже конання Третього Райху, П. Тичина напередодні першотравневих свят писав: "Переміг радянський народ, зв'язаний могутньою силою сталінської дружби народів, організований і надхнений великою більшовицькою партією і проваджений нашим геніяльним вождем, Маршалом перемоги Сталіним." Народ, партія, Сталін, але сумніву в Тичини не було кому присвятити головну увагу: "Всі думки і почуття наші линуць у Москву, в серце нашої Батьківщини, до великого Сталіна, який дав нам щастя перемоги." ("Правда", 1 мая 1945 р.). Ідеологічну коректність українського поета підтвердила редакційна "Правди" після німецької капітуляції: "Перемога [...] здобута самопосвятою, героїзмом, військовою майстерністю Червоної Армії і всього советського народу. Її організувала наша непереможена більшовицька партія, партія Леніна-Сталіна, до неї привів нас великий Сталін." Закінчення статті не допускає сумніву: "Хай живе наша велика сталінська Перемога!" ("Правда", 9 травня 1945 р.) Головну заслугу за успішне ведення "великої

вітчизняної війни", за "визволення" країни від німецького окупанта та за "перемогу" над могутньою німецькою державою партія приписувала "геніяльному стратегові й любимому вождеві", а опісля собі і, врешті, советському народові. Сталіна заслуга - сталінська й перемога! Так було 1945 року, а як згадувала ці події українська держава через п'ятдесят років?

У середині дев'ятих років Хрещатик перетворився на галерію, присвячену "Великій Вітчизняній війні", "визволенню" України та "перемозі" над Німеччиною. Виставка вийшла неповною й однобічною. Організатори хотіли дати виставці тріумфальний вигляд, не відважились показати насильства радянського режиму. Даремно також було шукати за кличами "За Родину, за Сталіна" та за портретами "великого вождя", в ім'я якого одна з імперій зла вела війну проти другої. Забули нові батьки народу, що під час війни "родина" і Сталін були нерозривні поняття. Незручно було згадувати, що ССРСР, "спільна вітчизна усіх радянських народів", була все ж таки державою, а держава, нехай і соціалістична, згідно з ленінським розумінням марксистських законів розвитку суспільства, не що інше як "апарат насильства". Не хотілося пам'ятати те, що ще до революції передбачав Троцький: радянська держава зростеться з партією, а партію заступить її вождь. Забулося, що советському вождю ще більше, ніж французькому Королеві-Сонцю, личив девіз: "L'Etat, c'est moi!" ("Держава - це я"). Тому не диво, що на виставці не були представлені злочини "советської вітчизни" (сталінської держави) проти її громадян (кляси "гвинтиків").

Дійсність

за

мітом:

а) злочини сталінської "псевдо-вітчизни"

Не було другої держави, яка б під час Другої світової війни так жорстоко і немилосердно поводитися зі своїми громадянами - цивільним населенням і воїнами, які захищали світову "вітчизну робітничого класу" - як це робила сталінська імперія зла. Анексувавши Західну Україну, Прибалтику і Бессарабію завдяки змові з нацистами, советський режим депортував з них національні еліти і наповнив в'язниці невинними людьми, яких безпощадно знищив після німецького нападу. На війну советська влада гнала присуджених на гарматне м'ясо не лише "штрафні роти", але й не підготовлених і погано або й зовсім незброєних новобранців ("зброю здобувати в бою!"), а їх та інших "слабкодухів" пильнували "заградотряды", за принципом "ні кроку назад" (наказ № 227, 28 липня 1942 р.). Зухвалі командири, від головнокомандуючого починаючи, здобували собі славу й кар'єру коштом життя тисяч підлеглих їм вояків, яких кидали невчасно в бій

лише для того, щоби здобути якийсь об'єкт на святкову дату. Лише радянська "вітчизна" могла проголосити "зрадниками батьківщини" своїх нещасних синів і доньок, які попали у полон (наказ № 270, 16 серпня 1941 р.). На такий ганебний крок не відважився навіть Гітлер! Після вигнання німців, з "визволених" територій "визволителі" пускали нові потоки населення в Сибір, караючи людей лише за те, що вони пережили німецьку окупацію і тимчасово вийшли з під контролю советської дійсності. Коли поверталися на батьківщину військово-полонені та забрані до Німеччини на роботу молоді люди (остарбайтери), то їх "вітчизна" відправляла не до своїх родин, а до ГУЛАГу. Пригадаймо депортацію малих народів та нарікання Сталіна на те, що українців було забагато, щоб скористатися аналогічно "гуманним" піклуванням советської вітчизни. А що казати про знищення комуністами довговікових надбань національних культур? Списку злочинів немає кінця... Напрошується питання: чи могли таку тюрму народів уважати своєю вітчизною її покривдені громадяни? Більшість населення, зайнятого щоденними турботами виживання, таких питань не ставило й не ставить. А комуністичним теоретикам не заважало, що советське "буття" не могло визначити бажаної свідомісти про советську вітчизну, - "правильну свідомість" за традицією визначала партія. Українська література про советські злочини проти свого власного народу ще слабо розвинена, - як історіографія так, і белетристика. За советських часів не дозволяла державна цензура, а тепер перешкаджає носталгія "динозаврів" та наївна стриманість "реалістів": навіщо, мовляв, даремно роздмухувати пристрасті. Все ж таки існують архіви і достовірні свідчення очевидців, з яких історики й письменники черпають нові дані і поволі збагачують ними українську історію. **З нових підручників молодь тепер може довідатися, що за відвоювання Києва від німців не згинуло б 417 000 воїнів (більша частина з яких - українці), якби Сталін не вимагав цієї кривавої перемоги до 26-ї річниці "Жовтневої революції"**. Тепер учні вперше довідуються про злочинні вчинки советської комендатури при переправі через Дніпро. Без відповідних засобів і без прикриття артилерії солдатів пускали з лівого берега вплав, "хто як міг - тримаючись за колоди, порожні діжки, ящики-намети, напхані соломкою". Тисячі тонули у холодній воді. Закріпившись на правому боці Дніпра, польові військкомати нашвидкоруч мобілізували 16-17 річних хлопців і "спішно кидали на передову для поповнення поріділих частин діючої армії. Не навчені військовій справі, не обмундировані (часто у домашніх фуфайках і черевиках), не озброєні належним чином (не в кожного була і гвинтівка!), навіть без солдатських 'смертних жетонів', зате 'прикриті' з тилу енкаведистськими загонами з кулеметами, вони ставали зручною ціллю для німецьких гармат і кулеметів. У такий спосіб, вважалося, вони

спокутують 'провину перебування в окупації'."

Цінні свідчення очевидців про період до втечі радянських властей, і під час німецької окупації, збереглися в діяспорі. Їх конечно треба включити у банк даних для використання в Україні. До таких матеріалів належать спогади Федора Пігідо . Автор працював інженером і економістом у Києві й околиці і мав широкі зв'язки з місцевим населенням різних прошарів. Уникнувши, через обставини, советську евакуацію він перебув німецьку окупацію на Київщині і міг спостерігати поведінку советських і німецьких властей. Хоча автор писав і про німецькі репресії в Україні, то останні добре відомі, тому зосередимо увагу на його повідомленні про поведінку советської адміністрації. Комуністична влада евакуювала державних робітників, забрала придатних до війська людей і залишила ворогові на поталу жінок, людей похилого віку і дітей. Були також залишені спеціальні кадри для нагляду над цивільним населенням і для підривної роботи проти ворога.

Перед самим приходом німців комуністи перепроводжували в Україні сталінську політику "спаленої землі". Влада вивезла на схід все що могла, а що не могла - знищувала. Комуністи підривали індустрію, висаджували заводи, електростанції. Руйнували й сільське господарство: нищили реманент, приорювали або худобою топтали засіяні поля, палили невивезене збіжжя. З цілого Правобережжя зганяли худобу до Дніпра і пускали вплави на лівий беріг. Тисячі корів пропадали в Дніпрі, інші допливали до берега і ходили самопасом аж поки їх не порозбирали селяни або німці (с. 46-47). Селяни бунтувалися проти вандалізму уряду, нарікаючи: "Дак оце так залишає нас "родіна" - на голодну смерть, - додавити тих, що не померли в тридцять третьому..." (с. 44). Коли трактористи виїхали приорювати пшеницю в одному селі коло Трипілля, зібралось кілька сот жінок з дітьми і примусили їх покинути руйнацьку роботу (с. 41). Автор спостеріг, що "уже в першій декаді липня переважну кількість колгоспів у придніпрянських селах розгромлено, а зерно, свиней, дрібний скот та птицю розібрано селянами. Заводіями всіх цих розгромів найчастіше були жінки." (с. 45). Не все вдалося комуністам знищити на селі перед втечею і тому село краще вижило німецьку окупацію, аніж місто, залишене без харчових запасів. Перед евакуацією Одеси продуктів населенню не видано. Зате, за два тижні перед здачею міста "сотні автомашин звозили до порту тисячі тонн цукру, борошна та іншого, і все це зсипали у воду. В останнім дні перед здачею міста велику кількість авт, разом із вантажем, було затоплено в гавані. Величезні склади збіжжя та різних продуктів харчування, що їх не управились затопити в гавані, облили бензиною і запалили." (с. 112-3) Без харчів, на ласку німців, був залишений Харків, і це велике індустріяльне місто зареєструвало за першу зиму німецької окупації 30 000 померлих із голоду, а насправді їх було з двічі

більше

(с.

134).

Щоб зруйнувати країну перед ворогом, советська влада не вагалася жертвувати життям населення. В Запоріжжі, наприклад, висаджено в повітря більшість заводів, в тім числі й міський хлібний завод. Останній був зруйнований під час роботи, разом із робітниками, що там працювали. В іншому будинку, призначеному до знищення, містилась хлібна крамниця. "Під час вибуху попід стінами того будинку стояло коло сотні людей - хлібна черга - які чекали на одержання хліба. Про вибух не було попереджено людей і значна частина із цієї хлібної черги загинула під час вибуху." (с. 50). Що ці нищення людей не

були нещасними помилками виявилось пізніше:

"Коли на допиті німецький комендант запитав одного з тих сталінських молодчиків, нащо вони знищили потрібний для місцевого населення хлібний завод, цей відповів:

"Я діяв відповідно до наказу товариша Сталіна..."

"Але нащо, разом із заводом, ви знищили кілька сот людей? Ви ж мали ще час попередити цих людей та робітників? - запитав комендант.

"Це не наші люди. Советські громадяни всі пішли на Схід. Ті ж, що залишились тут, чекали вашого приходу. Отже, це ваші люди." (с. 51).

Таких прикладів автор спогадів чув багато в Україні і пізніше в еміграції. Одеса хоробро боронилася, але потерпіла не лише від ворога, а й від "своїх":

"Більшість одеських заводів висаджено в повітря. Тоді ж висаджено в повітря й дамбу, що відгороджувала передмістя 'Пересип' від моря. Пересип, як відомо, нижче рівня моря. Забудовано її переважно невеличкими будинками, в яких жили робітники та міська біднота. Про наступне затоплення Пересипу населення не було попереджене. Хвилі вмить залили все передмістя. Нещастя посилювалося ще й тим, що на морі бушувала сильна буря. Велика кількість людей та особливо дітей загинула цієї страшної ночі в холодних бурунах. (С. 114).

Ще трудніше зрозуміти злочини советської влади проти свого власного війська. Дніпрогес совети зірвали, коли німецьке військо було ще в районі Нікополя та Кривого Рогу. "Про пляноване висадження в повітря Дніпровської греблі", - пише Пігідо, "нікого не було попереджено ні на самій греблі, по якій в тому часі рухались військові транспорти й військо, що відходили на лівий берег Дніпра, ні населення й установи міста Запоріжжя - кілометрів 10-12 від гідроелектростанції вниз по течії Дніпра." (с. 51). Не були повідомлені "розташовані вниз від Запоріжжя в Дніпровських плавнях, хоч телефонічне сполучення в тому часі на Лівобережжі функціонувало нормально". 17 серпня 1941 року висадили Дніпровську греблю і сповнили страшний злочин: "Військові транспорти й люди, що в тому часі рухались по греблі, звичайно, загинули.

Майже тридцятиметрова лявіна води покотилась Дніпровською поймою, заливаючи все на своєму шляху. Всю нижню частину Запоріжжя з величезними запасами різних товарів, військових матеріалів та десятками тисяч тонн харчових продуктів та іншого, за якусь годину було знесено. Десятки суден, разом із судновими командами, загинули в тому жахливому потоці. По Дніпровських плавнях на десятки кілометрів до Никополя й далі стояли на позиціях військові частини. Величезний потік налетів несподівано. Загинула велика сила червоноармійців і офіцерів із артилерією та військовим спорядженням." (с. 51-52)

Автор чув, що загинуло близько 20 000 червоноармійців, багато цивільного населення та десятки тисяч голів худоби. Були й приклади навмисного нищення людей в останніх годинах перед втечею більшовиків. По різних містах, у підвалах НКВД, люди знаходили стоси щойно закатруплених в'язнів. У Києві, на вулиці Короленка "було виявлено кілька сотень спотворених трупів із стріляними ранами, а також із розтороченими якимсь важким залізом головами. Між ними називали відомі в Києві українські імена інженерів, артистів" (с. 112). "Не менш жахливі видовища бачили в Лук'янівській тюрмі та у величезних підвалах Київської скотобойні, що за заводом імени Домбаля, біля Демієвки. Там знайдено буквально гори трупів по-звірячому закатованих людей." В Умані "кілька сотень живих людей - політичних в'язнів було замуровано в льоху, що містився під будинком тюрми" (с. 117). Льох виявив "один із приречених на розстріл жидів", який старався врятувати своє життя відкриттям таємниці. Між "політичними в'язнями" були дві колгоспниці, що на волі допікали голові колгоспу за нищення жита в полі. В Одесі знайшли багато трупів з одірваними головами, руками, ногами. "Випадкові очевидці оповідали, що велике число політичних в'язнів було розстріляно в льохах тюрми. Решту в останнім дні було загнано в підвали і там закидано ручними гранатами." (с. 115). Один з найпідліших злочинів совєтська влада поповнила в Одесі: "Місто було переповнено раненими червоноармійцями. За день перед здачею Одеси в шпиталях було одержано розпорядження підготуватись до евакуації на схід [...]. Фактично про евакуацію не могло бути й мови: Одесу давно було оточено й ізольовано від решти країни; на рейді ж стояв лише один крейсер 'Комінтерн' та три канонерки. Проте, до шпиталів підходили закриті санітарні авта, вантажили легко ранених і відходили 'на схід'. Як виявилось згодом, ця 'евакуація' ранених відбувалась досить оригінально. Закриті санітарні авта їхали до порту, де було влаштовано кілька під'їздів до води. При наближенні до води, шофер і офіцер військ НКВД (кожне таке авто супроводжувалось НКВД-истом) вискакували з шоферської кабіни, а авто з розгону летіло в море." (с. 113).

Жахливе знуцання совєтської "вітчизни" над українським народом не могло не відбитися на його ставленні до сталінського режиму та його нового ворога. Ми знаємо, що на початку війни цілі відділи Червоної Армії, що значною мірою склалися з українців, здавалися в полон, а українці західних земель вітали німецькі війська як визволителів від комуністичного терору. Та на крах комуністичного режиму чекали також і на Великій Україні. Селяни говорили Пі?ідові, що народ, а особливо селянство, чекає "щоб почалося", а там "люди знатимуть, що їм робити", бо "за комісарів, за колгоспи люди не підуть воювати" (с. 24). Таких висловлювань можна було сподіватися від селян - недавніх жертв розкуркулювання, колективізації, голодомору та інших жорстоких репресій. Але міське населення також спочатку прихильно ставилося до німців, і засипаючи "німецькі танки квітами під час вступу їх до міст Західної та Східної України" (с. 152). Інший свідок, доктор медицини і відомий шахіст Ф. П. Богатирчук жив у Києві до і під час німецької окупації. Він бачив, як багато людей чекало на прихід німців, як вони старалися, щоб їхніх дітей не мобілізували до совєтського війська і як самі вони уникали евакуації в глибину ССРСР. Після приходу німців Хрещатик зашумів від натовпів по-святковому одягнених молодих киян: "переможені раділи приходіві переможців" - дивувався Богатирчук . Лише комуністи мстилися на українській столиці, зірвали підложеними мінами Успенський собор у Лаврі та висадили в повітря будинки на Хрещатику, що й викликало триденну пожежу. Лікар розчарувався в нових "визволителях" після приходу нацистської цивільної адміністрації та каральних груп, коли довідався про варварське знищення психічно хворих та жидівського населення міста. Тоді він зрозумів, що Київ потрапив з рук одного гнобителя в обійми другого. Цілковито іншу картину подій рисувала совєтська пропаганда. Корнійчук заявляв у "Правді": "Як буйний колос на квітучій рідній Україні, піднявся весь український народ, щоб знищити біснுவатих псів." (26 червня 1941 р.). Цей "буйний колос" роками топтала совєтська влада і не відразу він піднявся проти нового ворога, в якому він тоді бачив лише свого месника. Ближчі до правди були спостереження Пігіда, що "перед початком і в першій році війни симпатії так українського, як і інших народів ССРСР, були цілком на боці ворога большевиків - німців" (с. 70). Всенародне піднесення прийшло після розчарування в німцях. Лише "у 1942-43 роках, роздивившись ближче, пізнавши гірким досвідом справжню природу того 'визволителя', [більшість населення] змінила своє ставлення до нього" (с. 153). Ставлення українського населення до німецької окупації належить до тих білих плям історії, які ще чекають на своїх дослідників. Початкову прихильність українського населення до німців можна пояснити ненавистю до злочинного совєтського режиму, надією на кращу будучність під егідою ще незнаного

нового окупанта і, врешті, повагою та страхом перед могутнім завойовником. Але після кількох років німецького терору, коли стало ясно, що поразка Третього Райху неминуча, симпатії повинні були змінитися на користь советської влади. Це сталось лише частково. Західня Україна пам'ятала перше "визволення" 1939-41 років, і тому підтримувала анти-советську боротьбу УПА ще довгий час після повернення комуністичної влади. Без великого ентузіазму вітали повернення советської влади і на Східній Україні. Про це маємо цінне свідчення югославського комуніста Мілована Джіласа. 1944 р. Тіто післав Джіласа до Сталіна по допомогу для югославських партизанів. Після зустрічі з "вождем" у Москві Джілас відвідав Другий Український фронт, коли бої вже точилися на Правобережжі. В Умані, на обіді у секретаря Міськради Джілас вислухав тост місцевого єпископа на честь Сталіна, "збирача російських земель", і з цікавістю спостерігав змагання голови Православної церкви з головою комуністичного правління, які старались перевищити один одного доказами лояльності перед советською вітчизною і Сталіним. Одночасно Джіласа вразив брак того ентузіазму серед українського населення: "Насправді ж не можна було заховати пасивне ставлення українців до війни і до советських перемог. Люди мені видавалися понурими й стриманими, і не звертали на нас жодної уваги. І тоді, коли офіцери, з якими ми були в контактї, приховували поведінку українців, або вдавали, що вона була кращою, як вона була, то наш російський шофер кляв українських матерів за те, що їхні сини не билися краще, і росіяни мусили їх визволяти." Не кращої думки про українську лояльність советській "вітчизні" був "вождь народів", коли в тості 24 липня 1945 р. вирізнив "великий російський народ" за те, що він одинокий непохитно підтримав свій комуністичний уряд і партію. За брак рабської вірності кримінальному режимові Сталін був би був радий, як в цьому признався Хрущов на XX партійному з'їзді, депортувати весь український народ, коли б він не був надто надто численний...

Дійсність

за

мітом:

б) не визволення, а нове поневолення

"Ми боремося не лише за свою землю, ми боремося за визволення всього передового людства", писали в листі розісланому до українських газет Микола Бажан, Ванда Василевська та Олександр Корнійчук ("Правда" 22 липня 1941 р.). Ціною великих людських жертв, в тому числі й українського народу, Червона Армія відвоювала від німців половину Європи. Та чи спричинилася вона до визволення людства, як це заповідали українські письменники? "Визволяти", пояснює словник, означає: "1. Звільнити з неволі; 2) робити вільним, надавати свободу". Ключове поняття тут - "воля".

"Воля народу ширяє, мов птах", - писав М. Рильський . Та щоб витягти народ з неволі, "воля" мусить окрилити усі сфери людського життя: національну, політичну, соціальну, релігійну, а не розірвати одні кайдани, щоб закувати народ у другі. Чи принесла Друга світова війна свободу Європі? Безперечно, що війна визволила Європу, але не однакою і не всю. В Західній Європі, де демократія змагалась з тоталітаризмом, перемога над нацизмом йшла в парі з поверненням свободи. Франція, наприклад, позбулася німецької окупації та авторитарного режиму Віші, відзискала національну незалежність і демократичний устрій. Навіть Німеччина, - що за парадокс! - скористала з перемоги свого ворога, бо західні окупанти відсунули від влади нацистів і, хоча в тій частині, яку окупували західні держави, впровадили демократію, а пізніше повернули Німеччині державну незалежність.

Інакше склались події на сході Європи. Тут не могла перемогти демократія, бо її не було. Зіткнулися дві тоталітарні імперії, побудовані на ідеологіях расової та класової ненависти, з амбіціями завоювати цілий світ в ім'я цих ідеологій. Розуміється, ні Гітлер ні Сталін не провадили війни для того, щоб принести свободу завойованим чи відвойованим територіям, а для того, щоб, своєю чергою, їх поневолити. Все ж таки поневолення у повоєнній Європі не було однакове для народів, які попали в нову советську імперію. Найбільше волі відзискали так звані народні демократії, ставши знову державами з повною культурною, мовною та релігійною незалежністю та з широкою автономією в інших сферах державного життя. В нову сталінську неволю попали советські громадяни - "визволителі" Європи, - але і тут виявилася градація поневолення. Найгірше потерпіли малі нації, вигнані зі своїх земель. Звільнившись від німецького завойовника, Росія відзискала повну національну незалежність, хоча в усіх інших відношеннях росіяни залишилися невольниками тоталітарного режиму. Українці уникнули долі татар чи чеченців, і українські землі були об'єднані в одну республіку, але ця "республіка" залишилася колонією тоталітарної російської імперії. Тому є безглуздом вдавати, що війна мала однакові наслідки для всіх націй Советського Союзу. Росіяни відзискали незалежність, українцям залишилися віртуальна суверенність. Українці могли вірити й надіятись, що захищають не лише своїх рідних, а й визволяють Україну, але жорстока об'єктивна дійсність була інша: вони рятували й скріплювали советський режим, який ту Україну тримав у неволі. Червона армія та советська партизанка не могли стати носіями свободи, бо вони були інструментами тоталітарного режиму, метою якого було відвоювати страчену територію і розширити кордони імперії. Для цього держава потребувала не "визволителів", а месників, "сповнених справедливою ненавистю", як говорив згаданий вище директор Харківського

інституту. "Священна ненависть до ворога" стає лейтмотивом великої частини пропагандивної літератури центральної і республіканської періодики. Ол. Лалін пише для "Радянської освіти" статтю "Священна ненависть до ворога" (15 серпня 1941 р.). Під тим самим заголовком, тези ненависти були викладені в редакційній статті центральним органом НК Оборони ССРСР. Той хто ненавидить ворога, "буде битися безпощадно, нехтуючи смертю", "не здасться живим в руки ворога", "ніколи не відступить без наказу", "буде битися до кінця", "знищить їх без числа і без пощади". Пригадуючи старинний афоризм, що "труп ворога гарно пахне", газета кидає новий клич: "Ненавидіти - значить перемогти!" ("Красная звезда", 10 мая 1942 р.) А "Правда" закликала прямо: "Хай свята ненависть стане нашим головним, нашим самотнім почуттям". Для цієї ж газети "ненависть включає гарячу любов до своєї країни, тривогу за родину й дітей, і непохитне бажання до перемоги" (11 липня 1942 р.). Перемога через ненависть! А щоб збудити ненависть треба змішати ворога з болотом, називати його "псом", "гадом". Цих "скажених псів" і "диких гадів" треба вбивати нещадно. "Мы поняли: немцы не люди", - пише Ілля Еренбург. "Если ты убил одного немца, убей другого - нет для нас ничего веселее немецких трупов. Не считай верст. Считай одно: убитых тобою немцев. Убей немца! - это просит старуха-мать. Убей немца! - это молит тебя дитя. Убей немца! - это кричит родная земля. Не промахнись. Не пропусти. Убей." ("Красная звезда", 24 липня 1942 р.). Під заголовком "Убей его!", до помсти за "дім", за "матір", за "батька", за "любів дівчину, зґвалтовану й забиту німцями", закликає Костянтин Сімонов:

"Так	убей	же	хоть	одного!
Так	убей	же	его	скорей,
Сколько	раз	увидишь	его,	
Столько	раз	его	и	убей!"

("Красная звезда", 18 липня 1942 р.)

Війна веде людей до вершин героїзму й посв'яти, і ці чесноти радянських воїнів належно висвітлені в радянській і пострадянській літературі. Але війна також спричиняється до найгіршої сваволі й нелюдських злочинів, бо, як писав британський парламентарист: "Війна сама собою є скрайнім злом. Її властивість - жорстокість і страждання. Всі знають, що відбуваються насильства й варварства. Влада підштовхує людей задовольняти усі звірячі пристрасті." Прикладів того, що сьогодні називаємо військовими злочинами, в Другій світовій війні було багато. Але радянська література висвітлювала лише злочини ворога, а свої - замовчувала. Проте таких також було багато. Жорстокістю, наприклад, відзначалася Корсунь-Шевченківська битва, одна з великих перемог Червоної Армії. Опинившись в оточенні, німці покинули тяжку зброю і одинцем чи малими групами продиралися крізь

ворожі ряди. Червоноармійці зустріли їх "щільною стіною свинцю і сталі" і тисячами косили "п'яні ворожі орди". "Лише в селі Комарівка залишилося на снігу дві тисячі трупів. Козацькі частини врізались клином в лаву гітлерівців і вирубали їх шаблями." Так звітував з фронту воєнний кореспондент "Правди" (18 лютого 1942 р.). Графічніше описав закінчення тієї битви головнокомандуючий Другим Українським Фронтом Маршал Конєв. Після оточення німецької армії советськими військами була знищена її тяжка зброя та післані козаки, щоб прикінчити тих, хто лишився живим. "Ми дали волю козакам різати їх досхоchu. Вони навіть відтинали руки тим, хто підносили їх на знак здачі!" Великомаштабні воєнні злочини не жахали маршала, який з гордістю розповідати про ці події югославському гостеві. Жертвами кримінальних вчинків падали не лише омундіровані противники, без захисту перед советським військом залишилося цивільне населення, особливо жінки. Напротязі лише одного тижня, від 24 квітня до 3 травня 1945 р., советські військовики згвалтували в зруйнованому Берліні кілька десятків тисяч дівчат і жінок. Хтось скаже: німці були ворогами, вони поводитися так само з червоноармійцями і советським цивільним населенням. Це правда, але, якщо нацисти поповняли подібні, або й гірші злочини, то це не оправдує вчинки советських військ, а лише підтверджує однаковість двох тоталітарних систем. Ще трудніше виправдати злочини советських збройних сил супроти своїх союзників. Поборюючи війська Вісі в Східній Європі, Червона Армія перейшла лише північно-східну частину Югославії, але і там встигла заподіяти шкоди. До югославського уряду прийшли скарги мирного населення на 121 випадок гвалтування, з яких 111 закінчилися вбивством. Окрім того, було зареєстровано 1 204 випадки грабування з фізичним насильством. "Ідеальна і довго очікувана Червона Армія" деморалізувала югославське населення, яке порівнювало її з перебуваючою тоді в Югославії бездоганною англійською військовою місією. Коли югославські комуністи звернулися з протестом до советської влади, то зустрілися з обуренням і закидами невдячності. Під час другої зустрічі з Джіласом Сталін брутально накинувся на нього: як смів югославський партизан ображати Червону Армію, яка так багато витерпіла і не шкодувала за нього пролити свою кров: "Джілас - письменник, чи не знає він людського страждання, людського серця? Чи він не розуміє солдата, який перейшов тисячі кілометрів, крізь кров, і вогонь, і смерть, і хоче забавитися з жінкою, або придбати якусь дурничку?" На багато трагічніше кінчалося "визволенням" тих країн, де советська армія перебувала довші роки. "Визволення Європи, яким ми так гордилися", писав відверто російський літератор Вячеслав Кондратьєв, - "вийшло не визволенням - сталінська рука простягнулася і над країнами так званої народної демократії".

Жертвами такого "визволення" стали українці, які під час війни опинилися поза советською "вітчиною". В нещодавно опублікованій на Заході книжці про Україну автор цитує киянку, колишню "арбайтерін", якій наприкінці війни вдалося втекти з німецького концтабору та з кількома товаришками продиратися на схід. Ховаючись одного дня в стодолі, вони нараз почули російські матюки і зрозуміли, що "це йшли наші люди". Але радість скоро розвіялася бо "визволителі не були тими благородними героями, про яких говорять советські легенди", пояснила киянка. "Прийшов командир і сказав - ти, ходи сюди! Я не знала, що він хотів. [...] Тоді він показав пальцем на ліжко." І советський командир спокійно згвалтував "визволену" советську громадянку під долітаючі знадвору звуки розстрілів німецьких солдатів советськими переможцями .

Як нехтувала советська влада життям цивільних громадян при відступі перед німцями, так само вона не рахувалася із загрозою для мирного населення при наступі. Советські партизани спеціально знущалися над німецькими полоненими, щоб тим спровокувати німецьку пімсту, яка б викликала до німців ненависть цивільного населення. Після повернення советської влади потекли нові потоки "визволених" громадян, лише за то, що вони пережили німецьку окупацію, були вивезені на примусові роботи до Німеччини або опинилися у німецькому полоні. Багато громадян за ті ж "провини" були розстріляні. Частина "визволеної" Західньої України, з Перемишлем і Холмом, Сталін передав Польщі, а польський уряд заслав її населення на "визволені" німецькі землі.

Під час Другої світової війни обставини склалися так, що українці служили в трьох ворожих таборах, і в усіх трьох були між ними патріоти, які щиро вірили, що посвячують своє життя Україні. Найменше українців було в німецьких військах, де окрім дивізії "Галичина" вони служили розпорошено по інших частинах. Правильно зауважили Чайковський і Шевченко: "Нацизм нікому не дав свободи, в тому числі і німцям, не міг він принести волю й Україні." Але автори замовчали (замість сказати) те саме і про українців у советських збройних силах: "Комунізм нікому не дав свободи, в тому числі і росіянам, не міг він принести волю й Україні." А це прекрасно розумів російський ветеран, якого перепитував вищезгаданий Кондратьєв: "Ми перемогли у війні. Але не визволили, ні себе, ні вас." Українці, які служили у військових формаціях тоталітарних держав не могли визволити Україну, бо ці держави змагалися не за волю України, а для її поневолення. Червона Армія звільнила Україну від Гітлера і передала її Сталіну, неначе один рабовласник відібрав рабів від другого, але волі їм не дав. Лише УПА могла стати правдивим визволителем України, бо лише вона не воювала ні за Сталіна, ні за Гітлера, а виключно за незалежну українську державу. Та для того, щоб визволити Україну, УПА

мусила б перемогти обидвох ворогів української державности, а на це в неї не вистачало сили.

Дійсність **за** **мітом:**
в) сталінська перемога над українським народом

Під час кремлівського прийому 25 травня 1945 р. на честь командуючих військами Червоної Армії Сталін підняв тост за здоров'я російського народу, "найвидатнішу націю" і "керівну силу Радянського Союзу", народу з "ясним розумом, стійким характером і терпінням". Великий вождь визнав, що "у нашого уряду було не мало помилок" за які інший народ міг би скинути уряд і поставити інший. "Але російський народ не пішов на це, бо він вірив у правильність політики свого уряду". Це довір'я російського народу сталінському урядові "виявилось тією вирішальною силою, яка забезпечила історичну перемогу над ворогом". ("Літературна газета", 5 червня, 1945 р.). Сталінський панегірик можна розглядати як ще одне звеличення росіян та нагадування "вдячним" народам багатонаціональної "вітчизни" про їхню підлеглість "старшому братові". Уже після вигнання німців з України, історик М. Супруненко дякував дружній сім'ї советських народів "і насамперед старшому братові - російському народові" за те що "не залишили Україну в біді, визволили її з тяжкої неволі" та обіцяв, що вільна советська Україна "виконає свій обов'язок перед Батьківщиною" і "знищить рештки мерзенних зрадників - українсько-німецьких націоналістів". ("Київська правда", 21 січня 1945 р.) У тому самому дусі звернулася до "великого російського народу" VII сесія Верховної Ради Української ССР 30 червня: "До тебе, старший брате наш, великий російський народе, звертається з словами любові, відданості і щирої вдячності" український народ. "При підтримці російського народу і разом з ним, український народ переможно утвердив радянську владу, свою Українську Радянську Державу, знищив на своїй землі всіх і всяких гнобителів, вигнав усіх і всяких загарбників, розгромив орди німецького кайзера, розгромив банди підлих німецьких найманців - українських націоналістів." Важко уявити собі більш лицемірного й підлабузницького листа навіть від колоніального псевдо-парламенту. "Ці почуття", признаються депутати, "у нас виховав і виростив великий Сталін". ("Літературная газета", 4 липня 1945 р.) Першість у перемозі віддавали "старшому братові" - російському народові і "великий вождь", і "молодші брати" Та насправді переможцем не був ні російський народ, ні навіть цілий советський народ. Мав рацію ветеран А. Мінкін: "Ми перемогли? Уважно обстежуючи довколишній часопростір, зрозуміємо: переміг Сталін. [...] 1945-го перемогли

не ми. Не народ. Не країна. Переміг Сталін і сталінізм. Народ воював. А перемогу в нього вкрали." Справжнім переможцем був той, хто розпоряджався плодами перемоги, а не той, чийми руками вони були здобуті. Звернім ще раз увагу на тост Сталіна на честь російського народу: диктатор хвалить росіян за їхню віру в партію і її вождя, за жертвенність і терпіння під час війни. Сталін цинив не прикмети критично думаючих громадян, а слухняних виконавців його волі. Ще більш відкрито висловився "головний інженер душ людських" в другому тості, менш відомому, але наскільки більш промовистому. 25 червня в Кремлі відбувся прийом на честь учасників паради Перемоги, на яким Сталін звернувся до присутніх з такими словами: "Я б хотів випити за здоров'я людей, у яких чинів мало і звання незавидне. За людей, яких вважають "гвинтиками" великого державного механізму, але без яких ми - маршали і командуючі фронтами і арміями, говорячи грубо, і біса не варті. Який-небудь "гвинтик" розладнався - і кінець. Я піднімаю тост за людей простих, звичайних, скромних, за "гвинтиків", які тримають в стані активності наш великий державний механізм в усіх галузях науки, господарства, і військової справи. [...] Це - люди, які тримають нас, як основа тримає вершину. ("Київська правда", 26 червня 1945 р.). "Гвинтиками" були росіяни, "гвинтиками" були українці та всі інші народи "великої вітчизни". Сталінській державі були потрібні не громадяни, а "гвинтики". Ці ж "гвинтики", навіть у переносному значенні, не могли, за своєю природою, бути переможцями, а лише знаряддям перемоги. Тому марні були сподівання українського народу на реальний статус переможця. Та про такі справи ніхто тоді не думав. "День 9-го травня у Києві наповнений був демонстрацією", - писав Павло Тичина в "Літературній газеті" (11 травня 1945 р.). "Військо, службовці, студенти і діти із квітами, що проходили повз трибуни, - яка це краса була! Яке піднесення всі ми відчували!" Відбулися концерти: симфонічної оркестри й капелі "Думка" перед театром Опери й балету, хорівий перед Філармонією на Хрещатику, деінде літературно-музичний, на якому Володимир Сосюра читав "Радійте, настала жадана година" та "Цвіти Україно!"

Поняття народ-переможець має значення лише у переносному сенсі - народ, втілений у державі. України, як держави, у цій війні не було. Як правильно зауважив свого часу віце-прем'єр-міністер Іван Курас, "Україна, у складі СРСР не була правовим суб'єктом міжнародної політики, а лише її об'єктом". ("Урядовий кур'єр", 8 квітня 1995 р.). Об'єкти переможцями не бувають. Те, що Україна стала "ареною жорстокого кривавого протиборства", як твердив політолог, і "зазнала чи не найбільше втрат з усіх воюючих держав" - факти гідні уваги, але вони аж ніяк не міняють статусу недержавности України під час війни. Тому, всупереч популярного мітові, якого з політичних причин

придержувався міністер, Україна стала основником ООН не за її внесок у "спільну перемогу", ані за "її роль у всенародному русі опору". Сталін хотів дістати як найбільше голосів в ООН, і тому ще в лютому 1944 р. він зажадав членство для всіх шістнадцятьох тоді республік. Цю вимогу пізніше Сталін зменшив до ССРСР і трьох республік (Білоруси, України, Литви), а врешті погодився на ССРСР, Білорусь і Україну. Рузвельт і Черчіль були проти присутности України, яку вважали частиною Росії (фасад псевдо-федеративної ССРСР погано заслоняв централізовану імперію), і погодилися на цей компроміс лише щоб задобрити Сталіна. Вчити сьогодні українських школярів, що "Україна, яка разом із Російською Федерацією та Білоруською РСР винесли на собі основний тягар боротьби проти нацистської агресії, здобула всесвітній авторитет й відомість" , - це брати бажане за дійсне.

На сході Європи Німеччину перемогла Червона Армія, в якій воювали мільйони українців, але Україна не була переможцем, як і не став ним український народ. Переможцем був режим, комуністична партія зі Сталіном на чолі. Це прекрасно схопив езопівською мовою

М. Рильський у вірші "День перемоги":
 "І от приходить він - безхмарен, безпечален,
 Простер над Краєм Рад прозорі два крила, -
 То перемоги день, що дав нам маршал Сталін,
 І Сталіну гримить на всі світи хвала!"

Так як за царських часів, за подвиг кріпака нагороджували його власника, так і після війни користь з перемоги дісталась не народові, який за неї пролив свою кров, а його злочинному панові. Святочний "день перемоги", як і сама перемога, належала вповності лише Сталінові, і лише Сталін міг дарувати це свято своїм советським "гвинтикам". Святкуючи сталінську перемогу над ворогами советської тюрми народів, Київ святкував, свідомо чи несвідомо, ще незавершену перемогу над одинокою силою, яка під час цілої війни боролася за те щоб, згідно з термінологією Кураса, вивести Україну з позиції об'єкта міжнародних знущань на своє законне місце рівноправного суб'єкта міжнародних відносин. Війна Сталіна проти ОУН і УПА тривала ще декілька років і, як відомо, закінчилася повною поразкою незалежницьких сил. Це і була остання перемога Другої світової війни на українських землях - перемога не України, а над Україною. Що в ліквідації останніх ознак української незалежності брали участь українці, не міняє справи: переможцями були не ці "гвинтики", а їхній "майстер", який керував репресивною машиною. Плоди цієї кривавої перемоги над українським народом добре відомі: мільйони жертв, переповнені ГУЛАГи, денаціоналізація і т. д.

Вкорінення й метаморфоза мітів

Культ "Великої Вітчизняної війни" за сталінських часів розвивався не довго. Хоч як це дивно і парадоксально, але Сталін сам волів, щоб Друга світова війна зійшла з авансцени публічного життя. Після 1945 року свято Перемоги було відзначене ще раз 1946 р., але вже 1947 р. воно перестало бути вихідним днем. У списку головних дат, які увійшли у підручник історії для середніх шкіл, виданий 1947 р., під 8 травня 1945 р. зазначено: "Безумовна капітуляція Німеччини", а дата 9 травня навіть не згадана. Невигідні свідки війни (воєннополонені, оstarбайтери, "коляборанти" тощо) вже давно були вилучені з радянського суспільства й вивезені в глибину імперії, а 1947 р. столиця й важливіші міста були очищені від інвалідів, висланих у північні колонії. Мемуаристика про війну, в тому числі й спогади високих військових командирів, була чимраз більше цензурована, а насамкінець відсунена від друку. Сталін хотів, щоб навіть політично невинні спогади не залишили в пам'яті громадян небажані уявлення. Але, як слушно завважила американська дослідниця російського культу Другої світової війни, "метою не було перетворити війну в 'не-подію', а вірніше сформувати таку колективну пам'ять, яка б відповідала потребам режиму. Велика Вітчизняна війна мала стати зворушливим, але безпечно далеким, нагадуванням про успіх соціалістичної системи і її Верховного Вождя." Сама війна мала відійти на задній план, поки підросте нове покоління, яке про неї мало що знало, а старша генерація усуне з пам'яті погані спогади. Тоді вже про "Велику Вітчизняну війну" можна буде запускати нову колективну пам'ять, виготовлену за партійними вказівками.

Відновлене зацікавлення воєнною добою прийшло після смерті Сталіна. На XX партійному з'їзді Хрущов засудив "культ особи" та скритикував злочинні помилки Сталіна у веденні війни. З'їзд довідався, що не Сталінові належала головна заслуга за перемогу над Німеччиною, а партії, урядові, Червоній Армії і, врешті, советському народові. Звільнивши "Велику Вітчизняну війну" від дискредитованого "великого вождя і полководця", партійна верхівка переписала її на рахунок партії й народу. "День Перемоги" залишався робочим днем, але його почали відзначати урочистими сходами у школах та на місцях праці. Зародженню культу "Великої Вітчизняної війни" сприяла поява нової мемуаристики й художньої літератури, зосередженої на советському населенні як носієві головного тягаря війни і остаточному переможцеві над ворогом. Появилися також нові історичні праці, хоча менше цікаві, бо більше обкуті цензурою. З таборів поверталися учасники війни й жертви сталінських репресій, але їхніх свідчень про воєнні злочини режиму влада не допускала. Відновилася деяка увага й пошана до ветеранів. Їх почали

нагороджувати медалями (1961 р. "За оборону Києва") і запрошувати до шкіл оповідати учням про воєнні події. Ставили пам'ятники воїнам-захисникам. Виринали умови для відновлення міту, формованого в нових обставинах і такого, що відповідає новим завданням.

Повний розквіт культу "Великої Вітчизняної війни" припадає на так звані застійні роки, коли державою керував Брежнєв. Режим заохочував ветеранів писати нові спогади, в яких вони представляли героїзм советських воїнів і партизанів. "В езуїтський спосіб", - писав советський літературознавець, "Брежнєв і його апаратчики старалися використати щирі людські спогади про війну для того, щоб підперти захитану сталінську ідеологію. Воскресли День перемоги як національне свято і 1965 р. святкували його з великою помпою". Того ж таки року була викарбована спеціальна медалія для учасників війни, а Москва, Київ, Берестя та інші міста удостоїлися Золотої Зірки й були проголошені містами-героями. Одним з виявів нового культу нового генсека було присвоєння 1973 р. звання міста-героя містеві Новоросійське лише тому, що під час війни молодий Брежнєв сповняв там службу політрука. Свою непомітну воєнну кар'єру він пізніше "описав" у прикрашених спогадах "Мала земля". За три роки (1967-1969) Київ видав три томну збірку "Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу". Правдивим та вдуманим героям війни та захисникам батьківщини по цілій імперії ставили пам'ятники та будували музеї. Невдовзі, під державною охороною України було більше пам'яток, присвячених цій трагічній війні (понад 40 000), ніж усіх уцілілих пам'яток довговікової української історії! З'явилися гігантські непривітні споруди, присвячені Матері-Росії та Матері-Вітчизні, від яких не випромінювало ані материнської теплоти, ані жіночої ніжності. Одну таку споруду Брежнєв відкрив у столиці України, і ця фігура до сьогодні знущається над ніжним профілем Київських гір. Упродовж десятиліть українські діти вивчали історію Другої світової війни в дусі советського патріотизму й лояльності супроти московської імперії, а потужними стимулами служили культ "Великої Вітчизняної війни" і свято "Дня перемоги". Зі середини 1960-х років історія Української РСР була трактована як "невід'ємна складова" історії СРСР, яка, по суті, нічим не різнилася від історії Росії. Тогочасний підручник з методики викладання історії звертає особливу увагу на вивчення історії України радянського періоду, з якої учні повинні зрозуміти, що "в боях з фашистськими загарбниками в період Великої Вітчизняної війни, [...] міцніли і гартувались братерська дружба й нерозривний союз українського народу з російським". В результаті вивчення історії, "учні підводяться до важливого висновку про те, що тільки під керівництвом Комуністичної партії Радянська Україна - складова і невід'ємна частина СРСР - вперше в

історії здобула свій суверенітет, возз'єднала всі свої землі, і вийшла на міжнародну арену як рівноправний член Організації Об'єднаних Націй." Канцелярська мова приховує факт, що не учні "підводилися" до висновку, а вчителі і підручники вщеплювали їм бажаний висновок: про вічне керівництво Комуністичної партії і вічну єдність України з Росією. Решта заяви - мішанина брехні з пів-правдами - залишалася без практичного значення, і для України, так і для збаламучених учнів. Важливе інше. Методист наполягає на так званій "закономірності історичного розвитку українського народу", а це ще один міт, про історичний процес "троїстої Руси". У ньому сполучені три моменти: 1) спільне походження російського, українського і білоруського народів від єдиного кореня "давньоруської" народности, 2) вікова дружба і спільна боротьба цих трьох народів проти іноземних загарбників, 3) остаточне їх возз'єднання під егідою ССРСР згідно з ленінською тезою, що вільна Україна можлива лише за спільної дії російських і українських пролетарів. Учні вивчають історію України, а фактично уривки з історії України в загальній історії Росії й Советського Союзу, для того, щоб формувати "стійкі комуністичні переконання" і "любов до Вітчизни" - дві запоруки існування советської держави. В такий спосіб, советське суспільство, а з ним Україна, були взяті в кліщі міту "Великої Вітчизняної війни": з одного боку ветеранами і державними святами, а з другого - школярами й виховною мітотворчою літературою. З новим національним буттям українського народу не можуть дотепер погодитися ні в Росії, ні в Україні останні представники старого режиму. Від них так і повіває застійним духом ностальгії за сталінсько-брежнєвськими часами, за єдиною армією, за спільним святом "Перемоги". "До 1991 року," - згадують захисники імперії, "народи Советського Союзу, живучи в різних республіках, відзначували день Перемоги разом, однією родиною. То був для них священний день[...]. На жаль, після 1991 р. ситуація змінилася. Розпад ССРСР, крах повоєнного строю світу вплинули на відношення до Дня Перемоги і, навіть, до самої Перемоги." За ностальгією криється політична програма: прикріпити українців до росіян, втримати ворожнечу українців, які були в лавах советських збройних сил супроти тих, які боролися проти советського окупанта. Редколегія російського збірника присвяченого "Великій Вітчизняній війні", в якій фігурує І. О. Герасімов, голова ради ветеранських організацій України, заявляє: "У війні [...] відкрилась велич душі советського народу, його героїзм, здатність до самозбереження і готовність до самопожертви в ім'я рятування Батьківщини." Тут уже зображений не плюралізм советського суспільства, а його єдність - дин "советський народ", одна советська "Батьківщина".

Ворогами цієї російсько-української єдності, були і залишилися ОУН і УПА -

"запроданці і зрадники" спільної "вітчизни" для редакції збірника, а в розумінні українських патріотів - борці за незалежну Україну. Для примирення з ветеранами ОУН Герасімов вимагає від них моральної капітуляції: "Примирення можливе лише за однією умовою - якщо протилежна сторона (воїки ОУН-УПА) визнає свою діяльність під час Великої Вітчизняної війни злочинною і вибачається перед народом України за вчинене." Для ворогів української незалежності, мит "Великої Вітчизняної війни" став тим засобом, яким вони прагнуть зберегти пам'ять про спільну минувшину. Складнішу еволюцію щодо Другої світової війни переходив політичний естаблішмент незалежної України. Комуністичні кола використовували духовну інерцію старої бюрократії для збереження традиційних советських державних свят. В липні 1994 р. Леонід Кучма післав жителям Івано-Франківська вітальну телеграму з нагоди "великого свята - 50-ї річниці визволення" міста. Звертає на себе увагу такий пасаж в телеграмі: "У цей день було зроблено ще один крок на шляху до остаточного визволення України від окупантів." Як мали сприймати це галичани, як поганий жарт чи як глузування? Не міг нововибраний президент не знати, яке визволення приніс комуністичний режим Західній Україні, прилучивши її до сталінської тюрми народів. Він мусив чути про масові репресії, про безпощадну боротьбу з населенням за його підтримку українського підпілля, про нищення української греко-католицької церкви, про закріпачення українського селянства в колгоспах, про ізоляцію від Європи і втягнення в Евразію, і т. д. В жовтні того ж року, Інститут Історії України при Національній Академії Наук організував міжнародну дводенну конференцію про Україну в Другій світовій війні. Науковий з'їзд показав глибокі розбіжності між науковцями в аналізі подій та в розумінні їх значення для України. В жовтні 1993 р. Верховна Рада вирішила видати відзнаку для ветеранів війни з українським написом "50 років Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр." Але вже 14 грудня 1994 р. це рішення було замінено іншим, бо новий президент підтримав пропозиції ветеранських організацій і підписав рішення Ради президентів СНД про спільну медаль з російським написом "50 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.". Медалі для українських ветеранів "вітчизняної війни" мали бути виготовлені у "вітчизняному центрі" - Москві. Росія збиралася продати їх Україні за 18 мільярдів рублів (на той час - близько 4 мільйонів доларів). Списки українських ветеранів мала перевіряти Москва. В березні 1995 р. Президент Кучма підписав "Програму" святкування, в якій передбачено "участь делегації ветеранів та представників Збройних Сил України у військовому параді в Москві". Офіційні державні святкування 50-річчя "визволення" й "перемоги" викликали немало критику в українському суспільстві. Виготовлені в Росії і закуплені Україною медалі з

російським написом притягали ветеранів України до ветеранів Росії, але одночасно відштовхували їх від українських ветеранів (УПА та Дивізії "Галичина"). Тоді, коли на Заході президенти Франції й Америки могли брати участь в німецьких пам'яткових урочистостях і віддати належну пошану загиблим німецьким воїнам, Президент незалежної України не спромігся на визнання ветеранів УПА. Незалежна Україна не визнавала за своїх ветеранів тих, які були фактично самотніми, що не воювали ні за Сталіна, ні за Гітлера, а лише за незалежну Україну! Тому-то, в січні 1995 р. Українська Всесвітня Координаційна Рада прийняла звернення з приводу 50-річчя Другої світової війни, засуджуючи стереотипи про советське "отечество", "велику вітчизняну війну" та УПА і закликала українську владу не "нехтувати правдою історії". Наступного місяця, група письменників, ветеранів війни, висловила своє обурення з приводу "ганебного рішення" українського уряду штампувати медалі російською мовою, в Росії. А 15 березня, Союз офіцерів України звернувся до українських ветеранів із осудом рішення витрати 18 мільярдів рублів на купівлю російських медалей, закликаючи ветеранів відмовитись від "російських ювілейних відзнак, замазаних кров'ю свободолубивих народів: у Тбілісі, Фергані, Вільнюсі, Придністров'ї, Чеченії". Хоча реакція проти святкування 50-річчя "перемоги" виринула швидше і набрала більшого розмаху, аніж попередня реакція проти 50-річчя "визволення", все ж таки вона була надто слабкою й виявилась надто пізно, щоб мати великий вплив на населення, дезорієнтоване протягом багатьох десятиліть росієцентристською комуністичною пропагандою. Багато демократів боялися публічно відстоювати історичну правду, щоб, мовляв, не загострювати ситуації і не викликати в суспільстві розбрат. Таке замовчування правди задля спокійного співжиття зі старими оборонцями анти-українських мітів не що інше, як шантаж на користь старого режиму. Сьогоднішні учні та студенти уже в більшості зростають в незалежній українській державі. Історія України, яку вони вивчають, повніша, об'єктивніша і менше сполітизована ніж та, якою "годували" їхніх батьків. На відміну від советських часів, коли учні користувалися одним обов'язковим підручником, і вчителі дотримувалися одної інтерпретації історичних подій, тепер підручників є декілька, і молодь має можливість формувати свої власні погляди. В усіх нових підручниках Друга світова війна збагачена новим матеріалом, інформаціями про ОУН, УПА, про депортації не лише німцями, але й советською владою, про втрати цивільного й військового населення України тощо. Складнішою проблемою є впровадження нового аналітичного й концепційного апарату та вироблення нових серйозних інтерпретацій. Більшість авторів шкільних підручників і далі послуговуються такими поняттями як "визволення", "перемога" та "велика вітчизняна війна", хоча ці поняття аж ніяк не підходять до фактологічного матеріалу, наведеного самими авторами в

їхніх книжках. Таке роздвоєння бачимо в розділах, написаних М. В. Ковалем у підручнику для 10 -го класу: з одного боку, автор обширно описує злочинні вчинки Сталіна, комуністичної верхівки і совєтської влади, але, з другого боку, він далі тримається старих мітів. Не ясно, як і чому війна була "названа Великою Вітчизняною", як виникло гасло "Усе для фронту, все для перемоги!", що ніби саме "народилося в перші дні війни". Всупереч протилежним прикладам, які він сам наводить, автор твердить: "Вибух патріотичних почуттів багатьох людей, занепокоєних долею Вітчизни і своєю, був таким сильним, що навіть відійшли на другий план тяжкі травми, завдані населенню сталінським режимом з його масовим фізичним та моральним терором. Повсюдно розгорнулися патріотичні рухи і кампанії [...]". Так як давніше партія позбулася Сталіна, так тепер Коваль усунув партію, примовчуючи, що фактично все, що він описав, діялося з її ініціативи і під її контролею і тиском. Українізація совєтських мітів про Другу світову війну знайшла чітке виявлення в "Історії України" А. Чайковського та В. Шевченка. Автори пишуть: "22 червня 1941 р. нападом нацистської Німеччини на ССРСР розпочався новий етап Другої світової війни. Народ назвав її Великою Вітчизняною війною, бо в ній боронив свою Вітчизну - Україну". Тут вповні українізовано совєтську "вітчизну" та війну за неї, а "вітчизняною війною" мав назвати її не хто інший, як український народ. Це все - вироблення мітів для колективної пам'яті української молоді. Не менш міичним є згадки авторів про "високу оцінку міжнародною громадськістю внеску українського народу в перемогу над нацизмом" та про "повернення України як суб'єкта міжнародного права на арену мідержавних відносин" (с. 227). Хтось може похвалити авторів за творення українофільських мітів. Але навіть взагалі творити міти для школярів, коли правдива історія більш повчальна, як міти. Європейські країни давно покінчили з пережитками Другої світової війни і знайшли злагоду як у середині своїх власних держав, так і зі своїми колишніми ворогами. Лише в Україні ця ворожнеча триває, на глум молодій державі. Оливи до вогню доливають ті, що пишуть президентські промови в дусі старої совєтчини. Ось приклад підходу, який представив Президент Кучма з нагоди 55-ї річниці "визволення України від гітлерівських окупантів": "Волею історії ті, хто був колись в одних окопах, нині опинився по різних боках кордонів. Але вони ніколи не будуть по різних боках барикад. [...] Головне має залишатися незмінним і несхитним: воля України виросла з дружби, бойового братерства народів, а її державність - з Великої Перемоги 1945-го.". Яким чином могла незалежна українська держава вирости якраз з перемоги колоніальної совєтської імперії над українським народом, президент не пояснює. Дивно також, що президент переживає, щоб кордон між Україною і Росією не перемінився в барикади, але не журиться тим, що його

власну державу ще далі перетинають барикади, ще 55 років тому накинні ворогом української державності.

Висновки: не Свято Перемоги, а День Пам'яті!

Вихідною точкою української історії повинна бути Україна. За советських часів українські історики не могли застосовувати цей очевидний принцип хоч він не був їм чужим. Як писав керівник Інституту Історії АН УРСР, історія України - "це не просто історія воєнних дій і всього того, що їх супроводжувало, а передусім історія народу" . Якщо дотримуватися цього підходу у вивченні України у Другій світовій війні, то стає ясно, чим була для України сталінська колоніальна імперія, і яке могло бути відношення українського народу до цієї "вітчизни". Ключові поняття міту - "велика вітчизняна війна", "визволення", "перемога" - не виринули з нутра українського народу, а були накиннені партією. Вони відповідали не інтересам українського народу, а інтересам сталінської імперії, яка над тим народом знущала, як в національному так і в соціальному сенсі. Міт "Великої Вітчизняної війни" був побудований на викривлених історичних фактах та вигадках і мав політичне цілеспрямовання. Імперіялістичний за своєю природою, цей міт поборював відцентрові тенденції неросійських народів. Таким він і залишився до сьогодні. Його використовують прихильники відновлення колишнього союзу в будь-якій формі. Втілення міту в державному святі "Дня Перемоги" є шкідливим для молоді української демократичної держави. По-перше, він підриває підмурок української незалежності, тягнучи своїх прихильників назад до "спільного вітчизни". По-друге, він виховує молодь на фальшивих історичних ідеалах. По-третє, він ділить українське населення на два ворожі табори, і є сьогодні одною з головних перепон до національної згоди. Це є міт, який компромітує Україну перед світом: лише в Україні держава звеличає тих, які воювали за чужу імперію, яка десятиліттями винищувала мирне населення, і трактує як паріїв, вояків за незалежність країни від усіх колоніальних зазіхань. Цей міт допоміг людям, вихованим на старих засадах советської імперії втриматися при проводі ветеранських організацій та продовжувати советофільську діяльність. На ганьбу України перед світом, ці люди не дозволяють прийти до згоди і вояцького братерства колишнім воїнам Другої світової війни, яких доля змусила служити в різних формаціях. Часто чуємо, мовляв, "День перемоги" потрібний ветеранам. Це лише півправди. Ветеранам потрібно багато чого, але найменше мілітаристичних парадів та тих речей, які пропонує нинішній "День перемоги". В усьому світі ветерани хочуть зустрітися з

побратимами, поговорити про спільні пережиття в тяжких воєнних роках. Їм потрібне визнання й признання, а для цього найкраще надається "День пам'яті", під час якого віддається пошана усім ветеранам усіх війн. Такий день братерства й злагоди, який уже давно практикується в усіх цивілізованих країнах, мав би багато переваг над сучасним "Днем перемоги". Він припинив би громадську ворожнечу, з'єднав би українське суспільство в правдивій пошані до всіх ветеранів, і, врешті, став би гідним прикладом для молодих поколінь незалежної української держави.

Роман СЕРБИН

ЗА ЯКУ СПАДЩИНУ?

ЧИ ВИЗНАЄ УКРАЇНСЬКИЙ УРЯД УКРАЇНСЬКУ ПОВСТАНСЬКУ АРМІЮ ДО ДЕСЯТОЇ РІЧНИЦІ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ?

Добігає десята річниця проголошення незалежності країни, а керівництво нової держави ще не визнало ветеранів саме тої військової формації, яка єдина довгі роки боролася за ту ж таки незалежність. Чи нема чим дивуватися? Ця дивовижна держава - Україна, а покривджені військовики - вояки й офіцери Української Повстанської Армії. Мабуть немає другої країни в світі, яка б після здобуття незалежності так негідно поступила зі своїми громадянами, які жертвували своїм життям, щоб їхній народ більше не служив чужжим імперіям.

Замість того, щоб віддати належне місце всім ветеранам Другої світової війни, як це вже давно зробили цивілізовані держави Заходу, українська пост-советська влада визнала лише членів Червоної Армії і комуністичної партизанки, а всіх інших військовиків відкинула. Уряд України довго опирався домаганням упівців і, врешті, назначив спеціальну комісію для вивчення їхньої воєнної діяльності. Чи потрібно робити спеціальні дослідження про УПА? Адже роля УПА добре відома: від її заснування на початку сорокових років до остаточного знищення советським режимом десять років пізніше. Створенням такої комісії уряд кидає підозріння на УПА, бо воєнну діяльність Червоної Армії та комуністичних партизанів під такий розгляд він не ставить. Вистачає досить поверхового ознайомлення з українською історією, щоб зрозуміти, що не з волі українського народу його сини й доньки були втягнені в три ворожі табори: про-советський, про-німецький та третій, який воював з двома іншими. В усіх трьох таборах

були чесні й добрі люди та хоробрі патріоти. Багато з них щиро вірили, що рятують своїх рідних, захищають та визволяють свою батьківщину. Але жодна з воюючих сторін України не визволила, бо визволити значить дати волю, а тої так очіканої волі ніхто тоді Україні не приніс. Чи хотіли вони цього чи ні, українці в Червоній Армії і Вермахті воювали лише проти одного ворога України, або Гітлера або Сталіна, і тим самим закріплювали владу його противника. Лише УПА воювала за звільнення України від обидвох чужоземних поневолювачів українського народу (гітлерівського Берліну і сталінської Москви), - і цим вона й відрізнялася від двох інших військових формацій. Правда, й УПА волі не принесла бо війну не виграла. Але чи це оправдує недопущення сьогодні упівців до спільного стола з іншими ветеранами тої страшної війни? Проста логіка та елементарне почуття людської гідності мали б уже давно вказати батькам нової незалежної держави, що недоречно відмовляти ветеранський статус борцям за незалежну Україну коли визнають людей, які йшли в бій "За Родину та Сталіна". У відношенні до визнання УПА Україну можна поділити на три табори: а) прихильників повного визнання ветеранів УПА, б) непримирених ворогів УПА, які проти будь якого визнання УПА, в) "прагматиків", які в ім'я національної злагоди готові визнати тих упівців, які воювали лише проти фашистів. Найслабша нині перша група, хоча логічно вона повинна б бути найсильнішою. Перемогла тут не логіка, яка вимагає брати за вихідну позицію Україну й український народ, - панують ще пережитки ментальності колоніальних часів, коли все треба було мірити очима Москви, і всіх хто виступав проти центристської совєтської влади таврувати "ворогом українського народу". Минулого літа я досліджував міт так званої "Великої Вітчизняної війни" і мав нагоду зустрічатися з людьми які боронили вище згадані другу й третю позиції. Над цими позиціями я хочу тепер зупинитися. Як не дивно, що один з провідників антиупівського середовища не хто інший, як голова Організації ветеранів України. Генерал Іван Герасімов, уродженець Росії, але в Україні ще з часів війни, а за Брежнева керував Київською військовою округою. Людина харизматичних прикмет: пристійний, приємна усмішка, козацькі вуса. Нажаль, говорити українською мовою так і не навчився, і на моє диво навіть дуже слабо її розуміє. У генерала ностальгія за старими совєтськими часами, за возз'єднаною "соціалістичною вітчизною". Цю ностальгію генерал і його однодумці плекають в організації ветеранів. В тому можна переконатися, відвідавши централю ветеранів за адресою Липська 12. На головній стіні робочої залі пишається "іконостас" совєтських маршалів та генералів "Великої Вітчизняної війни", а посеред них, відокремлений вільним полем, великий портрет самого "вождя" "Великої Перемоги" - генераліссімуса Сталіна.

Тому кілька років у газеті "Товариш" Генерал Герасімов вимагав від УПА покаяння перед українським народом, а тепер він голова редакційної колегії історико-меморіального серіалу "Книга Пам'яті України", завданням якого є зібрати імена усіх, "хто поліг в ім'я Перемоги". Завершальний том серіалу - "Безсмертя - Книга пам'яті України: 1941-1945" (Київ, 2000) - обширна праця тридцять-кількох авторів заслуговує на окреме обговорення. Тут я зверну увагу лише на ставлення до УПА головного редактора. У вступній статті редакція заявляє, що "ОУН та її збройні формування утримувалися і вели боротьбу, як найманці фашистської Німеччини, проти країн антигітлерівської коаліції і затаврували себе як колаборанти фашизму". (С. 8). Для Герасімова мова про боротьбу УПА два фронти ніщо інше, як вигадка. Він пам'ятає лише, що упісти "стріляли нам в плечі". Коли я запитав його де советським воякам стріляли "загороджувальні загони", якими НКВД гонили на фронт червоноармійців, генерал відповів, що не знає, бо з фронту він "не втікав".

У полеміці про УПА Президент Леонід Кучма явно по стороні анти-упівського Герасімова та його ветеранської організації. Це яскраво засвідчила його доповідь з нагоди 55-ї річниці так званого "визволення України від гітлерівських окупантів", цитати з якої використала редакція "Безсмертя". "Волею історії ті, хто був колись в одних окопах, нині по різних боках барикад", - констатує Президент, і в його словах відчуваємо ностальгію за минулим. Президент занепокоєний, бо "доводиться стикатися зі спробами виривати участь України у війні з загального її контексту, видавати визволення за зміну окупації з фашистської на радянську, пояснювати стійкість радянських воїнів не патріотизмом, а виключно загороджувальними загонами за їхніми плечима." І хоча він погоджується, що "якісь оцінки та висновки потребують перегляду", то все ж таки вважає, що "головне має залишатися незмінним і несхитним: воля України виросла з дружби, бойового братерства народів, а її державність - з Великої Перемоги 1945-го". (С. 870)

Головна турбота Президента України - братерство України з Росією, щоб кордони які їх тепер ділять (а кордони постали "з волі історії", а не з прагнення українського народу до незалежності! - Цікаво хто вкладає Президентіві такі глибокі думки?!) не стали барикадами. Дбання про добросусідські відносини похвальне, але чому Президента України не турбують старі барикади в нутрі своєї власної держави? Чому він не потрудилося, щоб упали перестарілі барикади між українськими ветеранами Червоної Армії, Української Повстанської Армії та Дивізії Галичина? Чи не розуміє Президент України, що для України, "Велика перемога" Другої світової війни - не була лише вигнанням нацистів з України, це також поверненням комуністичного режиму зі всіма своїми злочинами проти українського народу. Кінцева перемога над УПА (і не 9 травня

1945-го, а пізніше), це - перемога над Україною, і не слід виводити від цієї перемоги сьогоднішню державність України!

Виголошена історіософія Кучми віддзеркалює ставлення Герасімова та його камерного історика І. Хмеля, який з погордою відкидав звернення депутатів Верховної Ради України за братерське об'єднання усіх українських ветеранів. Про близькі стосунки Герасімова з Президентом України говорять хоча б нагороди, якими Президент Кучма відзначив генерала: тоді, коли коли всі інші відзначені особи дістали лише одну або дві нагороди, то Герасімов заслужив собі аж п'ять. Правда, ветерани представляють велике число виборчих голосів і до них політично вигідно Президентові прислуховуватися, але правдоподібним є і те, що Кучма поділяє їхні оцінки минулого. Сильне лоббі Герасімова і його прокомуністичної ветеранської організації пояснюють і нові советські свята, які впроваджує Леонід Кучма. Наприклад, на домагання ветеранів Кучма відновив "День Червоної Армії" перелицювавши його, так як це зробила попередньо Російська Федерація, на "День захисника Вітчизни". Дата цього святочного дня (23 лютого), зв'язана з фіктивною битвою російських більшовиків з німцями 1918 р. і не має жодного відношення до історії України. Згідно зі заявою Президента, цей день має виховувати українську молодь в дусі "патріотизму". Чому ж тоді не взяти за дату Крутянську битву, 29 січня, коли Київські студенти віддали своє життя, боронячи Україну перед імперіялістичною навалою? Академік Петро Тронько є членом урядової комісії, яка розслідує справу ОУН-УПА. Під час війни Тронько також був уже офіцером Червоної Армії і разом з її втікаючими й наступаючими частинами пройшов усю Україну. Тронько був головою товариства охорони пам'ятників України, є активний в українському громадському житті, і видно, що доля України йому дорога. Поглядів Герасімова він не поділяє і засуджує його категоричні виступи проти УПА. Але цілковито зірвати зі советчиною йому не легко. П. Тронько бачить силу анти-упівських впливів в українському уряді і українському суспільстві і старається знайти компромісну позицію у справі визнання УПА, яку бачить в наданні права ветеранів тим упістам, які боролися лише проти фашистів. Така розв'язка має прихильників в академічних і урядових колах. І все ж таки вона мені виглядає непринятною, тому що в своїй засаді вона неетична. Під час нашої розмови, пан Тронько часто повторював, що він і його товариші по зброї ніколи не забували Україну, і, де б не знаходилася їхня військова частина, їхні мрії завжди були про визволення України від німецьких загарбників. Мого співбесідника я запитав: "Я не маю причини ставити під сумнів цей патріотизм. Вірю, що Ви справді хотіли визволити Україну від ворога. Але при тому Ви знали, що, незважаючи на Ваші бажання, Ви рятували сталінську імперію зла, яка вимордувала мільйони українського населення

голодоморами та іншими знущаннями. Якщо Ви тоді не були свідомі всіх злочинів советської "вітчизни", то ви знаєте їх сьогодні. І всеж таки, хоча Ви і Ваші друзі воювали "За Родину, За Сталіна", ви вважаєте, що Вам належаться всі права й привілеї ветерана. Згідний. Але тоді за яким моральним принципом Ви можете сьогодні оспорювати те саме право людям, які були не менш чесні від Вас, але які, переживши кілька років сталінського терору, рішили, що Сталінська імперія не може бути для них вітчизною, за яку вони не лише не хотіли віддавати своє життя, але вважали, що її треба поборювати. На відміну від Вас, вони рішили воювати не лише проти Гітлера, але й проти Сталіна? Чим вояки Червоної Армії більше заслужили перед Україною на ветеранську пенсію ніж вояки УПА?" Відповіді від академіка я не дістав. Я бачив що відповіді він не має. Українці, які ще сьогодні виступають проти визнання ветеранами усіх синів і доньок українського народу, яких доля закинула по різних фронтах Другої світової війни, несуть великий тягар відповідальності перед своїм сумлінням, перед історією. Чи знайдуть вони силу скинути закладений на них тягар, щоб спільно відсвяткувати десятку річницю відзисканої свободи, за яку вони воювали?

Роман СЕРБИН

ЗА ЯКУ СПАДЩИНУ?

ЗА ГІДНИЙ "ДЕНЬ ЗАХИСНИКА ВІТЧИЗНИ"

Виконуючи президентський указ, 23 лютого 2000 р. Україна вперше відзначала "День захисника Вітчизни". Леонід Кучма заявив, що впровадив це свято на прохання громадських організацій, особливо ветеранів "Великої вітчизняної війни", та з метою патріотичного виховання молоді. Встановлення цього відзначення, напевно, заскочило і здивувало багатьох в Україні і в діаспорі. Чому для нового свята, яке має поглибити національну свідомість юних громадян Президент відновленої незалежної держави запозичив дату фіктивної битви зі змітизованої історії сусідньої держави, та ще й з того періоду, коли цей сусід придушував зброєю українську незалежність. Адже ж "День захисника Вітчизни" - не що інше, як перелицьований колишній "День Советської Армії", встановлений в пам'ять вигаданих большевицько-німецьких боїв 1918 р. Якраз тоді Москва післала Червону Армію знищити паростки української державности і змусила уряд новопроголошеної Української Народної Республіки покликати на допомогу німецькі війська. Отож, чи є сенс брати нині за взірць советське свято, яке постало у ворожій тоді сусідній державі? Чи немає більше відповідних подій в українській історії, на

яких можна б виховувати українську молодь? Українська Народна Республіка під проводом М. Грушевського проголосила свою незалежність 25 січня (IV Універсал, датований 22-м січня), а 9 лютого підписала в Бересті мирний договір з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною. Ще в грудні Петроградський комуністичний уряд видав Україні ультиматум, який і намагався реалізувати за допомогою маріонетного "українського" уряду в Харкові. З Росії та з окупованих уже деяких східних частин України советські військові частини рушили на Київ, і, врешті, примусили український уряд покинути столицю України в той самий час, коли українська делегація підписувала Берестейський договір. Київ був захоплений військами Муравйова, який зухвало пригадував киянам у своєму наказі, що владу він приніс "з далекої півночі на вістрях багнетів", та пригадував, що "там, де її встановляємо, всемірно підтримуємо її силою цих багнетів". Ця перша окупація української столиці комуністами тривала три тижні і коштувала українському народові тисячі жертв, а розвинутий масовий терор своїм варварством жахав навіть тих, які спершу повірили в большевицькі обіцянки й пропаганду.

Виїхавши з Києва, український уряд рішив використати мирний договір з Німеччиною для звільнення України від російсько-комуністичного завойовника. У висліді нового порозуміння між Україною і Німеччиною в Україну ввійшли німецькі війська. Цей захід Рада Народних Міністрів пояснила громадянам УНР відозвою від 23 лютого 1918 р. такими словами:

"Рада народних міністрів покликала весь український народ до рішучої боротьби, боротьби збройної з петроградськими насильниками, з Совітом народних комісарів, з бандами грабіжників з Московщини.

"Але для того, щоб швидше покласти кінець грабуванню України, щоб швидше приступити після заключення миру до переведення земельного закону і закону про поліпшення долі робітництва, Рада народних міністрів прийняла військову допомогу від нині дружніх держав - Німеччини та Австро-Угорщини.

"На Україну, для допомоги українським козакам, котрі зараз б'ються з ватагами великоросів-красногвардійців та солдатів, йдуть дивізія українців полонених, українці - січові стрільці з Галичини та німецькі війська."

З допомогою німецьких військ, 1-го березня Київ був знову в українських руках. Та не до визволення Києва і не до відозви уряду УНР в обороні України нав'язує свій указ Леонід Кучма, а до подій, які пішли за ленінським декретом. Зруйнувавши царську армію і не створивши ще достатньої сили в своїй Червоній Армії, большевики не могли втриматися проти могутньої німецької воєнної машини і, тому,

відразу після петроградського перевороту розпочали переговори з німцями про перемир'я і мирний договір. Але проголошення незалежності України позбавило Петроград права говорити від імені цілої колишньої імперії і тому більшовики протягали переговори, стараючись завоювати Україну перед тим, як підписати остаточний мир з Німеччиною. Врешті, німцям набридло зволікання більшовиків, і 18 лютого вони відновили наступ. В паніці, Ленін написав декрет "Соціалістична Вітчизна в небезпеці". Опублікований 22 лютого, документ твердив, що "німецькі генерали хочуть встановити свій 'порядок' в Петрограді і в Києві", та закликав робітників і селян Росії "захищати кожен позицію до останньої краплі крові". Декрет впроваджував політику "спаленої землі": все, що можна врятувати з залізничного майна - вивезти "на схід, в глибину країни", а що не вдається вивезти - знищити. Те саме належало чинити щодо хлібних та інших харчових запасів і цінного майна. За виконання декрету несли особисту відповідальність предсідники місцевих советів. Два параграфи декрету особливо промовисті: "5) Робітники й селяни Петрограда, Києва, всіх міст і сіл по лінії нового фронту повинні бути мобілізовані в батальйони для риття окопів під керівництвом військових спеціалістів. 6) В ті батальйони треба включати всіх працездатних буржуїв, чоловіків і жінок, під наглядом червоноармійців; хто буде противитися - розстрілювати." Наприкінці був наказ закрити всі неприхильні видавництва і "розстрілювати, на місцях злочину, ворожих агентів, спекулянтів" і т. д. Заклик Леніна мав більш символічне, ніж практичне значення. Фіктивна "рішуча відсіч", якої, нібито, зазнали німці під Псковом 23 лютого 1918 р., не мала жодного впливу на воєнні події, бо фактично такої битви не відбулося. Більшовики німців не змогли зупинити, і Совнаркому довелося підписати з Центральними державами некорисний для Росії мирний договір та визнати незалежність України. Але змітована "рішуча відсіч" пізніше послужила для встановлення дати "Дня Советської Армії" та вироблення відповідних культів та історичних мітів. Ці міти увійшли в підручники історії України і протрималися в них до кінця радянського періоду. Так як "Велика Вітчизняна війна" та інші державобудівничі міти советської імперії, ці міти були пов'язані з відповідними кльтами (державними святами) і служили для творення емоційної ідентифікації громадян України з широкою "вітчиною" - Советським Союзом та патріотичної вірності саме тій імперії, а не Україні. В пост-советській Україні День Советської Армії був занедбаний, і сьогодні про це свято і про події, які дали йому почин, студіюючи молодь України нічого не довідається із шкільних підручників, бо вони про них не пишуть. Перевірка декількох найбільш популярних в Україні підручників історії України виявляє, що в них не має жодної

інформації на цю тему (Див.: С. В. Кульчицький, М. В. Коваль, Ю. Г. Лебедева, Історія України (Підручник для 10 класу середньої школи). Київ, 1998; Ф. Г. Турченко, Новітня Історія України. Частина перша (1917-1945 рр.). Київ, 1994; В. Баран, Я. Грицак та інші, Історія України. Львів, 1996). Цю інформацію молодь може знайти хіба в старих підручниках советських часів. І ось іронія: щоб довідатися про походження свята, яке впроваджує тепер Президент України на 23 лютого і яке повинно навчити молодь українського патріотизму, учні й студенти повинні звертатися до антиукраїнських советських публікацій!

А що сьогодні означає ця дата для України? 23 лютого 2002 р. газета День помістила статтю д-ра Володимира Войтенка з нагоди 57-ї річниці депортації чеченців, які й сьогодні зазнають геноцидного винищування кремлівським правлінням. В історичному календарі Дня за датою 23 лютого 1922 р. згадується конфіскація Москвою церковних цінностей, "якою покладено початок розграбуванню і зруйнованню церков" (треба додати, що конфісковані цінності не пішли на допомогу голодуючим, як стверджували тоді більшовики, а на партійні цілі). Про 1918 рік в газеті немає згадки. Українське Свято захисника Вітчизни є калькою такого самого російського свята, яке росіяни відзначають того ж самого дня. Але, коли в Росії ця дата має свій історичний корінь, то в Україні вона є не що інше, як вияв неспроможности української держави подолати порвати пупину з колишньою імперією. Для виховання патріотизму в молоді України треба було підібрати більш відповідну дату ніж 23 лютого. Чому не закріпити пам'ять про події, які увійшли в сучасні підручники історії України і які молодь України уже вивчає в школі? У вищезгаданому підручнику Кульчицького, Ковалю і Лебедевої читаємо: "Щоб затримати наступ військ Муравйова на ділянці залізниці Гребінка-Крути, С. Петлюра надіслав юнкерів військової школи, ім. Б. Хмельницького, підрозділ гайдамаків і студентський курінь. Останній був сформований з метою захисту столиці із студентів Українського університету, Університету Святого Володимира (нині - ім. Т. Шевченка) та учнів старших класів Кирило-Методіївської гімназії. Загалом, під Крутами зосередилося близько 420 чоловік, які були озброєні рушницями, десятком кулеметів і однією гарматою на залізничній платформі. На Крути наступали підрозділи П. Єгорова, Р. Березіна і С. Кусинського численністю в 5,600 чоловік. Уже під час бою їм на допомогу підійшли загін петроградських червоногвардійців і один панцерник. Бій відбувся 29 січня. Незважаючи на малочисельність, українські підрозділи стійко трималися кілька годин. Коли закінчилися набої, героїчні захисники Крут забрали вбитих та поранених і відступили. Один загін студентів і гімназистів помилково визначив

місцезнаходження під час бою, відірвався від своїх і потрапив у полон. Розлючений величезними втратами П. Єгоров (під Крутами полягло до 300 червоногвардійців) наказав їх розстріляти. 27 полонених вивели на задній двір станції і забили. Тим часом, ешелон з відступаючими захисниками Крут просувався на південний захід, руйнуючи за собою залізничну колію. Вранці 30 січня на станції Бобрик їх зустрів головний отаман УНР і відправив у Київ. Своє завдання вони виконали, затримавши на кілька днів наступаючі на столицю радянські війська." (С. 42)

Чому ж би не призначити "День захисника Вітчизни" на 29 січня? В крутянських подіях маємо все, що потрібне для плекання в молоді любови і пошани до своєї батьківщини: студентів і гімназистів; ідеалізм і посвяту в обороні своєї країни; батьківщину, за яку ця молодь згинула (не українофобську російсько-комуністичну імперію, а рідну Україну). Дата 23 лютого належить російській державі й російській імперії. Якщо "День захисника Вітчизни" повинен мати значення для нової незалежної української держави, то він мусить бути натхнений прикладами з історії українського національного визволення. Такою датою є 29 січня. Теперішня дата для офіційного "Дня захисника Вітчизни" була погано підібрана, її конечно замінити більш відповідною.

Роман СЕРБИН

ЗА ЯКУ СПАДЩИНУ?

НА ВУЛИЦЯХ КИЄВА ДЕРЖАВА ШАНУЄ ПАМ'ЯТНИКИ ГНОБИТЕЛЯМ УКРАЇНИ

Чи не доводилось Вам прогулюватися в Києві по Хрещатику? Дійшовши до бульвару Шевченка, чи не були ви вражені бронзовим пам'ятником на фоні високих тополь? Не Шевченко споглядає на прохожих по бульварі його імені, а той, який на Україні ніколи не був, але зумів накинути їй сімдесятилітнє ярмо, від якого їй і сьогодні тяжко випростуватися. Після чотирьох років незалежності в Україні ще далі держава охороняє тисячі більших та менших монументів вождеві "Жовтневої революції" (яку й цього року номенклятурна Україна буде звеличати аж дводенним святом)¹. Якщо Ви запитували про цю аномалію киян, то, мабуть, пояснювали Вам, як і мені не раз приходилось чути, що скидати пам'ятник Леніну з бульвару Шевченка не потрібно, ба навіть шкідливо. Чому? Для одних пам'ятник має естетичні вартості, для других - всяке руйнування пам'ятників - варварська звичка, а для ще інших, Ленін - все таки не Сталін. На українознавчій конференції в Києві минулої осені, учасниками якої були в більшості

учителі, поставлено питання: "Які моральні й національні цінності можна передати дітям, провадивши їх бульваром Шевченка попри пам'ятник Леніну? Як можна пояснити дітям втримання на вулиці, присвяченій борцеві за національну й соціяльну волю українців, пам'ятник тому, який знищив паростки української незалежної й демократичної держави?" Ніхто з присутніх не наважувався дати відповідь, але, напевно, не один учитель і не одна учителька задумались над тими прикрими умовами, в яких доводиться виховувати майбутніх громадян України. Стурбовані цим і діяспорники, відвідуючи батьківщину свої предків.

На диво, у Києві збереглося чимало пам'ятників, присвячених людям, негідним пошани, а то й відкритим ворогам та гнобителям українського народу. При вулиці Грушевського, напроти Національної Академії Наук України стоїть пам'ятник Г. Петровському, довголітньому голові української совєтської держави, вірному слугі Леніна й Сталіна. "Український староста" приклав свою руку й до першого штучного голоду в Україні (1921-1923). У товаристві "всесоюзного старости" Калініна він об'їжджав урожайні губернії України і помагав викачувати з них збіжжя не для голодуючого півдня України, а для "червоних столиць" та Приволжя. На пам'ятник заслужив собі й політичний колега Петровського, Д. Мануїльський. Недалеко від Верховної Ради є два готелі кращого сорту, "Київ" та "Національний" (колись "Жовтневий"). В "Києві" перебували поза-київські депутати Верховної Ради, а до "Національного" ще й тепер зіжджається парламентарна, урядова і бізнесменська еліта. Через вулицю від "Національного" гарна алея, а при вході до неї споглядає на киян пам'ятник Мануїльському. Між численними заслугами Мануїльського перед режимом вирізняється його боротьба проти визвольних змагань українського народу за самостійну українську державу. Затонський тоді встановлював в Україні окупаційний большевицький режим, а опісля помагав Сталінові ліквідувати в "окраїні", Сталіном прозвану "гру в самостійність". У вересні 1922 р. Мануїльський пише до "дорогого товариша Сталіна" про своє бажання "висловити деякі міркування щодо українських справ або точніше про становище окраїн". Мануїльський не може далі терпіти "ряду конфліктів між центральними і місцевими відомствами" і пропонує вирішити їх "в напрямі ліквідації самостійних республік". На місце "застарілої існуючої форми взаємовідносин" він пропонує "єдине керівництво з центру" в зовнішній торгівлі, закордонних справах та "відносно всього господарства". Теоретик Мануїльський ділиться зі Сталіном ще й своєю теоретичною аналізою: "Окрім цих практичних міркувань є й міркування, якщо хочете, марксистського теоретичного характеру. Утворення на окраїнах самостійних республік із своїми Ц[ентральними] В[иконавчими] К[омітетами] та Раднаркомоми відповідало першому

етапові нашої революції, який було б неточно називати 'національним' етапом, але в період якого пролетарській диктатурі довелось розв'язувати національне питання. Це була неминуча поступка національній стихії, яка завдяки революції переросла в рух, і котра, спираючись на невдоволення селянської маси, могла перетворитися в найсерйознішу Вандею. Зміна економічної політики принесла селу заспокоєння, вибивши ґрунт з-під ніг політичних сепаратистів, які намагалися використовувати економіку для своїх цілей."2 Заслуги Мануїльського перед "єдиною неделімою" совдепією неабиякі, перед незалежною демократичною Україною - жодні. Але коли Мануїльський зумів пережити режим Леніна, Сталіна й Хрущова, то чому ж би його пам'ятник не пережив би ще й незалежну Україну?! Надії не такі вже марні! Адже нинішнє завоювання Чеченії показує, що дальший розпад російської імперії припинився, і що вже розроблена політика "собіранія земель русскіх" творенням "спільних СНД-івських просторів", які покищо реалізують у окремих галузях державного життя. Чи не стане програмна пропозиція Мануїльського для створення ССРСР пророцтвом для відновлення пост-советської "Єдиної неделімої"? Мануїльський закінчує свого листа словами:

"Без сумніву, що впровадження зараз автономії там, де мав місце режим 'самостійности' позначиться на темпі того перелому, який ми називаємо 'зміновіховством'. В наших окраїнних республіках, зокрема в Україні, 'зміновіховство' припізнилося з причин національних моментів. [...] Потрібно лише, я гадаю, провести реалізацію цього заходу таким чином, щоб ініціатива вийшла від національних з'їздів Рад і дістала своє законодавче завершення на Всеросійському з'їзді." Не треба бути Касандрою, щоб бачити нині в Україні 'зміновіховські' почини. Україна підписує ряд договорів, які поволи відновлюють "спільний простір", хоча при тому вона гучно заявляє про свою незалежність; комуністи України говорять відкрито про відновлення "союзу" і на підтримку цієї мети збирають підписи. Чи дійде до відновлення союзу? Поживемо - побачимо. А пам'ятники ждуть кращих часів... У відновленім союзі і Ленін, і Мануїльський, і Петровський, і сотки інших слуг тоталітарної імперії повернули б своє давнє почесне місце. Чи не на таку можливість надіються захисники советських ідолів на вулицях Києва?

Роман СЕРБИН

ЗА ЯКУ СПАДЩИНУ?

**БУР'ЯНИ НА МОВНІЙ НИВІ:
ПЛОДИ ІМПЕРСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ**

Не бійтесь заглядати у словник:
 Це пишний яр, а не сумне провалля;
 Збирайте, як розумний садівник,
 Достиглий овоч у Грінченка й Даля.
 Максим Рильський.

Під заголовком "Про садовину, городину..." рукопис книжечки О. Степовика опинився на робочому столі петербурзького цензора А. Петрова. В ньому, як і багатьох інших рукописах, присланих з "Малоросії" для схвалення імперською столицею, цензор не знайшов нічого крамольного. Все ж таки книжку друкувати не дозволив з причини "відступів від загальноприйнятого російського правопису". Своє рішення цензор підписав 21 квітня 1883 р., сім років після зловісного Емського указу, на який він і покликався. З того часу минуло вже більше як сторіччя, а "садовина" й "городина" так і не прийнялися на українській мовній ниві. Її виконували - звичайно, не спеціалісти садівництва й городництва, а "ковалі мов і душ" - а на їхнє місце пересаджували з старшобратного поля "овощи" та "фрукты". Ці слова акліматизувалися, виростили як "овочі" та "фрукти", і урожай тепер такий, що по всій Україні не видно нічого іншого на крамниціях, як "ОВОЧИ Й ФРУКТИ" або "ОВОЩИ И ФРУКТЫ".

Не можна сказати, що старі українські слова цілковито зникли, вони перебувають у мовних музеях, якими стали старі та багатомовні словники. В чотиритомному "Словарі української мови", виданому Борисом Грінченком 1905 року, в якому автор мусив давати пояснення українських слів російською мовою, але приклади на вживання цих термінів міг писати в українському оригіналі, знаходимо про слово "садовина" ось що: "садовые плоды, деревья. Верби та садовина поперекилялись через тин". Коротке пояснення дістав термін "городина": "овощи". Цікаво, що в Грінченка немає слова "фрукти", а слово "овощ" перекладає російською мовою як "плодь". З цього бачимо, що традиційні українські слова не дають підстав для плутанини. "Городина" означає ті плоди, які дає господареві город: картоплю, капусту, помідори, моркву, цибулю, редьку тощо. Подібно й "садовина" - це плоди садових дерев.

У багатотомному "Словнику української мови", виданому Академією наук УРСР, у 1970х рр. зустрічаємо і старі, і нові терміни: Городина - "городні плоди та зелень, які є продуктами харчування (капуста, огірки, морква та ін.); овочі" (т. II, с. 135). Слово "овочі" тут втратило сенс Грінченкового словника, де воно означало "плоди", і стало синонімом "городини" і ототожене з російським словом "овощи".

Садовина - 1) "садові дерева (переважно плодови); 2) "плоди садових дерев; фрукти" (т. IX,

с. 13). Тут впроваджений термін "фрукти", який Грінченко вважав настільки чужим, що не згадував у своєму словнику. Термін "фрукти" став синонімом "садовини" і витиснув це старе українське слово зі загального вживання. Овоч (овочі) - 1) "плоди городних (рідше польових) рослин та зелень, що вживається як їжа; городина"; 2) "плоди садових (рідше лісових) дерев так кущів; фрукти, садовина"; 3) "м'які плоди будь-яких рослин" (т. V, с. 612). Тут бачимо повну плутанину: "овоч" - це і "городина", і "садовина", і "плоди" в загальному сенсі. Ключове поняття в усіх трьох випадках - це "плід", що й найкраще відповідає слову "овоч". (Порядок, в якому словник подає читачеві три пояснення, ілюструє традицію "ковалів мов" і дає нам ключ до читання совітських словників: першим ставилося поняття ідентичне або якнайбільше зближене з російським, а останнє те, яке відповідало духові української мови, яку русифікували.) Фрукт (фрукти) - "їстівні плоди деяких дерев і кущових рослин" (т. X, с. 647). Грінченко, пригадую, не вважав за потрібне впроваджувати це слово в українську мову і мав в тому повну рацію. Слово "фрукт" - не що інше, як латинське "fructus", яке й дало слово "fruit" у французькій та англійській мовах. Це ж і є наше слово "плід". Слід відмітити, що у французькій та англійській мовах слово "fruit" вживається в сенсі всіх плодів землі (les fruit de la terre - fruits of the earth), як і в переносному сенсі до всіх інших результатів плідонаслідної акції. А це і є точний сенс нашого слова "плід". Такий широкий сенс йому признає вищезитований словник Академії наук: "все їстівне, що росте на землі"; "організм ссавців та людини в утробний період розвитку"; "результат, наслідок яких-небудь дій, зусиль" (т. VI, с. 585). Запозичивши з російської мови "фрукти" й "овочі" в їхньому російському значенні, "ковалі мови" не збагатили українську мову; вони лише витиснули з уживання старі українські слова і впровадили плутанину. Вівіски на крамницях "фрукти й овочі" - це наруга над здоровим глуздом (це те саме, що писати "плоди й плоди"); це також русифікація української мови, бо замінює російським жаргоном милозвучні й так питомі старому українському звукопростору слова "садовина", "городина". Яке майбутнє цих українських слів? В музейних словниках типу Грінченка можна їх знайти, але як справа стоїть з новими двомовними словниками, які тепер появляються на ринку?

Гарний практичний кишеньковий "Словник англійсько-український-українсько-англійський", виданий в Києві 1994 р. На титульній сторінці зазначено, що словник "допущено Міністерством освіти України як посібник для загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів". В українській частині словника знаходимо всі чотири слова: "городина" - vegetables, garden stuff (с. 274); "садовина" - fruits (с. 391); "овоч" - vegetable

(с. 348); "фрукт" - fruit (с. 421). Отже "городина" й "овочі" подані як синоніми слова vegetable(s), а "садовина" й "фрукт" як fruit(s); слово "плід" також перекладено на "fruit". Можна було б сподіватися, що з англійського боку словника ці слова будуть трактовані так само. Та це не цілком так: fruit - "плід, фрукт" (с. 82); vegetable - "овоч, (мн.) городина, овочі" (с. 227). Таким чином, зникло слово "садовина". Ситуація гірша в "Русско-украинском и украинско-русском словаре" Д. І. Ганіча й І. С. Олейніка, а словник популярний, бо вже шосте видання його вийшло в Харкові 1993 р. В українській частині відсутнє слово "городина", є лише "город" (с. 321); "садовина" перекладено лише як "плоды і "садовые деревья" (с. 488); "овочі" - "овоци" (с. 406); "фрукт" - "фрукт" (с. 540), з російського боку: "фрукт" - "фрукт"; "садовые деревья" зникли, а про "овоци" упорядники також забули, і ніхто до 6-го видання не помітив! (Кому ж і треба перевіряти чи "овоци" справді "овочі"?) Цей словник "рекомендовано Інститутом лінгвістики ім. А. А. Потебни АН України". Багато говоримо про суржик та, звичайно, маємо на увазі той вуличний, "спонтанний" чи "стихийний" жаргон розмовної мови зросійщеного міського населення в Україні. А про "академічний" суржик забули, мов би його й не було. Чи скаржитися нам сьогодні на царського цензора за заміну "садовини" "фруктами" й "городини" "овочами"? Може, для декого така терапія була б корисною, та громадської користі з цього мало. Академік Петро Толочко закликав не забувати своїх традицій, - прийдеться й відновляти уже забуті. Хто сьогодні перешкоджає Інститутові мовознавства серйозно зайнятися правдивою реформою української мови?

* * *

Борис Антоненко-Давидович любив українську мову та намагався відчистити її від бур'янів. У "Передньому слові" до своєї книжки "Як ми говоримо" автор цитував М. Рильського:

"Як	парость	виноградної	лози,
Плекайте	мову!	Пильно	й
Політь	бур'ян.	Чистіша	від
Вона		хай	буде."

"Боротьба за чистоту й мовну культуру", продовжував автор, "це боротьба за культуру взагалі". Він закликав читачів "дбати про очищення мови від усякого засмічення" та про "дальше піднесення її культурного рівня". Це ж бо обов'язок усього суспільства, а особливо "вчених-мовознавців, письменників, журналістів, дикторів, працівників редакцій і видавництв, викладачів рідної мови". Книжка вийшла в Україні в часи, коли советський

режим до української мови прихильно не ставився, але актуальною вона є і сьогодні. Взяти хоча б прислівник "зараз". У підсовітській українській літературі термін "зараз" уживався у розумінні "тепер" замість власного йому значення "негайно". Автор цитує В. Сосюру ("Де гули набої, зараз сміх звучить"), та С. Плачинду ("У нас зараз весна"), з якими він не згоджується, бо: "Українська клясика й народне мовлення надають прислівнику зараз вузького значення: 'цієї миті, цю хвилину, негайно'; 'Ходім зараз до матері' (М. Коцюбинський); 'Зараз я піду' (Л. Українка); а коли мовилося про час, що оце триває, тоді користувалися словами тепер, нині: 'Не тепер, так у четвер' (приказка); 'Не той тепер Миргород, Хорол-річка не та' (П. Тичина); 'Герман Гольдкремер устав нині дуже злий' (І. Франко); 'Їх смольний дух п'янить мене і нині' (М. Рильський)." Автор приходить до висновку, що в наведених фразах "краще було б, якби замість недоречного тут прислівника зараз стояли інші, саме в цьому тексті потрібні слова: 'Де гули набої, нині сміх звучить'; 'У нас тепер весна!'" Неправильне вживання прислівника "зараз" зауважила Л. Українка ще перед Антоненком-Давидовичем. Про це й писала своєму чоловікові, Гребенюкові: "Треба б раз назавжди прийняти, що слово зараз по-українськи значить - хутко, незабаром, але не тепер, в даний момент". ("Леся Українка - хронологія життя і творчости". Нью-Йорк, УВАН, 1970). Навіть академічний "Словник Української Мови" (Київ, 1972) у більшості подає правильні пояснення із прикладами, взятими з нашої клясики: "Зараз, присл. 1. також з част. же, таки. В той самий момент; негайно. - Пійдіть [підіть], гінця мені кликніте, До мене зараз щоб прийшов (Котл., І. 1952, 79); - Марто! Марто! - покликав старий. - Зараз! - одкликнулась Гапка (Вовчок. VI, 1956, 238); Нащо вичікувати тії... 'три дні', а не вийти зараз таки в перший день, ледве сторож хоч трошки одхилить двері?. (Л. Укр., V, 1956, 435);..." Вживаючи прислівник "зараз" у розумінні "тепер", ми не збагачуємо, а збіднюємо українську мову.

Роман СЕРБИН

ЗА ЯКУ СПАДЩИНУ?

СЛОВО-ТАБУ

Коли американська телекомпанія CBS показала 23 жовтня 1994 року десятихвилинний українофобський репортаж-коментар під лукавим заголовком "Огидне обличчя свободи",

не одного глядача вразив ще й неправильний переклад українського слова "жид" англійським терміном "kike". В українській, як і майже в усіх інших слов'янських мовах, слово "жид" - нормальний термін для ідентифікації національно-релігійної чи етнічної групи людей, яких ми називаємо англійською мовою "Jew", французькою - "Juif", а німецькою - "Jude". В польській мові це буде "Zyd", в чеській - "Zyd", в болгарській - жид. і. т. д. Лише російська літературна мова зреклася цього слова і прийняла як правильний термін "єврей", а слово "жид" ще в середині XIX-го сторіччя визнала за образливе, подібне до французького "uurrin" чи англійського "kike". Отже, перекладаючи українське слово "жид" англійським терміном "kike", CBS практично заперечила існування окремої української мови, і в той самий час приписала антисемітизм українцям, які нормально живають

це

слово.

З приводу цього надуживання перекладацького діла один український журналіст-коментатор писав так: "Роблячи фільм на суто західно-українському матеріалі, Сі-Бі-Есівські журналісти мусили б урахувати [...], що Галичина - це найменш русифікована частина України, де колонізаторський дискурс так і не зміг пустити глибокого коріння, і це слово 'єврей' так і не прижилося, і то зовсім не через якийсь там 'спадковий' галицький антисемітизм, а лише тому, що галичани, чехи, словаки не захотіли зрікатися свого власного слова "жид" на догоду большевикам- русифікаторам" (Микола Рябчук, "Спотворене обличчя української незалежності", Наше слово, 4 грудня 1991). Справу можна було б представити більш доречно і чітко, бо не важливо, чи журналісти робили інтерв'ю в Галичині. Коли люди говорять українською мовою, то де б вони не були, всюди єдиним правильним словом є "жид", і тому його не можна перекладати образливим "kike". Діставши дослівний запис (транскрипт) програми, торонтонська газета Україна і Світ переклала текст на українську мову і надрукувала його (Україна і Світ, листопад 1994). Але тут вийшла нова і не менш шкідлива плутанина. Терміни "Jew" та "Kike", які були в оригінальному англійському тексті змішано й перекладено єдиним словом "жид". Отож, в зворотнім перекладі англійське образливе слово "kike" так і залишилося українським терміном "жид". Іншими словами, українська газета прислужилася CBS, показавши на практиці, що для українців "kike" і "жид" є те саме. Ось ще один випадок, цього разу більш серйозний, суржикізації (шовкової русифікації) української мови в... діяспорі. А його легко можна було б обминути. Пригадаймо, що перша ґрунтовна публічна дискусія на тему слова "жид" відбулася більше як сто тридцять років тому на сторінках Основи (українсько-російський журнал, який видавала в Петербурзі українська громада) та Сіону (жидівський журнал, друкований російською мовою в Одесі). В кінці палкого довгомісячного сперечання, до якого

пристали ще багато інших російських часописів, Сіон признав, що не можна вимагати від українців "мінати свою мову задля нашого капризу". І редактор закінчив таким висновком: "оскільки редакція [Основи] доводить, що в слові "жид" немає нічого кривдного і що в південноросійському наріччі [sic] не потрібно його замінити ніяким іншим, то з нею не можна не погодитися" (Сіон, 10 вересня 1861).

У передмові до своєї книжки *Про старі часи в Україні* (Срентон, Пенсильванія, 1916) Михайло Грушевський писав:

"Ми називаємо жидів жидами не в образі, а тому що здавна в Україні їх так називано і вони самі себе так називали, і в цім імені нема для них ніякої образи чи ганьби. Тепер, правда, часто вважають це слово за образливе і тому називають жидів з московська 'євреями'. [...] Саме слово 'жид' не образливе і нема чого його вважати за якусь лайку. Інакше потім буде здаватися, що наші давніші письменники - Шевченко й інші - жидів ляляли, коли називали жидами, хоч вони зовсім не зневажають жидів, але називали їх так, як вони в нашій мові називаються."

Варто звернути увагу на дві речі в цитаті Грушевського: 1) що жиди самі себе так називали в українській мові; 2) що, міняючи слово "жид" на "єврей", робимо з Шевченка та всіх українських письменників, які коли-небудь вжили цей термін жидофобів. Правильність слів Грушевського я мав нагоду перевірити у вісімдесятих роках у Монреалі. Після однієї публічної дискусії англійською мовою в синагозі, де були заторкнені українсько-жидівські відносини під час Другої світової війни, до мене підійшли двоє старих жидів і запитали, чи я говорю по-українськи. В цій прихильній розмові вони самі перші ужили слово "жид" без найменшого комплексу чи вагання. Це були жиди, які виїхали з Галичини ще до того часу, коли "визволителі" занесли в Галичину термін "єврей".

А ось другий приклад. На міжнародній конференції, присвяченій 200-літтю Одеси, я виступав з доповіддю про американську допомогу голодуючому населенню Одеси в 1921-1923 роках. Більша частина фондів на цю допомогу прийшла від так званого "Джойнту", жидівської допомогової організації в Америці. Тому що мені пропонували доповідь виголосити українською мовою (вона була написана англійською), то слово "жид" було вжите дуже часто. Присутні, між якими було багато одеських науковців жидівського походження, сприймали доповідь на маловідому тему з зацікавленням і без найменшої негативної реакції щодо вжитої термінології.

Слово "єврей" чуже українській мові: це вже продукт "вітчизняного виробництва". У двадцятих роках навіть Всеукраїнська Академія Наук уживала слово "жид", а заміняла його на "єврей" вже в "добрих сталінських" тридцятих. Перший науковий збірник про

жидів ВУАН видала 1928 року під заголовком "Збірник праць жидівської історично-археологічної комісії". В другому збірнику, який вийшов кілька років пізніше, слово "жидівської" було вже замінено терміном "єврейської". І так, поволі, "ковалі душ і мов" витискали слово "жид" у Східній Україні, потім у Західній. Тепер дехто хоче накласти на нього табу і в діяспорі... Дивно слухати, як люди на провідних місцях в громадському житті діяспори, які донедавна майже ніколи не чули, не то щоб самі вживали слово "єврей", сьогодні зі запалом боронять суржиківське вживання цього терміну. Чи не забувають вони пересторогу академіка Михайла Грушевського про нав'язання мимоволі антисемітського ярлика українській літературі й культурі? Люди, які наполягають на вживанні слова "єврей" (українська мова знає лише біблійне слово "гебраї"), практично відкидають слово "жид" і, хочуть вони того чи ні, признають рацію за тими, які твердять, що це слово лайливе. Логіка проста: або "жид" є коректним терміном, і ми його вживаємо; або воно є лайливим, і ми його відкидаємо. Але, якщо ми його визнаємо лайливим для сьогоднішнього, то тим самим визнаємо його лайливим і для попередніх століть; воно лайливе і в усім нашій фолклорі, і в усій нашій літературі! Тоді мусимо визнати антисемітською всю українську літературу, писану на Великій Україні по двадцяті роки двадцятого сторіччя, всю українську літературу західніх земель до Другої світової війни і всю літературу діяспори по сьогоднішній день. Тому не критикуймо CBS за те, що вона переклала "жид" на "kike", і не дивуймося, коли такий самий дух антисемітизму буде автоматично приписаний українській класичній літературі.